

**Województwo rzeszowskie
w liczbach
(1975–1989)**

Andrzej Bonusiak

**Województwo rzeszowskie
w liczbach
(1975–1989)**

**WYDAWNICTWO
UNIwersytetu Rzeszowskiego
RZESZÓW 2025**

Recenzowali
prof. dr hab. HENRYK CŹWIĘK
prof. dr hab. SŁAWOMIR KAMOSIŃSKI

Opracowanie redakcyjne i korekta
JOLANTA DUBIEL

Opracowanie techniczne
EWA KUC

Łamanie
EWA Blicharz

Projekt okładki
ALEKSANDRA DUBIEL

Publikacja jest dostępna na licencji Creative Commons
(CC BY-NC-ND 4.0 International)

© Copyright by
Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego
Rzeszów 2025

ISBN 978-83-8277-293-7 (wersja drukowana)
ISBN 978-83-8277-300-2 (wersja elektroniczna)

DOI: 10.15584/978-83-8277-300-2

2208

WYDAWNICTWO UNIWERSYTETU RZESZOWSKIEGO
35-959 Rzeszów, ul. prof. S. Pigonia 6, tel. 017 872 13 69, tel./fax 017 872 14 26
e-mail: wydawnictwo@ur.edu.pl; <http://wydawnictwo.ur.edu.pl>
wydanie I; format B5; ark. wyd. 15; ark druk. 15,75; zlec. red. 112/2024

Druk i oprawa: Drukarnia Uniwersytetu Rzeszowskiego

Spis treści

Wykaz skrótów	7
Wstęp	11
Prolog	19
ROZDZIAŁ I	
Od „wielkiego” do „małego” województwa rzeszowskiego – położenie, przetargi polityczne, podział administracyjny	23
1. Województwo rzeszowskie: 1944–1975	23
2. Reforma „gierkowska” i jej rezultaty	31
3. Struktury administracyjne	34
ROZDZIAŁ II	
Ludność. Potencjał demograficzny województwa rzeszowskiego	45
1. Liczba mieszkańców	45
2. Ruch naturalny ludności	49
3. Zgony	51
4. Migracje	59
5. Struktura ludności według wieku	64
6. Ludność czynna i bierna zawodowo	73
7. Struktura społeczno-zawodowa	77
8. Ludność jednostek administracyjnych województwa rzeszowskiego	83
ROZDZIAŁ III	
Warunki życia ludności	101
1. Siła nabywcza ludności	101
1.1. Dochody	101
1.2. Ceny	104
2. Substancja mieszkaniowa	109
3. Usługi	111
3.1. Poczta i telegraf	111
3.2. Punkty sprzedaży detalicznej	114
3.3. Placówki gastronomiczne i usługi dla ludności	118

4. Infrastruktura komunalna	123
4.1. Sieć ogrzewnicza, gazowa i elektryfikacja	123
4.2. Wodociągi, kanalizacja, oczyszczalnie ścieków, gazów i pyłów	128
5. Drogi, tereny zielone i rekreacyjne	135
5.1. Drogi	135
5.2. Tereny zielone	140
6. Bezpieczeństwo publiczne i sądownictwo	142
ROZDZIAŁ IV	
Edukacja, kultura, sport i turystyka	147
1. Oświata i nauka	147
2. Ochrona zdrowia i opieka społeczna	157
2.1. Ochrona zdrowia	157
2.2. Działalność opiekuńcza	161
3. Kultura i sztuka	162
3.1. Prasa i czytelnictwo	162
3.2. Teatry i instytucje muzyczne	166
3.3. Kina	168
4. Turystyka i sport	171
4.1. Turystyka	171
4.2. Sport	177
ROZDZIAŁ V	
Profil gospodarczy regionu	183
1. Przemysł i budownictwo	183
1.1. Przemysł	183
1.2. Budownictwo	189
2. Rolnictwo i leśnictwo	192
2.1. Rolnictwo	192
2.2. Leśnictwo	202
3. Obsługa ruchu turystycznego	205
4. Sektor prywatny i jego rola	209
Zakończenie	221
Posłowie	229
Bibliografia selektywna	230
Wykaz tabel	240
Wykaz map	243
Wykaz schematów	244
Aneks	246
Streszczenie	248
Abstract	250

Wykaz skrótów

AM	– Akademia Medyczna lub Muzyczna [decyduje kontekst]
AR	– Akademia Rolnicza
AZS	– Akademicki Związek Sportowy
Chmielnik R.	– Chmielnik Rzeszowski [w tabelach]
COP	– Centralny Okręg Przemysłowy
dam ³	– dekametr sześcienny [1000 metrów sześciennych]
Dz.U.	– Dziennik Ustaw
GKS	– Górniczy Klub Sportowy
Głogów M.	– Głogów Małopolski [w tabelach]
GPZ	– główny punkt zasilający [element sieci energetycznej]
Grodzisko D.	– Grodzisko Dolne [w tabelach]
GUS	– Główny Urząd Statystyczny
GWh	– gigawatogodzina [1000 megawatogodzin]
ha	– hektar
hm ³	– hektometr sześcienny [1000 000 000 litrów]
KAW	– Krajowa Agencja Wydawnicza
KC	– Komitet Centralny
kg	– kilogram
km	– kilometr
km ²	– kilometr kwadratowy
KRUS	– Kasa Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego
KS	– Klub Sportowy
kV	– kilowolt [1000 woltów]
KW	– Komitet Wojewódzki
kWh	– kilowatogodzina [1000 watów]
LKS	– Ludowy Klub Sportowy
l	– litr
lp.	– liczba porządkowa [w tabelach]
m	– metr
mm	– milimetr
M	– miasto/miasta [w tabelach]
MGh	– megawatogodzina [1000 kilowatogodzin]
MKS	– Międzyszkolny Klub Sportowy
mln	– milion

MO	– Milicja Obywatelska
MRS	– Mały Rocznik Statystyczny
N. Sarzyna	– Nowa Sarzyna [w tabelach]
nr	– numer
PGR	– Państwowe Gospodarstwo Rolne
PKS	– Państwowa Komunikacja Samochodowa
PKWN	– Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego
PL	– Polska [w tabelach]
PLL LOT	– Polskie Linie Lotnicze LOT
por.	– porównaj
poz.	– pozycja
PPR	– Polska Partia Robotnicza
PPS	– Polska Partia Socjalistyczna
PR	– Politechnika Rzeszowska
PRL	– Polska Rzeczpospolita Ludowa
PSSP	– pojęcia stosowane w statystyce publicznej [baza informacyjna na portalu GUS]
PTTK	– Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze
PWN	– Państwowe Wydawnictwo Naukowe
PZL	– Państwowe Zakłady Lotnicze
PZPR	– Polska Zjednoczona Partia Robotnicza
q	– kwintal [100 kilogramów]
R	– razem [w tabelach]
RM	– Rada Ministrów
ROZ Żeglarski	– Rzeszowski Okręgowy Związek Żeglarski
RS	– Rocznik Statystyczny
RSW	– Rocznik Statystyczny Województw
RSWR	– Rocznik Statystyczny Województwa Rzeszowskiego
s.	– strona
s	– sekunda
S. Dzikowiec	– Stary Dzikowiec [w tabelach]
SD	– Stronnictwo Demokratyczne
Sędziszów M.	– Sędziszów Małopolski [w tabelach]
SKS	– Szkolny Klub Sportowy
SL	– Stronnictwo Ludowe
Sokołów M.	– Sokołów Małopolski [w tabelach]
szt.	– sztuka
t	– tona [1000 kilogramów]
tab.	– tabela
Tuszów N.	– Tuszów Narodowy [w tabelach]
TWh	– terawatogodzina [1000 gigawatogodzin]
tys.	– tysiąc
UMCS	– Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej
USRR	– Ukraińska Socjalistyczna Republika Radziecka
W	– wieś/wsie [w tabelach]
W. Niedźwiecka	– Wólka Niedźwiecka [w tabelach]
Wielopole S.	– Wielopole Skrzyńskie [w tabelach]
WR	– województwo rzeszowskie [w tabelach]
WRN	– Wojewódzka Rada Narodowa

WS-E SGPiS	– Wydział Spółdzielczo-Ekonomiczny Szkoły Głównej Planowania i Statystyki
WSK	– Wytwórnia Sprzętu Komunikacyjnego
WSI	– Wyższa Szkoła Inżynierska
WSP	– Wyższa Szkoła Pedagogiczna
WUSR	– Wojewódzki Urząd Statystyczny w Rzeszowie
ZKS	– Zakładowy Klub Sportowy
zł	– złoty
ZSL	– Zjednoczone Stronnictwo Ludowe

WSTĘP

Opracowanie powstało w celu częściowego wypełnienia luki w badaniach nad historią regionalną współczesnej Polski. Obecnie dysponujemy znaczną liczbą publikacji dotyczących dziejów miast położonych na terenie południowo-wschodniej Polski¹, a swoich monograficznych opracowań doczekały się także niektóre wsie², ale swoistą „białą plamą” jest historia przejściowo istnieje-

¹ Biorąc pod uwagę miejscowości położone na terenie omawianego w pracy województwa „gierkowskiego”, swoje monografie lub opracowania ma większość miast; por. m.in.: R. Borkowski, *Głogów Małopolski. Miasteczko jakich wiele*, Rzeszów: Wydawnictwo Edytorial 2021; I. Brzęk-Piszczowa, *Błażowa niegdyś i dzisiaj: zarys popularnonaukowy*, Rzeszów: Urząd Miasta i Gminy Błażowa, Towarzystwo Naukowe 1978; *Dzieje Leżajsk: Leżajsk od najdawniejszych czasów do 1944 roku*, praca zbiorowa, red. J. Półwiartek, Leżajsk: Towarzystwo Miłośników Ziemi Leżajskiej, Mitel 1996; *Dzieje Ropczyc u schyłku PRL i w III Rzeczypospolitej*, Ropczyce: Agencja Wydawnicza Jota 2012; *Dzieje Rzeszowa*, t. IV: *Rzeszów w latach 1945–1989*, red. W. Bonusiak, Rzeszów: Urząd Miasta Rzeszowa, Mitel 2012; *Głogów Małopolski wczoraj i dziś*, red. J. Krawiec, Głogów Małopolski: UNIDRUK Poligrafia 2011; *Kolbuszowa – 300 lat miasta: materiały z sesji naukowej 6–7 X 2000 r.*, red. J. Bardan, Rzeszów: Mitel 2001; *Łańcut. Studia i szkice z dziejów miasta*, red. W. Bonusiak, Rzeszów: Wydawnictwo WSP 1997; *Mielec: dzieje miasta i regionu*, t. II, red. F. Kiryk, Rzeszów: Krajowa Agencja Wydawnicza 1988; *Mielec: dzieje miasta i regionu*, t. III, red. F. Kiryk, Rzeszów: Resovia, Mielec: Towarzystwo Miłośników Ziemi Mieleckiej im. W. Szafera 1994; *Pięć wieków dziejów Kolbuszowej 1500/1508–2008: studia, szkice i materiały z dziejów miasta i powiatu*, red. S. Zych, Kolbuszowa: Miejska i Powiatowa Biblioteka Publiczna 2009; *Ropczyce: zarys dziejów*, praca zbiorowa, red. F. Kiryk, W. Bonusiak, Rzeszów: KAW 1991; *Studia nad dziejami Strzyżowa i okolic. Zbiór artykułów*, red. S. Cynarski, Rzeszów: Towarzystwo Naukowe w Rzeszowie 1980; *Szkice z dziejów Sędziszowa Małopolskiego i okolicy*, red. K. Baczkowski, Rzeszów: Krajowa Agencja Wydawnicza (dalej: KAW) 1983; S. Wnęk, *Strzyżów: miasteczko jakich wiele*, Rzeszów: WBX Studio Graficzne – Drukarnia – Wydawnictwo na zlecenie Archiwum Państwowego w Rzeszowie we współpracy z Gminą Strzyżów 2022; *Z dziejów Tyczyzna i regionu*, praca zbiorowa, red. A. Zielecki, Tyczyn–Rzeszów: Mitel 1998.

² Wśród opracowań dotyczących wsi leżących również na analizowanym terenie można wymienić m.in.: M. Drewniak, Z. Chlebek, *Futoma: kulturą i tradycją słynie*, Futoma: Koło Gospodyń Wiejskich w Futomie 2023; *Dzieje Brzozy Królewskiej*, red. W. Bonusiak, Sandomierz: Wydawnictwo Diecezjalne 2017; *Dzieje Żołyni*, red. W. Bonusiak, Rzeszów: Mitel 1998; *Gmina Iwierzycy na przestrzeni dziejów*, t. I i II, red. E. Czop, Rzeszów: RS Druk 2018; K. Smolak, *Dzieje Górna (XIX–XX w.): materiały, relacje, dokumenty, fotografie*, t. I, Górno: Koraw 2009; tenże, *Dzieje Górna: materiały, relacje, dokumenty, fotografie*, t. III, Górno: Koraw 2011; T. Szetela, *Dzieje Dobrzechowa: opowieść o rodzinnej wsi*, Rzeszów: Krajowa Agencja Wydawnicza 1981; D. Walczewska, *Od Przewrotnej do Przewrotnego: zarys dziejów*, Głogów Małopolski: Wydawnictwo Edytorial 2018; *Gmina Mielec*, oprac. J. Witek, W. Madej, D. Małek, Mielec: Bartosz Madej Studio 2020; A. Zielińska, A. Chuchła, R. Godek, *Miejscowości powiatu strzyżowskiego*, Rzeszów: Wydawnictwo Edytorial na zlecenie Zarządu Powiatu

jących jednostek administracyjnych nazywanych potocznie „województwami gierkowskimi”. Dotychczas nie powstała monografia dotycząca struktur istniejących wówczas w południowo-wschodniej Polsce: województwa krośnieńskiego, przemyskiego, tarnobrzeskiego oraz rzeszowskiego.

Podstawowym założeniem pracy jest przybliżenie losów województwa rzeszowskiego w latach 1975–1989, czyli od powstania do zmiany systemu społeczno-politycznego w kraju. Wykluczono z analizy lata 1990–1999, gdyż omawiana jednostka i kraj funkcjonowały wówczas w całkowicie innych uwarunkowaniach społecznych, politycznych i ekonomicznych, są one również nieporównywalne z wcześniejszym okresem. Bezpośrednie zestawianie danych statystycznych mogłoby wprowadzać w błąd i zafałszowywać wnioski. Zatem autor zdecydował się na ograniczenie narracji do lat, w których wykorzystywane dane są porównywalne, gdyż powstały w tym samym okresie społeczno-politycznym.

Celem badawczym było zbudowanie statystycznego obrazu województwa rzeszowskiego z lat 1975–1989 oraz odpowiedź na pytania związane z jego funkcjonowaniem. Starano się odpowiedzieć na pytania dotyczące tempa zachodzących zmian oraz jakie dziedziny życia demograficznego, społecznego, kulturalnego, ekonomicznego rozwijały się lepiej, a jakie gorzej od innych regionów o podobnym charakterze. Jednocześnie próbowano wyłonić specyficzne cechy właściwe analizowanemu obszarowi i jego mieszkańcom. W tym celu sięgnięto po klasyczne metody badawcze charakterystyczne dla dziedziny nauk humanistycznych, a szczególnie historii. Ze względu na specyfikę opracowania największą wagę miała metoda porównawcza, dedukcja i indukcja. Opierały się one na szeroko przeprowadzonej analizie statystycznej służącej do opracowywania dominujących w źródłach danych masowych.

Książka, jak już zaznaczono, wpisuje się w popularny obszar badań prowadzonych nie tylko przez historyków, a także w dociekania o charakterze regionalnym, a nawet lokalnym³. Świadomość wagi takich prac była obecna w polskich środowiskach naukowych już pod koniec XIX stulecia. Już wówczas Towarzy-

Strzyżowskiego 2018; S. Zych, *Szkice do dziejów Nosówki*: Kolbuszowa: Miejska i Powiatowa Biblioteka Publiczna 2008.

³ Badania regionalne i lokalne prowadzą także administratywiści, ekonomiści, etnografowie, geografowie, językoznawcy, kulturoznawcy, politolodzy, prawnicy, socjologowie itp., a więc przedstawiciele nauk humanistycznych i społecznych. Oczywiście każda z tych dyscyplin prowadzi swoje dociekania, wykorzystując własne metodologie i rozpatrując region z właściwego sobie punktu widzenia; por. *Rozwój lokalny* [w:] *Encyklopedia administracji publicznej*, http://encyklopediaiap.uw.edu.pl/index.php/Rozw%C3%B3j_lokalny (dostęp: 10.02.2025); *Rozwój regionalny* [w:] *Encyklopedia administracji publicznej*, http://encyklopediaiap.uw.edu.pl/index.php/Rozw%C3%B3j_regionalny (dostęp: 10.02.2025); *Rozwój regionalny* [w:] *Encyklopedia zarządzania*, https://mfiles.pl/pl/index.php/Rozw%C3%B3j_regionalny (dostęp: 10.02.2025).

stwo Historyczne promowało prowadzenie badań regionalnych i dyskusję na temat najlepszych sposobów ich realizowania⁴.

Badania regionalne czy lokalne dotyczą wycinka historii państwa czy narodu wyodrębnionego według przyjętej zasady. W zależności od koncepcji można przykładowo badać historię Śląska (jednostka geograficzna) albo województwa śląskiego (jednostka administracyjna), poznawać dzieje mniejszych obszarów lub punktów osadniczych, ale wówczas schodzimy z poziomu badań regionalnych do poziomu badań lokalnych. W tym ostatnim obszarze przygotowywane były prace przedstawiające historię powiatów, gmin, miast, miejscowości, a nawet wsi. Takie badania prowadzone były w całej Polsce⁵.

Rozważania zaprezentowane w tej publikacji znajdują się na pograniczu badań regionalnych i lokalnych. Brak możliwości doprecyzowania, o jakich badaniach mowa, wynika między innymi z samych założeń reformy administracyjnej wprowadzonej w Polsce w 1975 r., która tworzyła struktury niemające odpowiednika historycznego.

W opracowaniu omówiono elementy składające się na pojęcie rozwój regionalny i rozwój lokalny. Przedstawiono i poddano analizie procesy prowadzące do poprawy warunków życia ludności i zwiększenia konkurencyjności gospodarki, opisano potencjał gospodarczy, infrastrukturalny i społeczny a także zaprezentowano działania na rzecz zaspokajania potrzeb mieszkańców.

W rozważaniach skoncentrowano się na analizie danych opublikowanych w źródłach statystycznych. Oparto je na publikacjach Głównego Urzędu Statystycznego (GUS) i Wojewódzkiego Urzędu Statystycznego w Rzeszowie (WUSR). Wykorzystano w niej GUS-owskie Roczniki Statystyczne (RS), Małe Roczniki Statystyczne (MRS), Rocznik Statystyczny Województw (RSW)⁶ oraz wydawane przez WUSR Roczniki Statystyczne Województwa Rzeszowskiego (RSWR)⁷.

⁴ D. Konieczka-Śliwińska, *Historia regionalna – inna (konieczna) perspektywa oglądu historii Polski* [w:] *Człowiek twórca kultury*, t. 8: *Miejsce historii w edukacji humanistycznej w XXI w.*, red. nauk. C. Kukło, W. Walczak, Białystok 2024, s. 9–10.

⁵ Z. Guldon, *Historyczne badania regionalne i lokalne*, „Rocznik Muzeum Narodowego w Kielcach” 12, Kraków 1982, s. 11–12; A. Kolasa-Nowak, *Znaczenie historii w studiach regionalnych: rola przeszłości w polskiej socjologii regionu po roku 1989*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2019, R. LXXXI, z. 4, s. 239–240; I. Lewandowska, *Nowe możliwości źródłowe i perspektywy badań regionalnych* [w:] *Człowiek twórca kultury...*, s. 37–65; M. Reznik *Historiografia regionalna w kontekście międzynarodowym: sąsiedztwa, pogranicza, wielokulturowość* [w:] *Człowiek twórca kultury...*, s. 65–86.

⁶ RS 1955, Warszawa: GUS 1955; RS 1971, Warszawa: GUS 1971; RS 1976, Warszawa: GUS 1976; RS 1980, Warszawa: GUS 1980; MRS 1936, Warszawa: GUS 1936; MRS 1972, Warszawa: GUS 1972; MRS 1990, Warszawa: GUS 1990; MRS 1991, Warszawa: GUS 1991; RSW 1990, Warszawa: GUS 1990.

⁷ RSWR 1977, Rzeszów: WUSR 1977; RSWR 1979, Rzeszów: WUSR 1979; RSWR 1980, Rzeszów: WUSR 1980; RSWR 1984, Rzeszów: WUSR 1984; RSWR 1987, Rzeszów: WUSR 1987; RSWR 1990, Rzeszów: WUSR 1990; RSWR 1996, Rzeszów: WUSR 1996.

W opracowaniu sięgnięto również po dwa wydawnictwa o charakterze przekrojowym przygotowane przez GUS, a były nimi: *Polska 1918–1988* oraz *Historia Polski w liczbach. Ludność. Terytorium*, oraz wiele innych dokumentów⁸ (pełny wykaz wykorzystanych źródeł znajduje się w bibliografii).

Autor celowo zrezygnował z badania „archiwaliów”. Badania oparte na „cyfrach” i „liczbach” mają ten walor, że mamy do czynienia z jednorodną bazą, która jest obciążona taką samą ilością zalet co wad. Ograniczono się właśnie do takich źródeł, gdyż przyjęto założenie, że dane statystyczne są najbardziej miarodajne, szczególnie gdy patrzy się na zachodzące procesy i przeobrażenia. Oczywiście statystyki w pewnym stopniu zafałszowały sytuację, ale to samo dotyczy sprawozdań, opisów, wniosków z różnych porad czy artykułów zamieszczanych w prasie. Cały system państwowy doby PRL był tak zbudowany, ale w przypadku statystyk przynajmniej istnieje szansa na to, że ogólny sposób ich budowania i tworzenia był mniej więcej taki sam w całym państwie. Bez tego nie byłoby możliwe świadome kierowanie krajem.

W materiałach statystycznych dane gospodarcze i ludnościowe były często odpowiednio modyfikowane, aby dostosować je do określonych potrzeb. Celem tych zabiegów było ukrycie niekorzystnych zjawisk demograficznych i ekonomicznych. W tym kontekście często posługiwano się danymi wyrażonymi w procentach, odnoszonymi do zmiennych o niestałym charakterze. Z tego właśnie powodu w niniejszej pracy starano się opierać na bardziej wiarygodnych wielkościach bezwzględnych. Trzeba również pamiętać o tym, że w znacznej części przypadków dane statystyczne są całkowicie wtórne w stosunku do obowiązującego w państwie systemu nakazowo-rozdzielczego i kartkowego. Zasadniczo wszystkie parametry, nawet takie jak nasycenie terenu placówkami handlowymi czy potencjał bibliotek, zostały odgórnie ustalone. W tej sytuacji powinniśmy zatem mówić nie tyle o zaspokojeniu potrzeb obywatela, co o poziomie realizacji planu. Spostrzeżenie to dotyczy również województwa rzeszowskiego. Opieranie się na danych statystycznych niesie określone zagrożenia, ale nie zmienia to faktu, że były one, są i będą wykorzystywane przez badaczy⁹. W miarę możliwości konfrontowano i uzupełniano dane liczbowe informacjami pozyskanymi z monografii miast i miejscowości województwa rzeszowskiego.

⁸ *Historia Polski w liczbach. Ludność. Terytorium*, Warszawa: GUS 1994; *Polska 1918–1988*, Warszawa: GUS 1989.

⁹ Wśród polskich badaczy dziejów współczesnych (po II wojnie światowej) z materiałów statystycznych korzystali tak zróżnicowani w swoich przekonaniach i poglądach politycznych badacze, jak: Czesław Brzoza, Antoni Czubiński, Antoni Dudek, Piotr Franaszek, Kazimierz Kłosiński, Jerzy Kochanowski, Marcin i Witold Kula, Zbigniew Landau, Adam Leszczyński, Paweł Machewicz, Andrzej Paczkowski, Jerzy Topolski, Jerzy Tomaszewski, Andrzej Leon Sowa i wielu innych.

Dane statystyczne są niezwykle cennym źródłem w badaniach historycznych umożliwiającym analizowanie różnorodnych aspektów życia społecznego, gospodarczego i demograficznego. Ich wartość w tego typu badaniach można ocenić na kilku płaszczyznach. Kluczowe znaczenie ma wiarygodność danych, które stanowiły podstawę ogólnopolskich działań. Często wykorzystywano je do celów propagandowych, jednocześnie służyły do analizy trendów gospodarczych i społecznych. Niejednokrotnie bywały obarczone błędem, jednak wynikał on zazwyczaj z tych samych przesłanek – z dążenia do utrzymania pożądanego odbioru społecznego.

O ile nie ma możliwości określenia wiarygodności wielu danych, szczególnie tych podawanych w odsetkach, o tyle wartościowe, szczególnie w warunkach inflacyjnych, były i są dane masowe. To te dane zawsze najtrudniej zafałszować, one też najszybciej i najwiarygodniej pokazywały stan faktyczny. W rezultacie można je wykorzystać do przybliżenia rzeczywistej kondycji określonego w założeniach obszaru badawczego.

W wielu przypadkach poczynione ustalenia mają przybliżony charakter. Wynika to ze zmieniających się w czasie metod zbierania i prezentowania danych statystycznych, co utrudnia stworzenie spójnego zestawienia analizującego zachodzące zmiany. Wprowadzane modernizacje zasad prezentowanych danych (a także metodologii ich zbierania) miały za zadanie częściowe zaciemnianie istniejącego obrazu, aby trudniej było sobie wypracować zdanie o rzeczywistej kondycji gospodarki czy społeczeństwa danego obszaru, a nawet całego państwa. Mimo świadomości tych ograniczeń, uznano, że jednak warto zaprezentować statystyczną wizję województwa rzeszowskiego.

Książka składa się z pięciu rozdziałów, wstępu i zakończenia. We wstępie przedstawiono motywację wyboru tematu, a także zastosowane metody badawcze oraz omówiono strukturę opracowania.

Rozdział pierwszy ma charakter wprowadzający i składa się z trzech części, w których przedstawione zostały kolejno następujące elementy: powstanie „wielkiego województwa rzeszowskiego” i jego położenie na ówczesnej mapie Polski; okoliczności i rezultaty przeprowadzenia „gierkowskiej” reformy administracyjnej; położenie i struktura administracyjna nowo powstałego województwa rzeszowskiego.

W rozdziale drugim poświęconym demografii województwa skoncentrowano się na opisanu procesu wzrostu demograficznego na Rzeszowszczyźnie, omówiono ruch naturalny ludności i migracje. Zaprezentowano również strukturę ludności regionu z uwzględnieniem wieku oraz rozróżnieniem na osoby aktywne i nieaktywne zawodowo. Rozdział zamykają rozważania dotyczące przeobrażeń struktury społeczno-zawodowej oraz analiza struktury demograficznej poszczególnych części składowych (miast i gmin) województwa.

W trzeciej części pracy przedstawiono warunki życia mieszkańców. Omówiono tu takie zagadnienia, jak: komunikacja, wielkość terenów zielonych, dostęp mieszkańców do wody, prądu, gazu, a także rozwój sieci wodociągów, kanalizacji itp. Nakreślono również temat potencjału mieszkaniowego oraz dostępu do placówek pocztowych, handlowych i gastronomicznych. Wreszcie przedstawiono funkcjonowanie systemu bezpieczeństwa publicznego. Dużo uwagi poświęcono analizie siły nabywczej ludności, a więc jej dochodom i cenom.

W rozdziale czwartym omówiono zagadnienia związane z edukacją, kulturą, sportem i turystyką (w pierwszym podrozdziale poruszono zagadnienia dotyczące oświaty i nauki, w drugim ochrony zdrowia i opieki, w trzecim kultury i sztuki, w ostatnim turystyki i sportu).

Ostatni rozdział (piąty) dotyczy problematyki gospodarczej, a zatem przemysłu, budownictwa, rolnictwa i leśnictwa oraz obsługi ruchu turystycznego. Specjalne miejsce poświęcono ówczesnemu „kapitałowi prywatnemu”.

W zakończeniu zawarto podsumowanie badań, ale jednocześnie starano się – wykorzystując analizę ponad 50 wskaźników cywilizacyjnych – odpowiedzieć na pytanie, jak prezentowała się pozycja województwa rzeszowskiego po blisko 15 latach obowiązywania systemu „gierkowskiego”.

W publikacji zamieszczono prolog, posłowie, selektywną bibliografię, a także wykaz skrótów (poprzedzający tekst właściwy), tabel, map i schematów (w końcowej części pracy) oraz aneks zawierający kompletną listę pozycji rankingu wykorzystanego w zakończeniu wraz z podaniem miejsca omawianej jednostki.

Książka opiera się na materiale statystycznym, zatem struktura opracowania w znacznej mierze nawiązuje do układu wydawnictw statystycznych. Jest to zrozumiałe z punktu widzenia metod wykorzystanych przy budowie tego opracowania, choć odbiega od klasycznych rozwiązań spotykanych w monografiach czy syntezach historycznych. Jednak wszędzie tam, gdzie tylko było to możliwe, starano się wzbogacać język narracji, który ze względu na tematykę opracowania jest nużący i niestety pełen powtórzeń, z których autor zdaje sobie sprawę, ale nie jest w stanie ich w pełni wyeliminować.

Ze względu na wykorzystywanie specyficznych źródeł masowych zdecydowano się także na zamieszczenie wyjaśnień pojęć występujących w pracy, których znaczenie nie zawsze jest całkowicie zgodne z powszechną interpretacją. Wynika to z tego, że w statystykach używano całego szeregu określeń (definicji), które służyć miały do dokładnego określenia jakiegoś stanu. Przykładowo dla zbudowania zestawień konieczne było doprecyzowanie, kogo uważa się za ludność nieprodukcyjną i czym ona różni się od emerytów, rencistów czy ludności niepracującej. Zasady te uznano za słuszne i wprowadzono je do poniższego tekstu. Wyjaśnienia te (jeśli nie zaznaczono inaczej) opierają się na dostępnym

na stronach Głównego Urzędu Statystycznego zestawieniu o nazwie: „Pojęcia stosowane w statystyce publicznej” (dalej: PSSP)¹⁰.

Aby uniknąć wielokrotnego powtarzania w tekście określenia „województwo rzeszowskie”, wymiennie z nim używano pojęć Rzeszowszczyzna, Rzeszowskie, a także region rzeszowski. Sięgano również po takie słowa jak terytorium, obszar itp. Dla podkreślenia różnicy pomiędzy województwem rzeszowskim w granicach do 1975 r. i po nim zawsze wprowadzano dodatkową informację. To pierwsze jest „dużym”, „wielkim” albo „starym”, drugie natomiast występuje bez żadnych dodatkowych określeń lub z dookreśleniem „gierkowskie”, ewentualnie „małe”. Pojęć tych z powodów stylistycznych używano wymiennie.

W całej publikacji powszechnie stosowano skróty używane w opracowaniach statystycznych, takie jak kilometr kwadratowy (w pracy zawsze km²), hektar (ha), tysiąc (tys.) itp. Pełne informacje na temat wartości poszczególnych określeń zdecydowano się zamieścić w wykazie skrótów. Wszystkie skróty tej kategorii należą do znormalizowanego systemu metrycznego.

¹⁰ Są zamieszczone pod adresem: Główny Urząd Statystyczny / Metainformacje / Słownik pojęć / Pojęcia stosowane w statystyce publicznej (dostęp: 11.02.2025). W przypisach wprowadzono zapis: nazwa pojęcia, PSSP (dostęp: data).

PROLOG

Duch COP-u

COP miał oznaczać nie tylko zmiany gospodarcze, ale także administracyjne. Otóż przed wybuchem II wojny światowej bardzo poważnie rozważano kwestię powstania województwa obejmującego tworzący się Centralny Okręg Przemysłowy. W zasadzie sprawa była przesądzona, wicepremier Eugeniusz Kwiatkowski już wyznaczył przyszłego wojewodę. Miał być nim nie kto inny jak ówczesny komisaryczny prezydent Warszawy, późniejszy bohater-ski obrońca stolicy Stefan Starzyński. W pierwotnych planach stolicą owego województwa miał być Sandomierz, miasto wojewódzkie I Rzeczypospolitej. Miało ono obejmować m.in. prawie całą Kielecczynę, Radom, Rzeszowszczyznę, ziemię sanocką i przemyską, część Lubelszczyzny i Małopolski – prawie 25 tysięcy kilometrów kwadratowych i 20 powiatów. Była też wersja ze stolicą w Rzeszowie obejmująca cały COP – 60 tys. km kwadr. z 45 powiatami. I tuż przed agresją Niemiec ten wariant wydawał się najpewniejszy. Dla porównania obecne Podkarpacie ma niecałe 18 tys. km kwadr. i 26 powiatów. Gdyby wybuch wojny nastąpił nieco później, województwo „COP-owskie” byłoby faktem i zapewne podstawą powojennych rozwiązań administracyjnych w tej części Polski.

S. Jakubowski, *Tak powstał Centralny Okręg Przemysłowy*, portal: Podkarpacka Historia, <https://www.podkarpackahistoria.pl/artukul/1026,tak-powstawal-centralny-okreg-przemyslowsy> (dostęp: 2.02.2025).

Koniec lat trzydziestych XX w. upłynął w Polsce pod znakiem realizacji największej inwestycji obronnej okresu międzywojennego – COP¹¹. Jej budowa miała być przeprowadzona od 1 lipca 1936 do 30 czerwca 1940 r. Celem było wzmocnienie potencjału przemysłowego państwa oraz aktywizacja gospodarcza pogranicza województw: lubelskiego, lwowskiego, krakowskiego i kieleckiego. Twórcy planu, którego twarzą był ówczesny wicepremier Eugeniusz Kwiatkow-

¹¹ Plan ten miał duże znaczenie dla rozwoju dzisiejszych terenów południowo-wschodniej Polski, a w okresie międzywojennym do jego promowania zaangażowano Melchiora Wańkowicza. COP doczekał się wielu publikacji. W Stalowej Woli działa muzeum popularyzujące jego historię, w związku z czym autor zrezygnował z szerszego omówienia tego zagadnienia. Zainteresowani mogą sięgnąć m.in. do następujących pozycji: *COP: przeszłość, teraźniejszość, przyszłość*, red. J. Konefał, Stalowa Wola: Wydawnictwo Diecezjalne 2007; Z. Dziemianko, *Przemysł zbrojeniowy w Centralnym Okręgu Przemysłowym*, Warszawa: Centrum Edukacyjne 2004; J. Gołębiowski, *COP [Centralny Okręg Przemysłowy]: dzieje industrializacji w rejonie bezpieczeństwa (1922–1939)*, Kraków: Wydawnictwo Naukowe AP 2000; *Od projektu do legendy: Centralny Okręg Przemysłowy po osiemdziesięciu latach (1937–2017)*, red. G. Ostasz, P. Grata, B. Pasternski, Rzeszów: Uniwersytet Rzeszowski 2018; M. Wańkowicz, *C.O.P. ognisko siły – Centralny Okręg Przemysłowy*, Warszawa: „Rój” 1938; Z.K. Wójcik, *Centralny Okręg Przemysłowy [w:] Encyklopedia Rzeszowa*, Rzeszów: RS Druk 1994, s. 58–89; *O muzeum*, portal: Muzeum Centralnego Okręgu Przemysłowego, <https://muzeumcop.pl/> (dostęp: 2.02.2025).

ski, zakładali, że dzięki jego realizacji uda się pozyskać nowe technologie, podnieść możliwości produkcji krajowej „zbrojeniówki”, a także rozpocząć proces likwidowania różnic rozwojowych poszczególnych części kraju¹².

Gdy w roku 1939 wybuchła wojna, większość planowanych inwestycji znajdowała się na wstępnym etapie rozruchu i nie wspomogła w zakładany sposób polskiego wysiłku obronnego. Oczywiście nie udało się zatrudnić „mitycznych” 100 tys. robotników mających pracować we wznoszonych fabrykach i przemyśle współpracującym¹³. Zniszczenia wojenne groziły utratą przez region perspektyw rozwoju. Na szczęście po 1945 r. Warszawa zdecydowała się na odbudowę istniejących przed wojną obiektów, które miały wartość materialną i niematerialną. W rezultacie część inwestycji COP-owskich została odbudowana i rozbudowana, choć czasem w innej niż pierwotnie formie, dzięki realizacji planu trzyletniego (1947–1949) oraz sześcioletniego (1950–1955)¹⁴. Na tych fundamentach powstały zakłady, które aż do okresu inwestycji lat siedemdziesiątych XX w. stanowiły o potencjale gospodarczym omawianego obszaru¹⁵.

Nie ma wątpliwości, że nie byłoby „Doliny Lotniczej”¹⁶, gdyby nie decyzja E. Kwiatkowskiego – dzięki temu Rzeszowszczyzna stała się jednym z centrów

¹² Z. Chyra-Rolicz, *Nowoczesny plan rozwoju gospodarczo-społecznego II Rzeczypospolitej – Centralny Okręg Przemysłowy (COP)*, „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy” 2021/4, nr 68, s. 132–133; J. Gołębiowski, *Przemysł wojenny w Polsce: 1918–1939*, Kraków: Wydawnictwo Naukowe WSP 1990, s. 253–254; Z.K. Wójcik, *Centralny Okręg Przemysłowy [w:] Encyklopedia Rzeszowa...*, s. 58–59.

¹³ Z. Chyra-Rolicz, *Nowoczesny plan rozwoju...*, s. 133; J. Gołębiowski, *Przemysł wojenny...*, s. 294, 301.

¹⁴ Pierwszym planem realizowanym po II wojnie światowej był trzyletni plan odbudowy i rozwoju, kolejnym sześcioletni plan budowy podstaw socjalizmu. W ich efekcie w drugiej połowie lat czterdziestych i pierwszej połowie lat pięćdziesiątych XX w. odbudowano potencjał zakładów ulokowanych między innymi w Mielcu i Rzeszowie oraz mniejszych miastach późniejszego „małego” województwa rzeszowskiego; por. Ustawa z dnia 2 lipca 1947 r. o Planie odbudowy gospodarczej, Dz.U. 1947, nr 53, poz. 285; Ustawa z dnia 21 lipca 1950 r. o 6-letnim planie rozwoju gospodarczego i budowy podstaw socjalizmu na lata 1950–1955, Dz.U. 1950, nr 37, poz. 344.

¹⁵ Na omawianym terenie najważniejsze były: Fabryka Obrabiarek (filia Zakładów Cegielniarskiego) i Fabryka Silników Lotniczych w Rzeszowie (PZL Rzeszów), Odlewnia Stopów Lekkich (Rzeszów), Fabryka Płatowców w Mielcu (PZL Mielec), Fabryka Obuwia Wojskowego (Mielec), Wytwórnia Nitrowiązków w miejscowości Obleśna Góra pod Sarzyną, Przemysł Pomocniczy COP w Sędziszowie Małopolskim, Zakłady Przemysłowe Sędziszów, Fabryka Porcelany Elektrotechnicznej w Boguchwale, Wytwórnia Sukna Mundurowego w Rakszawie; J. Gołębiowski, *Przemysł wojenny...*, s. 125–126, 262–263, 270–271, 274, 280–282; Z.K. Wójcik, *Centralny Okręg Przemysłowy [w:] Encyklopedia Rzeszowa...*, s. 58.

¹⁶ „Dolina Lotnicza” (Aviation Valley) – nazwa nawiązująca do znanego centrum nowych technologii (Doliny Krzemowej), stowarzyszenie grupujące zakłady działające w obrębie szeroko rozumianego przemysłu lotniczego stanowiącego jeden z gospodarczych symboli Podkarpacia; por. *O nas*, Aviation Valley, portal: dolinalotnicza.pl (dostęp: 2.02.2025).

przemysłu lotniczego w Polsce, a na jej terenie powstały zakłady powiązane z przemysłem obronnym. W jakiejś mierze to właśnie dzięki nim została ona „zainfekowana” nowymi technologiami, które dziś stanowią o obliczu i perspektywach gospodarczych regionu¹⁷.

¹⁷ *Inteligentne specjalizacje*, portal: Podkarpackie, https://www.podkarpackie.eu/gospodarka/inteligentne_specjalizacje/ (dostęp: 2.02.2025); *Strategia rozwoju województwa podkarpackiego*, portal: Podkarpackie, https://www.podkarpackie.eu/gospodarka/dlaczego_podkarpackie/strategia-rozwoju-wojewodztwa-podkarpackiego-17873 (dostęp: 2.02.2025).

Od „wielkiego” do „małego” województwa rzeszowskiego – położenie, przetargi polityczne, podział administracyjny

1. Województwo rzeszowskie: 1944–1975

W wyniku potrzeb kształtującego się organizmu tzw. Polski Lubelskiej zaistniały warunki umożliwiające bezprecedensowy awans miasta Rzeszowa i całego regionu. Porozumienia międzynarodowe podpisane przez władze Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego (PKWN) jednoznacznie określały przebieg powojennej granicy wschodniej państwa polskiego. Zostawiały one po stronie ukraińskiej m.in. dotychczasową siedzibę administracyjną istniejącego tu województwa – miasto Lwów, a po stronie polskiej 13 przedwojennych powiatów nieposiadających władzy zwierzchniej. W efekcie doszło do wykształcenia się swoistej administracyjnej pustki – obszaru, który pozbawiony był swoich władz stopnia wyższego niż powiatowy¹⁸.

Jednocześnie w wyniku zmian geopolitycznych i przebiegu linii frontu niemiecko-radzieckiego (na przełomie 1944 i 1945 r.) Rzeszów stał się drugim najważniejszym miastem na obszarach tzw. Polski Lubelskiej. Sytuacja ta dawała szansę na realizację koncepcji utworzenia województwa rzeszowskiego, która znana była już w okresie międzywojennym¹⁹.

¹⁸ J. Petrus, *Jak Rzeszów został siedzibą województwa*, Rzeszów: Resoviana, b.d.w., s. 3; A. Plęś, *Dlaczego Rzeszów został stolicą województwa*, portal Nowiny 24, 16 sierpnia 2014 (dostęp: 1.08.2024).

¹⁹ Zgodnie z oficjalnymi danymi Rzeszów w 1946 r. liczył 29 407 mieszkańców i był mniejszy od nadgranicznego Przemyśla, ale zdecydowanie korzystniej położony. Przemyśl liczył w tym samym roku 36 481 obywateli. Pomysł organizacji województwa rzeszowskiego obejmującego środkową część dawnej Galicji istniał już w okresie międzywojennym, a popierał go m.in. Ignacy Daszyński w Sejmie Ustawodawczym II RP; *Powszechny Sumaryczny Spis Ludności z dn. 14 II 1946*, Warszawa: GUS 1947, s. 64; J. Petrus, *Jak Rzeszów został siedzibą województwa...* s. 3; A. Plęś, *Dlaczego Rzeszów został stolicą województwa...*

Z pewną inspiracją działaczy PKWN społeczeństwo Rzeszowszczyzny przystąpiło do oddolnego organizowania władzy. Kształtująca się jednostka długo nie miała określonych granic ani nawet oficjalnej sankcji ustawodawczej władz zwierzchnich. Szymon Jakubowski stwierdził, że było to województwo lwowskie ze stolicą w Rzeszowie. Równocześnie właściwie nikt nie kwestionował istnienia „dużego” województwa rzeszowskiego i legalności miejscowych władz administracyjnych. Nie chroniło to jednak tego obszaru od roszczeń terytorialnych ze strony województwa krakowskiego. Działo się to w sytuacji teoretycznego obowiązywania konstytucji marcowej z 1921 r., która mówiła o ustawodawczej drodze powoływania województw, powiatów i gmin wiejskich oraz miejskich²⁰.

Województwo rzeszowskie stawało się oficjalną jednostką administracyjną państwa niejako dwuetapowo. Pierwszym krokiem na tej drodze było oddolne powołanie 18 sierpnia 1944 r. władzy wojewódzkiej w Rzeszowie. Zgromadzeni wówczas w mieście przedstawiciele Rzeszowszczyzny zdecydowali o przekształceniu się w Wojewódzką Radę Narodową (WRN). W wyniku kolejnych decyzji powołane zostały pierwsze władze WRN. Przewodniczącym Rady został Wiktor Jedliński (Stronnictwo Ludowe, SL), I zastępcą Stanisław Janusz (SL), II zastępcą Tomasz Wiśniewski (Polska Partia Robotnicza, PPR), III zastępcą Henryk Brombosz (Polska Partia Socjalistyczna, PPS). Przez 11 miesięcy województwo istniało, a jego władze prowadziły oficjalną – choć w świetle prawa nielegalną – działalność.

Drugim krokiem było zalegalizowanie tego faktu przez władze państwowe, co nastąpiło 7 lipca 1945 r. Właśnie wówczas uchwalony został dekret, który sankcjonował funkcjonowanie nowo powstałej jednostki obejmującej 13 powiatów byłego województwa lwowskiego i 4 należące przed II wojną światową do krakowskiego²¹.

W składzie nowego województwa znalazły się powiaty: brzozowski, jarosławski, kolbuszowski, krośnieński, leski, lubaczowski, łańcucki, niżański, przemyski, przeworski, rzeszowski, sanocki, tarnobrzeski należące wcześniej do województwa lwowskiego i gorlicki, jasielski, mielecki, ropczycki przynależące do

²⁰ W przywołanym artykule czytamy: „Dla celów administracyjnych Państwo Polskie podzielone będzie w drodze ustawodawczej na województwa, powiaty i gminy miejskie i wiejskie, które będą równocześnie jednostkami samorządu terytorialnego. Jednostki samorządowe mogą się łączyć w związki dla przeprowadzenia zadań wchodzących w zakres samorządu. Związki takie mogą otrzymywać charakter publiczno-prawny tylko na podstawie osobnej ustawy”; por. Ustawa z dnia 17 marca 1921 r. – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej 1921, Dz.U. 1921, nr 44, poz. 267 i nr 52, poz. 334, art. 65; S. Jakubowski, *Przez rok Rzeszów był stolicą województwa... lwowskiego*, portal Podkarpacka Historia, 7 lipca 2023 (dostęp: 1.08.2024).

²¹ Dekret z dnia 7 lipca 1945 r. o utworzeniu Województwa Rzeszowskiego, Dz.U. 1945, nr 27, poz. 168, art. 1; J. Petrus, *Jak Rzeszów został siedzibą województwa...*, s. 9–10, 13–14; A. Płeś, *Dlaczego Rzeszów został stolicą województwa...*

dawnego krakowskiego²². W wyniku późniejszych zmian podziału administracyjnego wyodrębniono dodatkowo powiaty: leżajski, ropczycki, radymiański, strzyżowski, ustrzycki, a także zmieniono częściowo ich granice²³.

Istniejące od 1944 do 1975 r. województwo rzeszowskie leżało w południowo-wschodniej części Polski. Graniczyło wówczas z województwami: krakowskim, kieleckim i lubelskim oraz z Ukraińską Socjalistyczną Republiką Radziecką (USRR) i Czechosłowacją, obejmując część megaregionu Karpat i Podkarpacia. Północną część województwa stanowiła Kotlina Sandomierska, centralną częścią było tzw. Pogórze Środkowobeskidzkie, a skrajnie południową zalesione obszary górskie pasma Beskidów (z najwyższym szczytem Tarnicą – 1346 m n.p.m.). Północna część jednostki obejmowała fragment wyżynnego Roztocza. Województwo prawie w całości leżało w dorzeczu Wisły, tylko jedna rzeka – Strwiąż należała do dorzecza Dniestru. Głównymi rzekami były Wisła, San, Wisłoka i Wisłok. Obszary ówczesnej Rzeszowszczyzny należały do najbardziej zalesionych terenów w kraju. Klimat był tu zróżnicowany – trójstrefowy: nizinny w północnej jego części – Kotlina Sandomierska należała do najcieplejszych obszarów w Polsce, górski w Beskidach i przejściowy na obszarze Pogórza Środkowobeskidzkiego²⁴.

Tabela 1. „Wielkie” województwo rzeszowskie na tle innych obszarów administracyjnych Polski w latach 1950 i 1970*

Lp.	Nazwa województwa	Udział powierzchni województwa w ogólnej powierzchni kraju (w %) na rok		Ranking terytorialny wg stanu na rok		Udział procentowy ludności w populacji kraju według danych na rok		Ranking ludnościowy wg stanu na rok	
		1950	1970	1950	1970	1950	1970	1950	1970
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1.	Białostockie	7,38	7,40	4	4	3,81	3,60	11	12
2.	Bydgoskie	6,72	6,68	5	6	5,80	5,86	9	8
3.	Gdańskie	3,54	3,53	15	15	3,72	4,50	12	11
4.	Katowickie	2,87	3,05	17	17	10,88	11,33	2	2

²² Dekret z dnia 7 lipca 1945 r..., art. 1; MRS 1936, s. 10–11.

²³ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 12 grudnia 1951 r. w sprawie utworzenia powiatu ustrzyckiego w województwie rzeszowskim, Dz.U. 1951, nr 65, poz. 446; Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 11 sierpnia 1954 r. w sprawie utworzenia powiatu radymiańskiego w województwie rzeszowskim, Dz.U. 1954, nr 49, poz. 244; Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 11 sierpnia 1954 r. w sprawie utworzenia powiatu strzyżowskiego w województwie rzeszowskim, Dz.U. 1954, nr 49, poz. 245; Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 12 listopada 1955 r. w sprawie utworzenia powiatów leżajskiego i ropczyckiego oraz zmiany granic niektórych powiatów w województwie rzeszowskim, Dz.U. 1955, nr 44, poz. 283; RS 1955, s. 32.

²⁴ J. Bochliński, J. Zawadzki, *Polska. Nowy podział terytorialny: przewodnik encyklopedyczny*, Warszawa: Świat Książki 1999, s. 203–204.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
5.	Kieleckie	6,26	6,24	7	7	6,53	5,78	7	9
6.	Koszalińskie	5,67	5,79	10	10	2,07	2,43	17	17
7.	Krakowskie	5,10	5,05	12	12	8,45	8,49	3	3
8.	Lubelskie	8,18	7,96	3	3	6,44	5,89	8	7
9.	Łódzkie	5,45	5,54	11	11	8,29	7,45	5	6
10.	Olsztyńskie	6,72	6,74	5	5	2,75	3,00	14	14
11.	Opolskie	3,02	3,06	16	16	3,24	3,24	13	13
12.	Poznańskie	8,75	8,73	2	2	8,42	8,16	4	4
13.	Rzeszowskie	5,82	5,96	9	9	5,47	5,38	10	10
14.	Szczecińskie	4,13	4,08	14	14	2,11	2,75	16	15
15.	Warszawskie	9,49	9,55	1	1	11,16	11,74	1	1
16.	Wrocławskie	6,07	6,19	8	8	6,79	7,66	6	5
17.	Zielonogórskie	4,77	4,66	13	13	2,24	2,71	15	16

* w celu uzyskania porównywalności danych miasta na prawach wojewódzkich – Warszawę i Łódź w 1950 r. oraz Warszawę, Kraków, Łódź, Poznań i Wrocław w 1970 r. włączono do odpowiednich województw „ziemskich”

Źródło: obliczenia własne na podstawie: *Historia Polski w liczbach. Ludność. Terytorium*, Warszawa: GUS 1994, s. 138, 140; *Polska 1918–1988*, Warszawa: GUS 1989, s. 17.

Pierwotnie województwo zajmowało powierzchnię 18 160 km², a ostatecznie 18 637 km² (po włączeniu w jego skład obszarów przekazanych Polsce przez USRR²⁵), co stanowiło odpowiednio: 5,82% i 5,96% obszaru kraju. Wielkość ta lokowała je na 9 miejscu wśród największych terytorialnie jednostek tego szczebla. Zamieszkiwało w nim ponad 5,00% populacji Polski (w 1950 r. było to 5,46%, a w 1970 r. 5,38% ludności), co sytuowało je na 10 miejscu w Polsce²⁶.

W takich granicach omawiana jednostka funkcjonowała do czasu wejścia w życie reformy administracyjnej w 1975 r.²⁷, a jej rezultatem było wyodrębnienie z „wielkiego” województwa rzeszowskiego kilku „małych” ze stolicami w Krośnie, Przemyślu, Rzeszowie oraz Tarnobrzegu. Podczas ich tworzenia nie liczone się z przebiegiem dotychczasowych granic wojewódzkich i powia-

²⁵ Umowa pomiędzy Rzeczpospolitą Polską a Związkiem Socjalistycznych Republik Radzieckich o zamianie odcinków terytoriów państwowych, podpisana dnia 15 lutego 1951 r. (ratyfikowana zgodnie z ustawą z dnia 26 maja 1951 r.), Dz.U. 1952, nr 11, poz. 63; Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 12 grudnia 1951 r. w sprawie utworzenia miasta Ustrzyki Dolne oraz utworzenia, zniesienia i zmiany granic niektórych gmin w powiecie ustrzyckim, województwie rzeszowskim, Dz.U. 1951, nr 65, poz. 448.

²⁶ Obliczenia własne na podstawie publikacji: *Historia Polski w liczbach...*, s. 138, 140; *Polska 1918–1988...*, s. 17.

²⁷ Ustawa z dnia 28 maja 1975 r. o dwustopniowym podziale administracyjnym Państwa oraz o zmianie ustawy o radach narodowych, Dz.U. 1975, nr 16, poz. 91.

towych oraz z istniejącymi w terenie powiązaniem i komunikacyjnymi itp.²⁸

Mapa 1. Województwo rzeszowskie: mapa administracyjna i komunikacyjna

Źródło: Województwo rzeszowskie: mapa administracyjna i komunikacyjna 1:300 000, Główny Urząd Pomiarów Kraju, Wydział Pomiarów Urzędu Wojewódzkiego Rzeszowskiego, brak miejsca i daty wydania (pomiędzy 1945 a 1950²⁹), <https://rcin.org.pl/igipz/dlibra/publication/89480/edition/137071/content> (dostęp: 28.07.2024).

²⁸ Województwo tarnobrzesckie powstało również kosztem „wielkiego” województwa kieleckiego. Pewne tereny województwa rzeszowskiego przyłączono ponadto do tarnowskiego (cały powiat dębicki i część jasielskiego, mieleckiego, gorlickiego) oraz nowosądeckiego (część powiatu gorlickiego). Przykładem nieliczenia się z dotychczasowymi powiązaniem i społecznymi jest podział powiatu mieleckiego, z którego jedną gminę włączono do tarnobrzesckiego (Padew Narodowa), dwie do tarnowskiego (Radomyśl Wielki i Wadowice Górne), a pozostałe pozostawiono w okrojonym województwie rzeszowskim (Borową, Czermin, Mielec, Przecław i Tuszów Narodowy); *Nowa encyklopedia powszechna PWN*, t. III, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe (PWN) 1996, s. 562; t. IV, s. 544–545; t. V, s. 368; t. VI, s. 309–310; J. Witek, *Kalendarium wydarzeń w Mielcu i regionie: 1944–1980* [w:] *Mielec. Studia i materiały z dziejów regionu...*, t. III, s. 496.

²⁹ Ustalenie daty wydania jest związane z tym, że mapa przedstawia województwo w pierwotnych granicach obowiązujących do 1951 r.

Zamykając rozważania nad wyjściowym potencjałem regionu, z którego wykrojone zostało województwo „gierkowskie”, należy w następnej kolejności przedstawić podstawowe dane dotyczące struktury ludności.

W roku 1950 Polskę zamieszkiwało około 25 mln obywateli, z czego 39,00% ośrodki miejskie, a 61,00% wiejskie. Dwadzieścia lat później w kraju żyło już 32,60 mln osób, wśród których było 52,30% mieszkańców miast i 47,70% wsi. W omawianym dwudziestolecu liczba ludności miejskiej zwiększyła się z ok. 9,60 mln do prawie 17,10 mln osób, co daje wzrost wysokości ponad 78,00%. Jednocześnie liczba mieszkańców wsi prawie się nie zmieniła. W roku 1950 było ich prawie 15,00 mln, a 20 lat później niespełna 15,60 mln. Oznacza to jedynie 4-procentowy wzrost względem stanu wyjściowego. Możemy zatem mówić o stabilizacji potencjału mieszkańców wsi³⁰.

W roku 1950 w Polsce znajdowało się łącznie 706 miast, z czego 39 na terenie Rzeszowszczyzny, co stanowiło 5,50% wszystkich ośrodków w kraju. Wielkość ta jest zdecydowanie mniejsza od udziału ludności województwa w całkowitym zaludnieniu państwa. Oznacza to, że było ono słabo zurbanizowane, właściwie najslabiej w kraju. W istniejących wówczas na Rzeszowszczyźnie 39 ośrodkach na prawach miejskich żyło zaledwie 233,70 tys. osób. Wskaźnik urbanizacyjny wynosił wówczas jedynie 17,10%. Średnie miasto na tym terenie liczyło niespełna 6,00 tys. mieszkańców. Dla porównania w skali ogólnokrajowej było to 13,60 tys. mieszkańców³¹.

Tabela 2. Podstawowe dane o potencjale miejskim województw według stanu na lata 1950 i 1970*

Lp.	Województwo	Liczba miast i osiedli miejskich		Odsetek ludności miejskiej		Globalna liczba ludności miast i osiedli miejskich		Średnia liczba ludności miast i osiedli	
		1950	1970	1950	1970	1950	1970	1950	1970
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1.	Białostockie	33	36	22,40	37,10	213,90	435,00	6,48	12,08
2.	Bydgoskie	56	58	42,50	50,60	616,70	968,80	11,01	16,70
3.	Gdańskie	24	32	58,00	69,50	540,00	1019,60	22,50	31,86
4.	Katowickie	45	91	63,20	76,70	1720,30	2834,60	38,22	31,15
5.	Kieleckie	27	37	18,30	32,50	298,80	614,10	11,07	16,60
6.	Koszalińskie	33	35	34,10	49,50	176,80	392,90	5,36	11,23

³⁰ W roku 1970 liczba ludności wiejskiej osiągnęła właściwie swoje maksimum i wynosiła wówczas 15 578 tys. mieszkańców – w 1978 r. było to już tylko 14 911 tys. osób, a w kolejnych latach dalej następował spadek aż do 14 654 tys. w 1988 r.; obliczenia własne na podstawie publikacji: *Polska: 1918–1988...*, s. 9.

³¹ Obliczenia własne na podstawie powyższej publikacji; tamże, s. 9, 17.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
7.	Krakowskie	42	53	40,00	45,10	845,20	1246,70	20,12	23,52
8.	Lubelskie	24	32	17,70	30,80	285,00	592,20	11,87	18,51
9.	Łódzkie	36	41	48,50	55,80	1005,00	1357,30	27,91	33,10
10.	Olsztyńskie	34	39	29,30	41,00	201,90	401,60	5,94	10,30
11.	Opolskie	28	36	27,30	42,60	221,10	450,40	7,89	12,51
12.	Poznańskie	97	102	41,10	50,20	865,60	1336,80	8,93	13,10
13.	Rzeszowskie	39	46	17,10	27,50	233,70	482,80	5,99	10,50
14.	Szczecińskie	38	40	55,90	66,60	295,70	597,50	7,78	14,94
15.	Warszawskie	50	70	43,70	57,60	1244,60	2201,50	24,89	31,45
16.	Wrocławskie	65	99	49,60	64,80	842,70	1620,30	12,96	16,37
17.	Zielonogórskie	35	42	37,10	54,10	208,10	478,60	5,95	11,40

* w celu uzyskania porównywalności danych miasta na prawach wojewódzkich – Warszawę i Łódź w 1950 r. oraz Warszawę, Kraków, Łódź, Poznań i Wrocław w 1970 r. włączono do odpowiednich województw „ziemskich”

Źródło: obliczenia własne na podstawie: *Historia Polski w liczbach...*, s. 138, 140; *Polska 1918–1988...*, s. 17.

Ośrodki miejskie znajdujące się na terenie „wielkiego” województwa rzeszowskiego były więc średnio o ponad połowę mniejsze od tych położonych w pozostałych częściach państwa. Podobną strukturę i potencjał wykazywały jedynie położone na północ od rzeszowskiego następujące jednostki administracyjne: kieleckie, lubelskie, a w mniejszym stopniu białostockie (jak wykazano w tabeli 3, po 20 latach sytuacja niewiele się zmieniła).

W roku 1970 w Polsce było 809 ośrodków posiadających prawa miejskie. Na każdy ośrodek przypadało wówczas około 21,10 tys. mieszkańców. Łącznie z wyodrębnianymi wówczas przez statystyki osiedlami miejskimi było ich 889, a średni stan wynosił ponad 19,15 tys. osób. W Rzeszowskim było wówczas 46 miast i osiedli zamieszkałych przez 482,80 tys. osób. W tym przypadku średnia wynosiła niespełna 10,50 tys. osób. Było to prawie o połowę mniej od przeciętnej w kraju (średnia wielkość ośrodka miejskiego w województwie wynosiła 53,00% przeciętnej krajowej)³².

Niewiele lepiej prezentowała się sytuacja na wsi. Według danych na rok 1970 w całym kraju było 4671 gromad wiejskich, w których zamieszkiwało 15 581,80 tys. osób. Średnio na gromadę przypadało zatem 3336 osób, a ich obszar liczył około 66,60 km². W województwie rzeszowskim znajdowało się wówczas 8,10% wszystkich gromad w kraju, które zamieszkiwało 8,20% ludności wiejskiej państwa. Biorąc pod uwagę ogólną liczbę jednostek, ich liczba plasowała region na

³² Obliczenia własne zob. tamże, s. 9, 20.

trzecim miejscu w Polsce, natomiast łączny potencjał ludności rolnej pozwalał na zajęcie szóstej pozycji. To były jedne z najwyższych wyników w kraju. Niestety nie świadczyło to w tym przypadku pozytywnie o regionie. W województwie istniała duża liczba niewielkich terytorialnie gromad, co świadczy o złej strukturze osadniczej i rolniczej omawianego obszaru. Biorąc pod uwagę średnią liczbę mieszkańców w gromadzie, która była praktycznie taka sama jak w kraju, dawało to miejsce prawie dokładnie w środku zestawienia, a biorąc pod uwagę średnią wielkość miejscowości, było to trzecie miejsce od końca.

Tabela 3. Podstawowe dane o potencjale wsi województw według stanu na 1970 r.

Województwo	Gromady							
	liczba	ranking	Ludność				średnia wielkość w km ²	ranking
			ogółem w tys.	ranking	w gromadzie	ranking		
Białostockie	295	VIII	739,10	XI	2505	XV	78,50	VI
Bydgoskie	273	X	945,10	VIII	3462	VI	76,50	VII
Gdańskie	136	XVI	446,80	XIV	3285	X	81,10	V
Katowickie	256	XI	859,50	X	3357	VIII	37,30	XVII
Kieleckie	435	II	1275,70	V	2933	XII	44,80	XVI
Koszalińskie	151	XV	401,20	XVI	2605	XIV	117,60	I
Krakowskie	344	V	1520,10	II	4419	I	45,30	XV
Lubelskie	326	VI	1330,30	III	4081	II	76,30	VIII
Łódzkie	315	VII	1075,10	VII	3413	VII	54,30	XIII
Olsztyńskie	203	XII	577,20	XIII	2843	XIII	103,80	II
Opolskie	173	XIV	607,60	XII	3512	V	55,20	XII
Poznańskie	364	IV	1324,30	IV	3638	IV	74,40	IX
Rzeszowskie	380	III	1274,80	VI	3355	IX	49,00	XIV
Szczecińskie	128	XVII	299,90	XVII	2343	XVI	99,60	III
Warszawskie	442	I	1622,30	I	3670	III	66,50	XI
Wrocławskie	274	IX	877,90	IX	3204	XI	69,90	X
Zielonogórskie	173	XIII	404,80	XV	2340	XVII	84,20	IV
Razem	4671	–*	15581,80	–	3336	–	66,60	–

* zjawiska nie odnotowano

Źródło: RS 1971, s. 138; *Historia Polski w liczbach...*, s. 138.

Kiedy odgórnie zdecydowano o przejściu z trzystopniowego na dwustopniowy system administracji lokalnej, województwo rzeszowskie znajdowało się w niekorzystnej sytuacji. Ogólne wskaźniki ocenić można jako satysfakcjonujące. Analiza wykazała wszakże, że zła struktura agrarna i demograficzna nie rokowały dobrze na przyszłość.

2. Reforma „gierkowska” i jej rezultaty

Do likwidacji pośredniego ogniwa w administracji, tj. powiatu, oraz zwiększenia liczby województw przygotowywano się przez dłuższy czas. Już w roku 1972 rozpoczęto działania wynikające z uchwały VI Zjazdu PZPR „O dalszy socjalistyczny rozwój PRL w latach 1971–1975”. Kolejnym krokiem na tej drodze było podjęcie przez Sejm PRL ustawy o zmianie podziału administracyjnego wsi i powołaniu w miejsce gromad i osiedli gmin oraz rad narodowych tego szczebla. W poszczególnych ośrodkach aspirujących do awansu podjęto wówczas działania mające na celu ustanowienie w danym mieście władzy wojewódzkiej. W wielu przypadkach sięgano po wszelkie dostępne środki nacisku, dążąc do uzyskania korzystnych decyzji. W rezultacie w kilku przypadkach, również w tych z terenów południowo-wschodniej Polski, decyzje były najmniej kontrowersyjne. Dotyczy to Tarnobrzega i Krosna³³.

Do reformy dążył głównie premier Piotr Jaroszewicz, zainteresowany nią był także Edward Gierek. Siedemnastu sekretarzy Komitetów Wojewódzkich (KW) Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (PZPR) stanowiło na tyle mocną grupę, że liczyć się z nią musieli zarówno I sekretarz Komitetu Centralnego (KC), jak i premier. Problemem reformy zajęto się na XVII Plenum KC PZPR 12 maja 1975 r. Kwestie reformy przedstawiano jako przejaw modernizacji administracji, dążenie do likwidacji zbędnego ogniwa struktury, przybliżenie władzy do ludzi i wreszcie jako szansę na oszczędności. W tej sytuacji nikt nie protestował przeciw samej idei reformy. Wątpliwości natomiast wywoływała liczba województw, ich wielkość i granice. W celu sprawnego i terminowego wprowadzenia całości reformy Biuro Polityczne powołało zespół partyjno-rządowy pod kierownictwem prezesa Rady Ministrów (RM) Piotra Jaroszewicza i sekretarza KC Edwarda Babiucha. W dotychczasowych województwach powołano sztaby, na czele których stali

³³ W roku 1975 Tarnobrzeg miał mniej mieszkańców od Stalowej Woli, miał też mniejsze od niej znaczenie gospodarcze, nie mógł również pochwalić się taką historią i pozycją administracyjną i religijną jak mniejszy od niego Sandomierz, który historycznie był przecież stolicą wielkiego województwa w okresie staropolskim. Krosno było większe od Sanoka zaledwie o około tysiąc mieszkańców, a ten był zdecydowanie silniejszym ośrodkiem gospodarczym od przyszłej stolicy (miał również bardzo silne tradycje ruchu robotniczego). Pod względem gospodarczym nie najgorzej na tle Krosna wypadło również znacznie mniejsze Jasło. Podobna sytuacja miała również miejsce w innych częściach kraju; Ustawa z dnia 29 listopada 1972 r. o utworzeniu gmin i zmianie ustawy o radach narodowych, Dz.U. 1972, nr 49, poz. 312; S. Dobosz, *Dzieje polityczne Tarnobrzega i powiatu tarnobrzckiego w latach 1944–1975* [w:] *Tarnobrzeg. Dzieje miasta: 1939–1999*, red. F. Kiryk i A. Wójcik-Łużycki, Mielec: Muzeum Historyczne Miasta Tarnobrzega 2010, s. 191–194; A. Fonzychowski, *Nieoczywiste ośrodki wojewódzkie z lat 1975–1998. Awans mniejszych miast w świetle sytuacji większych sąsiadów*, „Polska 1944/45–1989. Studia i materiały” 2022, t. XX, s. 202–216; Z. Ziolo, *Przemiany funkcji administracyjnych Tarnobrzega* [w:] *Tarnobrzeg...*, s. 196–197.

I sekretarze KW. Do ich zadań należały prace organizacyjne i przygotowawcze. Podobne sztaby utworzono również w nowo projektowanych województwach. W Rzeszowskim za przygotowanie reformy odpowiadali: Jerzy Gawrysiak – I sekretarz KW³⁴ oraz sekretarze Leon Kotarba i Kazimierz Balawajder³⁵.

W połowie maja do Sejmu wpłynęły rządowe projekty ustaw związanych z reformą terenowych organów władzy i administracji państwowej. Ostatecznie 28 maja 1975 r. Sejm uchwalił ustawę o dwustopniowym podziale administracyjnym państwa oraz zmienił ustawę o radach narodowych. Za jednostki stopnia podstawowego uznano gminy, miasta i dzielnice większych miast. Wśród województw kilka nosiło wyróżniające nazwy – były nimi województwo stołeczne warszawskie oraz województwa miejskie krakowskie i łódzkie. Ta decyzja wiązała się z rzeczywistym powstaniem samodzielnych województw z istniejących obszarów aglomeracyjnych. Ustawa likwidowała powiaty i tworzyła 49 województw. W życie wchodziła z dniem 1 czerwca 1975 r.³⁶

Z geograficznego punktu widzenia nowo powstała jednostka administracyjna rozciągała się pomiędzy skrajnie północnym punktem położonym na 50°27' a skrajnie południowym na 49°47' szerokości geograficznej północnej. Najdalej wysunięty na zachód punkt położony był na 21°13', a na wschód na 22°42' długości geograficznej na wschód od Greenwich. Rozciągłość z północy na południe wynosiła 0°40' stopnia geograficznego, czyli 73 km. Odpowiednio z zachodu na wschód było to 1°29', a więc 105 km³⁷. Dane te nie zmieniły się przez cały analizowany w opracowaniu okres.

W wyniku tej reformy obszar dotychczasowego „dużego” województwa rzeszowskiego został bardzo zredukowany. Na północy i w środkowej części obejmował on tereny nizinne należące do Kotliny Sandomierskiej, a dokładniej leżące na tzw. Międzydolinnej Wysoczyźnie – Płaskowyżu Kolbuszowskim

³⁴ 19 maja 1975 r. I sekretarzem KW PZPR w Rzeszowie został Leon Kotarba; zob. „Nowiny” 1975, nr 114, s. 1–2.

³⁵ Kolejnym krokiem było powoływanie władz wojewódzkich. Przykładowo w województwie tarnobrzesckim I sekretarzem KW PZPR został A. Kowalik, a pomocnicze stanowiska sekretarzy otrzymali T. Haładaj, W. Maziak, M. Tatar. W krośnieńskim funkcję I sekretarza KW PZPR pełnił K. Balawajder, a w skład prezydium wojewódzkiego wchodził jeszcze m.in. W. Knadef, J. Kwolek i B. Morawska jako sekretarze. Dopiero w kolejnych tygodniach prasa informowała o reorganizacji struktur sojuszniczych partii – SD oraz ZSL, a o powołaniu nowych wojewodów informowano właściwie jedynie przy okazji; A. Czubiński, *Polska i Polacy po II wojnie światowej (1945–1989)*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza 1998, s. 579; „Nowiny” 1975, nr 108, s. 1, „Nowiny”, nr 109, s. 1; „Nowiny” 1975, nr 128, s. 1, 3; „Nowiny” za miesiąc maj – czerwiec 1975 – analiza zawartości tematycznej.

³⁶ Teoretycznie wyróżniającą nazwę miało również województwo wrocławskie, ale w praktyce nie była ona stosowana; Ustawa z dnia 28 maja 1975 r...; A. Czubiński, *Polska i Polacy po II wojnie światowej...*, s. 579–580; „Nowiny” 1975, nr 111, s. 1.

³⁷ RSWR 1990, s. 125.

o wysokości do 269 m n.p.m. Na zachodzie ograniczała ją Dolina Dolnej Wisłoki szerokiej na 3–10 km i piaszczysta Równina Tarnobrzaska. Na wschodzie województwo sięgało Doliny Dolnego Sanu, a od południa przebiegającej równoleżnikowo Pradoliny Podkarpackiej, która kończy się wyraźnym progiem Pogórza Rzeszowskiego sięgającym na wysokość 300 m n.p.m. Południowa część jednostki obejmowała północny fragment Pogórza Środkowobeskidzkiego (Pogórza: Dynowskie i Strzyżowskie dochodzące do 500 m n.p.m.)³⁸.

W centralnie położonym Rzeszowie średnia roczna temperatura wynosiła 6,7°C, natomiast wartość opadów dla tego samego okresu 487,40 mm. Z kolei wiatry miały wartości przeciętne: 3,4 m/s. Średnie zachmurzenie w jednostce wynosiło 4,9 stopnia, a najzimniejszym miesiącem był luty, zaś najcieplejszym lipiec³⁹ (por. tabela 4).

Tabela 4. Podstawowe informacje o średniorocznych warunkach pogodowych w województwie rzeszowskim na podstawie danych ze stacji pomiarowej Rzeszów-Jasionka z lat 1976 i 1989

Miesiąc	Suma opadów w mm		Średnie zachmurzenie w stopniach		Średnia			
					prędkość wiatru w m/s		temperatura w °C	
	1976	1989	1976	1989	1976	1989	1976	1989
Styczeń	83,30	15,70	6,10	5,00	5,40	3,10	-3,80	0,40
Luty	–	27,90	3,20	5,20	3,90	3,70	-6,90	3,20
Marzec	28,30	25,00	5,60	5,00	3,80	2,70	-1,00	5,50
Kwiecień	26,70	71,00	4,80	5,60	3,40	3,30	8,10	9,90
Maj	51,00	123,00	4,50	4,20	2,70	3,00	11,90	13,10
Czerwiec	44,80	86,60	4,10	5,30	2,90	2,50	15,20	15,40
Lipiec	42,40	39,20	3,70	3,50	2,30	2,20	17,80	18,10
Sierpień	57,60	65,00	3,80	4,50	2,00	2,30	14,60	17,60
Wrzesień	51,20	41,20	5,50	4,60	2,90	1,90	13,10	13,80
Październik	33,10	20,50	5,10	5,10	4,70	3,70	8,00	10,60
Listopad	36,10	34,90	6,20	6,10	3,60	3,50	4,40	2,00
Grudzień	32,90	15,00	6,20	5,50	3,50	4,60	-1,00	1,30

Źródło: RSWR 1977, s. 16; RSWR 1990, s. 126–127.

Klimatycznie województwo należało w swej części północnej i środkowej do strefy klimatu nizinnego ciepłego, a w części południowej do obszaru klimatu przejściowego. W ciągu roku 1976 zanotowano 54 dni pogodne i 94 pochmurne. Deszcz padał przez 145 dni, śnieg przez 80. Ponadto zanotowano 71 dni z mgłami

³⁸ Nowa encyklopedia powszechna PWN..., t. V, s. 667–668.

³⁹ Wszystkie dane pochodzą ze stacji meteorologicznej Rzeszów-Jasionka na rok 1976; RSWR 1977, s. 16, 17.

i 27 z burzami. Pokrywa śnieżna utrzymywała się łącznie przez 93 dni – od grudnia do marca. W roku 1989 było 50 dni pogodnych, 82 pochmurnych i pozostałe z różnymi zjawiskami atmosferycznymi (z deszczem 160 dni, ze śniegiem 31 dni, z mgłą 61 dni, z burzami 27 dni). Pokrywa śnieżna w tym roku utrzymywała się przez 28 dni. Dane te nie odbiegały w sposób zasadniczy od obszarów bezpośrednio sąsiadujących z opisywaną jednostką (pomijając południowe, górskie tereny krośnieńskiego i wschodnie oraz południowo-wschodnie części przemyskiego)⁴⁰.

W Rzeszowskiem wody stanowiły ledwie około jednego procenta jego powierzchni. Zgodnie ze stanem na 1980 r. było to około 1,10% jego całkowitego obszaru, a w 1989 odpowiednio 1,20%. Oznaczało to przyrost areału wodnego z 4945 do 5085 ha, a więc zaledwie o 140 ha, czyli nieco ponad 2,80%. Ten wzrost był rezultatem przeznaczania kolejnych obszarów na cele pozarolnicze. Jednak był to proces powolny. W omawianym dziesięcioleciu wyłączano rocznie po kilka hektarów ziemi, a budowa zbiorników wodnych była zawsze droga i czasochłonna⁴¹.

3. Struktury administracyjne

Województwo rzeszowskie granoczyło z następującymi jednostkami (zaczynając od północnego wschodu): z zamojskim na długości 35 km, przemyskim – 112, krośnieńskim – 71, tarnowskim – 110 oraz tarnobrzeskim na długości 175 km. Łączna długość granic wynosiła 503 km⁴².

W skład województwa początkowo wchodziło 13 miast⁴³ oraz 41 gmin⁴⁴, a po wyodrębnieniu z gminy Żołynia gminy Rakszawa⁴⁵ liczba tych ostatnich

⁴⁰ Tamże; RSRW 1990, s. 127; *Nowa encyklopedia powszechna PWN...*, t. V, s. 667–668.

⁴¹ RSWR 1990, s. 135–136.

⁴² Obliczenia własne na podstawie RSWR 1977, s. 15.

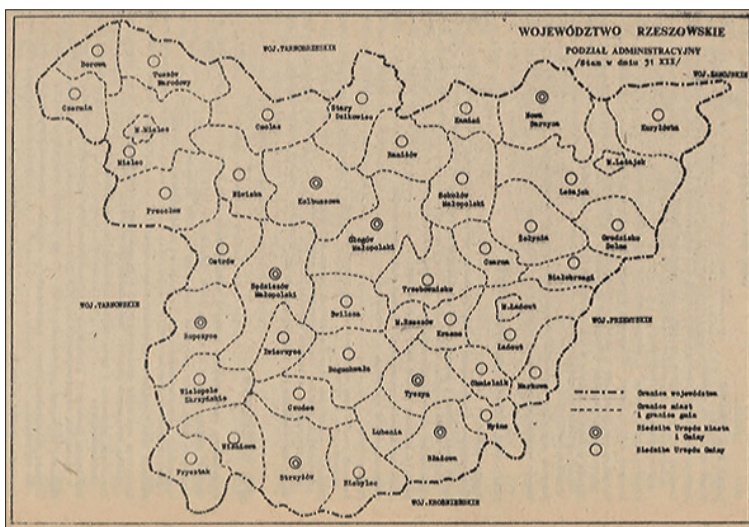
⁴³ Miasto to zgodnie z definicją GUS „jednostka osadnicza o przewadze zwartej zabudowy i funkcjach nierolniczych, posiadająca prawa miejskie bądź status miasta nadany w trybie określonym odrębnymi przepisami”; *Miasto*, PSSP (dostęp: 11.02.2025).

⁴⁴ Gmina: „Podstawowa jednostka najniższego szczebla zasadniczego trójstopniowego podziału terytorialnego państwa. Wspólnota samorządowa (mieszkańcy gminy) oraz odpowiednie terytorium, tj. obszar możliwie jednorodny ze względu na układ osadniczy i przestrzenny, jak również więzi społeczne i gospodarcze zapewniające zdolność wykonywania zadań publicznych”; *Gmina*, PSSP (dostęp: 10.02.2025).

⁴⁵ Gmina Rakszawa istniała od 1 stycznia 1973 do 2 lipca 1976 r. i obejmowała miejscowości: Rakszawę, Rakszawę Kąty i Węgliska. Następnie została włączona do gminy Żołynia, z której ponownie ją wyodrębniono (w poprzednim obszarze) decyzją z dnia 1 października 1982 r.; Rozporządzenie Ministra Administracji, Gospodarki Terenowej i Ochrony Środowiska z dnia 13 października 1981 r. w sprawie zmiany granic miasta Szczawnicy-Krościenka w województwie nowosądeckim oraz utworzenia, zmiany granic i nazw niektórych gmin, a także ustalenia siedzib gminnych organów władzy i administracji

wzrosła do 42. Łącznie według stanu na 1987 r. znajdowało się w nim 389 sołectw⁴⁶ oraz 372 miejscowości⁴⁷, co nieco odbiega od stanu z 1976 r., w którym było odpowiednio 378 sołectw i 390 miejscowości⁴⁸.

Dane te potwierdzają, że w analizowanym okresie liczba sołectw wzrosła o 11 (niemal o 3,00%), a liczba miejscowości zmniejszyła się o 18 (spadek o 4,80%). Liczba miejscowości posiadających prawa miejskie w całym okresie pozostawała bez zmian (13 miejscowości)⁴⁹.

Mapa 2. Podział administracyjny województwa rzeszowskiego według stanu na dzień 31 grudnia 1980 r.

Źródło: RSWR 1980, s. 12.

państwowej w województwach: białkopodlaskim, częstochowskim, gdańskim, katowickim, lubelskim, nowosądeckim, ostrołęckim, rzeszowskim, tarnobrzeskim, tarnowskim, wrocławskim, wrocławskim i zamojskim, Dz.U. 1981 nr 26, poz. 139; Rozporządzenie Ministra Administracji, Gospodarki Terenowej i Ochrony Środowiska z dnia 26 lipca 1982 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie zmiany granic miasta Szczawnicy-Krościenka w województwie nowosądeckim oraz utworzenia, zmiany granic i nazw niektórych gmin, a także ustalenia siedzib gminnych organów władzy i administracji państwowej w województwach: białkopodlaskim, częstochowskim, gdańskim, katowickim, lubelskim, nowosądeckim, ostrołęckim, rzeszowskim, tarnobrzeskim, tarnowskim, wrocławskim, wrocławskim i zamojskim, Dz.U. 1982, nr 23, poz. 165; por.: I. Ziolo, Z. Ziolo, *Przemiany demograficzne i społeczno-gospodarcze* [w:] *Dzieje Żolyni...*, s. 497.

⁴⁶ Sołectwo: „jednostka pomocnicza gminy, której organem uchwałodawczym jest zebranie wiejskie, a wykonawczym – sołtyś”; *Sołectwo*, PSSP (dostęp: 10.02.2025).

⁴⁷ Miejscowość: „jednostka osadnicza lub inny obszar zabudowany odróżniający się od innych miejscowości odrębną nazwą, a przy jednakowej nazwie – odmiennym określeniem ich rodzaju”; *Miejscowość*, PSSP (dostęp: 11.02.2025).

⁴⁸ RSWR 1977, s. 18, 19; RSWR 1987, s. 42–43.

⁴⁹ Por. tamże.

Tabela 5. Powierzchnia miast województwa rzeszowskiego w latach 1976 i 1989

Miasta	Powierzchnia w km ²		Przyrost	
	1976	1989	w %	w km ²
Rzeszów	40,30	53,70	33,30	13,40
Błażowa	4,20	4,20	0	0
Głogów Małopolski	13,70	13,70	0	0
Kolbuszowa	7,90	8,00	1,20	0,10
Leżajsk	20,30	20,30	0	0
Łańcut	19,40	19,40	0	0
Mielec	21,00	47,50	126,20	26,50
Nowa Sarzyna	6,40	9,10	42,20	2,70
Ropczyce	12,90	26,10	102,30	13,20
Sędziszów Małopolski	7,40	7,60	2,70	0,20
Sokołów Małopolski	15,60	15,60	0	0
Strzyżów	8,90	13,90	56,20	5,00
Tyczyn	8,80	9,70	10,20	0,90
Razem	186,80	248,60	33,20	62,00

Źródło: obliczenia własne na podstawie: RSWR 1977, s. 18; RSWR 1990, s. 42.

Na podstawie analizy danych zawartych w tabeli 5 stwierdzono wzrost powierzchni Kolbuszowej i Sędziszowa Małopolskiego, chociaż w przebadanej dokumentacji nie znaleziono informacji o rzeczywistym powiększeniu ich granic administracyjnych. Wydaje się, że wykazana zmiana wynikała ze sposobu zaokrąglania wartości. W rezultacie w całym omawianym okresie rzeszowskie miasta były niewielkimi jednostkami. W 6 na 13 przypadków zanotowano wprawdzie wzrost obszaru zurbanizowanego, ale jednak w dalszym ciągu były to niewielkie ośrodki miejskie.

Skokowy wzrost wielkości ośrodków nastąpił w przypadku intensywnie wówczas rozbudowywanych Mielca⁵⁰ i Ropczyce⁵¹. Obszar tych ośrodków wzrósł

⁵⁰ Mielec był jednym z tych miast, którego terytorium powiększono kilka razy. Najważniejsze decyzje dot. poszerzenia podjęto w 1972 i 1985 r., co dało ośrodkowi możliwość stabilnego rozwoju. W decyzji z 1984 r. zapisano: „§1. Włącza się do miasta Mielca z gminy Mielec: 1) wieś Rzochów o powierzchni 534 ha, 2) część wsi Chorzelów o powierzchni 14 ha, 3) część wsi Mościska o powierzchni 185 ha, 4) część wsi Smoczka o powierzchni 793 ha, 5) część wsi Wojsław o powierzchni 1029 ha, 6) część wsi Złotniki o powierzchni 79 ha”; Uchwała nr IV/21/84 Wojewódzkiej Rady Narodowej w Rzeszowie z dnia 20 grudnia 1984 r. w sprawie zmiany granic miast Mielca i Strzyżowa, M.P. 1984, nr 30, poz. 212; H. Momot, *Administracja miasta i powiatu [w:] Mielec. Dzieje miasta i regionu...*, t. II, s. 347–348.

⁵¹ „Włącza się do miasta Ropczyce: 1. Z gminy Ropczyce obszar wsi Pietrzejowa o powierzchni 685,5 ha, część obszaru wsi Chechły o powierzchni 76,6 ha i część obszaru wsi Witkowice

ponad dwukrotnie. Znaczny wzrost odnotowano jeszcze w Strzyżowie⁵², Nowej Sarzynie⁵³ i Rzeszowie⁵⁴, zauważalny był również w Tyczynie⁵⁵. W analizowanym okresie powierzchnia miast zwiększyła się łącznie o niemal jedną trzecią. Wynik ten byłby zadowalający, gdyby nie to, że wartości wyjściowe były bardzo niskie. Niepokój budzi brak wzrostu terytorialnego aż w 46,00% miast województwa. Do takich miast należał również Łańcut, które nie zwiększył swojego obszaru przez kilkadziesiąt lat⁵⁶.

o powierzchni 513, 82 ha. Z. Z. gminy Ostrów część obszaru wsi Ostrów o powierzchni 51,11 ha⁵²; Uchwała nr XIII/87/86 Wojewódzkiej Rady Narodowej w Rzeszowie z dnia 26 maja 1986 r. w sprawie zmiany granic miasta Ropczyc, M.P. 1986, nr 17, poz. 116; A. Bonusiak, *Przeobrażenia terytorialne Ropczyc po II wojnie światowej* [w:] *Dzieje Ropczyc u schyłku PRL i w III Rzeczypospolitej*, red. W. Bonusiak, Ropczyce: Urząd Miasta Ropczyce, Agencja Wydawnicza Jota 2012, s. 23; tegoż, *Przemiany ludnościowe w Ropczycach* [w:] *Dzieje Ropczyc u schyłku PRL...*, s. 129–130; Z. Ziolo, *Rozwój przemysłu w latach 1945–1985* [w:] *Ropczyce. Zarys dziejów...*, s. 468–494.

⁵² „§2. Włącza się do miasta Strzyżowa z gminy Strzyżów: 1) część wsi Gbiska o powierzchni 37 ha, 2) część wsi Godowa o powierzchni 275 ha, 3) część wsi Tropie o powierzchni 60 ha, 4) część wsi Żarnowa o powierzchni 131 ha⁵³”; Uchwała nr IV/21/84 WRN w Rzeszowie...

⁵³ „§11. W województwie rzeszowskim włącza się do miasta Nowej Sarzyny z gminy Nowa Sarzyna część obszaru sołectwa Ruda Łańcucka o powierzchni 181,99 ha, część obszaru sołectwa Sarzyna o powierzchni 59,98 ha i część obszaru sołectwa Jelna o powierzchni 19,90 ha⁵⁴”; Rozporządzenie Ministra Administracji, Gospodarki Terenowej i Ochrony Środowiska z dnia 6 lipca 1977 r. w sprawie zmiany granic niektórych miast w województwach: stołecznym warszawskim, bydgoskim, ciechanowskim, gorzowskim, jeleniogórskim, leszczyńskim, nowosądeckim, olsztyńskim, ostrołęckim, poznańskim, rzeszowskim, tarnobrzeskim, toruńskim i wałbrzyskim; Dz.U. 1977, nr 24, poz. 103.

⁵⁴ „§6. W województwie rzeszowskim włącza się do miasta Rzeszowa: 1) z gminy Krasne obszar sołectwa Wilkowyja oraz część obszaru sołectwa Słocina o powierzchni 160 ha, 2) z gminy Głogów Małopolski część obszaru sołectwa Miłocin o powierzchni 29 ha, 3) z gminy Świlcza część obszaru sołectwa Przybyszówka o powierzchni 254 ha, 4) z gminy Tyczyn obszar sołectwa Zalesie oraz część sołectwa Biała o powierzchni 141 ha⁵⁵”; Rozporządzenie Ministra Administracji, Gospodarki Terenowej i Ochrony Środowiska z dnia 29 grudnia 1976 r. w sprawie zmiany granic niektórych miast w województwach białostockim, krośnieńskim, legnickim, nowosądeckim, piotrkowskim, rzeszowskim, tarnowskim i wrocławskim, Dz.U. 1977, nr 2, poz. 12; A. Bonusiak, *Rozwój przestrzenny i zabudowa miasta* [w:] *Dzieje Rzeszowa. Rzeszów w latach 1945–1989...*, t. IV, s. 8, 27–30, 45; W. Henning, *Rozwój przestrzenny miasta* [w:] *Encyklopedia Rzeszowa*, red. J. Draus, Rzeszów: RS Druk 2004, s. 538–539.

⁵⁵ Nie udało się odnaleźć aktu wprowadzającego tę zmianę, ale w RSWR 1977 czytamy, że powierzchnia Tyczyna wynosiła 8,8 km², a w kolejnym roczniku z 1979 r. powierzchnię określono na 9,7 km². Wielkość ta nie zmieniła się już do dzisiaj; por. RSWR 1977, s. 20; RSWR 1979, s. 28; *Gmina Tyczyn* (folder), <https://tyczyn.pl/?c=mdAktualnoscicmPokazPDF-286> (dostęp: 31.07.2024).

⁵⁶ Przykładowo w Łańcucie ostatni wzrost obszaru miał miejsce w 1954 r. i wyniósł zaledwie 1,1 km². Leżajsk w 1945 r. miał powierzchnię 1657 ha. Obszar ten do początku lat sześćdziesiątych XX w. powiększył się do 2030 ha, co na wiele lat zapewniło mu możliwości rozwoju. Sędziszów w 1945 r. miał zaledwie 390 ha, a w 1957 r. powiększył swój obszar – jedyny raz w analizowanym okresie; por. T. Bieda, C. Żurek, *Rozwój społeczno-gospodarczy Sędziszowa Małopolskiego w Polsce Ludowej* [w:] *Szkiecy z dziejów Sędziszowa Małopolskiego i okolicy...*, s. 206–207; S. Bonusiak, *Przemiany ekonomiczno-społeczne w Łańcucie w latach 1944–1989* [w:] *Łańcut. Studia i szkice z dziejów miasta...*, s. 357; T. Bieda, *Pierwsze lata niepodległości w regionie leżajskim*

Pomimo rozwoju terytorialnego mniejszych miast, dominacja Rzeszowa w całościowej puli terenów zurbanizowanych była niezmienna i wciąż wynosiła ok. 21,60%. To świadczy o tym, jak w istocie niewielkie znaczenie miały opisywane wzrosty.

Średni obszar gminy miejskiej wynosił 15,123 km², co oznacza, że miasta Rzeszowskiego były niewielkie – z 13 ośrodków o tym charakterze aż 7 miało obszar poniżej średniej wojewódzkiej, większych było 6, ale rzeczywiście dużych terytorialnie było zaledwie dwa, tj. Mielec i Rzeszów, liczące po około 50 km² powierzchni.

Zgodnie z przyjętym w statystykach⁵⁷ podziałem wyodrębniono gminy miejskie liczące do 5 km², od 6 do 20 km², od 21 do 50 km², od 51 do 100 km² i powyżej 101 km². Do pierwszej z tych grup zaliczało się miasto Błażowa, do drugiej prawie wszystkie pozostałe ośrodki z wyjątkiem Leżajska, Ropczyc i Mielca, które mieściły się w grupie trzeciej, oraz Rzeszowa kwalifikującego się do czwartej. W województwie nie było ani jednego ośrodka miejskiego należącego do grupy piątej.

W przypadku rozległości terytorialnej regionu oraz liczby mieszkańców trzeba uznać, że znajdujące się na jego terenie miasta były niewielkie i z wyjątkiem Rzeszowa i Mielca całkowicie zdominowane przez wieś.

Jeżeli przyjmiemy, że w województwie znajdowało się 41 gmin przeliczeniowych (Żołyńia i Rakszawa traktowane są jako jedna gmina), to do przeobrażeń osadniczych doszło w 13 gminach, czyli w niespełna 1/3 ich ogólnej liczby. We wszystkich pozostałych liczba miejscowości i sołectw nie uległa zmianie.

W większości pozostałych jednostek zmiany miały symboliczny charakter, taki jak w Cmolasie, gdzie wyjściowo było 8 sołectw i 9 miejscowości, a na koniec rozważań 9 sołectw i 8 miejscowości. Podobnie było w gminach ze stolicą w Czudcu, Frysztaku, Leżajsku, Nowej Sarzynie, Ostrowie, Raniżowie, Ropczycach, Starym Dzikowcu i Tuszowie Narodowym. O nieco poważniejszych zmianach można mówić jedynie w przypadku Białobrzegów, gdzie liczba sołectw wzrosła o 3 przy spadku miejscowości o 2; Nowej Sarzyny, gdzie przybyły 2 sołectwa, a liczba miejscowości spadła o 2 oraz Sokołowa Małopolskiego, w którym liczba miejscowości spadła o 3. Traktowane łącznie Ropczyce i Żołyńia zmieniły liczbę wchodzących w ich skład sołectw o 2 i miejscowości również o 2⁵⁸.

Przeobrażenia te nie oznaczały żadnych wielkich zmian w strukturze większych jednostek administracyjnych na terenie województwa w latach 1977–1987.

[w:] *Z dziejów Leżajska i okolic...*, s. 133; K. Kuźniar, *Budowa i rozbudowa miasta Leżajska w 2. połowie XX wieku*, „Almanach Leżajski” 2009 nr 3, s. 130–138; Z. Szurkawski, *Leżajsk w Polsce Ludowej* [w:] *Z dziejów Leżajska i okolic...*, s. 172.

⁵⁷ Por. MRS 1991, s. 67.

⁵⁸ W rzeczywistości gmina Żołyńia składała się w 1989 r. z 4 sołectw i 3 miejscowości, natomiast wyodrębniona z niej gmina Rakszawa liczyła 4 sołectwa i 5 miejscowości; por. RSWR 1990, s. 43.

Wydaje się, że część z najbardziej radykalnych zmian była związana bezpośrednio z powiększeniem się miast. Rezultatem tego procesu było przyłączanie do ośrodków miejskich kolejnych terenów wiejskich, co odbijało się na sytuacji terenów przylegających do tych ośrodków, które najbardziej rozrosły się terytorialnie⁵⁹.

Tabela 6. Gminy województwa rzeszowskiego według stanu na lata 1977 i 1987

Gmina	Obszar w km ²		Sołectwa		Miejscowości	
	1987	1977	1987	1977	1987	1977
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>7</i>
Białobrzegi	56,10	56,10	8	5	6	8
Błazowa	108,50	108,50	8	8	8	8
Boguchwała	96,20	96,30	11	11	11	11
Borowa	63,70	63,70	12	12	12	12
Chmielnik R.	50,60	50,60	4	4	4	4
Cmolas	134,00	135,20	9	8	8	9
Czarna	78,10	78,10	8	8	8	8
Czermin	80,30	80,30	9	9	9	9
Czudec	85,00	85,00	8	7	7	8
Frysztak	90,50	90,50	14	13	13	13
Głogów M.	131,80	132,20	13	13	13	13
Grodzisko D.	78,40	78,40	9	9	9	9
Hyżne	51,80	51,80	6	6	6	6
Iwierzycy	65,60	65,60	9	9	9	9
Kamień	73,20	73,20	6	3	4	5
Kolbuszowa	162,60	162,70	14	14	14	14
Krasne	53,60	58,10	6	6	6	6
Kuryłówka	141,20	141,40	10	10	10	10
Leżajsk	198,50	198,70	12	13	13	12
Lubenia	54,80	54,80	4	4	4	4
Łańcut	106,60	106,60	9	9	9	9
Markowa	68,50	68,50	3	3	3	3
Mielec	123,40	149,70	13	17	13	17
Niebylec	104,40	104,30	11	11	11	11
Niwiska	93,80	93,80	9	9	9	9
Nowa Sarzyna	135,50	135,10	10	8	8	10

⁵⁹ Tak było przykładowo w Mielcu, gdzie poszerzenie granic administracyjnych spowodowało włączenie do niego wsi: Mościska, Smoczka, Wojsław i Rzochów, które otrzymały statut osiedli; por. Uchwała nr XIII/87/86 WRN w Rzeszowie...; Uchwała nr IV/21/84 WRN w Rzeszowie..., Rozporządzenie Ministra Administracji, Gospodarki Terenowej i Ochrony Środowiska z dnia 6 lipca 1977 r...; Rozporządzenie Ministra Administracji, Gospodarki Terenowej i Ochrony Środowiska z dnia 29 grudnia 1976 r...; *Gmina Mielec*, oprac. J. Witek, W. Madej, D. Małek, Mielec: Bartosz Madej Studio 2020, s. 25.

1	2	3	4	5	6	7
Ostrów	96,60	97,10	9	9	8	9
Przeclaw	134,30	134,30	11	11	11	11
Rakszawa	66,30	–	4	–	3	–
Raniżów	96,80	96,60	7	6	6	7
Ropczyce	112,90	125,60	10	10	9	10
Sędziszów M.	146,70	146,90	14	14	14	14
Sokołów M.	118,50	118,60	10	10	8	11
St. Dzikowiec	121,70	120,50	8	7	7	7
Strzyżów	126,30	131,30	14	14	14	14
Świlcza	128,60	131,20	10	10	10	10
Trzebownisko	90,50	90,50	10	10	10	10
Tuszów N.	115,10	115,10	19	18	18	18
Tyczyn	74,20	80,80	6	6	6	6
Wielopole S.	93,40	93,40	5	5	5	5
Wiśniowa	83,30	83,30	13	13	13	13
Żołyńa	56,90	123,00	4	6	3	8

Uwaga: zastosowano skrócone zapisy nazw miejscowości: Chmielnik R. – Chmielnik Rzeszowski, Głogów M. – Głogów Małopolski, Grodzisko D. – Grodzisko Dolne, Sędziszów M. – Sędziszów Małopolski, St. Dzikowiec – Stary Dzikowiec, Sokołów M. – Sokołów Małopolski, Tuszów N. – Tuszów Narodowy, Wielopole S. – Wielopole Skrzyńskie

Źródło: RSWR 1977, s. 18–19; RSWR 1987, s. 42–43.

Województwo rzeszowskie składało się z 41–42 gmin. Najmniejsza z nich miała niewiele ponad 50 km² oraz ok. 5 tys. mieszkańców, największe gminy osiągały obszar do 200 km² i 20 tys. mieszkańców. Obszary wiejskie obejmowały razem 4148,80 km² i dzieliły się na 389 sołectw oraz 372 miejscowości. Najmniejsze gminy składały się z 3 sołectw i 3–4 miejscowości. W największych było po kilkanaście sołectw i tyleż miejscowości (maksymalnie 19 sołectw i 18 miejscowości). Średnio w gminie wiejskiej rzeszowskiego znajdowało się 9,26 sołectwa oraz 8,86 miejscowości.

Gminy były zróżnicowane obszarowo, zatem można je podzielić na kilka grup: powierzchnię od 50 do 75 km² miało 12 gmin (siedzibą jednej było miasto Tyczyn); od 75 do 100 km² 12 gmin; od 100 do 125 km² 8 gmin, z czego większość, bo aż 6 miało siedzibę w mieście (Błażowa, Głogów Małopolski, Łańcut, Mielec, Ropczyce, Sokołów Małopolski); obszar od 125 do 150 km² miało także 8 gmin, z czego stolicą czterech gmin były miasta (Głogów Małopolski, Nowa Sarzyna, Sędziszów Małopolski, Strzyżów); w granicach od 150 do 175 km² mieściła się tylko jedna gmina ze stolicą w Kolbuszowej; także tylko jedna gmina ze stolicą w Leżajsku lokowała się w przedziale od 175 do 200 km².

Wśród istniejących w województwie miast tylko Rzeszów nie był jednocześnie siedzibą gminy wiejskiej. Wszystkie pozostałe miasta łącznie z Mielcem liczącym ponad 50 tys. mieszkańców były siedzibą miasta i gminy. Średnia wielkość gminy wiejskiej w województwie rzeszowskim wynosiła niespełna 99,00 km² (98,80 km²), co oznacza, że na 42 gminy wiejskie 24 miały mniejszą powierzchnię od średniej wojewódzkiej, a 18 większą. Taka wielkość gmin wiejskich wynikała z uwarunkowań geograficzno-historycznych⁶⁰. W 1989 r. gminę wiejską w Polsce zamieszkiwało ok. 6,86 tys., natomiast orientacyjnie około 10,00 tys. w Rzeszowskiem⁶¹.

Tabela 7. Obszar gmin w województwie rzeszowskim i w Polsce według stanu na dzień 31 grudnia 1989 r.

Liczba gmin o wielkości	Województwo rzeszowskie		Polska	
	w liczbach	w odsetkach	w liczbach	w odsetkach
Do 50 km ²	0	0	86	4,00
51–100 km ²	24	57,10	620	29,20
101–150 km ²	16	38,10	760	35,80
151–200 km ²	2	4,80	331	15,60
201 i więcej km ²	0	0	324	15,30
RAZEM	42	100,00	2121	100,00

Źródło: MRS 1990, s. 57.

Według MRS z 1990 r. gminy wiejskie dzielono na te, które posiadały terytorium do 50 km², od 51 do 100 km², od 101 do 150 km², od 151 do 200 km² i powyżej 200 km². W warunkach rzeszowskich do pierwszej i piątej grupy nie należała ani jedna gmina, w drugiej grupie było ich 24, w trzeciej 16, a w czwartej 2. Oznacza to dominację gmin z grupy 2, których było 57,00%, podczas gdy gmin należących do grupy trzeciej było 38,00%, a czwartej 5,00%.

W Polsce w 1990 r. było 4,00% gmin, które należały do grupy pierwszej, 29,20% do grupy drugiej, 35,80% do trzeciej, 15,70% do czwartej i 15,20% do grupy piątej. Można przyjąć, że gminy rzeszowskie były mniejsze terytorialnie na tle państwa. Wprawdzie nie występowały tu najmniejsze z tych jednostek, ale już w drugiej grupie znajdowało się aż 57,00% gmin położonych na omawianym terytorium, czyli proporcjonalnie prawie dwukrotnie więcej niż w skali

⁶⁰ W kolejnych latach uległo to zmianie, gdyż według danych na 1995 rok w województwie znajdowały się 43 gminy wiejskie. Doszła gmina Gawłuszewice licząca zaledwie 33,80 km², która została wydzielona częściowo z gminy Borowa (obszar 8,20 km²), Tuszów Narodowy (obszar 24,60 km²) i Mielec (obszar 1,00 km²). Obliczenia własne na podstawie: RSWR 1987, s. 42–43; RSWR 1996, s. 62–63; por. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 19 grudnia 1992 r. w sprawie utworzenia, zmiany granic i ustalenia siedzib gmin w niektórych województwach oraz nadania gminie statusu miasta, Dz.U. 1992, nr 100, poz. 500.

⁶¹ RS 1990, s. 41, 47; RSWR 1990, s. 22–23, 42–43.

kraju. Liczba jednostek w grupie trzeciej była prawie taka sama: 38,00% wobec 35,80%, ale również w tym przypadku było ich więcej niż wskazywała średnia krajowa. Największe dysproporcje występowały w grupie czwartej: w przybliżeniu relacja na poziomie 1:3 na rzecz kraju, jeżeli zaś zsumujemy obie największe wielkościowo grupy, to wynosiła ona aż 1:6,4.

Możemy zatem stwierdzić, że gminy, podobnie jak samo województwo, były niewielkie – mieściły się w grupie małych i średnich jednostek o tym charakterze, gdyż na tym terenie nie miały miejsca tak gwałtowne wydarzenia historyczne jak choćby w zachodniej czy północnej Polsce⁶².

Omawiana struktura administracyjna miała swoje źródło w dalekiej przeszłości, w czasach, kiedy kształtowała się struktura podstawowych jednostek samorządowych na omawianych terenach, a zatem w tym przypadku w okresie autonomii austriackiej. Na tych terenach nie było gwałtownych zmian, które doprowadziłyby do zerwania istniejącego tradycyjnie układu osadniczego i terytorialnego, nie było również wielkich ruchów migracyjnych, które spowodowałyby szybkie zmiany w liczebności poszczególnych obszarów⁶³. Rzeszowskie w granicach „gierkowskich” odziedziczyło tradycyjną strukturę osadniczą, do której zmiany nie było wówczas potencjału. Najważniejszym wydarzeniem była reforma struktury administracyjnej kraju przeprowadzona w pierwszej połowie lat siedemdziesiątych XX w. Zlikwidowano wówczas powiaty i duże województwa, ale również wprowadzono nowe gminy⁶⁴.

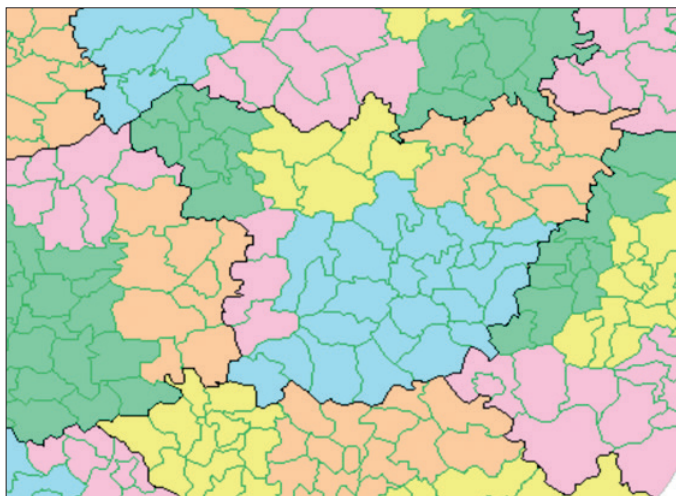
Można stwierdzić, że wprowadzenie dwustopniowego podziału administracji terytorialnej nie funkcjonowało zgodnie z oczekiwaniami. Zdecydowanie brakowało struktur pośrednich ułatwiających zarządzanie. W rezultacie w 1990 r. oficjalnie powołano urzędy rejonowe, które były urzędami rządowej administracji ogólnej – nie były zatem organami samorządowymi. Na Rzeszowszczyźnie powstało pięć takich zarządów:

⁶² Chodzi przykładowo o zmianę przynależności państwowej Pomorza, Prus i Śląska oraz związane z tym przesiedlenia ludności.

⁶³ W sąsiednich województwach – przemyskim oraz krośnieńskim doszło do opisywanych radykalnych zmian, co zmieniło w znacznym stopniu ich tradycyjną strukturę osadniczą. Był to oczywiście rezultat akcji „Wisła” oraz wcześniejszego (powojennego) odpływu znacznych grup ludności ukraińskiej i łemkowskiej na Ukrainę; szerzej por. m.in. R. Drozd, *Droga na zachód. Osadnictwo ludności ukraińskiej na ziemiach zachodnich i północnych Polski w ramach akcji „Wisła”*, Warszawa: Tyrsa 1997; G. Motyka, *Od rzezi wołyńskiej do akcji „Wisła”*, Kraków: Wydawnictwo Literackie 2011; J. Pisuliński, *Akcja specjalna „Wisła”*, Rzeszów: Libra 2017.

⁶⁴ W konsekwencji dochodziło do włączania nowych obszarów do silniejszej jednostki. Tak przykładowo w 1975 r. do gminy Głogów Małopolski włączono miejscowości Rudna Mała, Miłocin, Pogwizdów Nowy, które uprzednio należały do zlikwidowanej gminy Mrowła; K. Sala, *60 lat Gminnej Spółdzielni „Samopomoc Chłopska” w Głogowie Małopolskim* [w:] *Głogów Małopolski wczoraj i dziś...*, s. 92.

- w Kolbuszowej⁶⁵,
- w Leżajsku⁶⁶,
- w Mielcu⁶⁷,
- w Ropczycach⁶⁸,
- w Rzeszowie⁶⁹.

Mapa 3. Rejony województwa rzeszowskiego (1990)

Uwaga: kolor zielony – rejon mielecki (północno-zachodnia część jednostki), żółty – rejon kolbuszowski (północna część jednostki), brązowy – rejon leżajski (północno-wschodnia część jednostki), fioletowy – rejon ropczycki (zachodnia część jednostki), niebieski – rejon rzeszowski (centralna i południowa oraz południowo-wschodnia część jednostki)

Źródło: <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/2/25/Woj49rejony.png> (dostęp: 7.02.2024).

⁶⁵ Dla gmin: Cmolas, Kolbuszowa, Niwiska, Raniżów, Stary Dzikowiec; por. Ustawa z dnia 22 marca 1990 r. o terenowych organach rządowej administracji ogólnej, Dz.U. 1990, nr 21, poz. 123; Rozporządzenie Ministra – Szefa Urzędu Rady Ministrów z dnia 1 sierpnia 1990 r. w sprawie określenia siedzib i terytorialnego zasięgu działania urzędów rejonowych, Dz.U. 1990, nr 54, poz. 316.

⁶⁶ Dla gmin: Leżajsk, Grodzisko Dolne, Kamień, Kuryłówka, Leżajsk, Nowa Sarzyna, Rakszawa, Sokołów Małopolski, Żołyńca oraz miasta Leżajsk; por. Ustawa z dnia 22 marca 1990 r...; Rozporządzenie Ministra – Szefa Urzędu Rady Ministrów z dnia 1 sierpnia 1990 r...

⁶⁷ Dla gmin: Borowa, Czermin, Gawłuszowice, Mielec, Przecław, Tuszów Narodowy oraz miasta Mielec; por. Ustawa z dnia 22 marca 1990 r...; Rozporządzenie Ministra – Szefa Urzędu Rady Ministrów z dnia 1 sierpnia 1990 r...

⁶⁸ Dla gmin: Ostrów, Ropczyce, Wielopole Skrzyńskie; por. Ustawa z dnia 22 marca 1990 r...; Rozporządzenie Ministra – Szefa Urzędu Rady Ministrów z dnia 1 sierpnia 1990 r...

⁶⁹ Dla gmin: Białobrzegi, Błażowa, Boguchwała, Chmielnik Rzeszowski, Czarna, Czudec, Frysztak, Głogów Małopolski, Hyżne, Iwierzyce, Krasne, Lubenia, Łańcut, Markowa, Niebylec, Sędziszów Małopolski, Strzyżów, Świlcza, Trzebownisko, Tyczyn, Wiśniowa oraz miast Łańcut i Rzeszów; por. Ustawa z dnia 22 marca 1990 r...; Rozporządzenie Ministra – Szefa Urzędu Rady Ministrów z dnia 1 sierpnia 1990 r...

Rejony były bardzo zróżnicowane pod względem terytorialnym (powierzchnia), ludnościowym i geograficznym. Nadal nie nawiązywały one do starych granic samorządowych, stanowiąc de facto dość przypadkowy zlepek sąsiadujących ze sobą gmin. Przejmowały zadania, z którymi gminy nie były w stanie sobie samodzielnie poradzić. Warto zaznaczyć, że wiele instytucji nigdy w pełni nie dostosowało się do wprowadzonego układu – straż pożarna⁷⁰, inspektorat sanitarny, sądownictwo, milicja obywatelska⁷¹, służba zdrowia⁷².

⁷⁰ „Przeobrażenia, które dokonały się w latach 1972–1975 w administracji państwowej, zrodziły potrzebę dostosowania do nich organizacji i działania ochrony przeciwpożarowej. 12 czerwca 1975 r. Sejm uchwalił nową ustawę o ochronie przeciwpożarowej, która wyeksponowała zasadę jej powszechności [...] Funkcję centralnego organu administracji państwowej w sprawach ochrony przeciwpożarowej spełniał komendant główny straży pożarnych, podlegający ministrowi spraw wewnętrznych” – można przeczytać na stronach gov.pl. W dostosowaniu do tego Komendant Główny Straży Pożarnej w porozumieniu z terenowymi organami władzy mógł tworzyć struktury lokalne szczebla wojewódzkiego, rejonowego (oraz specjalistyczne, fabryczne itp.). *De facto* oznaczało to zachowanie pierwotnych struktur organizacyjnych; Ustawa z dnia 12 czerwca 1975 r. o ochronie przeciwpożarowej, Dz.U. 1975, nr 20, poz. 106; *Pożarnictwo polskie w latach 1945–1989*, portal: Serwis Rzeczypospolitej Polskiej, <https://www.gov.pl/web/kgpsp/pozarnictwo-polskie-w-latach-1945-1991> (dostęp: 17.09.2024).

⁷¹ Zachowanie starych struktur wynikało wprost z ustawy o dwustopniowej organizacji administracji. Wszędzie dostosowano struktury organizacyjne do nowego ładu, wprowadzając nazwy rejonowa (komenda milicji obywatelskiej) lub terenowy inspektor sanitarny. Ponownie oznacza to, że doszło do przekształcenia dotychczasowych struktur powiatowych; Ustawa z dnia 28 maja 1975 r. o dwustopniowym podziale administracyjnym Państwa oraz o zmianie ustawy o radach narodowych...; A. Czop, M. Sokołowski, *Historia polskich formacji policyjnych od II wojny światowej do czasów współczesnych*, „Kultura Bezpieczeństwa. Nauka. Praktyka. Refleksje” 2013, nr 13, s. 42; RSWR 1990, s. 389.

⁷² Najważniejsza reorganizacja służby zdrowia w Polsce nastąpiła w 1973 r., kiedy to powstały zespoły opieki zdrowotnej działające na poziomie powiatu, zespoły specjalistyczne i szpitale wojewódzkie pracujące na poziomie województwa, a także jednostki podporządkowane wyższemu szkolnictwu medycznemu i innym strukturom. Odpowiednio do tego dostosowane były zadania określonych jednostek. Reforma administracyjna z 1975 r. zmieniła to o tyle, że dawała jednostkom nadzorczym prawo do budowania struktur zespołów opieki zdrowotnej działających na obszarach liczących od 30 do 150 tysięcy mieszkańców, nazywanych obwodami zapobiegawczo-lecznymi. W praktyce oznaczało to utrzymanie pod inną nazwą szpitali powiatowych; Rozporządzenie Ministra Zdrowia i Opieki Społecznej z dnia 30 czerwca 1975 r. w sprawie organizacji i zadań zakładów opieki zdrowotnej, Dz.U. 1975, nr 25, poz. 134; M. Raduła, *Podmioty służby zdrowia w PRL*, „Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem” 2021/43, nr 2, s. 347–349.

Ludność. Potencjał demograficzny województwa rzeszowskiego

Przez **ludność w wieku produkcyjnym** rozumie się ludność w wieku zdolności do pracy. Dla mężczyzn przyjęto wiek 18–64 lata, a dla kobiet 18–59 lat. Przez **ludność w wieku nieprodukcyjnym** rozumie się ludność w wieku przedprodukcyjnym, tj. do 17 lat, oraz ludność w wieku poprodukcyjnym, tj. mężczyzn powyżej 64 lat i kobiety powyżej 59 lat.

Do ludności utrzymującej się z pracy zaliczono pracujących, dla których praca osobista wykonywana przez nich stanowi główne lub wyłączne źródło utrzymania. Za pracujących uważa się również osoby przebywające na bezpłatnych urloпах trwających do trzech miesięcy, a także te odbywające czynną służbę wojskową lub przebywające w zakładzie karnym, o ile przed skierowaniem do niego pracowały.

Niezarobkowe źródła utrzymania to emerytura lub renta.

Gospodarstwo domowe to zespół osób lub osoba utrzymujące się razem ewentualnie samodzielnie. Rodzina to część gospodarstwa domowego obejmująca małżonków (bez dzieci), małżeństwa z dziećmi, samotne matki lub ojców z dziećmi.

Osoby czynne zawodowo to te, których praca przynosi dochód stanowiący jedyne lub główne źródło ich utrzymania.

Przyrost naturalny ludności stanowi różnicę pomiędzy liczbą urodzeń żywych a zgonów w danej jednostce czasu. **Przyrost rzeczywisty** dodatkowo uwzględnia rezultaty migracji⁷³.

1. Liczba mieszkańców

Województwo rzeszowskie w nowych granicach administracyjnych przeżywało okres rozwoju demograficznego, w wyniku czego liczba ludności zwiększyła się z 609,60 tys. w 1975 r. do 717,40 tys. w 1989 r. W okresie tym rzeczywisty przyrost ludności⁷⁴ wyniósł 107,80 tys., co stanowiło 17,70% stanu wyjściowego.

Dane te wskazują, że tempo wzrostu liczby ludności na analizowanych obszarach było wyższe od ogólnopolskiego. W porównawczym okresie stan demo-

⁷³ Na podstawie RS 1992, s. 39–40.

⁷⁴ Rzeczywisty przyrost liczby ludności: suma przyrostu naturalnego ludności oraz salda migracji wewnętrznych i zagranicznych (stałych i czasowych); *Rzeczywisty przyrost ludności*, PSSP (dostęp: 11.02.2025).

graficzny Rzeszowski zwiększył się o 6,40 punktu w stosunku do krajowego. Z perspektywy statystyki oznacza to, że przyrost liczby ludności w regionie nastąpił o ponad połowę szybciej niż w kraju⁷⁵.

Tabela 8. Dynamika wzrostu liczby ludności województwa rzeszowskiego w latach 1975–1989

Lata	Ludność w tys. wg stanu na dzień 31 XII	Wskaźnik o podstawie		Gęstość zaludnienia (osób na km ²)
		stałej	zmiennej	
1975	609,60	100,00	100,00	138,60
1976	617,50	101,30	101,30	140,40
1977	625,50	102,60	101,30	142,20
1978	634,20	104,00	101,40	144,20
1979	641,60	105,20	101,20	145,90
1980	648,90	106,40	101,10	147,60
1981	656,00	107,60	101,10	149,20
1982	664,00	108,90	101,20	151,00
1983	674,90	110,70	101,60	153,50
1984	682,60	112,00	101,10	155,20
1985	691,30	113,40	101,30	157,20
1986	697,50	114,40	100,90	158,60
1987	703,70	115,40	100,90	160,00
1988	711,70	116,70	101,10	161,90
1989	717,40	117,70	100,80	163,20

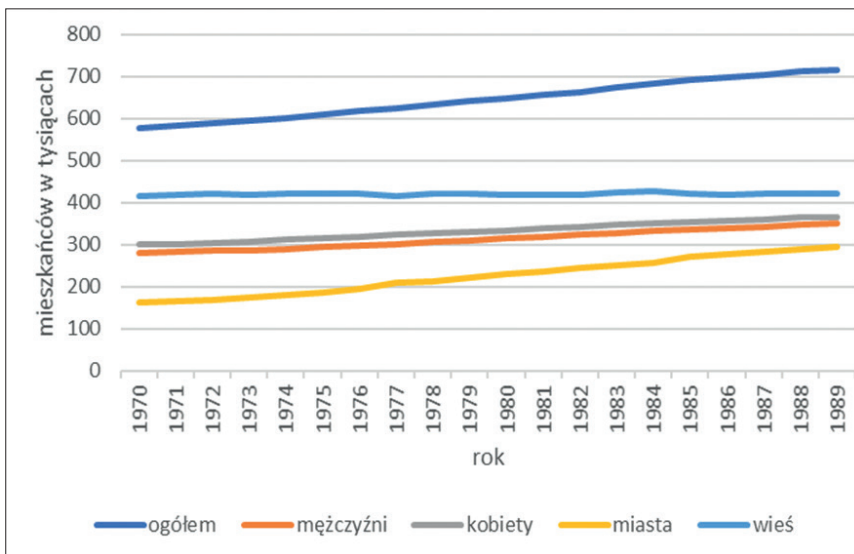
Źródło: RSWR 1979, s. 17; RSWR 1984, s. 20–21; RSWR 1990, s. 22–23.

W tej sytuacji można mówić o dużej prężności demograficznej ludności zamieszkującej analizowany obszar. W badanych latach utrzymywał się tu proporcjonalnie wysoki przyrost naturalny. W liczbach globalnych oscylował on w granicach od 5,70 tys. w 1989 r. do 10,90 tys. mieszkańców w roku 1983. Średni przyrost naturalny wyniósł zaś 7,70 tys. osób rocznie. Wyższy przyrost miał miejsce w latach: 1976, 1977, 1978, 1982, 1983, 1985 i 1988, niższy wystąpił w latach 1979, 1980, 1981, 1986 i 1987 oraz w 1989. W roku 1984 wzrost ludności był równy średniorocznemu.

Przyrost naturalny początkowo wynosił 1,30–1,40 p., a w 1979 r. spadł do poziomu 1,20. W latach kryzysu społeczno-gospodarczego przyrost utrzymywał się jeszcze ciągle na znaczącym poziomie: 1,10–1,20 p. z kulminacją w 1983 r., kiedy osiągnął wskaźnik w wysokości 1,60. Kolejne lata przyniosły załamanie

⁷⁵ W latach 1975–1989 liczba ludności Polski zwiększyła się z 34 184,80 tys. do 38 038,00 tys. mieszkańców, co stanowiło wzrost o 11,30%; obliczenia własne na podstawie: RSWR 1977, s. 21, 24–25; RS 1980, s. LVIII–LIX; 1996, s. 49; RSWR 1990, s. 22–23.

tego wzrostu. Nastąpił spadek tempa rozwoju ludności początkowo do wysokości 1,10–1,30 p. Ostatecznie obniżył się do 0,90 p. w latach 1986 i 1987. Przejściowy wzrost nastąpił jeszcze w roku 1988, ale rok 1989 przyniósł najgorsze wskaźniki w całym analizowanym czasie. W tym roku wzrost wyniósł bowiem zaledwie 0,80 p. i był o połowę niższy niż w najlepszym pod tym względem roku 1983. Tak duże zmiany w tempie rozwoju demograficznego społeczeństwa, w stosunkowo niedługim, bo zaledwie kilkunastoletnim okresie, można tłumaczyć jedynie sytuacją ekonomiczną ludności, gdyż nie znajdują one wyjaśnienia w analizie struktury demograficznej ludności omawianego terytorium.

Schemat 1. Rozwój demograficzny województwa rzeszowskiego w latach 1970–1989

Uwaga: dla lat 1970–1974 dane szacunkowe dotyczące stanu ludności na terenie powstałego w 1975 r. województwa

Źródło: RSWR 1977, s. 21; RSWR 1990, s. 154.

Jak zaznaczono na wykresie 1, sytuacja demograficzna województwa w analizowanym okresie była kontynuacją procesów z pierwszej połowy lat siedemdziesiątych i charakteryzowała się widocznymi wahaniami tempa wzrostu. Według szacunków statystyków od 1970 do 1975 r. na terenach, które weszły później w skład nowego województwa, przybywało rocznie od 5,00 do 8,00 tys. osób. W tym okresie minimalny wzrost wynosił 0,80% (1973), a maksymalny 1,30% (1975). Pozwala to na stwierdzenie, że początek lat siedemdziesiątych, w których aż trzykrotnie tempo wzrostu ludności przekraczało 1,00% (1972, 1973, 1975), był zapowiedzią pomyślnego demograficznie okresu drugiej połowy lat siedemdziesiątych z tempem wzrostu wynoszącym 1,20–1,40% rocznie.

Kryzys społeczno-polityczny przełomu lat 1980/1981 przejściowo ograniczył (choć nieznacznie) to tempo, a ostatecznie przyrost osiągnął poziom 1,60%. Ten skok demograficzny to efekt znanego demografom reagowania ludności na życie w warunkach kryzysowych. Wysokich wskaźników tempa wzrostu demograficznego społeczeństwo nie utrzymało w drugiej połowie lat osiemdziesiątych. Pomimo jednorazowego odchylenia demograficznego z 1983 r., najpomyślniejszym demograficznie okresem były lata 1974–1979, kiedy to przyrost utrzymywał się na wysokim, stabilnym poziomie (1,20–1,40% rocznie).

Według danych z lat 1975–1989 nadal miał miejsce spadek liczby kobiet w stosunku do mężczyzn. W omawianym piętnastoletciu liczba ta zmniejszyła się ze 107 do 105 kobiet na 100 mężczyzn. Wskaźnik ten stopniowo zbliżał się do ogólnokrajowego, który dla lat 1980–1990 kształtował się stabilnie na poziomie około 105 kobiet na 100 mężczyzn (w 1975 r. było to 105,50)⁷⁶.

W związku ze stałym i szybkim tempem rozwoju ludności miejskiej⁷⁷ przy realnej stagnacji potencjału ludności wiejskiej⁷⁸ doszło do wyraźnego wzrostu udziału mieszkańców miast w globalnej liczbie ludności województwa. W roku 1975 było to 30,70%, a w 1989 r. już 41,10%. Był to wzrost o ponad 1/3 w stosunku do stanu początkowego.

W Polsce tempo to było niższe, co bezpośrednio wiązało się z wyższym poziomem urbanizacji. W latach osiemdziesiątych XX w. liczba ludności miejskiej w kraju zwiększyła się z 58,70 do 61,60% ogółu zaludnienia, a więc zaledwie o ok. 3,00%. Biorąc pod uwagę rok 1975 (55,70%), wzrost ten był wyraźniejszy, ale nadal dużo niższy od tego na Rzeszowszczyźnie. Należy jednak podkreślić, że wskaźnik ludności miejskiej uzyskany w 1989 r., który nieznacznie przekraczał 40,00% populacji, w Polsce osiągnięto już w połowie lat pięćdziesiątych XX w.⁷⁹

Wyraźnie wzrosła również gęstość zaludnienia⁸⁰. Już wyjściowo zaludnienie było wyższe od krajowego, a w kolejnych latach zwiększyło się ostatecznie o około 24,00% w stosunku do wielkości wyjściowej. Dla porównania w Polsce w 1975 r. gęstość zaludnienia wynosiła ok. 109 osób na km², piętnaście lat później było to 121 osób na km², co oznaczało 11,00% wzrost⁸¹. Zatem w porównaniu do kraju omawiany wskaźnik rósł około dwukrotnie szybciej.

⁷⁶ RS 1976, s. LI; MRS 1990, s. 34.

⁷⁷ Definicyjnie to ludność zamieszkała w miejscowościach posiadających prawa miejskie; *Ludność miejska*, PSSP (dostęp: 12.02.2025).

⁷⁸ Ludność wiejską stanowią osoby mieszkające w ośrodkach, które nie posiadają urzędowych praw miejskich, czyli nie mają statusu miasta; *Ludność wiejska*, PSSP (dostęp: 12.02.2025).

⁷⁹ *Historia Polski w liczbach...*, s. 151; RS 1976, s. LI.

⁸⁰ „Miara zagęszczenia ludności na określonym terytorium – wyrażana najczęściej w osobach na 1 km kw. (również w osobach na 1 ha – przy bardzo dużym zaludnieniu, np. w aglomeracjach)”, *Gęstość zaludnienia*, PSSP (dostęp: 12.02.2025).

⁸¹ RS 1976, s. LI; MRS 1990, s. 34.

2. Ruch naturalny ludności

Podstawowymi parametrami określającymi rozwój demograficzny danej populacji były dane dotyczące zawartych małżeństw⁸², liczby urodzeń⁸³, zgonów⁸⁴ oraz przyrostu naturalnego.

W województwie liczba zawartych związków małżeńskich wahała się w granicach od 4,50 do 5,40 tys. rocznie. Najpomyślniejszym okresem były lata 1975–1984, kiedy to zawarto ponad 5 tys. małżeństw. W następnych latach ich liczba spadła do 4,50–4,80 tys. Najwyższy wskaźnik ślubów w stosunku do liczby mieszkańców wystąpił w latach 1975–1976 – wynosił wówczas 8,50–8,90%%, najniższy zaś miał miejsce w latach 1987–1989 i oscylował w granicach 6,40–6,60%%.

Tabela 9. Ruch naturalny ludności w województwie rzeszowskim w latach 1975–1989

Lata	Śluby		Urodzenia		Zgony		Przyrost naturalny	
	globalnie	w %%	globalnie	w %%	globalnie	w %%	globalnie	w %%
1975	5,409	8,90	12,360	20,40	5,517	9,10	6,843	11,30
1976	5,195	8,50	12,953	21,10	5,456	8,90	7,497	12,20
1977	5,266	8,50	13,045	21,00	5,575	9,00	7,470	12,00
1978	5,222	8,30	12,981	20,60	6,014	9,50	6,967	11,10
1979	5,264	8,30	13,431	21,10	5,892	9,30	6,967	11,80
1980	5,075	7,90	13,473	20,90	6,235	9,70	7,238	11,20
1981	5,375	8,20	13,372	20,40	5,895	9,00	7,477	11,40
1982	5,150	7,80	13,981	21,20	5,881	8,90	8,100	12,30
1983	5,269	7,80	14,498	21,60	6,268	9,30	8,230	12,30
1984	5,119	7,50	14,148	20,90	6,569	9,70	7,615	11,20
1985	4,795	7,00	13,842	20,20	6,732	9,80	7,110	10,40
1986	4,748	6,80	13,411	19,30	6,640	9,60	6,771	9,80
1987	4,602	6,60	13,185	18,80	6,798	9,70	6,387	9,70
1988	4,541	6,40	12,714	18,00	6,594	9,30	6,120	9,30
1989	4,693	6,60	12,513	17,60	6,669	9,40	5,844	9,40

Źródło: RSWR 1977, s. 28–29, 31; RSWR 1979, s. 58–59, 62–63; RSWR 1980, s. 139–141; RSWR 1981, s. 103–105; RSWR 1984, s. 135; RSWR 1987, s. 150–151; RSWR 1990, s. 156–157, 160–162.

⁸² Zgodnie z definicją GUS to „związek między dwiema osobami płci odmiennej, zawarty zgodnie z obowiązującym prawem, pociągający za sobą pewne wzajemne prawa i obowiązki, ustalone w przepisach i zwyczajach”; *Małżeństwo*, PSSP (dostęp: 12.02.2025).

⁸³ „Całkowite wydalenie lub wydobywanie z ustroju matki produktu zapłodnienia niezależnie od czasu trwania ciąży”; *Urodzenie*, PSSP (dostęp: 12.02.2025).

⁸⁴ Zgon to „nieodwracalne ustanie czynności narządów niezbędnych do życia (niezależnie od okresu po urodzeniu żywym), w konsekwencji czego następuje ustanie czynności życiowych całego ustroju”; *Zgon*, PSSP (dostęp: 12.02.2025).

Liczba osób wchodzących w związki małżeńskie miała bezpośredni związek z liczbą urodzeń. Wprawdzie w liczbach bezwzględnych najniższa liczba urodzeń wystąpiła w 1975 i 1989 r. (odpowiednio 12 360 i 12 513 urodzeń), ale w stosunku do globalnego stanu ludności minimum przypada na dwa ostatnie lata analizowanego okresu (rok 1988 i 1989). Najwyższe wskaźniki odnotowano w latach 1983 i 1984, kiedy to zdecydowanie przekraczały 21,00%% rocznie, co odpowiadało przyrostowi w wysokości 14 498 i 14 148 urodzeń.

Liczba zgonów swoje minimalne wielkości miała w latach 1975 i 1976 (odpowiednio 5517 i 5456 zgonów), a najwyższe w 1985 i 1987 r. (odpowiednio 6732 i 6798). Proporcjonalnie najmniej osób umierało w latach 1976, 1977, 1981 i 1982 – analizowany wskaźnik wynosił wówczas 8,90–9,00%%, a najwięcej w 1980, 1984, 1985, 1987 – wtedy miał wartość 9,70–9,80%%.

Wypadkowa dwóch powyższych wielkości stanowi przyrost naturalny. W województwie zarówno globalnie, jak i statystycznie maksima przypadają na lata 1982, 1983, a minima na rok 1988 i 1989. Maksymalna wysokość przyrostu naturalnego to odpowiednio 8,100–8,230 osób, co dawało roczny przyrost w wysokości 12,30%%, a minimalna wartość to odpowiednio 6,120 i 5,844 osób, czyli 9,30–9,40%. Oznacza to, że w analizowanych latach tempo przyrostu naturalnego ludności Rzeszowskiego zmieniało się i miało charakter swoistego falowania. Początkowo zwiększało się z poziomu 11,30%% do 12,20%% (w latach 1975 i 1976), następnie stopniowo spadało do minimalnego poziomu wynoszącego 11,10%% w 1978 r. Później nastąpił okres stabilizacji przyrostu na poziomie ponad 11,00%% i wzrost do szczytowego poziomu 12,30%%, który utrzymywał się przez dwa lata (1982, 1983). Rok 1983 zamyka okres wysokiego tempa wzrostu liczby ludności województwa. Od tego momentu z roku na rok przyrost był niższy aż do uzyskania absolutnego minimum, które wystąpiło w latach 1988–1989.

W tym czasie w Polsce odnotowano zauważalne zmiany najważniejszych parametrów określających kondycję demograficzną narodu. Pomiędzy 1975 a 1989 rokiem wyraźnie spadła liczba ślubów i urodzeń, a wzrosła liczba zgonów na 1000 mieszkańców. Nadal natomiast utrzymywał się dodatni przyrost naturalny, choć spadł on o ponad połowę (z 10,20 w 1975 r. do 4,80 w 1989 r.).

Porównując powyższe wielkości z danymi dla Rzeszowskiego, okazuje się, że liczba małżeństw była wyjściowo mniejsza i wynosiła 8,90 wobec 9,70 na 1000 mieszkańców (1975). Wyraźna różnica miała miejsce również w 1980 r. (7,90 *versus* 8,60), ale w 1985 r. była ona już nieznaczna (7,00 *versus* 7,20). W roku 1989 wskaźniki były praktycznie równe: 6,70 dla kraju i 6,60 dla województwa. Pod tym względem parametry ludności regionu w miarę upływu czasu coraz bardziej zbliżały się do ogólnopolskiego standardu.

Wprawdzie zawierano mniej małżeństw, ale rodziny w województwie były większe. Wyjściowo w Polsce było 18,90 urodzeń, a na terenie omawianej jednostki

20,40 na tysiąc osób. W kolejnych latach w Polsce odnotowano wzrost do 19,50, a następnie spadek: 18,20 – 14,80 (odpowiednio dla 1980, 1985 i 1989 r.). Tymczasem w województwie dane te w tych samych latach przedstawiały się następująco: 20,40 – 20,90 – 20,20 – 17,60. W tym przypadku ogólne tendencje były identyczne, ale społeczeństwo regionu miało jednak stale wyraźnie wyższy wskaźnik urodzeń.

Tabela 10. Podstawowe dane dotyczące stanu demograficznego Polski w latach 1975, 1980, 1985 oraz 1989

Liczba na tysiąc mieszkańców:	1975			1980			1985			1989		
	R	M	W	R	M	W	R	M	W	R	M	W
małżeństw	9,70	9,60	9,80	8,60	9,00	8,10	7,20	7,30	7,10	6,70	6,80	6,70
urodzeń	18,90	17,20	21,00	19,50	18,40	21,00	18,20	16,90	20,20	14,80	13,20	17,40
zgonów	8,70	8,20	9,40	9,90	9,20	10,70	10,30	9,70	11,10	10,50	9,50	10,80
przyrost naturalny	10,20	9,00	11,60	9,60	9,20	10,30	7,90	7,20	9,10	4,80	3,70	6,60

Uwaga: R – razem; M – miasta; W – wieś

Źródło: RS 1990, s. XLVI–XLII.

W Polsce i regionie podobnie wyglądały również kwestie zgonów. W tym przypadku utrzymywał się stały wzrost tych wartości. W kraju wyniósł on dla opisywanych lat: 8,70 – 9,90 – 10,30 – 10,50 na 1000 mieszkańców. Tymczasem na Rzeszowszczyźnie: 9,10 – 9,70 – 9,80 – 9,40. Był on nie tylko zauważalnie niższy, ale również falował.

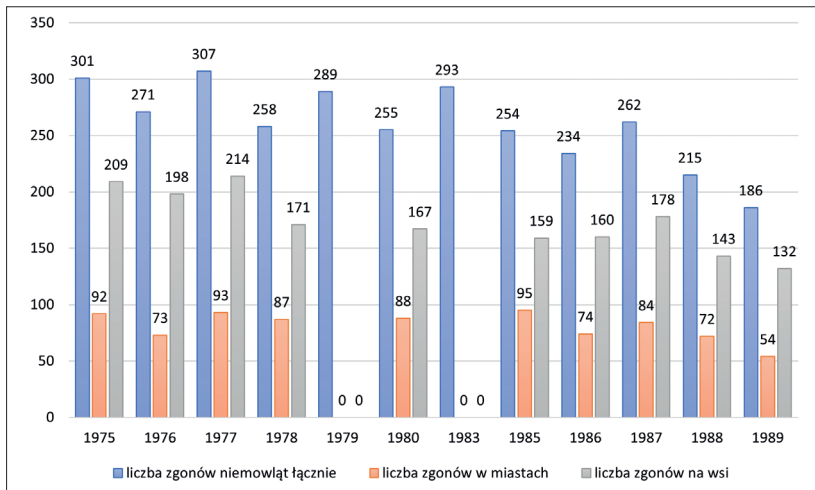
Na ogół następował stopniowy spadek przyrostu naturalnego. Jeszcze w latach 1975–1980 był względnie wysoki i przekraczał 11,00, w 1985 r. było to już tylko 10,40, a w 1989 r. zaledwie 9,40 osób na tysiąc mieszkańców. Spadek tempa wzrostu demograficznego był zatem widoczny. Niemniej jednak na tle Polski województwo prezentowało się pod tym względem bardzo dobrze, gdyż przez cały czas miało zdecydowanie wyższy wskaźnik od ogólnokrajowego. W kraju tylko raz zanotowano ponad 10 urodzeń na tysiąc mieszkańców (1975), później było już zdecydowanie gorzej: 9,60 (1980), 7,20 (1985) i 4,80 (1989).

Analiza danych demograficznych potwierdza, że sytuacja demograficzna w województwie była dobra, wyraźnie lepsza od średnich wartości krajowych.

3. Zgony

Ważnym czynnikiem określającym z jednej strony możliwości opieki zdrowotnej, a z drugiej kondycję zdrowotną społeczeństwa jest poziom zgonów nie-

mowląt⁸⁵. W województwie rzeszowskim w latach 1975–1989 umierało od niepełna 200 do nieco ponad 300 niemowląt rocznie (por. schemat 2).

Schemat 2. Struktura zgonów niemowląt w województwie rzeszowskim w latach 1975–1989

Uwaga: dla lat 1979 i 1983 brak danych o strukturze wewnętrznej zgonów; dla lat 1981, 1982 i 1984 brak danych

Źródło: RSWR 1977, s. 28, 31; RSWR 1990, s. 157; RSWR 1984, s. 143; RSWR 1980, s. 144; RSWR 1979, s. 58.

W obliczeniach statystycznych stosowany był wówczas wskaźnik określający wartość tej wielkości w przeliczeniu na tysiąc urodzeń żywych⁸⁶. W województwie w 1975 r. wynosił on 24,50 i na poziomie ponad 20,00 utrzymywał się w latach siedemdziesiątych XX w. W latach osiemdziesiątych XX w. był niższy. W roku 1980 było to 18,90, w 1985 – 18,40, a w 1989 – 14,80. W Polsce w tych samych latach w roku 1975 – 25,10, 1980 – 21,30, 1985 – 18,50, 1989 – 15,90. W analizowanym okresie liczba zgonów niemowląt w województwie była podobna do średniej krajowej. W zależności od roku mogła ona być o kilka dziesiątych punktu większa lub mniejsza, ale nie były to różnice, które świadczyłyby o gorszej lub lepszej sytuacji na terenie województwa niż w Polsce⁸⁷.

⁸⁵ Uważa się za nie każdy zgon dziecka do ukończenia pierwszego roku życia; *Zgon niemowlęcia*, PSSP (dostęp: 12.02.2025).

⁸⁶ „Całkowite wydalenie lub wydobywanie z ustroju matki noworodka, niezależnie od czasu trwania ciąży, który po takim wydalaniu lub wydobywaniu oddycha bądź wykazuje jakiegokolwiek inne oznaki życia, takie jak czynność serca, tętnienie pępownicy lub wyraźne skurcze mięśni zależnych od woli, bez względu na to, czy sznur pępownicy został przecięty lub łożysko zostało oddzielone”, *Urodzenie żywe*, PSSP (dostęp: 12.02.2025).

⁸⁷ RSWR 1977, s. 28, 31; RSWR 1990, s. 157; RSWR 1984, s. 143; RSWR 1980, s. 144; RSWR 1979, s. 58; MRS 1990, s. 36, 37; RS 1976, s. 44.

W roku 1975 na liście województw o mniejszej liczbie zgonów niemowląt znajdowało się 20 jednostek, co oznacza, że 28 było pod tym względem gorszych. Nie da się ustalić pewnych ogólnych uwarunkowań tej sytuacji, gdyż w obu grupach znajdowały się zarówno lepiej, jak i gorzej stojące cywilizacyjnie obszary, choć te pierwsze były zdecydowanie lepiej reprezentowane⁸⁸. W roku 1989 Rzeszowskie znajdowało się na 16 miejscu w kraju ze wskaźnikiem 14,83⁸⁹. Podobnie jak piętnaście lat wcześniej, był to wynik lepszy niż średnia ogólnokrajowa.

Tabela 11. Przyczyny zgonów niemowląt w województwie rzeszowskim w latach 1976 i 1989

Przyczyny zgonów niemowląt (1976)					
	Ogółem	W wieku:			
		poniżej 1 miesiąca	1–2	3–5	6–11
Ogółem	231	183	27	29	32
W tym					
Choroby zakaźne i pasożytnicze	8	1	–	–	7
Posocznica	3	–	–	–	3
Odra	2	–	–	–	2
Inne	3	1	–	–	3
Zapalenie jelita grubego i biegunki	11	1	4	2	4
Choroby układu oddechowego	4	2	1	1	–
Powikłania ciąży, porodu, choroba hemolityczna i inne przyczyny zgonów okresu okołoporodowego	132	129	3	–	–
Stany z całkowitym lub częściowym niedotlenieniem	18	18	–	–	–
Wcześnieństwo	93	90	3	–	–
Pozostałe przyczyny zgonów okresu okołoporodowego	21	21	–	–	–
Wady rozwojowe wrodzone	53	35	5	6	6
Wypadki, zatrucia i urazy	6	–	3	1	2

⁸⁸ Niższe wskaźniki zgonów niemowląt w 1975 r. miały miejsce w województwach: chełmskim, gdańskim, jeleniogórskim, konińskim, miejskim krakowskim, krośnieńskim, leszczyńskim, lubelskim, łomżyńskim, olsztyńskim, opolskim, poznańskim, przemyskim, skierniewickim, stołecznym warszawskim, suwalskim, szczecińskim, wałbrzyskim, wrocławskim, zamojskim; RS 1975, s. 44–45.

⁸⁹ W roku 1989 niższy stan zgonów niemowląt zanotowano w województwach: bielskopodlaskim, białostockim, ciechanowskim, gorzowskim, jeleniogórskim, kieleckim, krakowskim, leszczyńskim, olsztyńskim, piotrkowskim, siedleckim, słupeckim, suwalskim, tarnobrzyskim, tarnowskim. Tylko pięć województw było pod tym względem lepsze od rzeszowskiego w 1975 i 1989 r.; RSW 1990, s. 38, 39.

Przyczyny zgonów niemowląt (1989)					
Ogółem	186	145	10	16	15
W tym					
Choroby zakaźne i pasożytnicze	6	–	2	1	3
Posocznica	5	–	1	1	3
Zapalenie jelita grubego i biegunki	–	–	–	–	–
Choroby układu nerwowego i narządów zmysłu	7	2	–	3	2
Choroby układu krążenia	3	1	–	1	1
Choroby układu oddechowego	11	3	3	2	3
W tym zapalenie płuc	6	–	2	2	2
Wady rozwojowe wrodzone	60	46	4	6	4
Stany chorobowe płodów lub noworodków powstające w okresie okołoporodowym	91	91	–	–	–
W tym zaburzenia związane ze skróconym trwaniem ciąży i niskim ciężarem urodzeniowym z nieznanymi przyczynami	47	47	–	–	–
Uraz porodowy	4	4	–	–	–
Niedotlenienie wewnątrzmaciczne i zamarzwica porodowa	15	15	–	–	–
Zespół zaburzeń oddychania	4	4	–	–	–
Zewnętrzne przyczyny urazów i zatruc	1	–	–	1	–

Źródło: RSWR 1977, s. 35; RSWR 1990, s. 163, 164.

Z analizy danych zawartych w tabeli 11 wynika, że zdecydowana większość zgonów niemowląt następowała w pierwszym miesiącu ich życia – w roku 1975 i 1989 po około 79,20%. Najczęstszą przyczyną śmierci były szeroko rozumiane powikłania ciąży i wady rozwojowe. W roku 1975 te pierwsze odpowiadały za 57,10% zgonów, a drugie za 22,90%. W roku 1989 na stany „chorobowe płodów lub noworodków powstające w okresie okołoporodowym” przypadało 48,90% wszystkich zgonów, a na wady rozwojowe 32,20%. Pozostałe przyczyny zejścia były zdecydowanie rzadsze i miały najwyżej kilkuprocentowy udział w całości.

W roku 1975 w Polsce zanotowano 25,10 zgonów niemowląt na 1000 urodzeń żywych. Najwięcej zgonów spowodowanych było „powikłaniami ciąży, porodu, chorobą hemolityczną i innymi przyczynami zgonów okresu okołoporodowego” (43,10%), na drugim miejscu w zestawieniu znajdowały się „wady wrodzone i rozwojowe” (19,10%). Znaczny był również udział „chorób układu oddechowego” (16,70%), na pozostałe czynniki przypadał niewielki odsetek⁹⁰.

⁹⁰ RS 1976, s. 49.

W Polsce w roku 1989 przypadło 15,90 zgonów niemowląt na 1000 urodzeń żywych. Najwięcej z nich spowodowanych było „stanami chorobowymi płodów lub noworodków powstałymi w okresie okołoporodowym” (50,40%). Na drugim miejscu znajdowały się „wady rozwojowe i wrodzone” (30,20%). Pozostałe przyczyny zgonów dotyczyły kilku, a nawet mniej niż procent niemowląt⁹¹. Można przyjąć, że w wyniku poprawy stanu służby zdrowia malała ogólna liczba zgonów niemowląt zarówno w województwie, jak i w Polsce. Lekarze nie byli jednak w stanie uratować dzieci z wadami wrodzonymi, co powodowało, że udział tej grupy stale rósł. Przyczyny zgonów w województwie i w Polsce zasadniczo się pokrywają, przynajmniej w przypadku najważniejszych czynników, a istniejące różnice nie podważają ogólnej oceny sytuacji.

Zgony niemowląt są ważnym, ale nie najważniejszym wskaźnikiem świadczącym o ogólnym stanie zdrowotnym społeczeństwa i poziomie opieki zdrowotnej, dlatego istotne jest przedstawienie ogólnych przyczyn śmierci.

W roku 1976 w województwie rzeszowskim spośród czynników powodujących śmierć na miejscu pierwszym znajdowały się „nowotwory złośliwe łącznie z nowotworami tkanki limfatycznej i krwiotwórczej” (16,20% wszystkich zgonów), na drugim „inne choroby serca” (16,10%), na trzecim „choroby tętnic, tętniczek i naczyń włosowatych” (15,20%), na czwartym „objawy i stany niedokładnie określone” (8,80%), na piątym „niedokrwienność serca” (7,80%). Na kolejnym szóstym już miejscu były dwa schorzenia: „choroby naczyń mózgu” oraz „wypadki, zatrucia i urazy” (po 6,10%). Ponad pięcioprocentowy udział miały jeszcze „choroby układu oddechowego” (5,20%). Na te dziewięć schorzeń przypadało 81,50% wszystkich zgonów, a na kilkanaście pozostałych 18,50%⁹².

W roku 1989 na terenie województwa zanotowano 6669 zgonów. Przyczyną największej liczby zgonów były „nowotwory złośliwe” (16,50%), kolejno miażdżyca (13,90%) oraz niedokrwienność serca (łącznie z zawałami) (10,80%). Czwartą pozycję na tej liście zajmowała choroba naczyń mózgu (8,50%), piątą objawy i stany niedokładnie określone (6,80%) i szóstą wypadki, zatrucia i urazy (6,30%). Pozostałe jednostki chorobowe (ponad 20) były przyczyną reszty zgonów, czyli 37,20%⁹³.

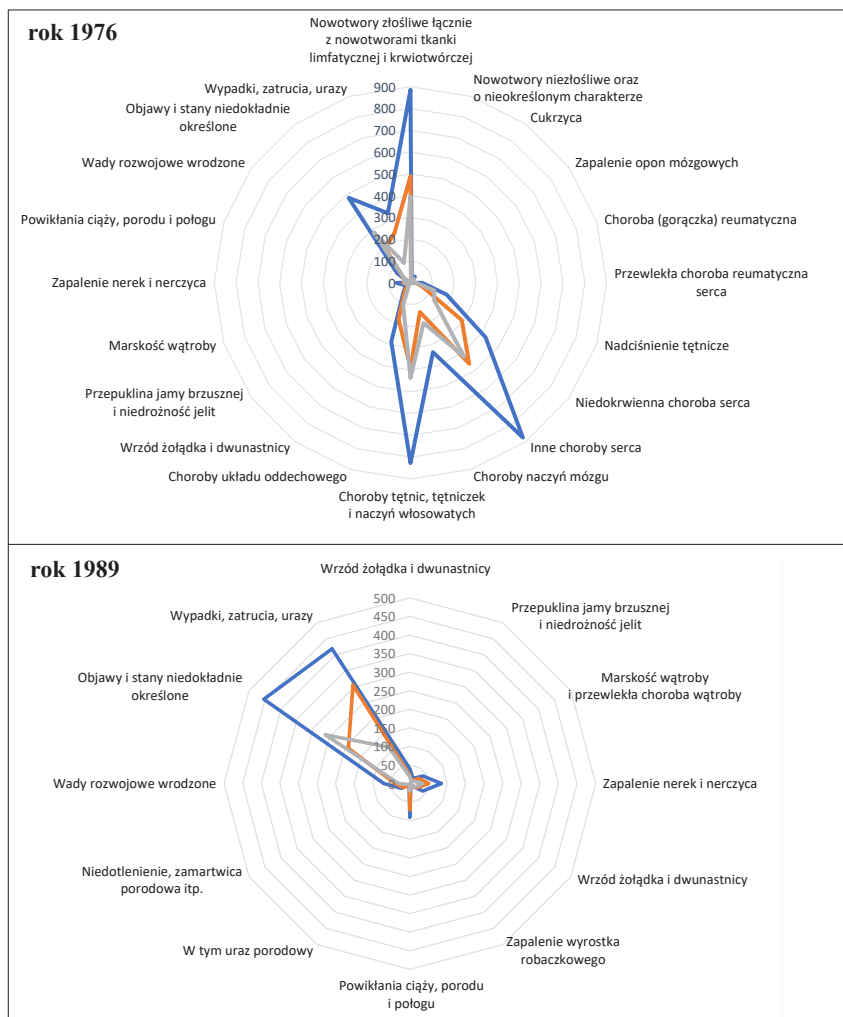
Według danych w 1975 r. w Polsce najczęściej zgonów wywoływały „nowotwory złośliwe łącznie z nowotworami tkanki limfatycznej i krwiotwórczej” (17,40%), drugie miejsce zajmowały „choroby tętnic, tętniczek i naczyń włosowatych” (13,90%), trzecie „niedokrwienność serca” (8,90%), czwarte

⁹¹ RSW 1990, s. 32; RS 1992, s. 56.

⁹² RSWR 1977, s. 34.

⁹³ RSWR 1990, s. 162, 163.

„objawy i stany nieokreślone” (8,60%), piąte „inne choroby serca” (8,20%), szóste „wypadki, zatrucia i urazy” (8,00%). Na kolejnych miejscach znajdowały się „choroby układu oddechowego (6,50%) oraz „choroby naczyń mózgu” (6,10%). Pozostałe czynniki były przyczyną 22,40% zgonów⁹⁴.

Schemat 3. Liczba zgonów według jednostek chorobowych w województwie rzeszowskim w latach 1976 i 1989

Legenda: kolor niebieski – liczba zgonów łącznie; kolor szary – liczba zgonów kobiet; kolor pomarańczowy – liczba zgonów mężczyzn.

Źródło: RSWR 1977, s. 34; RSWR 1990, s. 162, 163.

⁹⁴ RS 1976, s. 49.

W roku 1989 najwięcej zgonów w kraju wywołały „choroby układu krążenia” (52,30%), na drugim miejscu znalazły się „nowotwory” (18,90%), na trzecim „urazy i zatrucia” (7,30%), na czwartym „objawy, oznaki i stany niedokładnie określone” (6,40%), na piątym „choroby układu oddechowego” (4,40%) i na szóstym „choroby układu trawiennego” (3,20%), natomiast pozostałe przyczyny zgonów uzyskały wartość poniżej trzech procent (razem 22,10%)⁹⁵.

Nie jest możliwe pełne porównanie tych danych, ponieważ dane krajowe z 1989 r. obejmowały jedną dużą kategorię „choroby układu krążenia”, która zawierała kilka pozycji funkcjonujących wcześniej odrębnie. Niemniej jednak bez groźby popełnienia poważniejszego błędu można powiedzieć, że zarówno w kraju, jak i na terenie województwa najważniejszymi przyczynami zgonów były choroby układu krążenia i nowotwory złośliwe, na które wraz z zewnętrznymi przyczynami, urazami i zatruciami przypadało 78,10% wszystkich zgonów w 1989 r. Jak pisali autorzy MRS 1990:

„Umieralność według przyczyn zgonów jest istotnie zróżnicowana w zależności od płci i wieku:

- choroby układu krążenia i nowotwory stanowią najważniejszą przyczynę zgonów osób w wieku powyżej 40 lat;
- zewnętrzne przyczyny urazów i zatruc są głównym powodem zgonów osób w wieku 1–39 lat;
- w wieku wczesnodziecięcym (1–4 lata) i późnodziecięcym (5–14 lat) (przy stosunkowo niskim = w porównaniu z wiekiem niemowlęcym – dzieci od 1 roku – współczynnikiem zgonów) na czołowym miejscu znajdują się zgony spowodowane zewnętrznymi przyczynami zatruc oraz z powodów nowotworów złośliwych”⁹⁶.

Sytuacja w województwie nie różniła się diametralnie od ogólnokrajowej. Wprawdzie w szczegółach poszczególne akcenty inaczej się rozkładają, ale dominacja tych samych grup przyczyn śmierci co w Polsce nie ulega wątpliwości. Tak było zarówno w 1975 r., jak i piętnaście lat później.

Analizując przyczyny zgonów wśród kobiet i mężczyzn w województwie rzeszowskim, można stwierdzić, że najczęstszą przyczyną zgonów wśród mężczyzn była choroba niedokrwienna serca, choroby układu oddechowego i wypadki, zatrucia i urazy. Na te choroby mężczyźni umierali około dwukrotnie częściej od kobiet. W przypadku nadciśnienia tętniczego, chorób naczyń mózgu, chorób tętnic i tętniczek oraz nieustalonych czynników było odwrotnie – proporcjonalnie co najmniej o połowę więcej zgonów dotyczyło kobiet (1976).

⁹⁵ RSW 1990, s. 42, 43.

⁹⁶ MRS 1990, s. 38.

Tabela 12. Przyczyny zgonów kobiet i mężczyzn w województwie rzeszowskim w latach 1976 i 1989

Jednostka chorobowa	1976		Jednostka chorobowa	1989	
	mężczyźni	kobiety		mężczyźni	kobiety
Nowotwory złośliwe łącznie z nowotworami tkanki limfatycznej i krwiotwórczej	16,90	15,50	Nowotwory złośliwe	17,30	15,20
Nadciśnienie tętnicze	2,10	4,50	Niedokrwienność choroby serca,	14,30	7,00
Niedokrwienność choroby serca	10,10	5,30	w tym zawał	12,30	5,70
Inne choroby serca	15,80	16,40	Choroby naczyń mózgu	6,90	10,40
Choroby naczyń mózgu	4,90	7,60	Miażdżycy	10,60	15,80
Choroby tętnic, tętniczek i naczyń włosowatych	13,50	17,10	Zapalenie płuc	1,20	1,70
Choroby układu oddechowego	6,10	4,20	Zapalenie nerek i nerczyca	1,40	1,10
Wady rozwojowe wrodzone	1,40	1,40	Wady rozwojowe wrodzone	1,10	0,90
Objawy i stany niedokładnie określone	6,80	11,20	Objawy i stany niedokładnie określone	5,40	8,40
Wypadki, zatrucia, urazy	8,20	3,80	Wypadki, zatrucia, urazy	8,70	3,60

Źródło: RSWR 1977, s. 34; RSWR 1990, s. 162, 163.

W roku 1989 mężczyźni nadal wielokrotnie częściej umierali na choroby serca oraz z powodu wszelkiego typu urazów, kobiety zaś zdecydowanie częściej od mężczyzn na choroby naczyń mózgu, miażdżycę i z przyczyn niekreślonych.

W przypadku nowotworów, które były najczęstszą przyczyną zgonów, właściwie utrzymywała się równowaga. Zachorowanie na nowotwory bowiem nie zależało od sposobu życia i rodzaju pracy, jak było w przypadku innych chorób. Właśnie w pracy dochodziło częściej do zgonów mężczyzn z powodu wypadków i urazów. Wydaje się, że były one bezpośrednio związane z wykonywaną przez nich pracą. Mężczyźni częściej umierali na choroby serca, gdyż nie przywiązywali wagi do stanu swojego zdrowia, nie wykonywali regularnych badań lekarskich, prowadzili niezdrowy tryb życia. Kobiety pod tym względem bardziej się pilnowały i dzięki temu unikały pewnych chorób. Chociaż częściej niż mężczyźni umierały z nieznanymi do końca powodów, co może być wynikiem niedokładnego określenia przez lekarzy rzeczywistego stanu ich zdrowia.

Wzrost liczby zgonów w województwie i w Polsce w latach 1975–1989 można tłumaczyć kilkoma nakładającymi się na siebie czynnikami. Uwarunkowany był m.in. kwestiami biologicznymi – starzeniem się roczników mocno dotkniętych

wojnami. Niezależnie od postępu w opiece zdrowotnej warunki ogólne również nie sprzyjały dobrostanowi człowieka. Kryzys lat osiemdziesiątych XX w. przyniósł ze sobą ograniczony dostęp do leków i nowych technologii medycznych – trzeba było bazować na starym sprzęcie i lekach poprzednich generacji. Kryzys społeczno-gospodarczy schyłku PRL również nie sprzyjał zdrowiu, a wręcz przeciwnie – obciążał psychikę i niewątpliwie przekładał się na rosnące wskaźniki umieralności.

4. Migracje

Jednym z czynników zmieniających stan zaludnienia na poszczególnych obszarach jest migracja⁹⁷ ludności. Ma ona w zależności od sytuacji korzystne albo niekorzystne znaczenie dla tempa przyrostu ludności. Na omawianym terenie odgrywała ona dużą rolę w przeobrażeniach struktury populacji, szczególnie jeśli chodzi o stan zaludnienia poszczególnych miejscowości. W skali województwa jej znaczenie było mniejsze, gdyż zasadniczo dochodziło do równoważenia odpływu i napływu ludności na tereny Rzeszowszczyzny.

Tabela 13. Migracje ludności w województwie rzeszowskim w latach 1975–1989*

Lata	Napływ				Odpływ				Saldo migracji
	ogółem	z miast	z wsi	z zagranicy	ogółem	z miast	z wsi	z zagranicy	
	Ogółem								
1975	13,150	3,596	9,500	54	12,627	7,773	4,768	86	523
1976	15,397	4,281	11,067	49	14,935	9,338	5,492	105	462
1978	14,127	4,270	9,836	21	14,518	8,760	5,567	191	-391
1979	14,991	4,404	10,562	25	15,146	9,519	5,501	126	-155
1980	14,980	4,537	10,415	28	14,886	9,140	5,609	137	94
1981	13,055	3,994	9,036	25	12,982	7,811	5,027	144	73
1982	14,517	4,286	10,221	10	14,591	8,464	5,772	355	-74
1983	11,615	3,550	8,035	30	12,069	6,805	4,974	290	-454
1984	12,126	3,521	8,571	34	12,076	6,719	5,125	232	50
1985	11,814	3,274	8,506	34	11,741	6,290	5,164	287	73
1986	11,355	3,307	7,996	52	11,881	6,277	4,911	693	-526
1987	10,500	3,215	7,252	33	10,667	5,583	4,853	231	-167
1988	9,697	2,805	6,843	49	10,000	5,561	4,228	211	-303
1989	10,015	2,697	7,269	49	10,129	5,708	4,281	140	-114

⁹⁷ „Przemieszczenia ludności związane ze zmianą miejsca zamieszkania (pobytu stałego lub czasowego) połączone z przekroczeniem granicy administracyjnej podstawowej jednostki terytorialnej”, *Migracje*, PSSP (dostęp: 12.02.2025).

Miasta									
1975	8,079	2,191	5,884	22	2,776	1,695	1,026	55	5321
1976	9,299	2,444	6,834	21	3,625	2,133	1,419	73	5574
1978	8,212	2,168	6,028	16	4,050	2,206	1,739	105	4162
1979	9,007	2,369	6,623	15	4,126	2,321	1,715	90	4881
1980	9,060	2,413	6,627	20	4,045	2,137	1,809	99	5015
1981	7625	2065	5540	20	3634	1899	1,642	93	3991
1982	8384	2111	6267	6	4008	1929	1,835	244	4376
1983	6521	1769	4729	23	3428	1649	1,572	207	3093
1984	6651	1716	4908	27	3302	1601	1,537	164	3349
1985	6379	1581	4778	20	3024	1307	1,499	218	3355
1986	6154	1575	4543	36	3375	1344	1,487	544	2779
1987	5319	1442	3851	26	3075	1408	1,515	152	2244
1988	5330	1339	3961	30	2834	1323	1,357	154	2496
1989	5710	1412	4258	40	2679	1381	1,200	98	3031
Wieś									
1975	5053	1405	3616	32	9851	6078	3,742	31	-4798
1976	6098	1837	4233	28	11310	7205	4,073	32	-5212
1978	5915	2102	3808	5	10468	6554	3,828	86	-4553
1979	5984	2035	3939	10	11020	7198	3,786	36	-5036
1980	5920	2124	3788	8	10841	7003	3,800	38	-4921
1981	5430	1929	3496	5	9348	5912	3,385	51	-3918
1982	6133	2175	3954	4	10583	6535	3,937	111	-4450
1983	5094	1781	3306	7	8641	5156	3,402	83	-3547
1984	5475	1805	3663	7	8774	5118	3,588	68	-3299
1985	5435	1693	3728	14	8717	4983	3,665	69	-3282
1986	5201	1732	3453	16	8506	4933	3,424	149	-3305
1987	5181	1773	3401	7	7592	4175	3,338	79	-2411
1988	4367	1466	2882	19	7166	4238	2,871	57	-2799
1989	4305	1285	3011	9	7450	4327	3,081	42	-3145

* dla roku 1977 brak danych

Źródło: RSWR 1977, s. 38–39; RSWR 1987, s. 160; RSWR 1990, s. 164.

W latach 1975–1989 w regionie przybyło 107,80 tys. mieszkańców. W województwie całkowity przyrost naturalny był wynikiem urodzeń. W analizowanym okresie migracje nie miały żadnego znaczenia demograficznego. Podobnie ocenić należy znaczenie minimalnych zmian terytorialnych badanej jednostki przeprowadzonych na początku jej funkcjonowania. Wzrost ten był zatem efektem wewnętrznej prężności demograficznej ludności.

Migracja nie miała istotnego znaczenia dla ogólnego bilansu ludnościowego Rzeszowskiego. Ogólny bilans napływu i odpływu ludności (za lata, dla których dysponujemy informacjami) zamknął się bowiem wartością ujemną minus 909 osób, co przy znanych wielkościach charakteryzujących wzrost demograficzny na analizowanym terenie nie było istotne. Pomimo tego omawiane procesy miały bardzo duże znaczenie dla traktowanej odrębnie ludności miejskiej i wiejskiej. Należy zauważyć, że łączny przyrost migracyjny ludności miejskiej w województwie wyniósł 53 667 osób, a całkowity spadek populacji wiejskiej wywołany tymi procesami osiągnął wielkość 54 576 mieszkańców⁹⁸.

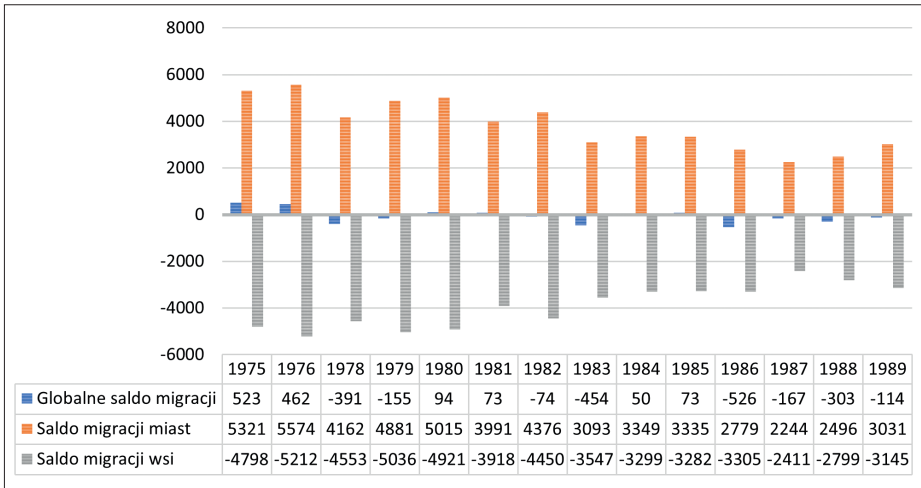
W skali Rzeszowszczyzny procesy migracyjne objęły 177 339 osób – napływ globalny ludności i 178 248 – odpływ. W analizowanych latach na obszarach wiejskich występowało ujemne saldo migracyjne wynoszące od minimum 2411 osób (1987) do maksimum 5212 (1976). Działo się tak pomimo tego, że liczba ludności wiejskiej wzrastała o kilka tysięcy osób rocznie (maksymalnie o 6133 w 1982 r., a minimalnie o 4305 w 1989 r.). Przyczyną tego był odpływ ludności ze wsi. Jego wysokość wynosiła minimalnie 7166 osób w 1988 r., a maksymalnie 11 310 w 1976 r. Syntetycznie rzecz ujmując, na wsi głównie osiedlała się ludność wiejska – w latach 1975–1989 było to 50 278 osób, podczas gdy z miasta na wieś przybyły tylko 25 142 osoby. Minimalne znaczenie miało osadnictwo osób pochodzących z zagranicy – takich było zaledwie 171. Kierunki odpływu ludności wiejskiej były dokładnie odwrotne. Ze 130 267 osób, które opuściły rzeszowską wieś, aż 79 415 udało się do miast, a tylko 49 920 na wieś. Saldo uzupełniał odpływ za granicę wynoszący w tej grupie ludności 932 osoby.

Liczba ludności miejskiej w wyniku migracji zwiększała się. Do miast napływało rocznie od 5319 (1987) do 9299 osób (1976). Odpływ z ośrodków miejskich był znacznie niższy i wynosił od 1307 (1985) do 2321 osób (1979). Łącznie do miast przybyło 101 748 osób, przy czym mniejszość stanowili dotychczasowi mieszkańcy ośrodków zurbanizowanych – było ich bowiem 26 595, ze wsi pochodziło natomiast 74 831. Saldo napływu zamykali przybysze zza granicy – 322 osoby. Z ośrodków miejskich ubyło w analizowanych latach 47 981 osób. Ponad połowa z tej grupy przeniosła się także do ośrodków miejskich (24 333 osoby), nieco mniej skierowało się na wieś (21 352 osoby). Stosunkowo liczna była grupa udających się za granicę – 2296 osób.

Znaczenie migracji dla całkowitego bilansu ludnościowego województwa było niewielkie i zasadniczo negatywne. Przyrost liczby ludności wystąpił właściwie tylko w 1975, 1976, 1980, 1981, 1984 i 1985 r., w pozostałych latach migracje powodowały spadek stanu zaludnienia. Szczególnie niekorzyst-

⁹⁸ Wśród danych dotyczących ludności miast występuje błąd obejmujący 18 osób, który był w analizowanych źródłach i nie jest możliwy do usunięcia.

na była druga połowa lat osiemdziesiątych XX w. – stale dominował ujemny bilans migracyjny.

Schemat 4. Saldo migracji ludności wiejskiej i miejskiej w województwie rzeszowskim w latach 1975–1989

Źródło: obliczenia własne na podstawie RSWR 1977, s. 38–39; RSWR 1987, s. 160; RSWR 1990, s. 164.

Saldo przyrostu ludności miejskiej było bardzo wysokie w drugiej połowie lat siedemdziesiątych, a nawet jeszcze w roku 1980. W tym okresie miastom przybywało od 4 do ponad 5 tys. obywateli rocznie. W pierwszej połowie lat osiemdziesiątych XX w. nastąpiło spowolnienie przyrostu do 3–4 tys. osób, a w drugiej połowie tego dziesięciolecia przyrost ten obniżył się do wielkości poniżej 3 tys. Podobnie, ale in minus, wyglądała struktura migracji ze wsi. Najwyższe wskaźniki odpływu występowały w drugiej połowie lat siedemdziesiątych, przekraczając wówczas poziom 4,50 tys. osób. W pierwszej połowie lat osiemdziesiątych spadki wynosiły od 3 do 4 tys., a w ostatnim pięcioleciu do minimum, które wyniosło ok. 2,50 tys. osób.

Biorąc pod uwagę tę strukturę, trzeba przyznać, że wieś rzeszowska charakteryzowała się bardzo dużą prężnością demograficzną, skoro przy corocznym wysokim odpływie ludności była w stanie utrzymać swój potencjał demograficzny. Nie jest zaskakujący zatem bardzo szybki wzrost liczby mieszkańców rzeszowskich ośrodków miejskich, którym wyraźnie pomagały w tym masowo osiedlający się w nich przybysze ze wsi. Wobec braku odpowiednich danych nie sposób stwierdzić, jaką część powyższego salda migracyjnego ludności województwa stanowiła migracja wewnątrz województwa, a jaka była efektem napływu mieszkańców z całej Polski.

Dla miast z pewnością migracja miała bardzo duże znaczenie, dla których bezwzględny wzrost migracyjny wynoszący ponad 53,50 tys. osób w latach 1975–1989 stanowił ok. połowy całkowitego przyrostu demograficznego tej grupy⁹⁹. Podobny spadek zaludnienia wsi Rzeszowszczyzny nie spowodował natomiast większych konsekwencji, skoro – jak już zaznaczono – całkowity bilans ludności wiejskiej województwa wykazał zaledwie kilkusetosobową redukcję w latach 1976–1989.

Zgodnie z danymi dotyczącymi Polski w wyniku migracji zmieniło swoje miejsce zamieszkania ponad 10 milionów ludzi: w latach 1975–1980: 4662,10 tys., 1981–1985: 3660,80 tys. i w drugiej połowie dekady 2519,70 tys. Razem było to 10 842,60 tys. osób, w tym 51,50% kobiet.

W Polsce większy udział w migracjach miały kobiety niż mężczyźni – licznie przemieszczało się ich więcej. Biorąc pod uwagę kierunki migracji, to zdecydowanie więcej osób wyjeżdżało do miast niż napływało na wieś. Dane te obrazują przeobrażenia mające miejsce na terenie Rzeszowszczyzny.

Tabela 14. Migracje wewnętrzne ludności w Polsce

Lata	1976–1980	1981–1985	1986–1989
Miasta			
Napływ	2995,70	2269,80	1580,70
Mężczyźni	1409,30	1099,60	773,10
Kobiety	1568,40	1170,20	807,60
Odływ	1928,50	1584,10	1035,10
Mężczyźni	922,40	775,40	508,30
Kobiety	1006,10	808,70	526,80

⁹⁹ Dostrzegli to badacze opisujący przeobrażenia demograficzne w Rzeszowie czy Ropczycach. Problemem pozostaje natomiast sposób klasyfikowania ludności zamieszkałej na terenach włączonych do miast, a były to grupy niemałe. W Rzeszowie w wyniku zwiększenia w latach 1944–1989 przyłączono 13,10 tys. osób (w roku 1978 3,30 tys.). Z punktu widzenia ośrodka był to zaledwie kilkuprocentowy udział w całkowitym przyroście. Powiększenie granic administracyjnych Ropczyc miało większe znaczenie. W 1985 r. miasto miało 7840 tys. mieszkańców, a w 1986 r. już 10 489. W tym przypadku ten wzrost miał bardzo duży wpływ na stan ludności. Zwiększenia wpłynęły również na sytuację ludnościową Nowej Sarzyny (1977) oraz Mielca (1984). W Mielcu w grudniu 1983 r. mieszkało 47 356 tys. osób, a w 1986 r. 55 648 tys., co również przekłada się na znaczny udział osób z terenów włączonych w ogólnym bilansie ludności. W Nowej Sarzynie w 1976 r. mieszkało 4029, a w 1978 r. 4624 osób (przy zwiększeniu terenu miejscowości o połowę). Globalny wzrost w tym przypadku dotyczył setek osób, co dawało kilka procent przyrostu, za który odpowiadali mieszkańcy obszarów włączonych; W. Bonusiak, *Przemiany ludnościowe w Ropczycach* [w:] *Dzieje Ropczyc...*, s. 130–131; tegoż, *Rozwój demograficzny Rzeszowa w latach 1945–1989* [w:] *Dzieje Rzeszowa...*, t. IV, s. 984–985; RSWR 1977, s. 24; RSWR 1979, s. 28; RSWR 1984, s. 38; RSWR 1987, s. 42.

Wieś			
Napływ	1666,40	1391,00	939,00
Mężczyźni	821,60	690,90	464,60
Kobiety	844,80	700,10	474,40
Odpływ	2733,60	2076,70	1484,60
Mężczyźni	1308,50	1015,10	729,40
Kobiety	1425,10	1061,60	755,20

Źródło: RS 1990, s. 57.

W omawianych latach do miast w Polsce przybyło ok. 6,80 mln osób, a 4,50 mln z nich wyjechało. Na wsi sytuacja była odwrotna. Do miejscowości położonych na terenach wiejskich przybyło prawie 4,00 mln osób, ale jednocześnie blisko 6,30 mln je opuściło. W województwie rzeszowskim procesy migracyjne miały przeliczeniowo wyższy potencjał, ale z uwagi na wyraźnie wyższy przyrost naturalny i stabilną pozycję demograficzną wsi nie przekładało się to na radykalne zmiany w strukturze ludności. Migracje w obu przypadkach były jednym z elementów wpływających na sytuację demograficzną regionu i kraju, ale nie najważniejszym.

5. Struktura ludności według wieku

Ludność Rzeszowszczyzny należała do prężnych demograficznie grup populacji w Polsce. Nie oznacza to oczywiście, że nie występowały w niej niekorzystne zjawiska.

Znamy kilka metod analizy demograficznej ludności. Jedną z nich jest badanie struktury ludności według wieku. Umożliwia ona spojrzenie na przeobrażenia społeczne związane z procesami starzenia się społeczeństwa. Aby prześledzić przemiany, zdecydowano się na przedstawienie danych obrazujących strukturę społeczną w odstępach dziesięciu lat – w 1976 i 1986 r.

Na terenie Rzeszowskiego udział ludności w wieku od 0 do 2 lat w globalnej populacji niewiele się zmienił. Jej udział w całkowitym zaludnieniu zmniejszył się zaledwie o 0,10%, przy czym wyraźniejszy, bo 0,20% spadek nastąpił wśród chłopców (wśród dziewcząt ok. 0,10%). W miastach nie odnotowano zmian w tej grupie. Spadek liczebności chłopców o 0,10% zniwelował wzrost udziału dziewcząt w takiej samej proporcji, na wsi wystąpił zaś 0,10% spadek udziału populacji grupy w całości spowodowany przez 0,20% ubytek liczby chłopców w grupie mężczyzn, udział dziewcząt pozostał bowiem bez zmian. Analizowana grupa wiekowa zasadniczo utrzymała zatem swój potencjał.

Tabela 15. Struktura ludności województwa rzeszowskiego według wieku w latach 1976 i 1986

Struktura ludności wg wieku w 1976 r. (w tys. osób)									
Wiek	Ogółem	Mężczyźni	Kobiety	Miasta			Wieś		
				ogółem	mężczyźni	kobiety	ogółem	mężczyźni	kobiety
Ogółem	617,50	297,80	319,70	195,20	93,10	102,10	422,30	204,70	217,60
0–2	36,70	18,90	17,80	11,00	5,70	5,30	25,70	13,20	12,50
3–6	43,50	22,40	21,10	12,60	6,60	6,00	30,90	15,80	15,10
7–17	116,20	59,20	57,00	30,60	15,70	14,90	85,60	43,50	42,10
18–19	24,00	12,20	11,80	7,00	3,50	3,50	17,00	8,70	8,30
20–24	59,10	29,50	29,60	24,70	11,60	13,10	34,40	17,90	16,50
25–29	46,30	22,80	23,50	20,60	9,60	11,00	25,70	13,20	12,50
30–34	31,90	15,30	16,60	12,90	6,20	6,70	19,00	9,10	9,90
35–39	35,20	17,10	18,10	12,70	6,00	6,70	22,50	11,10	11,40
40–44	38,50	18,60	19,90	13,70	6,50	7,20	24,80	12,10	12,70
45–49	38,70	18,70	20,00	12,80	6,50	6,30	25,90	12,20	13,70
50–54	34,40	15,80	18,50	9,80	4,70	5,10	24,60	11,10	13,50
55–59	21,50	9,80	11,90	5,50	2,50	3,00	16,00	7,10	8,90
60–64	23,10	10,20	12,90	5,70	2,40	3,30	17,40	7,80	9,60
> 65	68,40	27,50	40,90	15,60	5,60	10,00	52,80	21,90	30,90
Struktura ludności wg wieku w 1986 r. (w tys. osób)									
Ogółem	697,50	340,10	357,40	277,80	133,70	144,10	419,70	206,40	213,30
0–2	40,60	20,80	19,80	15,60	8,00	7,60	25,00	12,80	12,20
3–6	53,80	27,50	26,30	22,70	11,50	11,20	31,10	16,00	15,10
7–17	129,70	66,10	63,60	52,50	26,90	25,60	77,20	39,20	38,00
18–19	20,50	10,20	10,30	7,40	3,60	3,80	13,10	6,60	6,50
20–24	53,40	26,90	26,50	20,80	10,10	10,70	32,60	16,80	15,80
25–29	57,00	29,30	27,70	23,80	11,00	12,80	33,20	18,30	14,90
30–34	55,80	28,40	27,40	28,10	13,40	14,70	27,70	15,00	12,70
35–39	47,50	23,80	23,70	23,40	11,50	11,90	24,10	12,30	11,80
40–44	32,80	16,00	16,80	14,50	7,10	7,40	18,30	8,90	9,40
45–49	35,10	17,10	18,00	13,90	6,60	7,30	21,20	10,50	10,70
50–54	37,20	17,80	19,40	14,40	6,70	7,70	22,80	11,10	11,70
55–59	36,10	17,10	19,00	12,90	6,40	6,50	23,20	10,70	12,50
60–64	30,90	13,60	17,30	9,50	4,30	5,20	21,40	9,30	12,10
> 65	67,10	25,50	41,60	18,30	6,60	11,70	48,80	18,90	29,90

Uwaga: powyższa tabela nie jest klasycznym zestawieniem odzwierciedlającym piramidę wieku ludności, gdyż autor zmuszony był na łączenie grup wiekowych w większe jednostki w celu ujednolicenia danych, w efekcie utworzono grupę ludności w wieku od 7 do 17 lat, gdyż w źródłach było 7–15 i 16–18 (1976) oraz 7–14 i 15–17 (1986), a także występował podział ludności w wieku powyżej 65 lat na cztery mniejsze grupy, którego nie było w danych z 1976 r.

Źródło: RSWR 1976, s. 22–23; RSWR 1987, s. 148.

Znacznie bardziej zróżnicowana sytuacja była wśród ludności w wieku 2–6 lat. Odnotowano bowiem wzrost udziału w zaludnieniu o 0,70%, przy czym większy, bo 0,80% przyrost nastąpił wśród dziewczynek, natomiast wśród chłopców 0,60%, czyli poniżej średniej grupowej. Zauważalny wzrost udziału tej grupy populacji był efektem wyraźnego jej wzrostu wśród ludności miejskiej. Globalny udział populacji w wieku 2–6 lat zwiększył się aż o 1,70%, przy czym szybciej przybywało dziewcząt (których udział wśród kobiet zwiększył się o 1,90%) niż chłopców (których przybyło 1,50%). Na wsi wzrost był minimalny, gdyż wyniósł tylko 0,10%, przy czym cały przyrost był efektem 0,20% wzrostu udziału dziewcząt, gdyż udział chłopców pozostał bez zmian. W omawianej grupie wiekowej nastąpił zauważalny wzrost udziału w stanie zaludnienia mieszkańców miast i zaledwie zauważalny na wsi.

W przedziale wiekowym od 7 do 17 lat można zaobserwować spadek udziału w globalnym stanie zaludnienia o 0,20%. Cały spadek był wywołany 0,50% zmniejszeniem udziału chłopców wśród mężczyzn, a sytuacja dziewcząt pozostała niezmienną. Stosunkowo nieznaczny ubytek zawdzięcza ta grupa ludności miejskiej, która tak globalnie, jak i wśród chłopców i dziewcząt odnotowała wysoki 3,20% przyrost. Na tle miast źle wyglądała sytuacja wsi, która straciła 1,90% mieszkańców w wieku od 7 do 17 lat. Znacznie spadł zarówno udział dziewcząt wśród kobiet mieszkających na wsi (o 1,50%), jak i chłopców wśród mężczyzn (o 2,20%). Populacja wiejska największy ubytek ludności odnotowała w grupie osób 7–17 lat. Sytuacja ta niekorzystnie rokowała z punktu widzenia przyszłości rzeszowskiej wsi. Pomimo zauważalnego zróżnicowania sytuacji tej grupy ludności w miastach (wzrost stanu) i na wsi (spadek) jej globalny potencjał był tylko nieznacznie mniejszy niż wyjściowo. Omawiana grupa zachowała swój potencjał.

Udział najmniejszego wiekowo przekroju ludności w wieku 18–19 lat zmniejszył się we wszystkich analizowanych grupach. Całkowity spadek wyniósł 1,00% i był efektem 1,10% spadku liczebności mężczyzn i 0,80% redukcji udziału kobiet. Identyczny proces nastąpił także w miastach (o 0,90% globalnie). Odpowiadało to 1,10% redukcji udziału mężczyzn i 0,80% spadkowi udziału kobiet. Na wsi spadek był podobnej wysokości i odpowiednio wynosił: 0,90% globalnie, 1,00% mężczyźni, 0,80% kobiety. W sumie ta grupa zanotowała we wszystkich parametrach zbliżony do 1,00% spadek udziału w stanie zaludnienia.

Podobna sytuacja, tj. spadek udziału ludności w globalnym stanie zaludnienia i jednocześnie wśród ludności miejskiej i wiejskiej, wystąpiła w grupie ludności w wieku 20–24 lat. Zanotowano bowiem najwyższy spadek udziału strukturalnego wynoszący 2,00% globalnie wśród mężczyzn i 1,90% wśród kobiet. Ta zmiana praktycznie w całości była spowodowana przez ludność miejską. W tej grupie zanotowany został najwyższy spadek udziału ze wszystkich analizowanych grup, gdyż wyniósł aż 5,20% globalnie, 4,90% dla mężczyzn i 5,40%

dla kobiet. Sytuacji nie uratowała populacja wiejska, której udział także uległ redukcji, ale tylko o 0,30% globalnie (0,60% dla mężczyzn i 0,20% dla kobiet). Grupa ludności w wieku od 20 do 24 lat straciła więc najwięcej w analizowanym okresie; 2,00% ubytek udziału tej grupy mieszkańców w globalnym stanie zaludnienia województwa był bardzo niekorzystny z punktu widzenia perspektyw społeczno-ekonomicznych województwa.

Udział grupy ludności w wieku 25–29 lat z kolei zwiększył się. Wzrost ten wyniósł 0,70%, przy czym szybciej zwiększał się udział mężczyzn (o 0,90%) niż kobiet (tylko 0,40%). Sytuacja w tej grupie nie była jednak jednolita, a bardzo źle przedstawiała się wśród ludności miejskiej – jej liczebność spadła aż o 2,00% globalnie, w tym o 2,10% zmniejszył się udział mężczyzn, a kobiet o 1,90%. Całkowity wzrost udziału tej części populacji w globalnym stanie zaludnienia był efektem procesów zachodzących na wsi. Na wsi nastąpił istotny wzrost globalnie o 1,80%, 2,40% wśród mężczyzn i 1,30% wśród kobiet. Zauważalny, bo ponad półprocentowy wzrost udziału tej części populacji w globalnym zaludnieniu był zatem wynikiem wyłącznie przemian zachodzących wśród mieszkańców wsi.

W grupie ludności od 30 do 34 lat również odnotowano ważne zmiany. Globalnie w tej grupie nastąpiły największe wzrosty. Biorąc pod uwagę cały stan liczebny grupy, nastąpił wzrost udziału o 1,80%, a wśród mężczyzn aż o 2,20%. W obu przypadkach był to najwyższy wzrost udziału danej grupy w całkowitym stanie zaludnienia. Bardzo wysoki był także wśród kobiet, gdyż wyniósł 1,50%. Wzrost ten był znacznie większy w miastach niż na wsi. W ośrodkach miejskich globalny udział zwiększył się o 3,50%, wśród mężczyzn o 3,30%, a kobiet o 3,60%. Na wsi ten wzrost był mniejszy, ale i tak wyniósł 2,10% globalnie i 2,90% wśród mężczyzn oraz 1,50% wśród kobiet. W dwóch pierwszych przypadkach odnotowano również największy wzrost udziału spośród całej ludności wiejskiej. Analizowana grupa była bowiem najbardziej prężną demograficznie w województwie, w efekcie nastąpił tu blisko 2,00% wzrost udziału tej części ludności w całości zaludnienia województwa.

Duży wzrost udziału w zaludnieniu odnotowano w grupie ludności w wieku 35–39 lat. Globalnie wyniósł on 1,10% i 1,30% wśród mężczyzn oraz 0,90% wśród kobiet. Odnotowano bardzo wysoki wzrost udziału wśród populacji miejskiej – 1,90% (wśród mężczyzn 2,20%, a kobiet 1,70%). Wzrost ten na wsi był wyraźnie mniejszy, ale i tak wyniósł 0,40% globalnie, przy czym wyższy był dla mężczyzn (0,60%) niż kobiet (0,30%).

Z perspektywy prawidłowego rozwoju struktury demograficznej regionu trzeba przyznać, że najbardziej wydajna część populacji, czyli grupa trzydziestolatków, przeżywała wówczas szczyt rozwoju. Wzrost udziału tej grupy w globalnej strukturze zaludnienia był najbardziej widoczny – łącznie w latach 1976–1986 przybyło aż 5,40% 30-latków.

W kolejnych trzech grupach wiekowych (ludność w przedziale 40–44, 45–49, 50–54 lat) z kolei wystąpiły spadki ich udziałów. Szczególnie wyraźne to było w grupie 40-latków. Globalnie miały one wielkości: 1,50% dla osób w wieku 40–44 lat i 1,70% dla osób w wieku 45–49 lat. W pierwszej z tych grup spadek o 1,50% nastąpił tak wśród mężczyzn i kobiet, w drugiej spadek o 1,30% zanotowali mężczyźni, a kobiety tylko 0,70%. W grupie wiekowej 50–54 redukcje były mniejsze i wynosiły 0,30% globalnie (0,10% mężczyźni, 0,40% kobiety).

Wśród ludności miejskiej spadek wyniósł 1,80% dla 40–44-latków, 1,60% (45–49) i 0,20% (50–54). W pierwszych dwóch spadek dotyczył mężczyzn i wyniósł 1,70% (40–44) i 2,10% (45–49), a wśród kobiet odpowiednio: 2,00% i 1,10%. Mężczyźni w grupie 50–54-latków utrzymali swój udział, a w przypadku kobiet nawet się on zwiększył o 0,80%. Nie spowodowało to jednak zmiany oblicza tej grupy, ponieważ na wsi tylko mężczyźni zachowali swój stan posiadania, natomiast wśród kobiet nastąpił spadek o 0,70%, co spowodowało ubytek 0,40% w stosunku do ogólnej liczby mieszkańców wsi. W dwóch wcześniejszych grupach występowały same spadki – globalnie o 1,50% (40–44) i 1,00% (45–49), wśród mężczyzn 1,60% (40–44) i 0,90% (45–49) i wśród kobiet 1,40% (40–44) i 1,30% (45–49). W sumie w trzech powyższych grupach ludności nastąpiły wyraźne spadki udziału w globalnym stanie zaludnienia. W grupie 40–44-latków wyniósł on 1,50%, 45–49-latków 1,70% i 50–54-latków 0,30%. Można zatem przyjąć, że w społeczeństwie spadała liczba 40-latków, a wielkość grupy, w której były osoby w wieku od 50 do 54 roku życia, pozostawała właściwie bez zmian.

W dwóch kolejnych grupach ludności, tj. wśród osób 55–59-letnich oraz 60–64-letnich, nastąpił wzrost ich udziału w stosunku do globalnego stanu zaludnienia. Wśród osób 55–59-letnich globalnie przybyło 1,70%, przy czym udział mężczyzn był większy o taką samą wielkość, a kobiet o 1,60%. W tym ostatnim przypadku był on największy, jaki miał miejsce wśród kobiet. W miastach przyrost był także wysoki i wyniósł 1,80% globalnie, 2,10% w grupie męskiej i 1,50% w grupie kobiet, na wsi globalnie i wśród mężczyzn 1,70%, a wśród kobiet aż 1,80% – to był jednocześnie największy wzrost udziału kobiet spośród omawianych grup ludności wiejskiej. W grupie 60–64-latków był on mniejszy. Globalnie wyniósł on 0,70%, wśród mężczyzn 0,60%, a wśród kobiet 0,80%. W miastach odpowiednio: 0,50% – 0,60% – 0,40%, a na wsi 1,00% – 0,70% – 1,30%.

W grupie ludności ponad 65-letniej nastąpiły spadki udziału w globalnym zaludnieniu. Spadek ten wyniósł 1,50%, przy czym bardzo wysoki był wśród mężczyzn – 1,70%, podczas gdy wśród kobiet tylko 0,80%. W miastach odnotowano spadek o ponad 1,00%, ogółem ubytek wyniósł 1,40%, ale więcej ubyło kobiet (1,70%), mężczyzn tylko 1,10%. Odwrotnie sytuacja wyglądała

na wsiach. Tutaj liczba mężczyzn spadła aż o 1,50%, podczas gdy kobiet tylko o 0,20%. Globalnie był to jednak 0,90% spadek.

Z powodu problemów z porównywaniem poszczególnych grup populacji (w związku z inną strukturą grup wiekowych) trzeba ostrożnie podchodzić do danych. Orientacyjnie można przyjąć, że możliwe do konfrontacji przedziały wiekowe były bardzo wyrównane. Takim porównaniom można poddać ludność w wieku od 20 do 65 lat. Okazuje się, że w 1976 r. najliczniejsza była grupa ludności 20–24-letniej, która liczyła blisko 60 tys. osób, oraz 25–29-letniej (ponad 45 tys.). Później nastąpił gwałtowny spadek do 31,90 tys. (dla grupy osób w wieku 30–34 lat). Była to pierwsza grupa, która liczyła 30–40 tys. osób. Łącznie takich grup w 1976 r. było 5, a obejmowały one osoby w wieku od 30 do 54 lat (różnice pomiędzy nimi nie przekraczały 6,8 tys. osób). Grupa ludności w wieku najbardziej produkcyjnym i twórczym była zatem wyrównana liczebnie. Mało liczna, co zrozumiałe, była grupa ludności w wieku 55–59 lat (podczas II wojny światowej rocznik 20–25-latków był najbardziej wyniszczony), a nieco liczniejsza od niej była grupa 60–64-latków. Niemniej jednak także te dwa mocno „nadwyżone” wojną roczniki liczyły ponad 20 tys. osób.

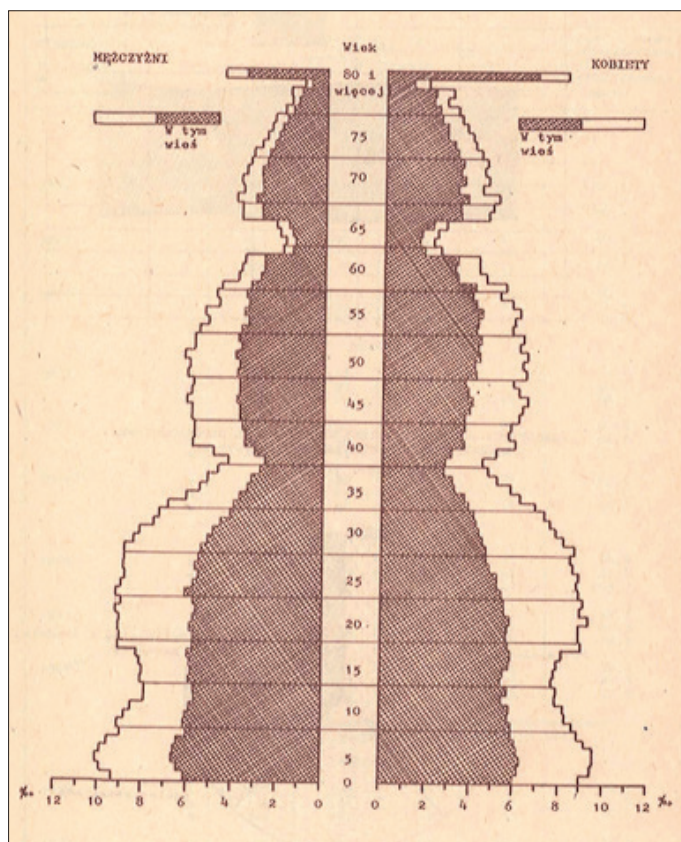
W roku 1988 sytuacja uległa istotnej zmianie. Najliczniejsze, bo ponad 50-tysięczne grupy stanowiły nadal najmłodsze roczniki, które należały do urodzonego w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XX w. pokolenia intensywnego przyrostu demograficznego. Do grup ponad 50-tysięcznych należały roczniki w wieku: 20–24, 25–29, 30–34 lat, a różnice pomiędzy nimi nie przekraczały 3,60 tys. osób. Liczna, bo ponad 45-tysięczna była także grupa osób urodzonych bezpośrednio po II wojnie światowej (35–39 lat). Pozostałe grupy ludności liczebnie były wyrównane. Wszystkie te grupy łącznie z 60–64-latkami liczyły ponad 30 tys. osób, a różnice pomiędzy nimi nie przekraczały 6,30 tys.

Określenie przybliżonej liczebności poszczególnych roczników umożliwia porównanie najmłodszych grupy populacji. W roku 1976 najliczniejsze były roczniki z przedziału wiekowego 0–2 lata (12,20 tys.) i 18–19 lat (12 tys.). Roczники należące do przedziału wiekowego 3–6 lat (10,90 tys.) były liczniejsze niż te z przedziału 7–17 lat (10,60 tys.). W roku 1986 nadal najliczniejsze były najmłodsze roczniki: 0–2 lata (> 13,50 tys.), ale kolejne miejsca zajmowały roczniki z grupy 3–6-latków (< 13,50 tys.), 7–17-latków (11,80 tys.), a najmniej było 18- i 19-latków (10,25 tys.).

W najstarszej grupie ludności nastąpił spadek liczebności z 68,40 do 67,10 tys. osób, co było wynikiem naturalnych procesów biologicznych.

Najbardziej miarodajnym źródłem określającym strukturę demograficzną ludności są oczywiście dane spisowe. W Polsce Narodowy Spis Powszechny został przeprowadzony 7 grudnia 1978 r. W przypadku województwa rzeszowskiego spis ten dał obraz struktury demograficznej zbliżonej do tej, którą autor

prezentował dla roku 1976. Efekty spisu przedstawiono w formie graficznej za pomocą tzw. piramidy wieku.

Schemat 5. Struktura ludności województwa rzeszowskiego według płci i wieku na 1000 mieszkańców w 1978 r.

Źródło: RSWR 1980, s. 137.

Analiza tej piramidy potwierdza wcześniejsze spostrzeżenia. Zauważalna jest przewaga części populacji męskiej w rocznikach młodszych i narastająca przewaga populacji kobiet w rocznikach starszych. Wyraźnie widoczne są sygnalizowane wcześniej „wyrwy” w piramidzie wieku. Zauważyć je można w grupie ludności na pograniczu 10–15, 35–40 oraz 60–65 lat. Odpowiadają one spadkom przyrostu ludności, które wywołały:

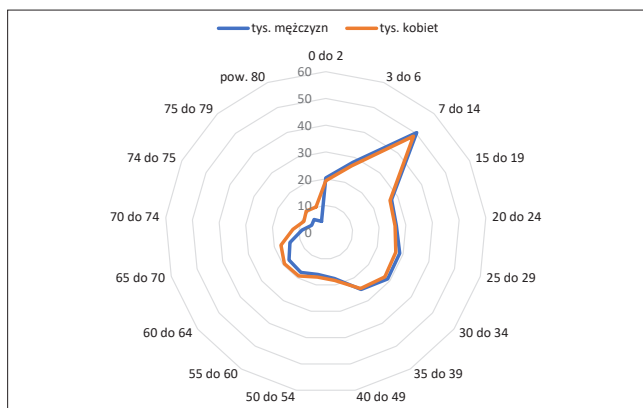
- w grupie najstarszej – niska liczebność urodzeń i duża liczba zgonów z powodu trwającej I wojny światowej (są to osoby urodzone w latach 1913–1918) oraz niekorzystne skutki II wojny światowej (roczniki 1913–1918 w okresie II wojny światowej miały 20–30 lat i były najbardziej doświadczone wojną);

- w grupie środkowej, czyli obejmującej osoby 35–40-letnie (roczniki urodzone podczas II wojny światowej lub bezpośrednio przed nią) – po pierwsze niski stan liczebny, na który wpływ miała trwająca wojna sprzyjająca wysokiej umieralności dzieci w najmłodszym wieku, po drugie roczniki te były pokoleniem następców (dzieci) niskich liczebnie roczników z lat 1913–1918;
- w grupie osób urodzonych w latach 1963–1968 – częściowo niska liczebność rodziców (pokolenie urodzonych w latach 1938–1943), a w pewnej mierze także stopniowa zmiana w Polsce struktury rodziny (w latach sześćdziesiątych nastąpił właśnie przejściowy spadek liczby urodzeń).

Można zauważyć bardzo dużą przewagę liczebną najstarszych mieszkańców województwa na wsi. Proporcjonalnie do stanów ludności można przyjąć, że im starsze roczniki weźmie się pod uwagę, tym bardziej niekorzystny jest stosunek ludności wiejskiej do miejskiej. Ludności starszej na wsi było proporcjonalnie więcej niż w miastach.

Widoczne są także początki załamywania się struktury ludności wsi – liczebność roczników „wieskich” od 0 do 25 lat była bardzo zbliżona do siebie, nie wykazywała wprawdzie większych spadków, ale także pozbawiona była wzrostów. Z tego punktu widzenia o wiele bardziej perspektywiczna była struktura mieszkańców miast, która miała bardziej dynamiczny charakter.

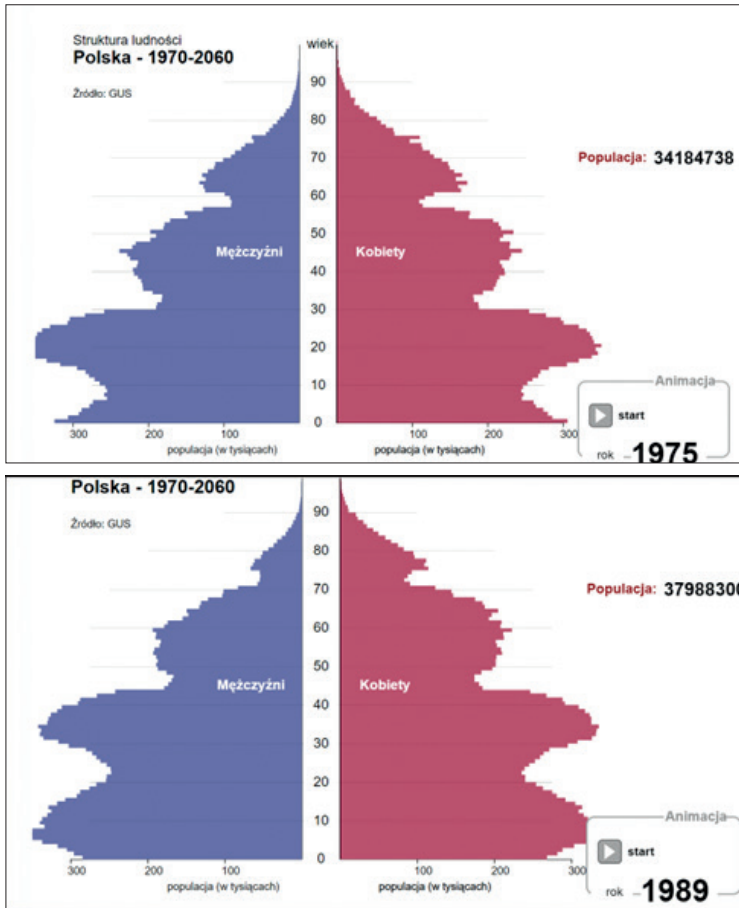
Dane dotyczące sytuacji demograficznej z grudnia 1987 r. również potwierdzają wcześniejsze ustalenia. Wykres radarowy stanu ludności województwa (zob. schemat 6) potwierdza przewagę ludności męskiej w najmłodszych grupach populacji i żeńskiej w starszych. Zauważalne jest jednak stopniowe zmniejszanie się przewagi kobiet – ich liczba w stosunku do mężczyzn powoli, ale zauważalnie spada. Jest to zgodne z ówczesnymi tendencjami społecznymi.

Schemat 6. Liczba ludności województwa rzeszowskiego według stanu na dzień 31 grudnia 1987 r.

Źródło: RS 1990, s. 155.

Wnioski te znajdują potwierdzenie w analizie oblicza demograficznego społeczeństwa polskiego w 1975 i 1989 r.

Schemat 7. Piramida wieku ludności Polski w latach 1975 i 1989

Źródło: *Piramida wieku ludności Polski od 1970 roku (wraz z prognozą)*, portal Główny Urząd Statystyczny: stat.gov.pl, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/ludnosc/ludnosc-piramida/> (dostęp: 4.09.2024).

W roku 1975 Polska niewątpliwie znajdowała się w okresie powojennego wyżu demograficznego, który rozpoczął się w latach czterdziestych, a przybrał na sile w latach pięćdziesiątych XX w. Stosunkowo wysoka dzietność utrzymywała się również w latach sześćdziesiątych XX w. W związku z tym piramida wieku miała szeroką podstawę, co oznaczało dużą liczbę dzieci i młodzieży (i jednocześnie przekładało się to na dużą liczbę osób w wieku przedprodukcyjnym). Jednocześnie była zauważalna luka w roczniku osób 30–40-letnich, a więc tych,

których liczebność mocno ograniczyła II wojna światowa (spadek liczby urodzeń, duża śmiertelność). Najwyższa część piramidy obejmująca najstarsze roczniki poprzedzona jest wyraźną wyrwą demograficzną obejmującą 55–65-latków, a więc roczniki, których liczebność skutecznie ograniczyła I wojna światowa.

W latach 1975–1989 doszło do wyraźnych zmian struktury demograficznej społeczeństwa polskiego, co zobrazowano na piramidzie wieku. Po pierwsze wyraźnie zmniejszyła się szerokość podstawy piramidy, a więc liczebność najmłodszych roczników. Niewątpliwie duży wpływ na to miał utrzymujący się przez cały okres lat osiemdziesiątych XX w. kryzys wpływający na położenie państwa i społeczeństwa, a także perspektywy poszczególnych rodzin. Wyraźnie zaznaczyły się już konsekwencje wyżu demograficznego z lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XX w., dlatego proporcjonalnie zwiększyła się środkowa część piramidy obejmująca grupy 15–35-latków. W rezultacie zmalała liczba osób w wieku przedprodukcyjnym i wzrosła w wieku produkcyjnym. Jednocześnie widoczne wcześniej wojenne ubytki przesunęły się do starszych grup ludności. Ponadto zauważalne jest wydłużanie średniego wieku populacji (zob. parametry górnej części piramidy). W znacznej części było to spowodowane poprawą ogólnych warunków życiowych i lepszym dostępem do opieki zdrowotnej. W omawianym okresie następowało starzenie się społeczeństwa oraz stopniowo redukowana była przewaga liczebna kobiet nad mężczyznami.

Ogólna sytuacja demograficzna w województwie nie odbiegała w znaczący sposób od krajowej. Niemniej jednak widoczne są pewne różnice związane z wolniejszym tempem przeobrażeń. Wydaje się, że zasadniczo mają one związek z utrzymywaniem się na jego terenie dominacji ludności wiejskiej. Zauważalna jest również stale utrzymująca się przewaga urodzeń mężczyzn i wzrost liczebności tej części społeczeństwa.

6. Ludność czynna i bierna zawodowo

Jedną z form podziału wewnętrznego populacji jest odzwierciedlenie struktury wiekowej ludności z punktu widzenia jej zdolności do podjęcia pracy. W Polsce Ludowej przyjmowano, że za ludność w wieku produkcyjnym uznaje się osoby w wieku od 18 do 64 lat (mężczyźni) i od 18 do 59 lat (kobiety). Osoby, które nie ukończyły lat osiemnastu, zaliczane były do grupy ludności w wieku przedprodukcyjnym, a te które skończyły 64 lub 59 lat, za osoby w wieku poprodukcyjnym.

Dane zawarte w tabeli 16 pozwalają na określenie struktury ludności według podziału na mieszkańców miast i wsi. W roku 1976 w województwie było globalnie 294 tys. mężczyzn oraz 316 tys. kobiet (razem 610 tys.), z czego w wieku

przedprodukcyjnym 100 tys. mężczyzn i 95 tys. kobiet (razem 195 tys.). Oznacza to, że grupa ludności w wieku przedprodukcyjnym stanowiła prawie 32,00% stanu populacji. W grupie mężczyzn wskaźnik ten wynosił 34,00%, a w grupie kobiet 30,00%. Natomiast odpowiednie wskaźniki dla mieszkańców miast wynosiły: globalnie 27,80%, dla mężczyzn zaś 30,30%, a kobiet 25,50%. Odmiennie kształtowała się sytuacja na wsi: globalnie 33,80% ludności było wieku przedprodukcyjnym, z czego w grupie mężczyzn wskaźnik ten wynosił 35,60%, a kobiet 32,10%.

Odpowiednie wielkości w trzech powyżej analizowanych grupach ludności według stanu na rok 1986 przedstawiały się następująco: globalnie 32,10% populacji było w wieku przedprodukcyjnym, przy czym w przypadku mężczyzn wskaźnik ten wynosił 33,70%, a kobiet 30,70%. Wśród ludności miejskiej wskaźniki te kształtowały się następująco: ogółem ludności w wieku nieprodukcyjnym było 32,70%, mężczyzn 34,70%, a kobiet 30,80%. Na wsi stan ludności w wieku przedprodukcyjnym: globalnie 31,00%, przy czym wśród mężczyzn było to 32,30%, a kobiet 30,60%.

Tabela 16. Ludność czynna i bierna zawodowo w województwie rzeszowskim w latach 1976 i 1986 (dane ogółem w tys. mieszkańców)

1976						1986				
Ludność	Wiek			ludność w wieku nieprodukcyjnym w stosunku do 100 osób w wieku produkcyjnym		Ludność	Wiek			ludność w wieku nieprodukcyjnym w stosunku do 100 osób w wieku produkcyjnym
ogółem	przedprodukcyjny	produkcyjny	poprodukcyjny			ogółem	przedprodukcyjny	produkcyjny	poprodukcyjny	
miasto i wieś						miasto i wieś				
610	195	333	82	83,20	ogółem	697,50	224,10	389,00	84,40	79,30
294	100	167	27	76,00	mężczyźni	340,10	114,50	200,20	25,40	69,90
316	95	166	55	90,40	kobiety	357,40	109,60	188,80	59,00	89,30
miasto						miasto				
187	52	116	19	61,20	ogółem	277,80	90,80	163,40	23,60	70,00
89	27	57	5	56,10	mężczyźni	133,70	46,40	80,70	6,60	65,60
98	25	59	14	66,10	kobiety	144,10	44,40	82,70	17,00	74,40
wieś						wieś				
423	143	217	62	94,90	ogółem	419,70	133,30	225,60	60,80	86,00
205	73	110	22	86,40	mężczyźni	206,40	68,10	119,50	18,80	72,80
218	70	107	41	103,70	kobiety	213,30	65,20	106,10	42,00	100,90

Źródło: RSWR 1977, s. 26; RSWR 1987, s. 148–149.

W analizowanym czasie liczba osób w wieku przedprodukcyjnym zwiększyła się ze 195 do 224,10 tys. Dało to przyrost w wysokości 29,10 tys. osób (14,90%). Ta sama grupa ludności mieszkająca w miastach zwiększyła swoją liczebność z 52,00 tys. do 90,80 tys. osób, czyli o 38,80 tys. mieszkańców (wzrost w wysokości 74,60%). W tym samym czasie na wsi ubyłoby 9,70 tys. mieszkańców w wieku przedprodukcyjnym. Był to spadek o 6,20% w porównaniu do stanu wyjściowego, który wynosił 143 tys. osób.

W roku 1976 województwo zamieszkiwało 333 tys. osób w wieku produkcyjnym, z czego 50,10% stanowili mężczyźni. Ta grupa ludności w 1986 r. liczyła 389 tys. osób, przy czym udział mężczyzn zwiększył się do 51,46%. Według danych na rok 1976 ludność w wieku produkcyjnym stanowiła 54,59% całości populacji, przy czym w grupie tej mężczyźni stanowili 56,80%, a kobiety 52,50%, z kolei w roku 1986 mężczyźni 58,90%, kobiety 52,80% – łącznie 55,80%. Wyodrębniając grupę ludności miejskiej, można zauważyć, że w 1976 r. wśród mieszkańców ośrodków zurbanizowanych znajdowało się globalnie 62,00% ludności w wieku produkcyjnym, z czego udział mężczyzn to 64,00%, a kobiet 60,20%. W roku 1986 wskaźniki te miały odpowiednio wartości: 58,80% globalnie, 60,40% mężczyźni i 57,40% kobiety.

Na terenach wiejskich także doszło do zmian w strukturze ludności. W roku 1976 ludność czynna zawodowo stanowiła 51,30% ogółu terenów niezurbanizowanych. Dla mężczyzn wskaźnik ten wyniósł wówczas 53,60%, a dla kobiet 49,10%. Wielkość tych samych wskaźników w 1986 r. przedstawiała się następująco: globalnie 53,80%, dla mężczyzn 57,90%, a dla kobiet 49,70%.

W analizowanych latach liczba osób w wieku produkcyjnym zwiększyła się z 333 tys. do 389 tys. – wzrost o 56 tys., czyli o 16,80%. Ta sama grupa ludności mieszkająca w miastach zwiększyła swoją liczebność ze 116 tys. do 163,40 tys., czyli o 47,40 tys. mieszkańców – wzrost o 40,80%. W tym samym czasie na wsi przybyło 8,60 tys. mieszkańców w wieku produkcyjnym – wzrost o 3,90% w porównaniu do stanu wyjściowego, który wynosił 217,00 tys. osób.

Ostatnia grupa to osoby w wieku poprodukcyjnym. Ich liczba globalnie wzrastała i zwiększyła się z 82,00 tys. w 1976 r. (13,40% ogólnego stanu populacji) do 84,40 tys. w 1986 r. (12,10% ogółu populacji; wśród mężczyzn w 1976 r. było to 9,20%, a wśród kobiet 17,40%). Wskaźnik ten osiągnął w 1986 r. wysokość 7,50% dla mężczyzn oraz 16,50% dla kobiet. W miastach żyło odpowiednio 10,10% (1976) i 8,50% (1986) populacji w wieku nieprodukcyjnym. Wśród mężczyzn proporcje te wynosiły: 5,60% (1976) i 4,90% (1986), natomiast wśród kobiet 14,30% (1976) i 11,80% (1986). Na terenach wiejskich w 1976 r. osób w wieku nieprodukcyjnym było 62,00 tys., co stanowiło 14,60% ludności tych terenów. W 1986 r. wskaźnik ten wynosił 14,50%. W 1976 r. 10,70% mężczyzn należało do grupy osób w wieku nieprodukcyjnym, w 1986 r. natomiast 9,1%.

Wśród kobiet wskaźniki te wynosiły odpowiednio: 18,80% w 1976 r. i 19,70% dziesięć lat później.

W analizowanym okresie stan ludności w wieku poprodukcyjnym zwiększył się z 82,00 do 84,40 tys. Był to wzrost o 2,40 tys. osób, czyli niespełna 3,00%. Ta sama grupa ludności mieszkająca w miastach zwiększyła swoją liczebność z 19,00 tys. do 25,40, czyli o 6,40 tys. mieszkańców (wzrost w wysokości 33,70%). W tym samym czasie na wsi ubyło 1,20 tys. mieszkańców w wieku poprodukcyjnym – był to spadek o 1,90% w porównaniu do stanu wyjściowego wynoszącego 62,00 tys. osób.

Pomiędzy rokiem 1976 a 1986 w strukturze ludności Rzeszowskiego nastąpiły zauważalne zmiany. Wyraźnie zwiększyła się liczebność grupy w wieku nieprodukcyjnym w stosunku do globalnego stanu populacji. Wzrosła także liczba ludności w wieku produkcyjnym oraz poprodukcyjnym, co dowodzi, że społeczeństwo województwa było w swej masie młode i silnie wchodziło na rynek pracy. Duży był udział dzieci i młodzieży w globalnym stanie zaludnienia obszaru. Biorąc pod uwagę wielkości dotyczące całości analizowanego terytorium, okazuje się, że z biegiem czasu coraz większa część ludności stawała się grupą aktywną zawodowo, co spowodowało wzrost liczby osób w wieku produkcyjnym.

Z analizy danych zawarych w tabeli 16 wynika, że liczba osób w wieku nieprodukcyjnym w stosunku do tych, które mogły być aktywne zawodowo, spadła z 83,20% na 79,30% globalnie. Taki spadek wystąpił na terenach wiejskich (94,90 wobec 86,00), natomiast na terenach miejskich doszło do wzrostu liczby osób nieaktywnych zawodowo (61,20 wobec 70,00). W związku ze strukturą ludności województwa utrzymywała się korzystna sytuacja demograficzna.

W omawianym okresie w Polsce ogólny stan liczebny ludności zwiększył się o 11,30%. Liczba ludności w wieku przedprodukcyjnym wzrosła o 12,00%, w tym mężczyzn o 15,50%, a kobiet o 8,30%; w wieku produkcyjnym zwiększyła się o 9,60%, w tym mężczyzn o 11,50%, a kobiet o 7,70%; w wieku poprodukcyjnym powiększyła się o 16,80%, w tym mężczyzn o 9,30%, a kobiet o 21,10%.

W roku 1975 w miastach mieszkało 5972 tys. mężczyzn i 5970 tys. kobiet w wieku produkcyjnym. Ich liczba w latach 1975–1989 zwiększyła się odpowiednio do 7018 i 6934 tys. (wzrost odpowiednio o 17,50% i 13,90%). Grupa ludności przedprodukcyjnej w tych ośrodkach liczyła odpowiednio 2564 i 2448 tys. osób. W roku 1989 było to już 3486 tys. mężczyzn oraz 3335 tys. kobiet. W pierwszym przypadku był to aż 36,00% wzrost, w drugim 36,30%. Na terenach miejskich mieszkało w 1975 r. 599 tys. mężczyzn i 1478 tys. kobiet w wieku poprodukcyjnym, a blisko piętnaście lat później odpowiednio 734 tys. oraz 1908 tys. osób. Oznacza to, że w tej grupie wzrost wyniósł odpowiednio 22,50% oraz 29,10%.

Na terenach wiejskich również zaszły bardzo wyraźne zmiany. Na początku omawianego okresu tereny te zamieszkiwało 2623 tys. mężczyzn i 2499 tys. ko-

biet w wieku przedprodukcyjnym. W ostatnim roku analizowanego okresu było to już 2318 tys. i 2211 tys. osób. W obu tych przypadkach liczba ludności wyraźnie spadła – odpowiednio o 11,60% i 13,00%. Zmniejszyła się również liczba ludności w wieku produkcyjnym na obszarach wiejskich. Wyjściowo wynosiła ona 8020 tys. (4176 tys. mężczyzn oraz 3844 tys. kobiet). Po czternastu latach było to odpowiednio: 4298 tys. i 3639 tys. osób. W grupie mężczyzn zanotowano zatem wzrost o 2,90%, ale wśród kobiet miał miejsce spadek, który wyniósł 5,30%.

Grupa ludności w wieku poprodukcyjnym zamieszkała na wsi liczyła początkowo 700 tys. mężczyzn oraz 1313 tys. kobiet. Ich liczba również się zmieniła – w przypadku mężczyzn zanotowano spadek do 686 tys. osób, co odpowiada 2,00% redukcji, natomiast potencjał kobiet wzrósł do 1471 tys. osób, czyli o 21,00%.

Na 100 osób w wieku przedprodukcyjnym w 1975 r. przypadało 71,20 osoby w wieku produkcyjnym, przy czym wielkość ta w przypadku mężczyzn wynosiła 59,30, a kobiet 89,00. W roku 1989 wielkości te wynosiły odpowiednio: 73,80 – 63,80 – 84,40¹⁰⁰.

Sytuacja w Rzeszowskiem w szczegółach odbiegała od tej w Polsce, ale podstawowe kierunki zmian były takie same. Ponownie głównym czynnikiem wprowadzającym zmiany okazuje się być charakter regionu zdominowanego przez ludność wiejską, co w omawianym okresie całkowicie już odbiegało od sytuacji ogólnokrajowej.

7. Struktura społeczno-zawodowa

Głównym źródłem utrzymania ludności województwa była gospodarka uspołeczniona¹⁰¹. Średnio rocznie pracowało w niej około 200 tys. ludzi. W roku 1975 zatrudnionych było 185,40; w 1980 – 202,30; w 1985 – 211,00; a w 1989 – 210,00 tys. osób. Najwyższe zatrudnienie w sektorze uspołecznionym wystąpiło w roku 1987 (215,90 tys.). Największy udział w zatrudnieniu posiadał przemysł, który w zależności od roku zatrudniał od 74,00 (1975) do 80,80 (1989) tys. osób, dalej budownictwo od 22,20 (1975) do 17,60 (1989), handel od 18,90 (1975) do 21,20 (1989), transport od 13,20 (1975) do 11,40 (1989) i łącznie od 2,50 (1975) do 2,90 (1989) tys. Na 1000 mieszkańców zatrudnionych było: 304,10 osób w 1975 r., 311,70 w 1980, 305,20 w 1985 oraz 293,20 w 1989 r. Udział

¹⁰⁰ Obliczenia własne na podstawie: RS 1976, s. 36; RS 1990, s. 40.

¹⁰¹ Część gospodarki obejmująca własność państwową i spółdzielczą w ramach systemu ekonomicznego istniejącego w Polsce w latach 1945–1989; *Jednostka gospodarki uspołecznionej* [w:] *Encyklopedia PWN*, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/jednostka-gospodarki-uspoolecznionej;3917484.html> (dostęp: 12.02.2025).

kobiet zatrudnionych w gospodarce uspołecznionej stale wzrastał – z 39,90% początkowo do 42,00% w 1980 r., 44,20% w 1985 r. i 46,50% w 1989 r.¹⁰²

Wielkość zatrudnienia w sektorze uspołecznionym w województwie rzeszowskim w latach 1975–1989 ulegała niewielkim przekształceniom. Od roku 1980 liczba pracujących zawodowo wynosiła stale ponad 200 tys. osób, przy czym zdecydowanie dominowała grupa osób pracujących w sferze produkcji materialnej – osób takich było ponad 150 tys. każdego roku. Stale także utrzymywała się przewaga w zatrudnieniu mężczyzn, kobiety nigdy nie przekroczyły liczby 100 tys. zatrudnionych. W obu przypadkach większość osób była zatrudniona w sektorach produkcyjnych.

Tabela 17. Liczba pracowników pełnozatrudnionych i niepełnozatrudnionych w sektorze uspołecznionym województwa rzeszowskiego w latach 1980, 1985 i 1989

	Ogółem	W tym kobiety	Pełnozatrudnieni		Niepełnozatrudnieni	
			ogółem	w tym kobiety	ogółem	w tym kobiety
ogółem						
1980	202 322	85 059	197 404	81 900	8 110	4318
1985	210 975	93 226	203 382	88 962	11 425	5809
1989	210 049	97 655	200 217	92 047	14 256	7507
sfera produkcji materialnej						
1980	159 866	57 582	157 099	55 713	3611	2093
1985	160 424	58 877	156 490	56 787	4890	2408
1989	154 195	58 515	149 438	55 929	5713	2872
sfera poza produkcją materialną						
1980	42 456	27 477	40 305	26 187	4499	2225
1985	50 551	34 349	46 892	32 175	6535	3401
1989	55 854	39 140	50 779	36 118	8543	4635

Źródło: RSWR 1990, s. 170.

Poziom zatrudnienia w województwie utrzymywał się w granicach 200 tys. osób. Większość pracowników stanowiły osoby pełnozatrudnione. Osób niepełnozatrudnionych było niewiele – odsetek ich udziału w rynku pracy nie przekraczał 7,00% całkowitej liczby zatrudnionych. Zdecydowana większość pracowników była zatrudniona w strefie produkcji materialnej – od ponad 154 tys. do ponad 160 tys. osób – i stanowiła ponad $\frac{3}{4}$ ogółu pracowników województwa. Pozostałą część zatrudnionych stanowiły osoby pracujące w sferze poza produkcją materialną – w zależności od okresu była to 40–55-tysięczna grupa. Cechą charakterystyczną tej grupy była większa liczba zatrudnionych kobiet niż mężczyzn – ponad 60,00% zatrudnionych w tym dziale stanowiły właśnie panie.

¹⁰² RSWR 1990, s. 22–23.

Odwrotna sytuacja miała miejsce w dziale produkcyjnym, w którym identycznym wskaźnikiem mogli poszczycić się mężczyźni. W stosunku do wielkości zatrudnienia w poszczególnych działach liczba zatrudnionych niepełnoetatowo była niewielka. W dziale produkcji materialnej wynosiła ona zaledwie kilka procent, w 1980 r. nieco ponad 2,00%, zwiększając się w 1989 r. do około 5,00%. Z kolei w dziale produkcji niematerialnej była wyższa, zwiększając się w tych samych latach z ok. 10,00% do ok. 15,00%. W tej grupie pracowników zasadniczo większość stanowiły kobiety. Struktura zatrudnienia w podziale na sektory przedstawiała się następująco (zob. tabela 18).

Tabela 18. Liczba zatrudnionych w latach 1975 i 1989 w poszczególnych sektorach gospodarczych województwa rzeszowskiego

	Sektor produkcji materialnej			Sfera poza produkcją materialną	
	1975	1989		1975	1989
przemysł	73 583	80 755	gospodarka mieszkaniowa oraz niematerialne usługi mieszkaniowe	2345	2933
budownictwo	22 086	17 574	nauka i rozwój techniki	3046	1985
rolnictwo	9351	12 709	oświata i wychowanie	13 018	21 637
leśnictwo	2530	1859	kultura i sztuka	1456	2373
transport	} 15 615	11 357	ochrona zdrowia i opieka społeczna	8164	16 146
łączność		2939	kultura fizyczna, opieka i wypoczynek	1023	1457
gospodarka komunalna	3339	4404	administracja państwowa i wymiar sprawiedliwości	3193	4114
handel	18 556	21 213	finanse i ubezpieczenia	1706	2615

Źródło: RSWR 1977, s. 47; RSWR 1990, s. 170.

W roku 1989 najwięcej osób w województwie pracowało w przemyśle – zatrudnionych tam było ponad 80 tys. pracowników. Kolejne sektory, ale z około czterokrotnie mniejszym udziałem, to w oświata i wychowanie oraz handel, który zatrudniał ponad 20 tys. osób. Kilkunastotysięczne grupy były zatrudnione w budownictwie, ochronie zdrowia i opiece społecznej, rolnictwie oraz transporcie. Poniżej 10 tys. zatrudnionych osób miały takie działy, jak: gospodarka komunalna, administracja państwowa i wymiar sprawiedliwości, łączność, gospodarka mieszkaniowa oraz niematerialne usługi mieszkaniowe, finanse i ubezpieczenia, kultura i sztuka, nauka i rozwój techniki, leśnictwo i kultura fizyczna, opieka i wypoczynek. W przemyśle zatem zatrudnionych było 39,00% ogółu pracujących, na dwa kolejne wielkościami działy przypadało zaś po ok. 10,00% pracowników.

Świadczy to o wybitnie produkcyjnej strukturze ludności, w której 50,00% ogółu zatrudnionych utrzymywało się z pracy w dwóch działach produkcyjnych – przemyśle i budownictwie. Bardzo podobna sytuacja była w 1975 r. W przemyśle pracowało wówczas ponad 73,60 tys. osób, liczniejsze było wtedy zatrudnienie w budownictwie – wynosiło 30,00% zatrudnienia przemysłowego (razem jednak stan zatrudnienia w tych dwóch sektorach prawie się nie zmienił).

W analizowanym okresie przeprowadzone zostały przez władze PRL dwa spisy, które dały m.in. możliwość przedstawienia struktury ludności z perspektywy jej źródeł utrzymania. Były to zrealizowany w 1978 r. Spis Powszechny i pochodzący z 1984 r. spis ludności i mieszkań przeprowadzony metodą reprezentacyjną.

Tabela 19. Struktura ludności województwa rzeszowskiego według głównego źródła utrzymania

Wyszczególnienie	Ogółem	Ludność utrzymująca się				z niezarobkowych źródeł
		z pracy				
		poza rolnictwem		w rolnictwie		
		pracujący	utrzymywani	pracujący	utrzymywani	
Ogółem						
1978	633,90	203,50	173,70	128,90	62,90	64,90
1984	681,20	218,50	178,20	109,00	50,70	124,80
Miasta						
1978	212,50	95,40	75,50	6,10	6,10	29,40
1984	256,20	106,30	87,40	5,80	6,00	50,70
Wieś						
1978	421,40	108,10	98,20	122,80	56,80	35,50
1984	425,00	112,20	90,80	103,20	44,70	74,10

Źródło: RSWR 1987, s. 149.

Z analizy danych zamieszczonych w tabeli 19 wynika, że w roku 1978 poza rolnictwem pracowało 203,50 tys. osób i utrzymywało 173,70 tys. osób. Oznacza to, że na jedną osobę pracującą przypadało 0,85 osoby utrzymywanej. W roku 1984 było to już tylko 0,82 osoby. W rolnictwie było wyjściowo 0,49 osoby utrzymywanej, a w 1984 r. 0,47.

Wśród ludności miejskiej w grupie osób pracujących poza rolnictwem wielkość ta wynosiła 0,79 (1978) i 0,82 (1984). Grupa pracujących w rolnictwie miała inne proporcje: w 1978 r. było 1,0 : 1,0, a w 1984 r. 1,0 : 1,03. W tym przypadku przewaga była zatem po stronie ludności utrzymywanej.

Ludność wiejska pracująca poza rolnictwem utrzymywała w 1978 r. 0,91 osoby, a w 1984 już tylko 0,81. Na każdą z osób pracujących w rolnictwie przypadało odpowiednio w roku 1978: 0,46, a w 1984: 0,43 osoby utrzymywanej.

Ze źródeł niezarobkowych utrzymywało się w 1978 r. 10,20% populacji, a w 1984 r. 18,30% mieszkańców. W obu przypadkach większość populacji utrzymującej się ze źródeł niezarobkowych (61,60% w 1978 r. i 59,40% w 1984 r.) żyła na wsi.

Z analizy tych danych wynika, że proporcjonalnie nie uległa zmianie globalna liczba ludności pracującej poza rolnictwem – po 32,10%. O nieco ponad 1 punkt spadła liczba ludności utrzymującej się z pracy w sektorze pozarolniczym, a bardzo wyraźnie spadła (o 3,70 punktu) liczba osób utrzymujących się z pracy na roli. Spadła także liczba osób utrzymywanych przez tę grupę ludności – wprawdzie tylko o 2,50 punktu, ale stanowiło to realnie 25,00% spadek. Wyraźnie wzrosła liczba osób utrzymujących się ze źródeł niezarobkowych, bo o 8,10 punktu, co praktycznie dało blisko 80% wzrost liczebności tej grupy.

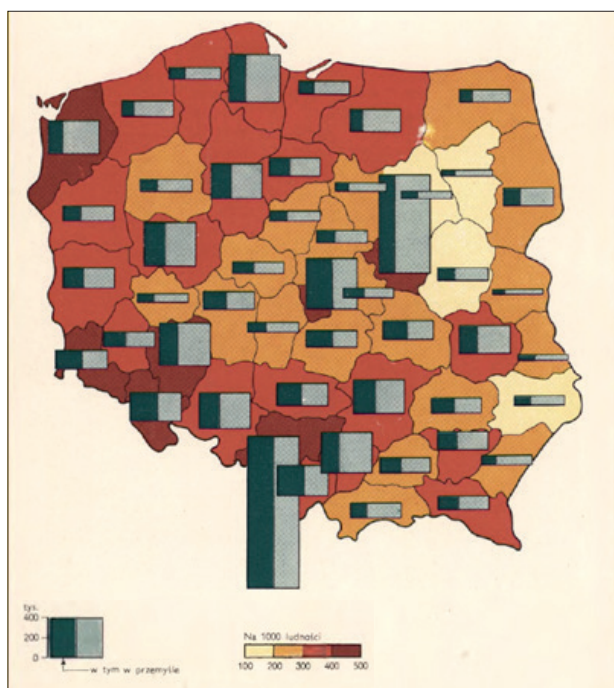
W grupie ludności miejskiej zmalała o podobną wielkość liczba ludności obu podstawowych grup. Wyraźnie zaś wzrosła liczba ludności utrzymującej się ze źródeł niezarobkowych. W wypadku ludności miejskiej wzrost ten wyniósł 6 punktów.

Wśród ludności wiejskiej wyraźne były spadki w grupie ludności utrzymującej się z pracy na roli i utrzymywanych przez tę ludność, tylko nieznacznie (0,70%) wzrosła zaś liczba osób pracujących poza rolnictwem. Największy przyrost zanotowano jednak w ostatniej grupie ludności – utrzymujących się z niezarobkowych źródeł. Na wsi Rzeszowszczyzny ich liczba w bardzo krótkim okresie wzrosła z 8,40% do 17,40%, czyli o ponad 100,00%.

W roku 1975 w polskiej gospodarce zatrudnionych było blisko 17,00 milionów osób (16 946 tys.). Największą grupę stanowili rolnicy, których było 5204 tys. (30,70% ogółu), na kolejnym miejscu znajdowali się robotnicy – 5094 tys. (30,00%), na trzecim miejscu pracownicy sektora budowlanego – 1444 tys. (8,50%). W handlu zatrudnionych było 1127 tys. (6,70%); w transporcie i łączności pracowało 1057 tys. (6,30%); w oświacie i wychowaniu 699 tys. (4,10%); w ochronie zdrowia 580 tys. (3,40%); w gospodarce mieszkaniowej i komunalnej 508 tys. (3,00%); w administracji państwowej i wymiarze sprawiedliwości 224 tys. (1,30%); w finansach i ubezpieczeniach 159 tys. (0,90%), w leśnictwie 155 tys. (0,90%); w nauce 151 tys. (0,90%); wreszcie w kulturze i sztuce 96 tys. osób (0,60%)¹⁰³.

W roku 1989 stosowano zmodernizowaną klasyfikację, co wprowadza pewne utrudnienia w analizie. Niemniej jednak według danych liczba osób utrzymujących się z pracy na roli spadła do 5,00 mln, a więc o około 3,80%. Na pierwszym miejscu znaleźli się robotnicy, których wykazywano ponad 5,20 mln, co oznaczało wzrost nieco ponad 2,10%. Liczba zatrudnionych w budownictwie zwiększyła się do 1465 tys., a więc o 1,40%.

¹⁰³ RS 1976, s. 54–56.

Schemat 8. Zatrudnienie w gospodarce uspołecznionej w Polsce według stanu na dzień 31 grudnia 1975 r.

Źródło: RS 1975, s. 60.

Zatrudnienie w budownictwie zmniejszyło się na korzyść handlu, w którym pracowało 1493 tys. osób, czyli prawie o 32,50% więcej niż przed czternastu laty. Kolejno w rankingu znalazły się: ochrona zdrowia i opieka społeczna (928 240), następnie transport (873 609), gospodarka komunalna (450 723), gospodarka mieszkaniowa i niematerialne usługi komunalne (203 419), dalej łączność (169 229), kultura fizyczna, turystyka i wypoczynek (134 988), kultura i sztuka (133 230), leśnictwo (130 360), rozwój nauki i techniki (120 143) i pozostałe gałęzie produkcji materialnej (106 320)¹⁰⁴.

Zauważalne było stopniowe ograniczanie roli produkcyjnych obszarów gospodarki na rzecz nieprodukcyjnych, choć nadal te pierwsze z punktu widzenia ekonomii są najważniejsze. Wśród 18,45 mln osób pracujących zawodowo w kraju znajdowało się między innymi 28,20% robotników, 27,10% rolników, 8,10% pracowników handlu, 7,90% budowlanców, 5,00% pracowników ochrony zdrowia i opieki społecznej, 4,70% pracowników transportu czy 0,70% zatrudnionych w kulturze i sztuce, a 0,60% na stanowiskach związanych z rozwojem nauki i techniki.

¹⁰⁴ RSW 1990, s. 144–145.

W tych działach, w których można dokonać porównań, doszło do zasygnalizowanych powyżej zmian. Udział rolnictwa zmniejszył się o 3,60 punktu (sektor ten znalazł się na drugim miejscu na liście, jeżeli chodzi o zatrudnienie). Znaczenie przemysłu zmniejszyło się o 1,80%, ale równocześnie najwięcej osób było tam zatrudnionych (28,20%). Pozycji nie utrzymało także budownictwo – spadek o 0,60 punktu. Wzrosło natomiast znaczenie handlu, w którym zatrudnienie zwiększyło się o 1,40 punktu, a także w kulturze i sztuce o 0,10 punktu.

Zarówno województwa, jak i cała Polska, mimo panującego kryzysu, były dotknięte tymi samymi procesami, które wpływają na wszystkie społeczeństwa XX w. Stopniowo dochodziło w nich do ograniczania roli sektorów produkcyjnych na rzecz nieprodukcyjnych, co było również widoczne na opisywanym przykładzie.

8. Ludność jednostek administracyjnych województwa rzeszowskiego

Struktura ludności jednostek administracyjnych Rzeszowszczyzny odbiegała w dość znaczący sposób od ogólnokrajowej. Było to widoczne zarówno na poziomie ośrodków miejskich, jak i wiejskich.

Tabela 20. Struktura ludności miejskiej w województwie rzeszowskim według stanu na lata 1975 (dane z 1976) i 1989

Miasta	Ludność (1976)			Ludność (1989)			na km ² w 1989
	ogółem	mężczyźni	kobiety	ogółem	mężczyźni	kobiety	
Razem	195 251	93 066	102 185	294 174	141 667	152 507	1183,30
Rzeszów	100 302	47 530	52 772	150 702	72 224	78 478	2806,40
Błażowa	1518	709	809	1945	914	1031	463,10
Głogów M.	3093	1449	1644	3761	1827	1934	274,50
Kolbuszowa	5061	2473	2588	7710	3752	3958	963,80
Leżajsk	9603	4536	5067	13 681	6614	7067	673,90
Łańcut	13 495	6344	7151	17 041	8025	9016	878,40
Mielec	37 873	18 624	19 249	60 187	29 418	30 769	1272,50
Nowa Sarzyna	4029	1910	2119	6718	3215	3503	738,20
Ropczyce	5450	2611	2839	11 127	5590	5537	426,30
Sędziszów M.	4866	2343	2523	6777	3341	3436	891,70
Sokołów M.	2489	1145	1344	3591	1659	1932	230,20
Strzyżów	4834	2165	2669	8211	3831	4380	590,70
Tyczyn	2638	1227	1411	2723	1257	1466	280,70

Uwaga: Głogów M. – Głogów Małopolski; Sędziszów M. – Sędziszów Małopolski; Sokołów M. – Sokołów Małopolski

Źródło: RSWR 1977, s. 24; RSWR 1990, s. 23, 42–43.

Według danych z 1989 r. w poszczególnych niewielkich ośrodkach miejskich zamieszkiwało od nieco ponad 1,9 tys. mieszkańców do około 17 tys. W statystykach miasta należą do grup liczących do 5000, od 5000 do 9999, od 10 000 do 19 999, od 20 000 do 49 999, od 50 000 do 99 999, od 100 000 do 199 999 oraz powyżej 200 000 mieszkańców¹⁰⁵. Razem było siedem grup. Miasta województwa należały do następujących grup: I grupa – Błażowa, Głogów, Sokołów i Tyczyn, II grupa – Kolbuszowa, Nowa Sarzyna, Sędziszów i Strzyżów, III grupa – Ropczyce, Leżajsk i Łańcut, V grupa – Mielec i VI – Rzeszów. Dominowały ośrodki małe należące do trzech pierwszych grup wielkościowych.

Wśród ośrodków miejskich województwa do najmniejszej grupy zaliczono cztery miasta. Te najmniejsze miasta województwa pod względem liczby ludności niewiele odbiegały od większych wsi. Mogły pełnić rolę centrum gminnego. W rzeczywistości realizowały jedynie funkcję administracyjną¹⁰⁶.

Miasta należące do II grupy były także niewielkie, gdyż ich zaludnienie wynosiło mniej niż 10 tys. mieszkańców, ale odgrywały większą rolę w regionie. Miało to związek z położeniem (np. Kolbuszowa będąca największym ośrodkiem miejskim w tej części województwa) lub istnieniem rozbudowanego przemysłu (np. Nowa Sarzyna)¹⁰⁷.

¹⁰⁵ RS 1976, s. 34; RS 1990, s. 46.

¹⁰⁶ Błażowa, Głogów Małopolski, Sokołów Małopolski i Tyczyn pozostawały ośrodkami niewielkimi, będącymi lokalnymi centrami usługowymi, całkowicie zdominowanymi przez okoliczne gminy wiejskie. W przypadku Głogowa Małopolskiego i Tyczyna ich rozwój dodatkowo utrudniało to, że stopniowo wrastały one w powstającą aglomerację rzeszowską (suburbia). Błażowa i Sokołów Małopolski rozwijały się jako centra stosunkowo peryferyjnie położonych regionów, tym samym nie miały żadnej konkurencji; szerzej patrz: R. Borkowski, *Głogów Małopolski. Miasteczko jakich wiele...*; I. Brzęk-Piszczowa, *Błażowa niegdyś i dzisiaj...*; G. Wadas, *Zarys historii Nowej Sarzyny*, „Almanach Leżajski” 2009 nr 3, s. 157–158; *Z dziejów Tyczyna...*

¹⁰⁷ Kolbuszowa spełniała pewną funkcję jako węzeł komunikacyjny, ale dominująca była funkcja administracyjno-usługowa, natomiast przemysłowa miała niewielkie znaczenie. W przeciwieństwie do niej Nowa Sarzyna funkcjonowała jako „dodatek” do zakładów chemicznych i one też zdominowały funkcję tego ośrodka. Sędziszów Małopolski i Strzyżów łączyły ze sobą funkcje administracyjne, usługowe, stanowiąc tym samym niewielkie centra przemysłowe o lokalnym, a częściowo również ponadlokalnym znaczeniu. Sędziszów Małopolski był siedzibą miasta – gminy obejmującej miasto i 14 sołectw. Znaczenie Kolbuszowej i Strzyżowa było większe z racji zachowania pewnych instytucji i struktur działających w tych ośrodkach w czasie, gdy były siedzibami powiatów – Kolbuszowa stale od 1867 r. (z przerwą w okresie II wojny światowej), a Strzyżów z przerwami od 1896 r. (w 1932 r. utracił swój status, który przywrócono w 1954 r.). Z powiatu strzyżowskiego wyodrębniono gminy: Czudec, Frysztak, Niebylec, Wiśniowa i miasto Strzyżów, które połączono z gminą wiejską o tej samej nazwie, tworząc miejsko-wiejską gminę Strzyżów; szerzej: T. Bieda, C. Żurek, *Rozwój społeczno-gospodarczy Sędziszowa Małopolskiego w Polsce Ludowej* [w:] *Szkice z dziejów Sędziszowa Małopolskiego i okolicy...*, s. 202; S. Urbanik, *Przemiany społeczno-gospodarcze w regionie strzyżowskim w latach 1974–1977* [w:] *Studia nad dziejami Strzyżowa i okolic...*, s. 495–496, 501–507; B. Walicki, *W cieniu powiatu. Życie gospodarcze i społeczno-kulturalne Sokołowa w okresie przynależności do powiatu kolbuszowskiego (1867–1975)* [w:] *Pięć wieków dziejów Kolbuszowej...*, s. 350 i n.; A. Zielińska,

Ośrodki należące do III grupy zaliczyć można do małych miast o zrównoważonej roli administracyjno-przemysłowej. W każdym z nich znajdował się dobrze rozbudowany przemysł, a w przypadku Leżajska i Łańcuta miał on zróżnicowany charakter. W miastach tych funkcjonowały również ponadgminne struktury, takie jak sąd rejonowy, zawodowa straż pożarna itp.¹⁰⁸

Dwa największe miasta województwa, czyli Mielec i Rzeszów, zdecydowanie wyróżniały się na tle pozostałych ośrodków miejskich. O ich znaczeniu przesądzały wielkość, oddziaływanie na okolicę, położenie oraz rola ekonomiczna i społeczno-kulturalna¹⁰⁹.

Zdecydowanie najgęściej zaludnionym miastem województwa była jego stolica – Rzeszów. Żyło w nim ponad 2800 osób na km² według stanu na rok 1989.

A. Chuchła, R. Godek, *Miejscowości powiatu strzyżowskiego...*, s. 194–198; Z. Irzyk, *Historia powiatu*, portal: strzyżowski.pl, <https://www.strzyzowski.pl/historia-powiatu> (dostęp: 15.09.2024); *Zarys historii*, portal: Powiat Kolbuszowski, <https://www.powiat.kolbuszowski.pl/historia/> (dostęp: 15.09.2024).

¹⁰⁸ Leżajsk i Łańcut były tradycyjnymi centrami administracyjnymi szczebla powiatowego, miały dość dobrze rozbudowane usługi i duże znaczenie jako centra turystyczne. Ropczyce – również posiadające tradycje administracyjne w omawianym okresie – przekształciły się w ważne centrum przemysłowe. Jego rozbudowa spowodowała awans cywilizacyjny tego ośrodka. To samo dotyczy Leżajska (w większym stopniu) i Łańcuta (w mniejszym), które również w latach 1975–1989 przeżywały wyraźny rozwój przemysłowy. We wszystkich tych miastach pozostały historyczne „świadectwa” znaczenia tych ośrodków, np. rejonowe struktury Milicji Obywatelskiej, sądownictwa, służby zdrowia czy straży pożarnej. Leżajsk był centrum powiatowym od 1855 do 1867 i następnie od 1955 r. Łańcut pełnił tę funkcję od 1867 r., a Ropczyce od 1867 do 1937 r., kiedy to stolicę jednostki przeniesiono do Dębicy. Powiat odbudowano w 1955 r.; szerzej: T. Bieda, *Pierwsze lata niepodległości w regionie leżajskim...*, s. 123–138; S. Bonusiak, *Przemiany ekonomiczno-społeczne w Łańcutach w latach 1944–1989...*, s. 337–364; T. Kaplita, *Działalność MRN w latach 1949–1984* [w:] *Ropczyce. Zarys...*, s. 433–451; K. Kuźniar, *Budowa i rozbudowa miasta Leżajska...*, s. 121–122, 126–138; Z. Szurkawski, *Leżajsk w Polsce Ludowej...*, s. 157–180; Z. Ziolo, *Rozwój przemysłu w latach 1945–1985* [w:] *Ropczyce. Zarys...*, s. 460–469; *Historia powiatu ropczycko-sędziszowskiego*, portal: Twój Powiat, <http://twojpowiat.eu/region/historia/295-historia-powiatu-ropczycko-s%C4%99dziszowskiego.html> (dostęp: 15.09.2024); *O powiecie*, portal: Powiat Leżajski, <https://www.starostwo.lezajsk.pl/o-powiecie/> (dostęp: 15.09.2024).

¹⁰⁹ Mielec i Rzeszów były ośrodkami, w których przemysł lotniczy (zbrojeniowy) – ich motor napędowy – powstał jeszcze przed wybuchem II wojny światowej. Wcześniej były one ośrodkami powiatowymi pełniącymi funkcje usługowe i administracyjne na poziomie lokalnym (w obu przypadkach od 1867 r.). Były również węzłami komunikacyjnymi o małym (Mielec) i średnim (Rzeszów) znaczeniu, a także garnizonami wojskowymi. Po zakończeniu II wojny światowej wzmocniły swoją pozycję w wyniku postępującego uprzemysłowienia trwającego właściwie przez cały okres PRL, a w przypadku Rzeszowa również ze względu na to, że miasto było siedzibą województwa i centrum kultury oraz szkolnictwa wyższego. Również Mielec wyraźnie zyskał na znaczeniu w związku z pojawieniem się w nim wielu instytucji kulturalnych i oświatowych o zasięgu ponadregionalnym; szerzej: P. Grata, *Rozwój gospodarczy miasta* [w:] *Dzieje Rzeszowa...*, t. IV, s. 232–250; H. Momot, *Administracja miasta i powiatu...*, s. 345; E. Rabczak, *Władze miasta i ich działalność* [w:] *Dzieje Rzeszowa...*, t. IV, s. 130–148; J. Woźniak, *M jak Mielec*, Rzeszów: RSW „Prasa-Książka-Ruch”, KAW 1986, s. 42–45, 98–114, 233–242; Z. Ziolo, *Przemiany społeczno-ekonomiczne* [w:] *Mielec. Studia i materiały z dziejów miasta i regionu...* t. II, s. 351–352.

Stosunkowo duże zagęszczenie ludności odnotowano w Mielcu, gdzie żyło ponad 1200 mieszkańców na km². Były to jedyne miasta województwa, w których liczba osób na każdym km² była większa od średniej wojewódzkiej, która (głównie dzięki Rzeszowowi) przekraczała 1000 osób. Pozostałe miasta województwa miały znacznie mniejsze zaludnienie. Można wyodrębnić następujące grupy miast:

- do 250 mieszkańców na km² – Sokołów Małopolski;
- od 250 do 500 mieszkańców na km² – Błażowa, Głogów Małopolski, Ropczyce, Tyczyn;
- od 500 do 750 mieszkańców na km² – Leżajsk, Nowa Sarzyna, Strzyżów;
- od 750 do 1000 mieszkańców na km² – Kolbuszowa, Łańcut, Sędziszów Małopolski;
- 1000 mieszkańców na km² – Mielec i Rzeszów.

Dla porównania najbardziej zaludniona wiejska gmina województwa – Krasne miała gęstość zaludnienia 222,50 osób na km², czyli tylko o 7,70 osoby na km² mniej niż w Sokołowie Małopolskim. Zatem miasto to niewiele różniło się od dużej rzeszowskiej wsi, która często miała bardziej gęstą zabudowę, o czym świadczy bardzo wysoka gęstość zaludnienia obszaru niezurbanizowanego. Także cztery miasta należące do drugiej grupy niewiele odbiegały gęstością zaludnienia od tej osiąganą w miejscowościach pozbawionych praw miejskich. Wydaje się, że dopiero wskaźnik ponad 500 osób na km² można przyjąć za sugerujący już „miejską” gęstość zaludnienia. Z małych miast województwa taką wartość osiągnęło tylko 6 ośrodków. Biorąc pod uwagę aspekt terytorialno-ludnościowy, można uznać, że w województwie było niewiele ośrodków mogących zaistnieć na mapie regionu jako pełnoprawne ośrodki miejskie. Przyjmując, że byłyby nimi miejscowości spełniające następujące kryteria: mające ponad 500 mieszkańców na km² i liczbę mieszkańców ponad 5000, w województwie spełniały je: Kolbuszowa, Leżajsk, Łańcut, Nowa Sarzyna, Sędziszów Małopolski, Strzyżów, Mielec i Rzeszów (razem 8 z 13 istniejących w województwie ośrodków o takim charakterze).

O słabości rzeszowskich miast świadczą nie tylko opisane powyżej zagadnienia. Wiele mówiąca jest także informacja dotycząca gmin wiejskich. Okazuje się, że znaczna część z nich była większa od miast. Wystarczy zauważyć, że w przykładowo wybranym roku 1986 dla 12 miast będących jednocześnie siedzibami gminy wiejskiej stosunek ludności miasta do wsi wynosił dla miasta = 100:

Błażowa	555,40	Leżajsk	157,80	Nowa Sarzyna	232,80	Sokołów Młp.	353,40
Głogów Młp.	326,20	Łańcut	114,60	Ropczyce	124,60	Strzyżów	155,20
Kolbuszowa	213,70	Mielec	20,45	Sędziszów Młp.	246,30	Tyczyn	371,60

W opisywanych warunkach tylko Mielec był większy pod względem liczby ludności od gminy, której był siedzibą. Zbliżoną liczbę mieszkańców, zarówno miasta, jak i wsi, miały jeszcze Leżajsk, Łańcut, Ropczyce i Strzyżów. Pozostałe centra gmin

były zdominowane przez swoją wiejską część. W skrajnym przypadku – Błażowej ludność wiejska gminy była ponad pięciokrotnie większa od ludności miasta. Zbliżone wnioski można otrzymać analizując wielkości globalne. W ich świetle miasta województwa według stanu na 1986 r. prezentowały się skromnie. Pomijając dwa największe ośrodki miejskie, pozostałe 11 miast uznać należy za zdominowane przez wieś. Wszystkie te ośrodki, nawet największy z nich Łańcut, były mniejsze od największych gmin wiejskich. Biorąc pod uwagę łączny stan ludności, kolejność jednostek administracyjnych województwa rzeszowskiego kształtowała się następująco: miasto Rzeszów (144 927), miasto Mielec (55 648), gmina wiejska Łańcut (19 024), gmina wiejska Boguchwała (18 988), gmina wiejska Leżajsk (17 544), gmina wiejska Świlcza (16 844), miasto Łańcut (16 594). Pierwsze małe miasto znajdowało się dopiero na 7 miejscu na tej liście. W roku 1989 sytuacja niewiele się zmieniła. Na pierwszych miejscach listy największych pod względem liczby ludności ośrodków województwa znajdowały się: miasto Rzeszów (150 702), miasto Mielec (60 187), gmina wiejska Boguchwała (19 242), gmina wiejska Łańcut (19 106), gmina wiejska Leżajsk (17 752), gmina wiejska Świlcza (17 360), miasto Łańcut (17 041). Co prawda doszło do pewnych przetasowań w kolejności gmin, ale miejsce pierwszego z małych ośrodków miejskich pozostało to samo – siódme¹¹⁰.

Gminy wiejskie były podzielone pod względem liczby ludności na obszary zamieszkałe przez populacje liczące do 2000 mieszkańców (grupa I), 2000–4999 (grupa II), 5000–6999 (grupa III), 7000–9999 (grupa IV) i powyżej 10 000 (grupa V). W roku 1975 w województwie rzeszowskim nie było ani jednej gminy, która należałaby do grupy I lub II (w Polsce było ich odpowiednio 0,70% i 29,40%). Do grupy III należało ich 13 (30,90% jednostek województwa wobec 30,90% w Polsce), do IV grupy 9 gmin (24,40% gmin województwa wobec 21,40% w Polsce), do V grupy 20 (47,70% takich jednostek województwa wobec 14,80% w Polsce). Na podstawie analizy tych danych można stwierdzić, że były one na tle ogólnopolskim bardzo zaludnione, co przy ich małym i średnim obszarze skutkowało wysoką gęstością zaludnienia¹¹¹ (liczbą mieszkańców na km²).

Tabela 21. Liczba mieszkańców gmin wiejskich województwa rzeszowskiego według stanu na rok 1989

Gmina	Ludność		Gmina	Ludność	
	razem	na km ²		razem	na km ²
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>
Białobrzegi	7531	134,20	Markowa	6685	97,60
Błażowa	8937	82,40	Mielec	11 363	92,10
Boguchwała	19 242	200,00	Niebylec	10 570	101,20

¹¹⁰ RSWR 1977, s. 24–25; RSWR 1990, s. 42–43.

¹¹¹ RS 1976, s. 35; RS 1990, s. 47.

<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>
Borowa	6334	99,40	Niwiska	5447	58,10
Chmielnik Rzeszowski	5980	118,20	Nowa Sarzyna	13 928	102,80
Cmolas	7649	57,10	Ostrów	6621	68,50
Czarna	10 031	128,40	Przeclaw	10 403	77,50
Czermin	6276	78,20	Rakszawa	7175	108,20
Czudec	11 452	134,70	Raniżów	7048	72,80
Frysztak	10 210	112,80	Ropczyce	12 755	113,00
Głogów Małopolski	11 366	86,20	Sędziszów Małopolski	14 845	101,20
Grodzisko Dolne	8122	103,60	Sokołów Małopolski	12 106	102,20
Hyżne	6693	129,20	Stary Dzikowiec	6322	51,90
Iwierzyce	6946	105,90	Strzyżów	12 002	95,00
Kamień	6569	89,70	Świlcza	17 360	135,00
Kolbuszowa	14 255	87,70	Trzebownisko	15 876	175,40
Krasne	11 925	222,50	Tuszów Narodowy	9247	80,30
Kuryłówka	5423	38,40	Tyczyn	10 430	140,60
Leżajsk	17 752	89,40	Wielopole Skrzyńskie	8579	91,90
Lubenia	6687	122,00	Wiśniowa	8510	102,20
Łańcut	19 106	179,20	Żołynia	6385	112,20

Źródło: RSWR 1989, s. 42–43.

Rozważając rozlokowanie poszczególnych jednostek administracyjnych, widzimy, że najludniejsze gminy wiejskie sąsiadowały bezpośrednio ze względnie dużymi ośrodkami miejskimi (takimi jak Łańcut i Leżajsk, które były jednocześnie siedzibami miasta oraz gminy i tworzyły z nimi jednolity ośrodek o charakterze zurbanizowanym) lub ze stołecznym Rzeszowem. Z tym ostatnim sąsiadowały Boguchwała, Świlcza i Trzebownisko, które już wówczas „wrastały” w stolicę województwa.

Średnie liczebnie gminy rzeszowskiego także można podzielić na kilka grup. Pierwszą z nich stanowi jednoelementowa grupa obejmująca Krasne, które leżało w obrębie kształtującej się aglomeracji rzeszowskiej. Drugą grupę stanowiły gminy ze stolicami w miastach. Były nimi: Głogów Małopolski, Kolbuszowa, Mielec, Nowa Sarzyna, Ropczyce, Sędziszów Małopolski, Sokołów Małopolski, Strzyżów. Trzecią i ostatnią grupą były gminy: Czudec, Frysztak, Niebylec i Przeclaw, których położenie geograficzne (względne oddalenie od większych miejscowości, położenie przy ważniejszych szlakach komunikacyjnych) wpłynęło na ich zaludnienie.

W grupie obejmującej najmniejsze jednostki były 22 gminy, najczęściej położone peryferyjnie, w niedostępnych obszarach pogórza ze słabymi połączeniami komunikacyjnymi. Do wyjątków należały gminy Błażowa i Tyczyn, których siedzibą były miasta, o bardziej zurbanizowanym charakterze.

Powyższa analiza demograficzno-administracyjna pozwala stwierdzić, że w województwie rzeszowskim praktycznie funkcjonowało 1 duże (Rzeszów) i 1 średnie (Mielec) miasto oraz 11 małych i bardzo małych miast stanowiących centra miejsko-gminne. Centrum takim był również Mielec, będący siedzibą gminy wiejskiej, a w pewnym sensie także Rzeszów otoczony wianuszkami bardzo zaludnionych gmin wiejskich, co było jednak bezpośrednio związane z powstawaniem aglomeracji rzeszowskiej.

Można zatem przyjąć, że w 1989 r. w województwie funkcjonowało:

- jedno duże centrum obejmujące Rzeszów wraz z otaczającymi go gminami. Do rejonu rzeszowskiego zaliczyć należy: miasto Rzeszów (150 207) oraz gminy wiejskie: Trzebownisko (15 876), Świlczę (17 360), Boguchwałę (19 242), Krasne (11 952); łącznie 214 610 mieszkańców;
- jedno średnie centrum obejmujące miasto i gminę Mielec, liczące razem 71 550 mieszkańców;
- jedenaście mniejszych centrów miejsko-gminnych. W kolejności alfabetycznej liczyły one: Błażowa – 10 892; Głogów Małopolski – 15 127; Kolbuszowa – 21 965; Leżajsk – 31 433; Łańcut – 36 147; Nowa Sarzyna – 20 646; Ropczyce – 23 882; Sędziszów Małopolski – 21 622; Sokołów Małopolski 15 697; Strzyżów – 20 213; Tyczyn – 13 153; spośród jedenastu małych ośrodków miejsko-gminnych były cztery bardzo małe, tj. Błażowa, Głogów Małopolski, Sokołów Małopolski, Tyczyn (liczba ludności na poziomie typowej dużej gminy wiejskiej z terenów województwa). Pięć kolejnych miało blisko 20 tys. mieszkańców, a tylko dwie tworzyły centra miejsko-gminne liczące ponad 30 tys. mieszkańców.

Bardzo specyficzną sytuację miały dwa spośród czterech najmniejszych ośrodków miejsko-gminnych, czyli Tyczyn i Głogów Małopolski, które z racji swego położenia bezpośrednio sąsiadowały z obszarem „wielkiego” Rzeszowa i stopniowo przekształcały się w „dalekie przedpola” rodzącej się aglomeracji. Wpływy stolicy województwa sięgały zresztą znacznie dalej, ale nie miały one już takiego znaczenia urbanizacyjnego¹¹².

Powyższe wnioski potwierdza analiza stanu zaludnienia. W roku 1989 średnia gęstość zaludnienia w województwie wynosiła 162,90 osoby na km². Na terenie województwa były jednak gminy wiejskie, których wskaźnik zaludnienia był wyższy od tej wartości. Należały do nich gminy Krasne (222,50), Boguchwała (200,00), Łańcut (179,20), Trzebownisko (175,40). Spośród nich aż trzy należały do kształtującej się aglomeracji rzeszowskiej, a ostatnia do Łańcuta, który w świetle tych danych stawał się liczącym centrum osadniczym. W kilkudziesięciu gminach gęstość zaludnienia wynosiła ponad 101,80 osób na km², czyli była wyższa

¹¹² Obliczenia własne na podstawie RSWR 1989, s. 42–43.

niż średnia zaludnienia gmin wiejskich w województwie (takich gmin było 21). W dalszych 15 gminach gęstość zaludnienia oscylowała poniżej tej wielkości, ale powyżej 75 osób na km², natomiast 6 gmin miało poniżej 75 osób na km². Pięcioma najmniej zaludnionymi gminami były położone peryferyjnie: Kuryłówka (38,40), Stary Dzikowiec (51,90), Cmolas (57,10), Niwiska (58,10) i Ostrów (68,50)¹¹³.

W województwie, podobnie jak w całej Polsce, wśród ludności dominowały kobiety. W roku 1989 na 100 mężczyzn przypadało średnio 104,90 kobiet. Odpowiednie wielkości dla ludności miast wynosiły 107,70 (więcej od średniej wojewódzkiej), a dla mieszkańców wsi 103,00 (poniżej średniej).

Wyodrębniono trzynaście miast leżących na terenie województwa i przydzielono do następujących grup: miasta, w których udział kobiet przekracza średnią ogólnowojevodzką dla ośrodków miejskich: Tyczyn – 116,60; Sokołów Małopolski – 116,50; Strzyżów – 114,30; Błażowa – 112,80; Łańcut – 112,30; Nowa Sarzyna – 109,00; Rzeszów – 108,70; grupę miast, w których udział kobiet zbliżony jest do średniej ogólnowojevodzkiej: Leżajsk – 106,80; Głogów Małopolski – 105,90; Kolbuszowa – 105,50; Mielec – 104,60; Sędziszów Małopolski – 102,80. Ropczyce były miastem, gdzie proporcje kobiet i mężczyzn były odwrócone (99,10).

Podobnie można podzielić gminy rzeszowskie. Pierwszą grupę stanowiły gminy, w których proporcja kobiet do mężczyzn była większa od średniej ogólnowojevodzkiej, drugą – większa od ogólnowiejskiej, trzecią – mniejsza od ogólnowiejskiej i wreszcie czwartą, w której proporcja kobiet do mężczyzn była odwrócona. Do grupy pierwszej zaliczono następujące gminy: Rakszawa – 130,40; Trzebownisko – 107,40; Tyczyn – 108,00; Czarna – 107,10; Łańcut – 106,10; Błażowa – 106,70; Markowa – 105,50; Boguchwała – 105,40; Hyżne – 105,30; Niebylec – 107,70; Lubenia – 104,30; Wiśniowa – 105,80; Frysztak – 105,80. W grupie drugiej znalazły się gminy: Borowa – 102,30; Niwiska – 101,60; Głogów Małopolski – 102,50; Sędziszów Małopolski – 104,30; Strzyżów – 105,80; Wielopole Skrzyńskie – 103,30. Grupa trzecia obejmowała gminy: Białobrzegi – 101,80; Mielec – 100,00; Chmielnik Rzeszowski – 102,60; Cmolas – 101,80; Przecław – 101,40; Czermin – 99,00; Czudec – 100,40; Grodzisko Dolne – 101,40; Sokołów Małopolski – 101,40; Świlcza – 102,10; Kolbuszowa – 103,70; Krasne – 102,60; Leżajsk – 101,20. W ostatniej – czwartej grupie znajdowały się gminy: Nowa Sarzyna – 99,80; Iwierzycy – 99,50; Ropczyce – 99,10; Tuszów Narodowy – 98,60; Stary Dzikowiec – 97,70; Ostrów – 96,50; Kuryłówka – 96,30; Raniżów – 96,10; Kamień – 95,50; Żołynia – 95,30.

Z punktu widzenia demograficznego zmiany zachodzące na terenie województwa miały bardzo zróżnicowany charakter.

¹¹³ Tamże.

Tabela 22. Zmiany demograficzne województwa rzeszowskiego w latach 1976–1989 w podziale na podstawowe jednostki administracyjne

	1976				1989				Wzrost (1976–1989)					
	ogółem	mężczyźni	kobiety	kobiet na 100 mężczyzn	ogółem	mężczyźni	kobiety	kobiet na 100 mężczyzn	ogółem	w procentach	mężczyźni	w procentach	kobiety	w procentach
Razem	195 251	93066	102 185	109,80	294 174	141 667	152 507	107,70	98 923	50,70	48 601	52,20	50 322	49,20
Białzowa	1518	709	809	114,10	1945	914	1031	112,80	427	28,10	205	28,90	222	27,40
Głogów M.	3093	1449	1644	113,50	3761	1827	1934	105,90	668	21,60	378	26,10	290	17,60
Kolbuszowa	5061	2473	2598	105,10	7710	3752	3958	105,50	2649	52,30	1279	51,70	1360	52,30
Leżajsk	9603	4536	5067	111,70	13 681	6614	7067	106,80	4078	42,50	2078	45,80	2000	39,50
Łańcut	13 495	6344	7151	112,70	17 041	8025	9016	112,30	3546	26,30	1681	26,50	1865	26,10
Mielec	37 873	18 624	19 249	103,40	60 187	29 418	30 769	104,60	22 314	58,90	10 794	57,90	11 520	61,80
N. Sarzyna	4029	1910	2119	110,90	6718	3215	3503	109	2689	66,70	1305	68,30	1384	65,30
Ropczyce	5450	2611	2839	108,70	11 127	5590	5537	99,10	5677	104,20	2979	114,10	2698	95
Rzeszów	100 302	47 530	52 772	111	150 702	72 224	78 478	108,70	50 400	50,20	24 694	51,90	25 706	48,70
Sędziszów M.	4866	2343	2532	108,10	6777	3341	3436	102,80	1911	39,30	998	42,40	904	35,70
Sokolów M.	2489	1145	1344	117,40	3591	1659	1932	116,50	1102	44,30	514	44,90	588	43,70
Strzyżów	4824	2165	2669	123,30	8211	3831	4380	114,30	3387	70,20	1666	77	1711	64,10
Tyczyn	2638	1227	1411	114,90	2723	1257	1466	116,60	85	3,20	30	2,40	55	3,90

Gminy wiejskie														
Razem	422 273	204 708	21 7747	106,40	422 143	20 7913	214 230	103	-130	-0,30	3205	1,60	-3517	-1,60
Białobrzegi	7144	3441	3703	107,60	7531	3732	3799	101,80	387	5,40	291	8,40	96	2,60
Błazowa	9971	4754	5217	109,70	8937	4323	4614	106,70	-1034	-10,30	-431	-9,10	-603	-11,60
Boguchwała	17 253	8344	8909	106,80	19 242	9370	8972	105,40	1989	11,50	1026	12,30	63	0,70
Borowa	6553	3234	3319	102,60	6334	3131	3203	102,30	-219	-3,30	-103	-3,20	-116	-3,50
Chmielnik R.	6357	3073	3284	106,90	5980	2951	3029	102,60	-377	-5,90	-122	-4	-255	-7,80
Cmolas	7473	3659	3814	104,20	7649	3791	3858	101,80	176	2,40	132	3,60	44	1,10
Czarna	8956	4238	4718	111,30	10 031	4843	5196	107,10	1075	12	605	14,30	478	10,10
Czermin	6270	3115	3155	101,20	6276	3154	3122	99	6	0	39	0,10	-33	-1
Czudec	11 778	5736	6042	105,30	11 452	5715	5737	100,40	-326	-5,20	-21	-0,20	-305	-5
Fryszlak	9831	4695	5135	109,40	10 210	4961	5249	105,80	379	3,90	266	5,60	114	2,20
Głogów M.	11 056	5313	5743	108,10	11 366	5613	5753	102,50	310	2,80	300	5,60	10	0,20
Grodzisko D.	8009	3831	4178	109,10	8122	4052	4090	101,40	113	1,40	221	5,80	-88	-2,10
Hyzne	6640	3195	3444	107,80	6693	3260	3433	105,30	53	0,80	65	2	-11	-0,30
Iwierzyce	6871	3332	3539	106,20	6946	3482	3464	99,50	75	1,10	150	4,50	-75	-2,10
Kamień	6180	3046	3134	102,90	6569	3360	3209	95,50	389	6,30	314	10,30	75	2,40
Kolbuszowa	13508	6621	6887	104	14 255	6997	7258	103,70	747	5,50	376	5,70	371	5,40
Krasne	13 394	6451	6934	107,50	11 925	5886	6039	102,60	-1409	-11	-565	-8,70	-895	-12,90
Kuryłówka	5145	2520	2525	100,20	5423	2763	2660	96,30	278	5,40	243	9,60	135	5,30
Leżajsk	16 164	7861	8303	105,60	17 752	8825	8927	101,20	1588	9,80	964	12,20	624	7,50
Lubenia	7324	3534	3790	107,20	6687	3273	3414	104,30	-637	-8,70	-261	-7,40	-376	-9,90
Łańcut	17 925	8585	9340	108,80	19 106	9258	9848	106,40	1181	6,60	673	7,80	508	5,40
Markowa	6653	3234	3419	105,70	6685	3253	3432	105,50	32	0,50	19	0,60	13	0,40

Mielec	14 417	7113	7304	102,70	11 363	5681	5682	100	-3054	-21,20	-1432	-20,10	-1622	-22,20
Niebylec	10 751	5102	5649	110,70	10 570	5089	5481	107,70	-181	-1,70	-13	-0,20	-168	-3
Niwiska	5173	2557	2616	102,30	5447	2702	2745	101,60	274	5,30	145	5,70	129	4,90
N. Sarzyna	14 042	6931	7111	102,60	13 928	6971	6957	99,80	-114	-0,80	40	0,60	-154	-2,10
Ostrów	6297	3072	3225	105	6621	3369	3253	96,50	324	5,10	297	9,70	28	0,90
Przeclaw	10 154	4996	5158	103,20	10 403	5166	5237	101,40	249	2,40	170	3,40	79	1,50
Raniżów	7042	3487	3555	101,90	7048	3594	3454	96,10	6	0	107	3,10	-101	-2,80
Ropczyce	14 049	6935	7114	102,60	12 755	6407	6348	99,10	-1294	-9,20	-528	-7,60	-766	-10,80
Sędziszów M.	14 485	7033	7452	106	14 845	7267	7587	104,30	360	2,50	234	3,30	135	1,80
Sokołów M.	11 423	5479	5944	108,50	12 106	6012	6094	101,40	683	6	533	9,70	150	2,50
S. Dzikowiec	6752	3367	3385	100,50	6322	3197	3125	97,70	-430	-6,40	-170	-5	-260	-7,70
Strzyżów	13 599	6568	7031	107	12 002	5833	6169	105,80	-1597	-11,70	-735	-11,20	-862	-12,20
Świlcza	18 275	8939	9337	104,50	17 360	8588	8772	102,10	-915	-5	-351	-3,90	-565	-6
Trzebowniko	13 951	6669	7282	109,20	15 876	7654	8222	107,40	1925	13,80	985	14,80	940	12,90
Tuszków N.	9824	4807	5017	104,40	9247	4657	4590	98,60	-577	-5,90	-150	-3,10	-427	-8,50
Tyczyn	11 951	5758	6193	107,60	10 430	5015	5415	108	-1521	-12,70	-743	-12,90	-778	-12,50
Wielopole S.	8794	4284	4510	105,30	8579	4220	4359	103,30	-215	-2,40	-64	-1,50	-151	-3,30
Wiśniowa	8514	4131	4383	106,10	8510	4135	4375	105,80	-4	0	4	0	-8	0
Żółtynia	12 324	5667	6657	117,50	13 560	6383	7177	112,40	1236	10	716	12,60	520	7,80

Uwaga: Głogów M. – Głogów Małopolski; Sędziszów M. – Sędziszów Małopolski; Sokołów M. – Sokołów Małopolski; Chmielnik R. – Chmielnik Rzeszowski; Grodzisko D. – Grodzisko Dolne; N. Sarzyna – Nowa Sarzyna; S. Dzikowiec – Stary Dzikowiec; Tuszków N. – Tuszków Narodowy; Wielopole S. – Wielopole Skrzyńskie

Źródło: RSWR 1977, s. 24–25; RSWR 1989, s. 42–43.

Miasta to jednostki administracyjne, które w analizowanym okresie charakteryzowały się wzrostem stanu ludności. Miał on jednak bardzo zróżnicowane rozmiary i wahał się w granicach od 85 osób (Tyczyn) do 50 400 osób (Rzeszów). Zasadniczo miasta można podzielić na kilka grup. Grupa pierwsza obejmuje ośrodki, w których nastąpił wzrost liczby ludności o ponad 10 tys. mieszkańców. Znalazły się w niej jedynie Rzeszów i Mielec (22 314). Drugą grupę stanowiły ośrodki, w których liczba ludności zwiększyła się o ponad 2500 obywateli (Kolbuszowa, Leżajsk, Łańcut, Nowa Sarzyna, Ropczyce, Strzyżów), trzecią miasta, w których nastąpił wzrost o ponad 1000 osób (Sędziszów i Sokołów Małopolski), a czwartą miasta o przyroście ludności nie większym niż tysiąc mieszkańców (Błażowa, Głogów Małopolski i oczywiście Tyczyn). W skali wszystkich miast nastąpił wzrost liczby ludności o 98 923 osoby, co oznacza, że znaczna większość wzrostu przypadała na największe miasta. Rzeszów partycypował w blisko 51,00% przyrostu ludności miejskiej całego województwa, a drugi na liście był Mielec (ponad 22,00%). Wszystkie pozostałe ośrodki uzyskały zatem zaledwie ok. 37,00% wzrost. W tej grupie największy wzrost zanotowały Ropczyce – 5,70% całego przyrostu łącznego ludności miejskiej w województwie, a Tyczyn partycypował w przedstawionym wzroście zaledwie w ok. 0,08%.

Analizując wzrost demograficzny w poszczególnych ośrodkach miejskich województwa, nie można pominąć struktury tego wzrostu. W tym przypadku przedstawiona stratyfikacja ulega istotnym zmianom. W latach 1976–1989 liczba ludności miejskiej w województwie zwiększyła się ze 195,20 tys. do 294,20 tys. mieszkańców, co dało ok. 50,70% wzrost. Wobec tego trzeba wyszczególnić ośrodki o wybitnie szybkim wzroście potencjału demograficznego. Tu należy zaliczyć ośrodki, w których tempo wzrostu było szybsze od ogólnowojewódzkiego. Okazuje się, że zdecydowanie najprężniej rozwijającym się ośrodkiem były wówczas Ropczyce, które zwiększyły stan zaludnienia o ponad 100,00% (104,16). Bardzo szybko zwiększała się także liczba ludności w Strzyżowie, Nowej Sarzynie (blisko 70,00% wzrost) oraz Mielcu i Kolbuszowej (wzrost przekraczał średnią wojewódzką). Szybko rozwijały się także wojewódzki Rzeszów, choć tam przyrost demograficzny był nieznacznie niższy od średniego (50,25). Ponad 40,00% wzrostem liczby ludności mogły pochwalić się Sokołów Małopolski i Leżajsk, niewiele ustępował im także Sędziszów Małopolski. Pozostałe miasta, z wyjątkiem Tyczyna, zanotowały ponad 20,00% wzrost liczby ludności w tych latach. Tyczyn na tle miast rzeszowskich zdecydowanie odbiegał od pozostałych, wykazując zaledwie 3,00% przyrost populacji. Jak już zaznaczono, w skali ogólnokrajowej zwiększenie liczby ludności miast Rzeszowszczyzny nie miało większego znaczenia, ale trzeba przyznać, że z punktu widzenia analizy proporcjonalnej było widoczne. W latach 1975–1988 liczba ludności miejskiej w Polsce zwiększyła się o 21,40%, natomiast w województwie wartości te były

przeszło dwa razy większe. Spośród 13 miast województwa wszystkie, z wyjątkiem Tyczyna, wykazały tempo wzrostu demograficznego wyższe od krajowego, przy czym wzrost ten był najczęściej większy o kilkadziesiąt punktów – w przypadku Ropczyc było to prawie pięciokrotnie wyższe tempo.

W miastach województwa, podobnie jak w całym kraju, większą część ludności stanowiły kobiety. Stan taki pozostał niezmienny przez cały analizowany okres, chociaż wraz z upływem lat malała przewaga liczebna kobiet nad mężczyznami. W efekcie tych zmian w latach osiemdziesiątych pojawił się ośrodek miejski, w którym kobiety stanowiły mniejszą część ludności. Według danych na rok 1989 w Ropczycach liczba kobiet była mniejsza od liczby mężczyzn o 0,90 punktu. W mieście tym doszło zatem do całkowitej przebudowy struktury społecznej, skoro w 1976 r. kobiety miały zdecydowaną, bo prawie 9-punktową przewagę. Zaskakująco przedstawiał się również kierunek zmian zachodzących w Kolbuszowej, Mielcu i Tyczynie. W miastach tych, w przeciwieństwie do tendencji krajowych, doszło do pogłębienia przewagi liczebnej kobiet nad mężczyznami (wzrost odpowiednio o 0,90 – 1,30 – 1,60 punktu). W pozostałych miastach województwa odnotowano zmniejszenie przewagi kobiet. Miała ona różną wielkość: w Łańcucie przewaga spadła zaledwie o 0,40 punktu, w Sokołowie o 0,90, w Błażowej o 1,30, w Nowej Sarzynie o 1,90, w Rzeszowie o 2,30, w Sędziszowie i Leżajsku o 4,90. Największy spadek zanotowano w Głogowie – 7,60 i Strzyżowie – 9,00 punktu. Mimo tych zmian, miasta w województwie były bardziej sfeminizowane niż średnia krajowa. Wskaźnik ten aż w 5 miastach województwa wynosił ponad 110 kobiet na 100 mężczyzn, a w 5 kolejnych ponad 105.

Sytuacja ludności wiejskiej kształtowała się odmiennie niż w miastach. W województwie w analizowanym okresie wykazano minimalny spadek zaludnienia wsi, który w proporcji do ogólnokrajowego dał względny wzrost udziału ludności wiejskiej województwa w Polsce. Analizując strukturę zmian ludnościowych wsi rzeszowskiej, można zauważyć zróżnicowanie procesów demograficznych. Analiza dostępnych danych pozwala stwierdzić, że na terenie Rzeszowszczyzny były gminy, które wykazywały bezwzględny wzrost liczby ludności, ale i takie, które przeżyły gwałtowny spadek liczby ludności. W grupie gmin notujących wzrost demograficzny znajdowało się 25 gmin¹¹⁴. Wzrost demograficzny wahał się od 6 osób do blisko 2000 mieszkańców. Można przyjąć, że gminy te dzieliły się na rejony o bardzo wysokim przyroście liczby ludności wynoszącym ponad 1000 mieszkańców (8 gmin), wysokim przyroście przekraczającym 500 mieszkańców (2 gminy),

¹¹⁴ Gmina Żołynia jako jedna całość z wyodrębnioną gminą Rakszawa. Obszar Gminy Żołynia po zmianach ograniczono do 56,90 km². Mieszkało tam 6385 osób, w tym 3269 mężczyzn i 3116 kobiet. Na 100 mężczyzn przypadało 95,30 kobiet (1989). Powstała z jej podziału gmina Rakszawa liczyła 66,30 km² powierzchni oraz 7175 mieszkańców, w tym 3114 mężczyzn i 4061 kobiet. Na 100 mężczyzn przypadało zatem 130,40 kobiet; por. RSWR 1990, s. 49.

średnim wynoszącym ponad 200 osób (9 gmin) i małym zamykającym się wielkością poniżej 200 osób (6 gmin). Jednocześnie występowały gminy o przyroście ujemnym. Było ich 16. Także wśród nich występowały ogromne różnice, spadek liczby ludności wahał się bowiem od 4 osób do ponad 3000 mieszkańców. Bardzo duży spadek liczby ludności wynoszący ponad 1000 mieszkańców zanotowano w 5; wysoki ponad 500-osobowy w 3; średni ponad 200-osobowy w 5; niski poniżej 200 mieszkańców w 3 gminach.

Dokładniejsza analiza udziału strukturalnego pozwala wychwycić znaczenie tych zmian demograficznych dla poszczególnych gmin wiejskich. W grupie z dodatnim przyrostem odnotowywano wzrosty w granicach od 0,08% do 18,31%. Wysoki, bo ponad 10,00% przyrost demograficzny zanotowało 6; średni ponad 5,00% – 9; a niski, poniżej 5,00% – 10 gmin. Spadek demograficzny mieścił się w granicach od 0,05% do 21,18%. Wysoki, bo ponad 10,00% spadek wystąpił w 4; średni, ponad 5,00%, w 6; a niski, poniżej 5,00%, również w 6 gminach.

Podobnie jak w miastach, także na terenach wiejskich spadał wskaźnik udziału kobiet w globalnym zaludnieniu. W gminach doszło do tego, że tylko w jednym przypadku – dla potrzeb wyliczeń utrzymanej gminy ŻoŹynia – proporcja kobiet do mężczyzn przekraczała 110. We wszystkich pozostałych gminach województwa wskaźniki oscylowały poniżej tej wielkości, a aż w 10 przypadkach proporcja ludności uległa odwróceniu. W skrajnym przypadku nastąpiła nawet blisko 5-punktowa przewaga mężczyzn nad kobietami. Sytuacja ta źle świadczy o zmianach zachodzących już wówczas na terenie rzeszowskiej wsi, tym bardziej że z perspektywy demograficznej były to zmiany szybkie i gwałtowne. W momencie powstawania „małego” województwa nie było ani jednej gminy, która odnotowywałaby przewagę liczebną mężczyzn, a po zaledwie kilkunastu latach było ich już 10. O niekorzystnych zmianach świadczy także to, że w całym regionie rzeszowskim była tylko jedna gmina, w której zachodziły procesy feminizacji. W gminie Tyczyn odnotowano taki wzrost, ale na poziomie zaledwie 0,40 punktu. Tymczasem pozostałe gminy notowały bardzo szybkie zmniejszanie się udziału kobiet w zaludnieniu. Biorąc pod uwagę tylko te, w których zachowana została przewaga liczebna „płci pięknej” w zaludnieniu, następujący spadek zamykał się w granicach od 0,20 do 7,60 punktu. Mały, bo niespełna punktowy spadek nastąpił w 5; średni od 1 do 5 punktów w 18; a duży, bo ponad 5-punktowy w 6 gminach. W jednostkach, które charakteryzowały się odwróconą proporcją kobiet do mężczyzn, spadek ten był zróżnicowany, ale mieścił się w granicach spadku średniego (2–5 punktów) w przypadku 4 gmin i dużego w 6 kolejnych. Maksymalny spadek wyniósł w tych gminach 8,90 punktu, a minimalny 2,30.

Z analizy powyższych danych wynika, że województwo rzeszowskie przeżywało w latach 1975–1989 okres pomyślnego rozwoju demograficznego. Liczba

ludności zwiększała się tutaj szybciej niż w całym państwie, ale nie przyczyniało się to do zmiany niekorzystnej struktury demograficznej. Nadal utrzymywał się niski poziom urbanizacji, co niestety bardzo źle rokowało na przyszłość, biorąc pod uwagę utrzymującą się przewagę ludności wiejskiej w jego strukturze zaludnienia. Tymczasem na wielu obszarach wiejskich doszło do odwrócenia struktury ludnościowej, a podobne zjawiska zaczęły pojawiać się również w miastach. Na tych terenach pojawił się problem braku czy też raczej względnego niedoboru kobiet. Niewątpliwie miało to wpływ na częstsze opuszczanie dotychczasowych siedzib przez ludność, która nie tylko szukała pracy, ale także możliwości założenia rodziny. Można przyjąć, że już wówczas miały miejsce początki znanego dzisiaj w socjologii procesu „kawaleryzacji” wsi, polegającego na tym, że lepiej wykształcone kobiety emigrowały do większych ośrodków w celu zdobycia pracy zgodnej z wykształceniem, a tradycyjnie gorzej wyedukowani mężczyźni pozostawali na ojcowiznie i mieli coraz mniejszą szansę na znalezienie sobie odpowiedniej partnerki¹¹⁵.

W podstawowych aspektach sytuacja ludnościowa poszczególnych jednostek administracyjnych w województwie była zbliżona do ogólnokrajowej, jednak w kilku obszarach występowały bardzo wyraźne różnice (zob. tabela 23).

Tabela 23. Podstawowe dane porównawcze dotyczące ludności miast Polski i Rzeszowszczyzny w latach 1975 i 1989

Ogółem		Miasta						
		poniżej 5 tys.	5–10	10–20	20–50	50–100	100–200	200 i więcej
1975								
Miasta	810	286	193	157	110	35	15	14
Ludność w tys.	19 030,05	879,40	1366,90	2188,30	3342,60	2475,40	2178,50	6599,40
Na miasto	23,50	3,10	7,10	13,90	30,40	70,70	145,20	471,40
Udział w %	100,00	4,60	7,20	11,50	17,60	13,0	11,40	34,70
1989								
Miasta	825	254	181	173	128	47	22	20
Ludność w tys.	23 415,40	790,30	1286,10	2497,40	3967,60	3193,60	2889,30	8719,10
Na miasto	28,40	3,10	7,10	14,40	31,00	68,00	131,30	436,0
Udział w %	100,00	3,40	5,50	10,70	16,90	13,60	12,30	37,20

Źródło: RS 1976, s. 34, RS 1990, s. 46.

¹¹⁵ Sygnalizowany proces miał wiele przyczyn, ale za najważniejsze można uznać postępującą zmianę wzorców kulturowych – zgodnie z oficjalnym rządowym przekazem kobieta w nowym

W omawianych latach liczba miast Rzeszowszczyzny nie zmieniła się, spadła jednak liczba najmniejszych ośrodków (z 7 do 4). Zwiększyła się natomiast liczba ośrodków z drugiej grupy (z 3 do 4). Jeszcze wyraźniej wzrosła liczba miejscowości liczących od 10 do 20 tys. mieszkańców (z 1 do 3). Jeden ośrodek będący w grupie liczącej 20–50 tys. mieszkańców przesunął się do grupy liczącej 50–100 tys. Dane te są potwierdzeniem postępującego wzrostu liczby mieszkańców w tych miejscowościach.

W ośrodkach liczących mniej niż 5 tys. mieszkańców mieszkało w 1975 r. 12,00% ogółu obywateli Rzeszowskiego. W kolejnych grupach było ich odpowiednio: 10,30% – 6,90% – 19,40% – 51,40%. W roku 1989 proporcje te były już inne. W grupie do 5 tys. osób żyło 4,10%; od 2,00 do 5,00 – 10,00%; od 5,00 do 10,00 – 14,20%; od 20,00 do 50,00 nie było reprezentanta; od 50,00 do 100,00 – 20,40%; od 100,00 do 200,00 – 51,20%; w grupie powyżej 200 tys. nie było reprezentanta.

W Polsce w poszczególnych grupach zanotowano następujące zmiany:

	< 5 tys.	5–10 tys.	10–20 tys.	20–50 tys.	50–100 tys.	100–200 tys.	200 tys. i więcej
przyrost/ spadek	– 1,20 %	– 1,70%	– 0,80%	– 0,70%	+ 0,60%	+ 0,90%	+ 2,50%

Natomiast w województwie:

	< 5 tys.	5–10 tys.	10–20 tys.	20–50 tys.	50–100 tys.	100–200 tys.	200 tys. i więcej
przyrost/ spadek	– 7,90 %	– 0,30%	+ 7,30%	– 19,40%	+ 20,40%	– 0,20%	brak

Z analizy danych wynika, że zwiększał się udział ośrodków małych liczących od 10 do 20 tys. mieszkańców i średnich od 50 do 100 tys. Kilka ośrodków (bardzo małych i małych) przeskoczyło do kolejnych grup, zatem to właśnie one w tym okresie przeżywały największy wzrost. Struktura ta zdecydowanie różniła się jednak od krajowej.

systemie społeczno-politycznym mogła wszystko, nie musiała zadowalać się tradycyjnymi formami życia; ograniczone możliwości znalezienia zatrudnienia na wsiach – praca dla kobiet (z założenia lżejsza niż dla mężczyzn) znajdowała się głównie w handlu i usługach, a te zasadniczo rozbudowywano w miastach, podobnie zresztą jak zakłady dedykowane dla kobiet (przemysł lekki); stopniowo rosnący poziom wykształcenia kobiet (statystycznie średnio wyższy niż mężczyzn) i wzrost aspiracji zawodowych możliwych do realizacji poza wsiami; ponadto takie kwestie, jak: ograniczony dostęp do kultury wyższej, rozrywki, brak perspektyw dla ewentualnego potomstwa i prozaiczny problem: ciężka praca w gospodarstwach rolnych. Zasadniczo wieś oferowała niższy standard życia (brak centralnego ogrzewania, bieżącej wody itp.), natomiast w miastach funkcjonowały żłobki, przedszkola, istniała szeroka oferta zajęć pozaszkolnych – w szerszym zakresie niż na wsi. W ośrodkach miejskich łatwiejszy był również dostęp do służby zdrowia.

Tabela 24. Podstawowe dane porównawcze dotyczące mieszkańców gmin Polski i Rzeszowszczyzny w latach 1975 i 1989

Ogółem		Gminy o liczbie ludności				
		poniżej 2 tys.	2–5 tys.	5–7 tys.	7–10 tys.	10 tys. i więcej
1975						
Gmina	2327	21	715	752	581	258
Ludność w tys.	15 155,40	34,00	2825,40	4463,40	4772,90	3059,70
Na gminę	6,50	1,60	4,00	5,90	8,20	11,90
Udział w %	100,00	0,10	18,60	29,50	31,50	20,20
1989						
Gmina	2121	14	620	653	516	318
Ludność w tys.	14 623,00	19,40	2433,30	3871,90	4269,30	4029,10
Na gminę	6,90	1,40	3,90	5,90	8,30	12,70
Udział w %	100,00	0,10	16,60	26,50	29,20	27,60
Przyrost/spadek	–	–	-2,00%	-3,00%	-2,30%	+7,40%

Źródło: RS 1976, s. 35; RS 1990, s. 47.

Sytuacja na wsi wyglądała całkowicie inaczej. Mianowicie zarówno w roku 1975, jak i w 1989 nie było gmin w dwóch najmniejszych grupach. W 1975 r. 11 gmin należało do grupy 3, 11 do 4, pozostałe (19) do ostatniej. W roku 1989 liczba gmin z przedziału od 5,00 do 7,00 tys. mieszkańców zwiększyła się do 12, z przedziału od 7,00 do 10,00 tys. zmniejszyła się do 8, a największych wzrosła do 21. Ogólna populacja ludności wiejskiej prawie się nie zmieniła (spadek o 130 osób), ale w pierwszej z notowanych w regionie grup żyło 16,30% mieszkańców wsi; w drugiej było ich 22,00%; a w trzeciej 61,70% – w roku 1975. Piętnaście lat później było to odpowiednio 18,00% – 15,50% – 66,50%. Gminy były tu zdecydowanie większe pod względem demograficznym w porównaniu ze średnią ogólnokrajową – największe z nich osiągały blisko 20 tys. mieszkańców.

Warunki życia ludności

1. Siła nabywcza ludności

1.1. Dochody

Jednym z elementów określających poziom życia człowieka jest jego wynagrodzenie rozpatrywane w proporcji do cen i kosztów utrzymania. W tabeli 25 zaprezentowane zostały przykładowe wielkości płacy w różnych sektorach gospodarczych.

Tabela 25. Wysokość wynagrodzeń w województwie rzeszowskim w wybranych latach (w zł)

	1975	1980	1985	1989
Przeciętne wynagrodzenie miesięczne w sektorze uspołecznionym	–	5495,00	17 993,00	183 679,00
Przeciętna miesięczna emerytura i renta	1378,00	2387,00	8288,00	60 001,00
Przeciętne wynagrodzenie miesięczne w przedsiębiorstwach samobilansujących się	3577,00	5632,00	19 187,00	192 321,00

Źródło: RSWR 1990, s. 22–25.

Odzwierciedleniem stanu finansowego społeczeństwa jest wysokość posiadanych oszczędności, co świadczy o możliwościach ekonomicznych ludności. Według danych na jednego mieszkańca województwa rzeszowskiego w poszczególnych latach przypadało: w 1975 r. 6096,00 zł oszczędności, a w 1980 r. 9611,00 zł, w 1985 r. już 28 039,00 zł, natomiast w 1989 r. 107 966,00 zł¹¹⁶.

Wielkości te są oczywiście nieporównywalne z powodu postępującej inflacji w analizowanych latach. O kondycji finansowej społeczeństwa lepiej świadczy współczynnik oszczędności w stosunku do dochodów. Biorąc pod uwagę tylko pewne dane, czyli emerytury i renty oraz wynagrodzenie w zakładach samobilansujących się, okazuje się, że w 1975 r. stosunek oszczędności do emerytur i rent wynosił 4,42:1,00, w 1980 r. 4,02:1,00, w 1985 r. 3,38:1,00 i w 1989 r.

¹¹⁶ RSWR 1990, s. 24–25.

1,80:1,00. Oznacza to, że w grupie osób niepracujących zawodowo wkłady w stosunku do dochodów spadły do poziomu zaledwie 40,72% wartości z 1975 r. W tym samym czasie w grupie zatrudnionych w przedsiębiorstwach samobillansujących się takie same proporcje wyglądały następująco: w 1975 r. 1,70:1,00, w 1980 r. 1,70:1,00, w 1985 r. 1,46:1,00 oraz w 1989 r. 0,56:1,00. Oznacza to, że wśród osób zatrudnionych zawodowo oszczędności w stosunku do wynagrodzenia zmniejszyły się w analizowanym okresie do 33,00% poziomu z 1975 r. Można przyjąć, że jeśli w 1975 r. osoba zatrudniona na pełny etat statystycznie miała oszczędności w wysokości 1,70 pensji, to w 1989 r. było to już zaledwie 56,00% miesięcznych dochodów, a więc około połowy pensji. Ten niemal trzykrotny spadek jest dowodem na zmniejszające się możliwości finansowe społeczeństwa, a co za tym idzie – wyraźne załamanie ekonomiczne kraju, które nastąpiło w latach osiemdziesiątych XX w. Tym samym sytuacja bytowa społeczeństwa znacznie się pogorszyła, zmniejszeniu uległy także oszczędności.

Przeciętne wynagrodzenie w przemyśle uspołecznionym na stanowiskach robotniczych wynosiło w 1985 r. 18 523,00 zł, w 1989 r. 185 654,00 zł. W tych samych zakładach pracy na stanowiskach nierobotniczych płacono w 1985 r. 38 160,00 zł, a w 1989 r. 215 171,00 zł¹¹⁷. Jak już zaznaczono, wzrost ten miał charakter inflacyjny, a nie dochodowy, dlatego porównywanie cen i płac w analizowanym okresie jest niemożliwe.

W Rzeszowskiem, podobnie jak w całej Polsce, w analizowanym okresie zwiększała się liczba osób utrzymujących się z rent i emerytur. W roku 1980 było 57 538 emerytów i rencistów, w 1985 r. 93 988, a w 1989 r. 103 168. Przeciętna wysokość emerytury i renty (bez tzw. pierwszorazowych i wyrównawczych) wynosiła odpowiednio: 2387,00; 8288,00; 60 001,00 zł¹¹⁸. W tym czasie liczba emerytów stale zwiększała się: w 1980 było ich 14 158, w 1985 r. 27 402, w 1989 r. 28 345 osób, a ich dochody wynosiły odpowiednio: 3128,00 – 10 684,00 – 74 062 zł. Liczba rent inwalidzkich również zwiększyła się: 18 048 – 26 731 – 29 620. Przyznawane świadczenia były w wysokości odpowiednio: 2155,00 – 8013,00 – 57 920,00 zł. W owym okresie liczba osób uprawnionych do renty rodzinnej również zwiększała się. Wyjściowo było tych osób 10 231, w 1985 r. już 13 124, a w 1989 r. 14 703. Dochody uzyskiwane przez te osoby wynosiły: 1959,00 – 7804,00 – 57 252,00 zł. Osobną grupę ubezpieczonych stanowili rolnicy, którym świadczenia przyznawała Kasa Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego (KRUS). W roku 1980 do tego świadczenia były uprawnione 11 152 osoby, w 1985 r. – 26 244, a w 1989 już 30 053. Wysokość ich dochodów to: 1870,00 zł – 6267,00 – 49 954,00¹¹⁹.

¹¹⁷ Tamże, s. 234–235.

¹¹⁸ Tamże, s. 207.

¹¹⁹ Tamże, s. 208.

Do otrzymywania zasiłków z tytułu ubezpieczenia społecznego uprawniona była znaczna liczba osób. Liczba rodzin uprawnionych do tzw. zasiłku rodzinnego w 1980 r. wynosiła 89 tys., w 1985 r. – 93 tys., a w 1989 r. już 101 tys. Prawodawca wyróżnił kilka kategorii zasiłków, zatem mogły one mieć różną wysokość. Zasiłek rodzinny i pielęgnacyjny naliczano miesięcznie i wynosił on 305,00 zł w 1980 r., 2907,00 zł w 1985 r. i 43 256,00 zł w 1989 r. Tak samo naliczany był zasiłek wychowawczy, którego wysokość wynosiła w 1985 r. 2704,00 zł, a w 1989 r. 12 729 zł. Istniały zasiłki jednorazowe wypłacane po śmierci osoby ubezpieczonej lub członka jej rodziny. Zasiłek taki miał wysokość od 6239,00 do 7069,00 zł w 1980 r., od 18 777,00 do 29 487,00 w 1985 r. i od 143 893,00 do 237 973,00 zł w 1989 r. (w zależności od tego, czy wypłacany był po śmierci ubezpieczonych i członków ich rodzin – niższy, czy po śmierci emerytów i rencistów i członków ich rodzin – wyższy). Ponadto funkcjonowały zasiłki przeliczane na dni obliczeniowe. Do tej grupy zaliczono zasiłki chorobowe w wysokości 121,00 zł dziennie w 1980 r., 340,00 zł w 1985 r. i 1875,00 zł w 1989 r. Mieściły się tu także zasiłki macierzyńskie, których wysokość wynosiła 110,00 zł w 1980 r., 320,00 zł w 1985 r. i 2198,00 zł w 1989 r. Łączne sumy wypłat w ramach powyższych zasiłków były znaczące i wynosiły 1 109 356 zł w 1980 r., 6 067 089 zł w 1985 r. i 60 786 494 zł w 1989 r.¹²⁰

W warunkach centralnego planowania nie było mowy o poważniejszym zróżnicowaniu dochodów ludności. Wszystko było zależne od odgórných decyzji określających kwestie związane z funkcjonowaniem całości społeczeństwa oraz gospodarki. Zgodnie z danymi z RS z 1990 r. wskaźnik nominalnych wynagrodzeń w latach osiemdziesiątych kształtował się na poziomie 127,30 (1981), 151,30 (1982), 124,50 (1983), 116,30 (1984), 118,80 (1985), 120,40 (1986), 121,10 (1987), 181,90 (1988) i 391,80 (1989) dla wartości wynoszącej 100 w roku poprzednim. Dla tych samych lat wskaźnik kosztów utrzymania wynosił odpowiednio: 124,40 – 201,50 – 123,10 – 115,70 – 114,40 – 117,30 – 125,50 – 159,00 – 359,50 także dla wartości 100 z roku poprzedniego. Wreszcie poziom realnego miesięcznego wynagrodzenia: 102,30 – 75,10 – 101,10 – 100,50 – 103,80 – 102,60 – 96,50 – 114,40 – 109,00¹²¹.

Wielkości te najlepiej pokazują poziom paraliżu państwa i społeczeństwa wywołany kryzysem lat osiemdziesiątych XX w. Przez większość omawianego okresu obowiązywał system kartkowy, funkcjonowały liczne legalne, półlegalne i nielegalne odstępstwa od kontrolowanego przez państwo rynku, zatem poziom dochodów społeczeństwa można wykorzystać jedynie do wykazania poziomu inflacji.

¹²⁰ Tamże, s. 208–209.

¹²¹ RS 1990, s. 188.

1.2. Ceny

W warunkach funkcjonującej w Polsce i w województwie rzeszowskim gospodarki planowej ceny nie były wypadkową tzw. wolnej gry rynkowej, ale efektem odgórnie ustalonej polityki.

Kolejnym elementem, który utrudnia określenie realnej siły nabywczej ludności, było funkcjonowanie w kraju drugiego obiegu handlowego dopuszczonego przez państwo (Pewex, Baltona¹²²). Wreszcie ostatnim czynnikiem, który praktycznie uniemożliwia rozważania na temat roli cen w kształtowaniu poziomu bytowego populacji, był obowiązujący przez wiele lat i stale rozbudowywany system kartkowy. W efekcie tego to nie cena, a przydziały kartkowe określały możliwości nabywcze obywateli (oprócz kartek także różne talony, asygnaty i preferencje – przykładowo dla górników i młodych małżeństw).

Właściwie tylko część rynku można analizować z punktu widzenia wpływu cen na warunki bytowe populacji. Z pewnym zastrzeżeniem zaliczyć można do niego rynek targowiskowy. Ceny obowiązujące na nim różniły się od cen handlu społecznego¹²³ (zob. tabela 26).

Tabela 26. Ceny detaliczne w handlu społecznym i targowiskowe (średnioroczne) w wybranych latach (w zł) w województwie rzeszowskim

Cena za 1 kg	1980	1985	1986	1987	1988	1989
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>7</i>
Ziemniaki	6/7	16/17	19/18	24/24	42/42	182/215
Kapusta biała	8/9	22/28	23/22	33/38	63/73	145/147
Cebula	19/25	45/58	51/55	57/63	86/100	332/368

¹²² Pewex – Przedsiębiorstwo Eksportu Wewnętrzznego powstało w 1974 r. Handlowano towarami zasadniczo niedostępnymi na rynku – sprzedaż za dolary lub bony (krajowe odpowiedniki dolara). Jego działalność załamała się w latach dziewięćdziesiątych XX w. wraz z nastaniem wolnego rynku. Baltona – spółka wyspecjalizowana w handlu zagranicznym, powstała w 1946 r., od 1977 r. działała na prawach centrali handlu zagranicznego mającej prawo do posiadania własnych sklepów w Polsce. Miała sprzedawać towary osobom, które legalnie zatrudnione były za granicą i część wynagrodzenia otrzymywały w „twardej” walucie. Podobnie jak w Pewexie, drukowano również specjalne bony – Marynarskie Bony Towarowe umożliwiające zakupy w tych placówkach. W latach dziewięćdziesiątych zrestrukturyzowana – działa nadal w ramach LOT; (MS), *Historia Peweksu*, portal: Dziennik Polski, <https://dziennikpolski24.pl/historia-peweksu/ar/c3-2033954>, 1 lutego 2001 (dostęp: 14.02.2025); *Historia*, portal: Baltona, <https://www.baltona.pl/index.php/firma/historia/> (dostęp: 14.02.2025).

¹²³ „Źródłem informacji o cenach detalicznych warzyw, ziemniaków i owoców w handlu społecznym są notowania przeprowadzane bezpośrednio w punktach sprzedaży detalicznej na terenie wybranych miast. Przeciętne ceny miesięczne dla województwa wyliczono jako średnie arytmetyczne z cen zanotowanych w dniu 15 każdego miesiąca w 2 miastach zlokalizowanych na terenie województwa, przeciętne ceny roczne jako średnie ważone ogólnokrajowymi współczynnikami udziału sprzedaży w handlu społecznym w poszczególnych miesiącach 1978 r.”; RSWR 1979, s. 239.

1	2	3	4	5	6	7
Marchew	10/12	23/32	35/45	53/51	63/73	264/304
Buraki	7/8	19/30	27/34	31/38	43/52	191/207
Pietruszka	17/15	51/55	55/76	106/115	118/127	629/628
Kapusta kwaszona	13/11	32/60	50/74	42/68	86/122	298/387
Ogórki kwaszone	17/16	180/-	244/289	143/210	182/312	1015/1298
Pomidory	55/48	204/182	180/158	265/247	388/299	1269/1255
Ogórki	35/27	162/147	136/125	165/130	251/179	701/772
Jabłka	14/20	32/32	42/39	74/79	155/147	488/476
Jaja (w szt.)	-/4	15/14	15/15	21/21	31/31	107/95

Uwaga: ceny detaliczne w liczniku, ceny targowe w mianowniku

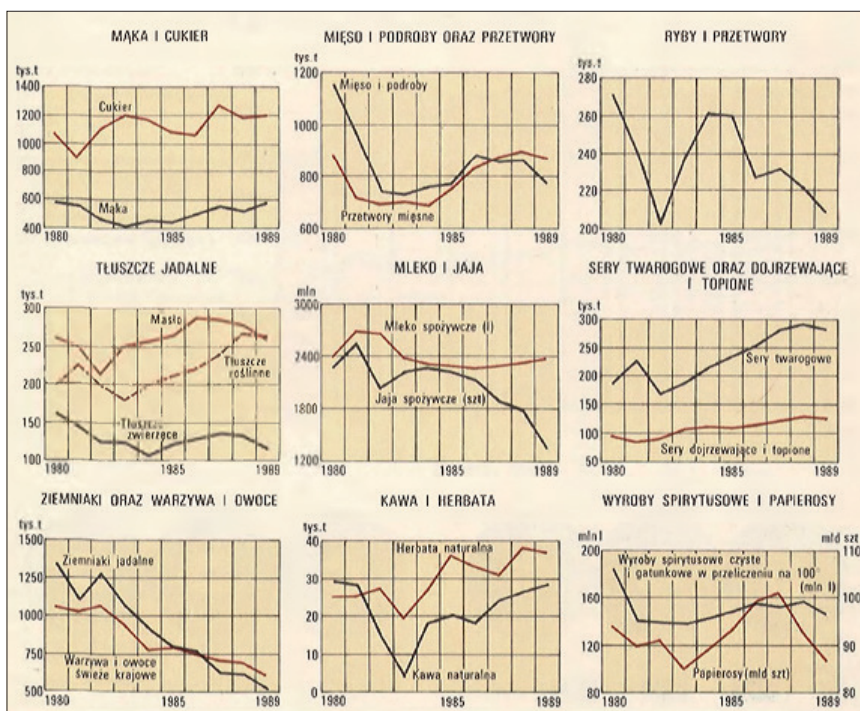
Źródło: RSWR 1990, s. 317, 326.

Z analizy danych zawartych w tabeli 26 wynika, że wielokrotnie ceny targowe¹²⁴ były wyższe od obowiązujących w handlu detalicznym – te ostatnie były elementem „sztywnego” rynku określanego przez państwo i blokowanego przez „system kartkowy”.

W skali ogólnopolskiej można mówić o klęsce w „walce o rynek”. Wprawdzie z kryzysu z początku lat osiemdziesiątych XX w. udało się wyjść, ale nie osiągnięto poziomu wyjściowego z końca lat siedemdziesiątych XX w., przynajmniej jeśli chodzi o produkcję polską. Masa towaru dostępnego na rynku w oficjalnym obiegu malała, nic więc dziwnego, że handel targowiskowy miał się dobrze. Świadczą o tym dane zebrane przez Rzeszowski Urząd Statystyczny.

Na 12 odnotowanych artykułów w dwóch przypadkach ceny targowe zawsze były wyższe od detalicznych – w trzech pięciokrotnie, w dwóch czterokrotnie. Ziemiaki były trzykrotnie droższe na targowiskach, jabłka dwukrotnie, a ogórki tylko raz. Jedynie jajka były tu stałe tańsze lub miały taką samą cenę jak w handlu uspołecznionym. Różnica między cenami detalicznymi a targowymi przekraczała nawet 50% ceny danego produktu w handlu uspołecznionym. Sytuację tę może tłumaczyć jedynie stały brak towarów w sklepach, a także duże kolejki i niska jakość oferowanego produktu.

¹²⁴ „Źródłem informacji o cenach targowiskowych wybranych artykułów są wyniki notowań cen płaconych przez ludność na targowiskach rolnikom, ogrodnikom, a w niektórych przypadkach sprzedawcom na straganach i w kioskach prywatnych znajdujących się na targowiskach. Przeciętne miesięczne ceny wojewódzkie obliczono jako średnie arytmetyczne z cen zanotowanych na 7 targowiskach na terenie 7 miast; przeciętne ceny roczne jako średnie ważone ogólnokrajowymi współczynnikami udziału zakupów dokonywanych poza handlem uspołecznionym w poszczególnych miesiącach 1978 r.”; RSWR 1979, s. 239.

Schemat 9. Dostawy wybranych artykułów konsumpcyjnych na rynek polski w latach 1980, 1985 oraz 1989

Źródło: RS 1990, s. 397.

Dane dotyczące cen innych produktów oferowanych na targowiskach nie są już porównywalne z oficjalnymi z powodu braku odpowiednich informacji i objęcia ich systemem kartkowym. Ich wysokość świadczyć może właściwie tylko o sytuacji na rynku przemysłowym (inflacja).

Wiadomo, że żywa kura o wadze 2–2,5 kg w latach 1980–1989 kosztowała na targu: 92 – 454 – 563 – 700 – 1126 – 4130 zł. Z kolei cena za kilogram masła osełkowego wynosiła odpowiednio: 94 – 458 – 464 – 601 – 782 – 3624 zł. Za kilogram sera białego twarogowego płacono zaś: 30 – 103 – 99 – 115 – 156 – 935 zł. W tych samych latach litr kwaśnej śmietany kosztował: 35 – 172 – 174 – 207 – 305 – 1037 zł. Za kilogram schabu w 1989 r. płacono 7975 zł, boczku 1100 zł, a mięsa wołowego bez kości 9000 zł¹²⁵.

Z analizy cen na poszczególne towary w skali roku dowiadujemy się, że np. w roku 1979 ceny towarów rolniczych były dostosowane do normalnego cyklu produkcyjnego wsi. Dotyczyło to zarówno artykułów sprzedawanych w handlu

¹²⁵ RSWR 1990, s. 326.

detałcznym, jak i na targowiskach. Biorąc pod uwagę te same produkty, okazuje się, że zmiany cen produktów znacznie różniły się w obu grupach sprzedaży dostępnych na rynku.

Tabela 27. Ceny wybranych towarów rolniczych w roku 1979 (pierwsza pozycja ceny detaliczne, druga pozycja ceny targowiskowe) w województwie rzeszowskim

		Ceny w miesiącu (w zł)											
		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	VI	XII
Kapusta biała	1.	2,90	4,00	5,50	6,50	–	12,00	9,00	6,50	4,00	3,20	3,20	5,00
	2.	4,00	3,75	5,75	6,50	8,66	10,80	7,89	5,47	4,70	3,83	4,26	6,70
Cebula	1.	10,50	12,00	12,50	13,50	16,00	–	28,75	16,00	11,00	12,00	12,00	18,50
	2.	10,50	11,67	11,33	11,23	20,00	27,50	44,80	14,00	13,17	12,28	16,55	21,27
Marchew	1.	4,50	5,50	6,50	7,00	7,50	7,50	27,50	6,00	4,00	4,50	4,50	5,00
	2.	7,67	6,78	7,44	7,93	7,94	7,00	34,33	5,67	5,30	5,06	5,83	6,10
Buraki	1.	3,50	5,00	6,00	6,50	17,00	16,00	–	–	14,00	11,00	11,00	11,50
	2.	5,25	4,67	5,90	7,22	6,75	–	25,43	4,50	4,37	4,50	4,78	4,30
Ziemniaki	1.	3,50	3,50	3,50	3,50	3,50	3,50	8,17	5,00	4,50	3,50	3,50	3,50
	2.	3,00	2,90	3,33	3,00	–	2,64	7,76	5,17	4,50	3,56	3,37	3,50
Jabłka	1.	13,00	13,00	15,00	16,00	12,00	9,00	20,00	8,50	11,00	9,00	8,50	9,50
	2.	14,67	16,20	16,95	16,55	14,08	13,25	18,64	14,11	12,58	11,39	12,05	12,08

Uwaga: I – styczeń; II – luty; III – marzec; IV – kwiecień; V – maj; VI – czerwiec; VII – lipiec; VIII – sierpień; IX – wrzesień; X – październik; XI – listopad; XII – grudzień

Źródło: RSWR 1980, s. 234–235.

Na obu analizowanych rynkach istniały wyraźne zmiany cen towarów zależne od pory roku. Zdecydowanie bardziej widoczne były one w handlu bazarowym, gdzie różnice w cenie towaru pomiędzy średnioroczną a miesięczną mogły sięgać nawet czterokrotności ceny średniorocznej. Maksima cen przypadają tu na czerwiec lub lipiec. Ceny minimalne w handlu prywatnym stanowiły nawet ok. 50% ceny średniorocznej. W handlu uspołecznionym skoki cen wywołane zmianami pór roku nie były aż tak radykalne i nie przekraczały trzykrotności ceny średniorocznej, zachowując maksymalnie 50% spadek dla cen minimalnych w roku. Najwyższą wysokość ceny osiągały także w czerwcu i lipcu, a minimalną w styczniu. Minimalna cena na jakikolwiek towar w tym miesiącu w handlu prywatnym nie wystąpiła w grupie badanych artykułów.

Analiza powyższych danych pozwala stwierdzić, że w poszczególnych grupach artykułów w handlu uspołecznionym było taniej niż w targowiskowym w:

- 6 z 11 przypadków, co do których mamy pełne dane dla kapusty białej;
- 6 z 11 przypadków, co do których mamy dane dla cebuli;
- 10 z 12 przypadków dla marchwi;
- 1 z 10 przypadków, co do których mamy dane dla buraków;
- 2 z 11 przypadków, co do których mamy pełne dane dla ziemniaków;
- 11 z 12 przypadków dla jabłek.

Taka struktura cen w handlu uspołecznionym i targowiskowym powoduje, że ten ostatni teoretycznie nie powinien stanowić zagrożenia dla handlu uspołecznionego, gdyż zakupy na bazarach były droższe niż w sklepach. Stosunkowo rzadko była sytuacja odwrotna i nie wpływała ona w znaczący sposób na funkcjonowanie sklepów.

Podsumowując rozważania dotyczące cen bazarowych, można zaprezentować jeszcze przykładowe ceny na inne produkty dostępne w wolnym handlu w 1980 r. Średnia cena za jedną kurę wynosiła na rynku 91,12 zł w skali roku. Najdroższa była ona w kwietniu – kosztowała wówczas 103,25 zł, a najtańsza w maju, gdy można ją było nabyć za 76,66 zł. Kilogram masła osełkowego kosztował średnio w ciągu roku 87,76 zł, przy czym najdroższe było ono w grudniu – 93,33 zł, a najtańsze w lipcu – 72,50 zł. Litr mleka krowiego miał właściwie stałą cenę w dziewięciu odnotowanych miesiącach – kosztował 6,00 zł, w dziesiątym 6,50. W kwietniu i maju artykułu tego nie odnotowano. Cena sera białego wynosiła średnio 26,27 zł. Maksimum w maju – 33,33 zł, a minimum w marcu – 22,03 zł. Jedno jajko najdroższe było w grudniu – jego cena wynosiła wówczas 4,10 zł, a najtańsze w lipcu – 2,85 zł. Cena średnioroczna tego produktu wynosiła zaś 3,33 zł. Litr kwaśnej śmietany dostępny był na rynku w średniej cenie rocznej wynoszącej 30,82 zł. Śmietana była najdroższa w maju i kosztowała 35,00 zł, a najtańsza w marcu – 26,33 zł¹²⁶.

W praktyce zarówno w przypadku województwa, jak i Polski nie ma możliwości zbudowania rzeczywistego „koszyka zakupów”¹²⁷. O ile jeszcze w 1975 r. rynek był w pewnej mierze oparty na grze rynkowej, to po rozbudowaniu systemu kartkowego finansowe możliwości zakupów na rynku były wtórne do tego, co obywatel mógł zakupić z „przydziału”.

W tej sytuacji próba analizy stanu rynku z tego punktu widzenia nie ma zdaniem autora sensu.

¹²⁶ RSWR 1980, s. 234–235.

¹²⁷ W jego skład najczęściej wchodzi: żywność i utrzymanie oraz wyposażanie mieszkania, wydatki na oświatę, kulturę i wychowanie, niezbędna naprawy, zakupy i naprawy odzieży i obuwia, zakupy leków, środków higieny osobistej, sport, wypoczynek, transport. Od połowy lat 70. XX w. w Polsce nie były one efektem gry rynkowej, a wynikały z przydziału, zatem budowa „koszyka zakupów” nie ma sensu, chyba że ograniczyć go do cen targowiskowych. Opieranie się na tych ostatnich również nic nie daje, gdyż były one silnie uzależnione od czynników lokalnych.

2. Substancja mieszkaniowa

Kolejnym elementem określającym warunki bytowe społeczeństwa jest wielkość substancji mieszkaniowej przypadającej na mieszkańca. W województwie rzeszowskim sytuacja była stosunkowo dobra, choć oczywiście daleko było do pełnego zaspokojenia potrzeb mieszkaniowych ludności. W roku 1980 na 1000 mieszkańców regionu przypadało 252,40 mieszkania¹²⁸, w 1985 r. – 259,60, a w 1989 już 261,60. Można zatem przyjąć, że pomimo kryzysu gospodarczego w latach osiemdziesiątych, sytuacja mieszkaniowa ludności powoli się poprawiała, przynajmniej biorąc pod uwagę wskaźniki. Ten powolny wzrost potwierdza analiza liczby izb mieszkalnych przypadających na 1000 mieszkańców. W roku 1980 było ich 772,80, w 1985 r. 819,00, a w 1989 r. już 893,40. Oznacza to jednak, że na każdą izbę mieszkalną przypadała co najmniej jedna osoba. Wyjściowo w roku 1980 wskaźnik ten wynosił 1,26 osoby na izbę, w 1985 r. było to już 1,18, a w 1989 – 1,12¹²⁹.

W latach osiemdziesiątych XX w. warunki mieszkaniowe ludności Rzeszowskiego ulegały stopniowej poprawie. Dużo było jeszcze jednak do zrobienia. W roku 1980 na terenie województwa znajdowały się 163 832 mieszkania, w 1985 r. 179 491, a w 1989 – 183 689¹³⁰ mieszkań. Biorąc pod uwagę liczbę rodzin żyjących w województwie w tych latach, okazuje się, że utrzymywały się stale istotne braki.

Zgodnie z danymi na koniec omawianego okresu w Polsce znajdowało się ogółem blisko 11 mln mieszkań (10 898,70 tys.) z 37 054,50 tys. izb. Ich powierzchnia użytkowa wynosiła 647 020 m², a na mieszkanie przypadało przeliczeniowo 3,40 izby, w których zamieszkiwało 3,42 osoby. Na jedną izbę przypadało zatem 1,01 osoby. Mieszkanie miało średnio 59,4 m², co oznacza, że na jednego mieszkańca statystycznie przypadało 17,40 m².

Liczba mieszkań była coraz większa, jednak sytuacja w województwie rzeszowskim znacznie odbiegała od tych wielkości. Na jego obszarze znajdowało się ogółem blisko 183,70 tys. mieszkań posiadających 627,40 tys. izb o powierzchni użytkowej wynoszącej 11 751 m², a na mieszkanie przypadało przeliczeniowo 3,42 izby, w których zamieszkiwało 3,83 osoby. Na jedną izbę przypadało zatem 1,12 osoby. Mieszkanie miało średnio 64,00 m², co oznacza, że na jednego mieszkańca statystycznie przypadało 16,70 m² powierzchni¹³¹. Mieszkania były co prawda większe, ale miały większą gęstość zaludnienia wynikającą z liczebno-

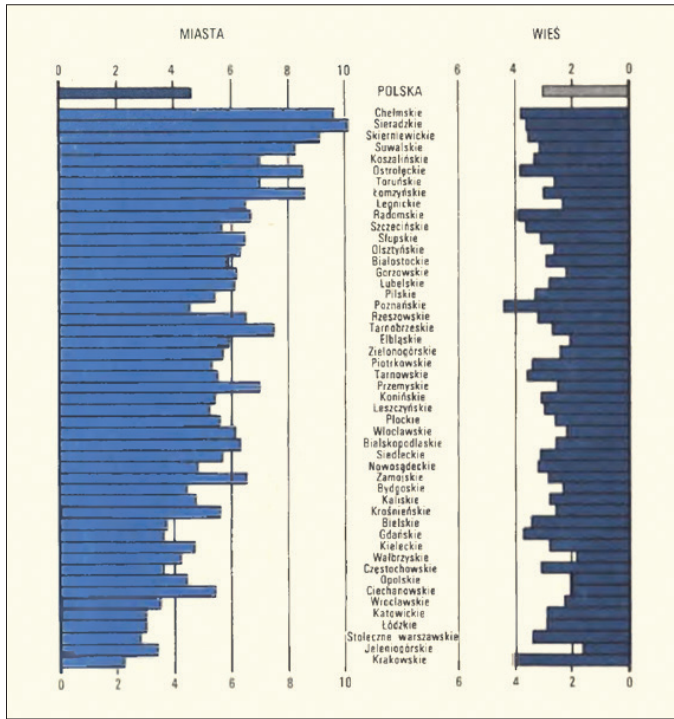
¹²⁸ „Lokal składający się z jednej lub kilku izb i pomieszczeń pomocniczych, przeznaczony na stały pobyt osób – wybudowany lub przebudowany do celów mieszkalnych; konstrukcyjnie wydzielony trwałymi ścianami w obrębie budynku, do którego to lokalu prowadzi niezależne wejście z klatki schodowej, ogólnego korytarza, wspólnej sieni bądź z ulicy, podwórza lub ogrodu”, *Mieszkanie*, PSSP (dostęp: 12.02.2025).

¹²⁹ RSW 1990, s. 34–35.

¹³⁰ Tamże.

¹³¹ RSW 1990, s. 67.

ści rodzin, które były wyraźnie liczniejsze niż wynosiła średnia ogólnokrajowa. Uwzględniając sytuację w miastach i na wsiach, ogólne wnioski pozostają niezmiennie, co znajduje odzwierciedlenie w tabeli 28.

Schemat 10. Liczba mieszkań oddanych do użytku w 1989 r. w podziale na województwa
 Źródło: RSW 1990, s. 103.

Tabela 28. Mieszkania w Polsce i w województwie rzeszowskim
 (dane na koniec lat 80. XX w.)

Miasta								
	Mieszkania zamieszkałe	Izby	Powierzchnia użytkowa	Przeciętna				
				liczba izb	liczba osób		powierzchnia użytkowa mieszkania	
	w tys.	w tys.	w tys. m ²	w mieszkaniu	na mieszkanie	na izbę	w m ²	w m ² na osobę
PL	7183,30	23 716,30	388 404	3,30	3,17	0,96	54,10	17,10
WR	83,10	285,50	4674	3,44	3,41	0,99	56,2	16,50
Wieś								
PL	3715,40	13 338,20	258 616	3,59	3,91	1,09	69,70	17,8
WR	100,6	341,90	7077	3,40	4,18	1,23	70,40	16,80

Uwaga: PL – Polska; WR – województwo rzeszowskie

Źródło: RSW 1990, s. 68–69.

Sytuacja w budownictwie mieszkaniowym statystycznie przedstawiała się dobrze, a pewne wskaźniki były nawet zdecydowanie lepsze od ogólnokrajowych. Nie oznacza to oczywiście, że nie było już nic do zrobienia. Pomijając kwestie związane z jakością ówczesnego budownictwa, trzeba podkreślić, że lokale mieszkalne były zamieszkałe przez większą od ogólnokrajowej liczbę osób, co przekładało się na niższy metraż przypadający na mieszkańca, chociaż rzeszowskie lokale były większe od średniej w kraju.

Pomimo problemów gospodarczych, sytuacja mieszkaniowa w Rzeszowskiem stopniowo się poprawiała. W roku 1989 znajdowało się ono na 19 miejscu w Polsce pod względem ogólnej liczby oddawanych lokali. Odrębną kwestią jest ich wielkość (oraz oczywiście jakość i terminowość wykonania). Niezależnie od sytuacji z lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX w. trzeba przyznać, że był to okres, w którym w skali kraju budowano dużo, całkowicie przeobrażając oblicza polskich miast. Podobnie było oczywiście także na omawianym terenie, o czym świadczą również dostępne ustalenia dotyczące wybranych ośrodków regionu¹³².

W analizowanym okresie kilkudziesięcioprocentowy i stale rosnący udział w budownictwie mieszkaniowym miały lokale budowane przez sektor prywatny. Na początku lat osiemdziesiątych było ich wszystkich w skali ogólnokrajowej ponad 20,00%. Lokale te były wyraźnie, bo o ok. 50,00% większe od średniej krajowej i dla całego budownictwa oraz miały w 1980 r. średnio 96, w 1985 r. – 102, a w 1989 r. – 108 m². W roku 1989 na sektor spółdzielczy przypadało ponad 40,00% oddawanych lokali, na terenowe organa administracyjne około 3,00%, a na prywatnych właścicieli ponad 1/3 rynku. W województwie rzeszowskim wybudowano w tym roku i oddano do użytku 3196 mieszkań, w tym 1088 spółdzielczych, 70 wybudowanych przez organa administracji państwowej i 1673 prywatne. Udział prywatnego budownictwa był więc w tym przypadku wyraźnie większy od średniej ogólnokrajowej¹³³.

3. Usługi

3.1. Poczta i telegraf

Jednym z elementów określających warunki bytowe ludności jest dostęp do infrastruktury komunalnej¹³⁴. Na omawianym terenie podstawowe wskaźniki opi-

¹³² Przykładowo na terenie Leżajska pomiędzy 1976 a 1989 r. wybudowano kilkanaście nowych bloków mieszczących ponad 800 mieszkań, a dodatkowo przygotowano kilka miejsc pod budownictwo jednorodzinne. Znaczne inwestycje mieszkaniowe miały również miejsce na terenie Nowej Sarzyny; K. Kuźniar, *Budowa i rozbudowa miasta Leżajska...*, s. 142–146; G. Wadas, *Zarys historii Nowej Sarzyny...*, s. 158.

¹³³ RS 1990, s. 438, 446.

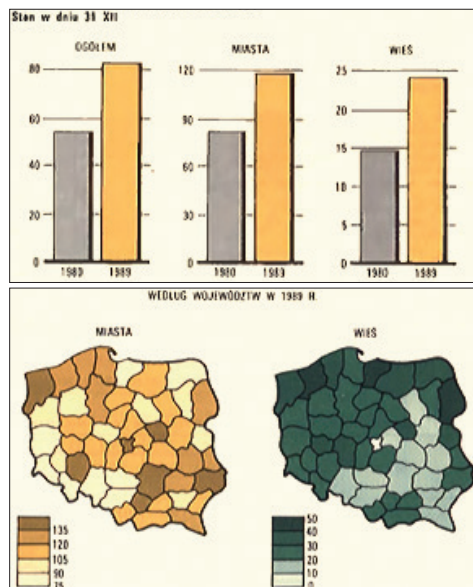
¹³⁴ „Podstawowe urządzenia i instytucje usługowe niezbędne do funkcjonowania gospodarki i społeczeństwa”, *Infrastruktura komunalna*, PSSP (dostęp: 12.02.2025).

sujące tę sytuację nie były najlepsze. Stale spadała liczba placówek pocztowo-telekomunikacyjnych (zmniejszyła się z 2,20 na 10 tys. mieszkańców w 1975 r. do 2,00 na 10 tys. mieszkańców w 1989 r.), pomimo zwiększenia ich liczby ze 134 do 146, gdyż wzrost liczby ludności województwa był szybszy od tempa otwierania nowych placówek. Sytuacja ta oczywiście oznaczała utrudnienia w korzystaniu z ich usług, gdyż wzrastała liczba mieszkańców przypadających na placówkę¹³⁵.

Tabela 29. Placówki pocztowo-telekomunikacyjne i abonenci telefoniczni w województwie rzeszowskim w latach 1975–1989

Lata	Placówki pocztowo-telekomunikacyjne			Abonenci telefoniczni				
	ogółem	na 100 km ²	na 10 tys. ludności	ogółem	w tys.		ogółem	w tym osoby prywatne
					uspołecznione zakłady pracy	osoby prywatne		
				w liczbach bezwzględnych			na 1000 ludności	
1975	134	3	2,20	16 567	7541	8663	27,20	14,20
1980	139	3,20	2,10	22 095	8609	12 956	34,00	20,00
1985	145	3,30	2,10	30 140	9899	19 698	43,60	28,50
1989	146	3,30	2,00	37 833	9768	27 406	52,80	38,30

Źródło: RSWR 1977, s. 148; RSWR 1990, s. 293.

Schemat 11. Abonenci telefoniczni w Polsce (lata 1980 i 1989)

Źródło: RSW 1990, s. 208.

¹³⁵ RSWR 1990, s. 32–33.

W dalszym ciągu bardzo utrudniony był dostęp ludności do telefonu. W roku 1975 w województwie było zaledwie 16,60 tys. abonentów telefonicznych, w tym zaledwie 8,70 tys. należało do osób prywatnych. Do roku 1989 sytuacja uległa pewnej poprawie, gdyż zanotowano wówczas 37,80 tys. abonentów telefonicznych, z czego 27,40 tys. stanowiły osoby prywatne. To jednak nie poprawiało sytuacji, gdyż wliczając wszystkie istniejące na terenie województwa telefony (prywatne i służbowe), na 1 tys. ludności przypadało w 1975 r. zaledwie 27,20 telefonu i 52,80 w 1989 r.¹³⁶

Pomimo lepszego dostępu do sieci telefonicznej, w regionie rzeszowskim, szczególnie na terenach wiejskich, sytuacja w tej kwestii bardzo różniła się od tej w kraju (por. schemat 11 – poszczególne województwa Polski i globalnie według stanu na 1989 r.). Omawiany rejon zdecydowanie odbiegał od zasadniczo gorzej „stojących” cywilizacyjnie ościennych jednostek administracyjnych¹³⁷.

Placówki pocztowe były niemalże równomiernie rozmieszczone w całym województwie. Ich średni zasięg wynoszący około 2,02–2,20 tys. osób na urząd niewiele zmieniał się w przeciągu omawianych lat. Dla porównania w Polsce w 1975 r. znajdowało się 8074 placówek pocztowych, a w 1989 r. 8273, co oznacza, że w analizowanym okresie liczba urzędów na 10 000 mieszkańców zmniejszyła się z ok. 2,36 do 2,17. Województwo skutecznie nadrabiało zatem dystans dzielący je od lepiej rozwiniętych pod tym względem obszarów¹³⁸.

Tabela 30. Usługi łączności w latach 1975–1989 w województwie rzeszowskim

Lata	Przesyłki nadane			Wpłacone przekazy pocztowe i telegraficzne	Telefoniczne rozmowy międzymiastowe	
	listy polecone	paczki i listy wartościowe	telegramy		ręczne i pół-automatyczne	automatyczne
(w tys.)						
1975	2288,60	366,00	224,10	1811,00	2523,60	5614,70
1980	2255,60	335,20	268,80	1453,50	2848,00	8715,80
1985	1812,90	305,00	245,50	1732,30	2921,80	12 720,80
1989	1959,80	296,50	164,50	2415,80	2125,20	14 455,80
(na 100 ludności)						
1975	378	62	43	299	417	927
1980	349	52	42	225	442	1351
1985	264	44	36	252	426	1854
1989	274	41	23	337	297	2018

Źródło: RSWR 1977, s. 147; RSWR 1990, s. 293.

¹³⁶ Tamże.

¹³⁷ Trudno się dziwić takiej sytuacji, skoro budowa centrali telefonicznej na 1100 abonentów trwała od 1975 do 1981 r. – tak było w przypadku Leżajska – i kosztowała blisko 70 milionów złotych (razem z budynkiem poczty); K. Kuźniar, *Budowa i rozbudowa miasta Leżajska...*, s. 144.

¹³⁸ Obliczenia własne na podstawie RS 1990, s. XXXII–XXXIII, XLII–XLIII.

Usługi łącznościowe utrzymywały się na zbliżonym poziomie. Poszczególne wielkości niewiele odbiegały od siebie, może z wyjątkiem wyraźnie rosnącej liczby połączeń telefonicznych. To rozwój tej formy łączności między osobami był zapewne głównym czynnikiem wpływającym na ograniczanie korespondencji.

W Polsce w 1975 r. wykonano 527 połączeń półautomatycznych i 1393 automatycznych na 100 mieszkańców. Nadano 82 paczki i listy wartościowe, 49 telegramów, 407 listów poleconych oraz 209 przekazów wartościowych na 100 mieszkańców. W dwie dekady później były to 352 listy polecone, 47 paczek i listów wartościowych, 375 przekazów pocztowych, 46 telegramów oraz 538 połączeń półautomatycznych i 3489 automatycznych¹³⁹.

Dane te potwierdzają, że województwo w kwestii telefonizacji odbiegało od tendencji ogólnokrajowych. Wprawdzie nastąpił tu 218,00% wzrost liczby połączeń automatycznych, ale w kraju był on jeszcze wyższy (250,00%). Liczba połączeń półautomatycznych i ręcznych spadła do poziomu 71,20% stanu wyjściowego, a w Polsce pozostawała właściwie bez zmian i wynosiła 102,10%. W obszarze usług pocztowych sytuacja w województwie była również niezadowolająca. Liczba wysłanych listów spadła do poziomu 72,50% stanu wyjściowego (w Polsce do 86,50%), paczek i przesyłek wartościowych do 66,10% (w kraju do 57,30%), telegramów do 53,50% (w Polsce do 93,80%), przekazów wzrosła do 217,70% liczby początkowej (a w kraju do 179,40%). Stan wyjściowy był zasadniczo niższy od ogólnokrajowego, zatem województwo raczej traciło dystans do poziomu ogólnokrajowego.

3.2. Punkty sprzedaży detalicznej

Dostęp ludności do punktów sprzedaży detalicznej¹⁴⁰ również był utrudniony. Wprawdzie liczba punktów prowadzących handel na terenie województwa wyraźnie się zwiększyła – z 3458 do 3998 w latach 1975–1989 – ale oznaczało to, że na jeden sklep przypadało 176 mieszkańców w 1975 r. i 179 w 1989 r. Realnie więc można przyjąć, że jakość usług odzwierciedlana statystycznym współczynnikiem obciążenia każdego sklepu uległa pogorszeniu. Funkcjonujące placówki oferowały jednak tej nieco większej liczbie klientów lepsze warunki obsługi wobec powiększenia się powierzchni sklepów z 156,40 tys. m² do 231,20 tys. m², co oznacza, że powierzchnia sklepu zwiększyła się z 73,08 m²

¹³⁹ Obliczenia własne na podstawie RS 1976, s. 330; RS 1990, s. 390.

¹⁴⁰ „Sieć handlowa obejmująca: obiekty wielkopowierzchniowe; sklepy łącznie z aptekami; stałe punkty sprzedaży drobnodetalicznej (kioski, »szczęki«, stragany); pozostałe punkty sprzedaży drobnodetalicznej o charakterze ruchomym; stacje paliw”; *Punkt sprzedaży detalicznej*, PSSP (dostęp: 12.02.2025).

do 106,80 m² (tylko w placówkach uspołecznionych, których było odpowiednio 2140 i 2164)¹⁴¹.

Tabela 31. Punkty sprzedaży detalicznej w handlu artykułami konsumpcyjnymi na Rzeszowszczyźnie w latach 1975, 1980, 1985 oraz 1989

Wyszczególnienie w latach:	1975	1980	1985	1989
Ogółem	3458	3382	3594	3998
Liczba ludności na 1 punkt sprzedaży detalicznej	176	192	192	179
Handel uspołeczniony	3268	3136	3141	3166
Miasta	1604	1523	1587	1667
Wieś	1664	1613	1554	1499
W tym punkty prowadzone na zasadach umowy agencyjnej	–	1711	1008	1046
Handel prywatny	170	246	453	832
W tym sklepy				
Razem	2242	2204	2223	2430*
Liczba ludności na sklep	180	294	298	292*
Handel uspołeczniony	2140	2060	2054	2164
Miasta	1064	1035	1039	1142
Wieś	1076	1025	1015	1022
Powierzchnia ogólna sklepów (w tys. m ²)	156,40	182,70	206,70	231,20
Na 1000 ludności (w m ²)	257	282	299	323
Na 1 sklep (w m ²)	77,50	88,70	100,60	106,80
Handel prywatny	102	144	169	308*

* dane na rok 1988

Źródło: RSWR 1977, s. 156–157; RSWR 1990, s. 299.

Można przyjąć, biorąc pod uwagę przedstawione wielkości, że udało się utrzymać poziom świadczonych usług, a w pewnych aspektach nawet go poprawić. Niemniej ogólna liczba placówek prowadzących działalność handlową w kraju zwiększyła się pomiędzy 1975 a 1989 r. o ok. 22,00% (45 tys. sklepów), przy czym rzeczywisty wzrost nastąpił w sektorze prywatnym – o 363,00% (z 15,50 do 71,80 tys. placówek). W sektorze uspołecznionym nastąpił zaś spadek o 11 tys. sklepów, czyli o około 6,00%. Tymczasem w województwie liczba prywatnych punktów wzrosła o ponad 200,00%, a uspołecznionych o 24. W Rzeszowskim miały więc miejsce nieco wolniejsze procesy prywatyzacji handlu przy utrzymywaniu się potencjału handlu społecznego¹⁴².

¹⁴¹ RSWR 1990, s. 32–33.

¹⁴² RS 1975, s. 356; RS 1990, s. 411.

**Tabela 32. Zaopatrzenie województwa rzeszowskiego w niektóre towary
w latach 1980, 1985 oraz 1989**

Grupy towarów	1980	1985	1989	dla 1980 = 100	
				1985	1989
Żywność (w tonach)					
Pieczywo	45 821	48 337	48 410	105	106
Mąka pszenna	14 176	10 044	4122	71	29
Kasza	4098	2152	2596	53	63
Makaron	1366	950	801	70	59
Ryż łuszczoney	2051	1565	1087	76	69
Mięso, podroby i przetwory mięsne	18 140	19 100	21 419	105	112
Drób bity, podroby i przetwory z drobiu	3679	2536	3293	69	89
Ryby i ich przetwory	3157	2620	2487	83	79
Tłuszcze jadalne	8674	8112	10 198	94	118
zwierzęce	2625	2139	1686	81	64
roślinne	2500	1773	3134	71	125
masło	3549	4200	5378	118	152
Mleko spożywcze (w tys. litrów)	26 808	27 684	32 341	103	121
Sery dojrzewające i topione	1278	1454	1833	114	143
Jaja spożywcze (w tys. sztuk)	22 228	22 498	32 341	101	145
Cukier	18 466	20 290	19 191	110	104
Wyroby czekoladowe (łącznie z czekoladą)	1366	1033	1071	76	78
Pieczywo cukierniane (bez czekoladowego)	2507	2531	3380	101	135
Herbata naturalna	248	369	392	149	158
Kawa naturalna	199	125	295	63	148
Sól jadalna	6288	5275	3953	84	63
Napoje alkoholowe (w tys. litrów)					
Wyroby spirytusowe czyste	1681	2441	2340	145	139
Wódki gatunkowe	819	1900	1725	232	211
Wina i miody pitne	3782	3782	3747	100	100
Towary nieżywnościowe					
Tkaniny, włókniny, przedziny w metrażu (w km)					
Bawełniane i bawełnopodobne	2796	1486	1948	53	70
Wełniane i wełnopodobne	681	636	520	93	76
Jedwabne i jedwabnopodobne	1034	747	526	72	51
Lniane i konopne	556	268	204	48	37

Obuwie (w tys. par)					
Z cholewką skórzaną, z tworzyw sztucznych	1288	1381	1639	107	127
Z cholewką tekstylną	425	546	806	128	190
Gumowe i tekstylno-gumowe	626	377	283	60	45
Pralki i wirówki elektryczne (w tys. sztuk)	10,40	13,90	11,30	134	109
w tym automaty pralnicze	3,60	6,20	5,30	172	147
Chłodziarki i zamrażalki domowe (w tys. sztuk)	13,10	12,20	8,90	93	68
Odkurzacze elektryczne	8,70	14,50	21,00	167	241
Maszyny do szycia domowe	2,80	4,00	4,00	143	143
Kuchnie gazowe z piekarnikiem	3,70	1,80	5,20	49	141
Proszki i granulki do prania (w tonach)	2543	3334	4016	132	158
Mydło toaletowe i specjalne (w tonach)	760	577	579	76	76
Odbiorniki radiofoniczne (w tys. sztuk)	32,20	33,10	28,10	103	85
Odbiorniki telewizyjne (w tys. sztuk)	11,10	10,90	8,30	98	75
w tym z ekranem czarno-białym	8,60	6,30	4,20	73	49
Magnetofony i dyktafony (w tys. sztuk)	10,90	4,80	3,50	44	32
Motocykle (w tys. sztuk)	1,90	1,40	1,50	74	79
Motorowery (w tys. sztuk)	4,90	2,70	1,40	55	29
Papierosy (w mln sztuk)	1259	1349	934	93	74

Źródło: RSWR 1990, s. 297–298.

Analizę wolumenu towarowego dostępnego w sklepach województwa zdecydowano się oprzeć nie na cenach, które w warunkach inflacji, kryzysu gospodarczego i obowiązywania elementów systemu kartkowego na część towarów są problematycznym wskaźnikiem. Zdaniem autora bardziej miarodajne jest oparcie się na wartościach masowych, które lepiej pokazują istniejące trendy.

Pomimo prób, nie poradzono sobie z kryzysem lat osiemdziesiątych XX w. W pewnych wskaźnikach (puli dostępnych towarów) odnotowano postęp, jednak w wielu innych – i to najczęściej ważniejszych z punktu widzenia „szarego obywatela” – było gorzej niż w 1980 r., a więc w szczycie kryzysu społeczno-gospodarczego. Spośród 46 notowanych pozycji najwyższe wartości osiągnięto w roku 1980 aż w 20 pozycjach (biorąc pod uwagę rok 1985), albo w 23 pozycjach (w przypadku roku 1989). W sześciu przypadkach takie maksimum miało miejsce w 1985 r., a w 16 w 1989 r. Doszło do zdecydowanego ograniczenia rynku spożywczego (z wyjątkiem pieczywa i mięsa), stopniowo poprawiała się sytuacja w dziale nabiałowym. Bardzo zróżnicowana była natomiast sytuacja w dziale obrotu wysokoprzetworzonymi artykułami. W tej grupie z jednej strony zauważalny

był bardzo wyraźny wzrost obrotu (odkurzacze, maszyny do szycia, kuchnie gazowe), ale również zdecydowanie częściej to właśnie w tym dziale były największe spadki (magnetofony i dyktafony oraz motorowery).

Właściwie przez cały analizowany okres obowiązywały elementy systemu kartkowego, które najbardziej rozbudowane były w okresie pomiędzy 1980 a 1986 r., choć kartki na mięso zlikwidował dopiero rząd M. Rakowskiego. Od roku 1986 zauważalne było stopniowe rozluźnianie gorsetu, między innymi poprzez wprowadzenie tzw. cen umownych (zasadniczo na wszystkie towary teoretycznie dostępne na kartki). Wspomnieć również trzeba o „czarnym rynku” i nielegalnym obrocie kartkami. To wszystko powoduje, że wszelkie analizy są bardzo ryzykowne, ale z bardzo dużą dozą ostrożności można powiedzieć, że w województwie (i oczywiście w Polsce) nie udało się ustabilizować sytuacji. Bardzo odczuwalny był ciągle trwający kryzys, który w połączeniu z brakiem normalnych mechanizmów rynkowych doprowadził do tego, że w większości wypadków nie udało się osiągnąć wolumenu obrotu towarowego z roku 1989 (przynajmniej na legalnym rynku). To również tłumaczy stosunkowo szybki rozwój handlu prywatnego, który lepiej potrafił dostosować się do centralnie zarządzanego rynku – choć nie zawsze działał w pełni legalnie.

Wiadomo, że w innych częściach kraju było podobnie. W sposób trudny do wyjaśnienia, w pewnych częściach kraju – a czasem nawet konkretnego miasta czy województwa – pojawiał się określony asortyment, który był zupełnie niedostępny gdzie indziej. Wydaje się, że sytuacja w Rzeszowskim nie była ani lepsza, ani gorsza od tej w innych częściach kraju. W opisywanym w tym rozdziale zakresie większość zjawisk była w istocie skutkiem działania powolnej machiny państwowej, w której coraz sprawniej funkcjonował „drugi rynek” – początkowo targowy, następnie oparty na cenach umownych, a w końcu także nielegalny.

3.3. Placówki gastronomiczne i usługi dla ludności

Mimo wzrostu liczby placówek gastronomicznych, dostęp do tzw. zbiorowego żywienia w województwie nie uległ poprawie. Wprawdzie liczba lokali zwiększyła się w województwie z 237 w 1975 r. do 411 w 1989 r., ale w tym samym czasie na jedno miejsce konsumenckie przypadało średnio 50 osób (1975) i 52 osoby (1989). Sytuacja w usługach dla ludności również uległa jedynie nieznacznym zmianom. W roku 1975 na terenie województwa funkcjonowało 3455 zakładów usługowych, 43 punkty przyjęć i 321 punktów świadczenia usług (łącznie 3819 placówek o tym charakterze). Kilkanaście lat później – w 1989 r. – działało 3751 zakładów usługowych, 21 punktów przyjęć i 132 punkty świadczenia usług dla ludności (łącznie 3904 placówki)¹⁴³.

¹⁴³ RSWR 1990, s. 32–33.

W roku 1975 w placówkach zbiorowego żywienia¹⁴⁴ znajdowało się 12,20 tys. miejsc konsumenckich. Ich liczba zwiększyła się w 1980 r. do 15,30 tys., następnie spadła do 14,30 tys. (1985) i do 13,90 tys. (1989). Oznacza to, że na jedno miejsce konsumenckie przypadało odpowiednio: 50 – 43 – 48 – 52 mieszkańców¹⁴⁵.

Sieć tych zakładów była bardzo zróżnicowana terytorialnie, o czym świadczą dane dla roku 1976 (zob. tabela 33).

Tabela 33. Zakłady żywieniowe w województwie rzeszowskim (1976)

Gminy	Zakłady				Gminy	Zakłady			
	ogółem	uspołecznione	miejsca konsumenckie	liczba ludności na 1 miejsce		ogółem	uspołecznione	miejsca konsumenckie	liczba ludności na 1 miejsce
	1976					1976			
<i>1</i>	2	3	4	5	<i>1</i>	2	3	4	5
Razem	249	227	12958	47,70					
Rzeszów	81	81	4671	21,50	Kamień	6	6	160	38,50
Błażowa	2	1	120	12,70	Kolbuszowa	–	–	–	–
Głogów M.	5	4	284	10,90	Krasne	2	–	–	–
Kolbuszowa	6	6	516	9,80	Kuryłówka	1	–	–	–
Leżajsk	8	8	568	16,90	Leżajsk	3	3	100	161,60
Łańcut	20	19	974	13,90	Lubenia	3	3	40	183,10
Mielec	21	19	1474	25,70	Łańcut	2	2	128	140
N. Sarzyna	2	2	185	21,80	Markowa	1	1	56	118,80
Ropczyce	7	7	274	19,90	Mielec	1	1	–	–
Sędziszów M.	5	4	260	18,70	Niebylec	5	5	136	79,10
Sokołów M.	4	4	240	10,40	Niwiska	3	3	95	53,90
Strzyżów	7	5	425	11,30	N. Sarzyna	1	1	56	250,80
Tyczyn	3	2	126	20,90	Ostrów	–	–	–	–
Białobrzegi	1	–	–	–	Przeclaw	2	2	40	253,90
Błażowa	–	–	–	–	Raniżów	1	1	56	125,80
Boguchwała	3	1	–	–	Ropczyce	1	1	56	250,90
Borowa	2	1	52	126	Sędziszów M.	1	1	100	144,90
Chmielnik R.	1	1	6	1059,20	Sokołów M.	1	1	24	476

¹⁴⁴ „Przedsiębiorstwo, którego działalność usługowa polega na przygotowywaniu i serwowaniu posiłków dla klientów za opłatą”; *Zakład zbiorowego żywienia* [w:] *Wielki słownik języka polskiego*, <https://wsjp.pl/haslo/podglad/48121/zaklad-zbiorowego-zywienia> (dostęp: 12.02.2025)

¹⁴⁵ RSWR 1990, s. 32–33.

<i>l</i>	2	3	4	5	<i>l</i>	2	3	4	5
Cmolas	2	2	132	56,60	S. Dzikowiec	2	2	80	84,40
Czarna	4	3	200	44,80	Strzyżów	–	–	–	–
Czermin	1	1	48	130,60	Świlcza	5	5	120	152,30
Czudec	3	2	128	92	Trzebowniko	1	1	40	348,80
Fryszak	5	5	267	36,80	Tuszów N.	2	2	102	96,30
Głogów M.		–	–	–	Tyczyn	1	1	48	249
Grodzisko D.	1	1	80	100,10	Wielopole S.	1	1	84	104,70
Hyżne	2	2	48	138,30	Wiśniowa	2	2	56	152,60
Iwierzycze	–	–	–	–	Żołyńia	5	5	300	41,10

Uwaga: Głogów M. – Głogów Małopolski, N. Sarzyna – Nowa Sarzyna, Sędziszów M. – Sędziszów Małopolski, Sokołów M. – Sokołów Małopolski, Chmielnik R. – Chmielnik Rzeszowski, Grodzisko D. – Grodzisko Dolne, S. Dzikowiec – Stary Dzikowiec, Tuszów N. – Tuszów Narodowy, Wielopole S. – Wielopole Skrzyńskie

Źródło: RSWR 1977, s. 162–164.

Jak można zauważyć (zob. tabela 33), funkcjonowały gminy, w których nie było żadnych placówek prowadzących taką działalność, ale były również takie, w których było ich zaskakująco dużo, np. gminy wiejskie, takie jak Kamień czy Świlcza, w których było aż 5–6 takich miejsc.

Dostęp do usług był zdecydowanie lepszy¹⁴⁶. Generalnie w każdej gminie znajdował się przynajmniej jeden punkt zajmujący się taką działalnością.

Tabela 34. Zakłady usługowe w województwie rzeszowskim (1976)

Gminy	Placówki usługowe				Gminy	Placówki usługowe			
	przeciętne zatrudnienie	punkty przyjęć	punkty świadczenia usług	zakłady		przeciętne zatrudnienie	punkty przyjęć	punkty świadczenia usług	zakłady
<i>l</i>	2	3	4	5	<i>l</i>	2	3	4	5
Razem	3361	48	283	1058					
Rzeszów	1549	9	73	257	Kamień	13	1	4	9
Błażowa	34	1	11	9	Kolbuszowa	29	–	5	11

¹⁴⁶ „Wszelkie czynności świadczone na rzecz jednostek gospodarczych prowadzących działalność o charakterze produkcyjnym, tzn. usługi dla celów produkcji nietworzące bezpośrednio nowych dóbr materialnych oraz wszelkie czynności świadczone na rzecz jednostek gospodarki narodowej oraz na rzecz ludności przeznaczone dla celów konsumpcji indywidualnej, zbiorowej i ogólnospołecznej”; *Usługi*, PSSP (dostęp: 12.02.2025).

<i>1</i>	2	3	4	5	<i>1</i>	2	3	4	5
Głogów M.	23	1	4	10	Krasne	27	–	3	15
Kolbuszowa	104	4	7	38	Kuryłówka	3	1	3	3
Leżajsk	87	1	6	43	Leżajsk	19	1	2	18
Łańcut	185	1	9	58	Lubenia	22	1	4	5
Mielec	453	3	24	132	Łańcut	25	–	2	17
N. Sarzyna	7	1	1	4	Markowa	42	–	1	18
Ropczyce	77	3	3	32	Mielec	19	–	1	13
Sędziszów M.	34	–	6	17	Niebylec	9	2	4	9
Sokołów M.	19	2	2	14	Niwiska	2	1	5	2
Strzyżów	68	2	5	40	N. Sarzyna	21	2	5	13
Tyczyn	11	1	4	7	Ostrów	3	–	3	2
Białobrzegi	8	–	1	7	Przeclaw	13	1	5	12
Błazowa	6	–	–	4	Raniżów	6	–	3	3
Boguchwała	22	–	4	10	Ropczyce	16	–	1	10
Borowa	7	2	5	7	Sędziszów M.	4	–	1	3
Chmielnik R.	7	–	4	6	Sokołów M.	7	–	6	1
Cmolas	7	–	1	6	S. Dzikowiec	1	–	6	1
Czarna	21	–	2	15	Strzyżów	24	–	2	8
Czermin	4	1	4	3	Świlcza	51	1	3	14
Czudec	43	2	4	22	Trzebownisko	24	–	4	14
Frysztak	39	1	6	28	Tuszów N.	9	–	9	8
Głogów M.	56	–	–	12	Tyczyn	8	–	–	3
Grodzisko D.	19	1	4	18	Wielopole S.	8	–	3	7
Hyżne	18	–	5	9	Wiśniowa	20	1	4	12
Iwierzycze	–	–	3	–	Żołyńia	28	–	1	14

Uwaga: Głogów M. – Głogów Małopolski, N. Sarzyna – Nowa Sarzyna, Sędziszów M. – Sędziszów Małopolski, Sokołów M. – Sokołów Małopolski, Chmielnik R. – Chmielnik Rzeszowski, Grodzisko D. – Grodzisko Dolne, S. Dzikowiec – Stary Dzikowiec, Tuszów N. – Tuszów Narodowy, Wielopole S. – Wielopole Skrzyńskie

Źródło: RSWR 1977, s. 176–177.

Większość tych zakładów była bardzo mała, zatrudniała po kilka osób. Średnia wojewódzka wynosiła w tym przypadku około 3 pracowników, ale najczęściej pracowały zespoły dwuosobowe.

W województwie dostępni byli specjaliści oferujący usługi w wielu różnych dziedzinach. W roku 1989 największy odsetek zatrudnionych – ponad połowę – stanowili pracownicy punktów świadczących usługi przemysłowe. Najpopularniejsze usługi zaś to budowlane, fryzjersko-kosmetyczne oraz odzieżowo-bielżniarskie. Dużo było również placówek świadczących usługi naprawy sprzętu radiowo-telewizyjnego. Z kolei tylko dwie firmy zajmowały się „gazyfikacją bezprzewodową”.

Tabela 35. Struktura zakładów usługowych w województwie rzeszowskim (1989)

Branże	Zakłady usługowe	Punkty przyjęć	Punkty świadczenia usług	Zatrudnienie
Ogółem	737	21	132	3224
W tym przemysłowe	416	2	31	1812
W tym:				
Naprawa zmechanizowanego i elektrycznego sprzętu gospodarstwa domowego	22	–	–	89
Jubilerskie	13	–	–	20
Ślusarskie i kowalskie	30		7	70
Zegarmistrzowskie	29	–	–	33
Optyczne	7	–	2	24
Motoryzacyjne	36	–	–	618
Naprawa sprzętu radiowego i telewizyjnego	50	–	1	195
Kamieniarskie	2	–	–	4
Szklarskie	25	–	3	32
Stolarskie	24	–	2	120
Meblarsko-tapicerskie	20	–	2	56
Dziewiarskie	6	–	–	27
Odzieżowe i bielizniarskie	56	–	3	293
W tym krawieckie	34	–	–	258
Szewskie	23	–	–	36
Budowlane	136	–	7	668
Handlowe	–	–	68	–
Gazyfikacja bezprzewodowa	2	–	–	24
Pranie, chemiczne czyszczenie, farbowanie	33	19	1	156
Usługi w zakresie opieki zdrowotnej (świadczone przez spółdzielnie pracy)	10	–	–	35
Inne o charakterze osobistym	118	–	20	414
W tym fryzjerskie i kosmetyczne	71	–	–	320
Fotograficzne	13	–	–	33

Źródło: RSWR 1990, s. 311–312.

Sieć zakładów rzemieślniczych oraz świadczących usługi indywidualne wydaje się być dobrze rozwinięta i różnorodna pod względem oferowanych profili. Biorąc pod uwagę ówczesną sytuację na rynku, można założyć, że podstawowym czynnikiem ograniczającym działalność firm w tym zakresie był dostęp do półfabrykatów niezbędnych do ich funkcjonowania. Poważnym problemem były niewątpliwie również braki lokalowe.

W Polsce w 1989 r. znajdowało się 285 370 zakładów usługowych, co oznacza, że na każde 10 000 tys. mieszkańców przypadało 75,10 zakładu. Jednocześnie w województwie wskaźnik ten wynosił 54,40 i był znacznie niższy niż w 1975 (62,60). Należy zatem stwierdzić, że pod względem dostępności usług województwo miało sporo do nadrobienia. W skali państwa najwięcej było zakładów budowlanych (31,20% wszystkich, czyli 89 136), motoryzacyjnych (24 562) i odzieżowo-bielizniarskich (20 762). Struktura tych zakładów różniła się od tej w województwie, co nie powinno dziwić, ponieważ była ona wynikiem potrzeb występujących na danym obszarze¹⁴⁷.

4. Infrastruktura komunalna

4.1. Sieć ogrzewnicza, gazowa i elektryfikacja

Tylko 7 miast województwa miało w 1976 r. sieci ogrzewnicze¹⁴⁸. Długość sieci rozdzielczej bez podłączy domowych wynosiła w Rzeszowie 26,50 km, w Leżajsku 2,40 km, a w Mielcu 21,60 km. Łącznie na terenie województwa pracowało w tym roku 26 kotłowni osiedlowych i tyle samo lokalnych. Najwięcej (13 osiedlowych i 11 lokalnych) było w Rzeszowie, a ponadto funkcjonowały jeszcze w Leżajsku (odpowiednio: 2 + 9), w Łąncucie (3 + 1), w Mielcu (3 + 0), w Ropczycach (2 + 2), w Sędziszowie Małopolskim (1 + 2) i w Strzyżowie (2 + 1)¹⁴⁹.

Do roku 1989 całkowita długość sieci ciepłowniczej w województwie wyniosła 170,50 km w miastach oraz 700 m na terenach wiejskich. Sieć nadal charakteryzowała się dużym zróżnicowaniem pod względem wielkości – w Rzeszowie jej długość wynosiła 111,20 km i była obsługiwana przez 14 kotłowni. W innych miastach było już znacznie gorzej. W dwóch z nich, w Głogowie Małopolskim i Tyczynie, w ogóle nie było sieci grzewczej. Ogrzewanie zbiorowe w Błażowej miało również minimalny zasięg – obejmowało 0,20 km sieci oraz 4 kotłownie, w Strzyżowie (0,30 km i 1 kotłownię), w Sokołowie Małopolskim (0,60 km i 8 kotłowni), w Kolbuszowej (1,20 km i 2 kotłowni), w Łąncucie (1,60 km i 15 kotłowni), w Sędziszowie Małopolskim (2,20 km i 4 kotłowni). Po 5 kotłowni i 3,40 lub 3,70 km sieci posiadały odpowiednio Nowa Sarzyna i Ropczyce. Le-

¹⁴⁷ Pierwsze pozycje są prawie identyczne – w Polsce są to kolejno zakłady budowlane, motoryzacyjne, odzieżowe i bielizniarskie, a w województwie budowlane, fryzjersko-kosmetyczne i odzieżowo-bielizniarskie; por. RS 1990, s. 452; RSWR 1990, s. 311–312.

¹⁴⁸ Także sieć ciepłownicza – „połączone ze sobą urządzenia lub instalacje służące do przesyłania i dystrybucji ciepła ze źródeł ciepła do węzłów cieplnych”; *Sieć ciepłownicza*, PSSP (dostęp: 12.02.2025).

¹⁴⁹ RSWR 1977, s. 195.

zajsk miał w tym roku 5,50 km sieci obsługiwanych przez 15 kotłowni, a Mielec 40,60 km i 3 kotłownie. Liczba miast dysponujących sieciami grzewczymi wzrosła, choć w niektórych przypadkach miało to jedynie symboliczne znaczenie.

W roku 1989 łączna powierzchnia mieszkań ogrzewanych centralnie¹⁵⁰ w województwie wynosiła 2794,20 tys. m², z czego tylko 9,90 tys. m² znajdowało się na wsi. Jedynie w Rzeszowie i Mielcu sieć była stosunkowo dobrze rozwinięta. W Mielcu ogrzewano obszar 597,60 tys. m², a w Rzeszowie 1715,10 tys. m². Powierzchnia ogrzewana centralnie w innych ośrodkach miejskich¹⁵¹ wahała się od 2,40 do 86,00 tys. m².

W roku 1975 na terenie kraju długość sieci wynosiła 3708,70 km, funkcjonowało 1951 kotłowni osiedlowych, 4361 lokalnych, które ogrzewały blisko 42 tys. budynków o powierzchni użytkowej około 95 mln m². Do roku 1989 długość sieci cieplnej osiągnęła 5311 km, a liczba kotłowni różnego typu i wielkości wyniosła łącznie 8311. Ogrzewane mieszkania miały łączną powierzchnię użytkową wynoszącą 199 mln m². Oznacza to, że w analizowanym okresie długość sieci zwiększyła się o ponad 43,00%, liczba kotłowni wzrosła o około 31,00%, a powierzchnia ogrzewana powiększyła się o niemal 110,00%¹⁵². W tym okresie długość sieci grzewczej w województwie wzrosła o 249,00%, liczba kotłowni wszystkich typów o 50,00%, a powierzchnia ogrzewana o niemal 155,00%¹⁵³.

Z danych tych wynika, że w omawianym aspekcie województwo znacznie przewyższało średnią krajową. Notowano wyższe wskaźniki wzrostu, co jednak w pewnym stopniu wynikało z niskiego poziomu wyjściowego. Mimo że dokonano już wiele, wciąż pozostawało sporo do zrealizowania¹⁵⁴.

¹⁵⁰ „Mieszkanie podłączone do instalacji doprowadzającej ciepło (gorącą wodę, parę wodną lub gorące powietrze) z centralnego źródła jego wytwarzania, tj. elektrociepłowni, ciepłowni, kotłowni osiedlowej lub kotłowni lokalnej w budynku wielomieszkańkowym. Do c.o. zalicza się również elektryczne ogrzewanie podłogowe”; *Mieszkanie wyposażone w centralne ogrzewanie*, PSSP (dostęp: 12.02.2025).

¹⁵¹ W Leżajsku, podobnie jak w wielu innych ośrodkach, ogrzewanie miasta zapewniały także kotłownie fabryczne, które dysponowały nadmiarem „mocy”. W tym przypadku, aby „podpiąć” do Hortexu część obiektów miejskich, trzeba było wybudować 3,20 km magistrali, co kosztowało ponad 210 milionów złotych i trwało prawie dziesięć lat (1980–1988). Podobne działania prowadzone były w Rzeszowie, w którym do celów grzewczych wykorzystywano kotłownie Rzeszowskich Zakładów Owocowo-Warzywnych czy WSK-PZL; P. Grata, *Gospodarka komunalna w mieście...*, s. 284–285; K. Kuźniar, *Budowa i rozbudowa miasta Leżajska...*, s. 145; RSWR 1990, s. 100.

¹⁵² Obliczenia własne na podstawie RS 1976, s. 415; RS 1990, s. 430.

¹⁵³ RSWR 1977, s. 195.

¹⁵⁴ W Łańcucie prace nad siecią grzewczą rozpoczęto dopiero w latach 70. i proces ten był bardzo wolny. Do roku 1988 osiągnęła ona zaledwie 1,60 km długości, przy czym zasadniczo obejmowała nowe osiedla powstające w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX w. Wybudowano wówczas 14 przepompowni. Odsetek przyrostu był imponujący, ale stan wyjściowy wynosił „zero”; S. Bonusiak, *Przemiany ekonomiczno-społeczne w Łańcucie w latach 1944–1989...*, s. 361.

W roku 1976 sieć gazowa¹⁵⁵ na terenach wiejskich miała długość 322,10 km i obejmowała 5040 przyłączy do budynków mieszkalnych. Na wsi było 4882 odbiorców gazu sieciowego, a płynnego 6217. W tym samym roku w miastach długości sieci rozdzielczej wynosiła 321,40 km, a przyłączy do budynków mieszkalnych było 6604. Liczba odbiorców gazu sieciowego w miastach wynosiła 38 452, a płynnego 2365. Aż w czterech miastach Rzeszowskiego: Błażowej, Głogowie Małopolskim, Sokołowie Małopolskim oraz Tyczynie nie było sieci gazowej, a funkcjonowali jedynie odbiorcy gazu płynnego. Odpowiednio w poszczególnych miastach było ich 90 – 87 – 63 – 128. Tylko jedno miasto nie miało w ogóle odbiorców gazu płynnego i można przyjąć, że było całkowicie zgazyfikowane. Była nim Nowa Sarzyna, w której było 883 odbiorców gazu z sieci.

W pozostałych miastach wykorzystywane były obydwa źródła dostaw gazu. W Rzeszowie było 22 407 odbiorców gazu z sieci i 1386 odbiorców gazu płynnego, w Kolbuszowej odpowiednio: 623 i 68, w Leżajsku 1459 i 25, w Łańcucie 2150 i 350, w Mielcu 8904 i 34, w Ropczycach 592 i 63, w Sędziszowie Małopolskim 791 i 19, w Strzyżowie 643 i 52. Długość rozdzielczej sieci gazowej w miastach była zróżnicowana. Najdłuższa była w Rzeszowie (134,40 km), w Łańcucie (52,80) i w Mielcu (51,20). W pozostałych ośrodkach, poza Nową Sarzyną (2,00 km), miała długość kilkunastu kilometrów (Kolbuszowa – 15,80; Leżajsk – 19,10; Ropczyce – 19,10, Sędziszów Małopolski – 13,70, Strzyżów – 13,30)¹⁵⁶.

W roku 1989 łączna długość sieci gazowej działającej na obszarze województwa wynosiła 2237,40 km, z czego 579,90 km przypadało na tereny miejskie, a 1657,50 km na obszary wiejskie. Łącznie do sieci wiejskiej podłączono 27 507 odbiorców, natomiast do sieci miejskiej 74 190. Sieć gazowa nadal funkcjonowała tylko w dziewięciu miastach województwa. Jej długość wynosiła 219,70 km w Rzeszowie, 107,00 km w Mielcu, 79,10 km w Łańcucie, 36,50 km w Leżajsku, 33,00 km w Ropczycach, 32,60 km w Kolbuszowej, 28,40 km w Strzyżowie, 27,00 km w Sędziszowie Małopolskim, 16,60 km w Nowej Sarzynie. Liczba odbiorców gazu sieciowego przedstawiała się następująco: 41 650 w Rzeszowie, 16 165 w Mielcu, 4372 w Łańcucie, 3048 w Leżajsku, 1905 w Kolbuszowej, 1890 w Ropczycach, 1757 w Strzyżowie, 1736 w Nowej Sarzynie i 1712 w Sędziszowie Małopolskim¹⁵⁷.

Dane te wskazują, że w analizowanym okresie nastąpił dynamiczny rozwój sieci gazowej na obszarze województwa. Jej długość zwiększyła się z 322,10

¹⁵⁵ „System przewodów doprowadzających paliwa gazowe do odbiorców”; *Sieć gazowa*, PSSP (dostęp: 12.02.2025).

¹⁵⁶ RSWR 1977, s. 194.

¹⁵⁷ RSWR 1990, s. 100.

do 1657,50 km na wsiach (o około 414%), a w miastach z 321,40 do 579,90 (o 80,40%). Zatem globalny wzrost osiągnął poziom 357,50%.

W latach 1978–1989 w skali ogólnokrajowej odsetek mieszkań wyposażonych w sieć gazową zwiększył się z 59,70% do 71,10% w miastach (a więc o 19,10%) oraz z 1,50 do 5,60% na terenach wiejskich (a więc o 273,30%). Odpowiednie dane dla województwa rzeszowskiego potwierdzają zwiększenie liczby mieszkań tego typu z 76,50 do 87,60% (czyli o 11,10%), a na wsiach z 6,10 do 24,80% (tj. o 306,50%)¹⁵⁸. W porównaniu ze średnią krajową województwo było zatem od początku znacznie lepiej zgazyfikowane. W analizowanej dekadzie tempo rozbudowy sieci gazowej w miastach było wolniejsze niż w Polsce, mimo to wciąż pozostawało na wysokim poziomie. Z kolei na obszarach wiejskich wyniki znacznie przewyższały średnią ogólnokrajową¹⁵⁹.

W roku 1976 w województwie rzeszowskim było 81,50 tys. odbiorców energii elektrycznej¹⁶⁰, z czego 50,60 tys. stanowili odbiorcy w miastach, a 30,90 tys. na wsiach. W miastach zużyto w tym roku 54 133 tys. kWh, a na wsi 17 017 tys. kWh. Na każdego odbiorcę wiejskiego przypadało więc 553,40 kWh, a miejskiego 1103,20 kWh.

Liczba odbiorców energii elektrycznej w miastach była mocno zróżnicowana. W małych miejscowościach, takich jak Błażowa czy Sokołów Małopolski, było ok. 400 odbiorców, w średnich ośrodkach, jak Leżajsk czy Łańcut, od 2,90 do 3,70 tys., natomiast w największych miastach województwa liczba ta wynosiła 8,80 tys. w Mielcu i 27,40 tys. w Rzeszowie. W miastach na jednego mieszkańca przypadało kilkaset kWh rocznie. Poziom zużycia prądu wynosił od 140,90 kWh w Głogowie Małopolskim do 404,50 kWh w Kolbuszowej. W pozostałych miastach na każdą osobę przypadało rocznie: w Rzeszowie 301,50; w Błażowej 314,60; w Leżajsku 291,90; w Łańcucie 299,30; w Mielcu 229,40;

¹⁵⁸ RSW 1990, s. XLIV–XLV.

¹⁵⁹ W poszczególnych przypadkach tempo zmian mogło być wręcz imponujące, jednak pamiętać trzeba o wysokości punktu startowego. Budowa sieci gazowej, podobnie jak każdej innej, jest zadaniem długotrwałym i skomplikowanym. W Ropczycach takie działania rozpoczęły się dopiero w 1975 r. i była to wówczas największa inwestycja w infrastrukturę miejską. W ciągu dekady rozbudowano ją od zera do 23,70 km. W Łańcucie taką sieć rozpoczęto budować dopiero w roku 1972. Była to wówczas najważniejsza inwestycja, której rezultatem było blisko 80 km sieci w 1988 r.; S. Bonusiak, *Przemiany ekonomiczno-społeczne w Łańcucie w latach 1944–1989...*, s. 361; Z. Ziolo, *Gospodarka [w:] Ropczyce. Zarys...*, s. 512–513.

¹⁶⁰ Odbiorcy końcowi dokonujący zakupu energii elektrycznej i wykorzystujący ją na potrzeby mieszkaniowe lub produkcyjne; na podstawie: *Odbiorcy energii elektrycznej w gospodarstwach domowych*, PSSP (dostęp: 12.02.2025).

w Nowej Sarzynie 164,40; w Ropczycach 242,70; w Sędziszowie Małopolskim 397,20; w Sokołowie Małopolskim 256,10; w Tyczynie 251,30 kWh¹⁶¹.

Do roku 1989 nastąpił wyraźny postęp w elektryfikacji województwa rzeszowskiego. Przekładał się on na wzrost liczby odbiorców do 124 952 w skali całego analizowanego regionu, z czego 84 062 stanowili odbiorcy miejscy, a 40 890 wiejscy. W tym roku zużycie energii elektrycznej wzrosło do poziomu 135,90 GWh w miastach i 88 GWh na wsi. Oznacza to, że na każdego odbiorcę wiejskiego przypadało 2180,30 kWh, a miejskiego 1641,90 kWh. Liczba odbiorców nadal była bardzo zróżnicowana, w najmniejszych ośrodkach było po kilkuset odbiorców: w Błażowej 663, w Sokołowie Małopolskim 927. Średnie ośrodki miały już kilka tysięcy odbiorców – w Leżajsku było ich przykładowo 3996, a w Łańcucie 4551. Największe miasta Rzeszowskiego posiadały znacznie ponad 10 tys. odbiorców – w Mielcu 15 913, a w Rzeszowie 46 600. Zużycie energii elektrycznej na jednego mieszkańca wynosiło od 304,10 kWh w Ropczycach do 930,90 kWh w Błażowej. Średnie zużycie w miastach osiągnęło poziom 466,00 kWh, natomiast średnia dla całego województwa wyniosła 313,90 kWh.

Większość miejscowości w analizowanym obszarze (z wyjątkiem Ropczyc) zdecydowanie przekraczała tę wartość, jednak w Nowej Sarzynie (321,20), Sędziszowie Małopolskim (343,20) oraz Kolbuszowej (349,50) poziom zużycia energii elektrycznej był jedynie nieznacznie wyższy od średniej dla województwa. Skromnie prezentowały się też największe miasta regionu, czyli Mielec (411,40) i Rzeszów (471,00). W przypadku stolicy województwa wynik ledwie przekraczał średnią dla miast, natomiast w Mielcu nie udało się jej osiągnąć. W kolejnych ośrodkach zużycie prądu było wyższe, co częściowo wynika z niedostatecznego rozwoju ich sieci gazowej i ciepłej. W Strzyżowie, Leżajsku i Łańcucie zużywano ponad 500 kWh na mieszkańca, w Sokołowie Małopolskim ponad 750 kWh, natomiast w Głogowie Małopolskim i Tyczynie nawet ponad 800 kWh na osobę¹⁶².

Zgodnie z danymi zawartymi w Roczniku z 1990 r. w okresie między 1975 a 1989 r. produkcja energii elektrycznej w Polsce wzrosła z 97,20 TWh do 145 TWh, co stanowi wzrost o 49,20%. Oczywiście dane te uwzględniają produkcję energii na potrzeby całego kraju, a zatem także gospodarki. W analizowanym okresie zużycie prądu w gospodarstwach domowych rosło zdecydowanie szybciej – wzrosło z 6936 GWh do 18 663 GWh, co stanowiło wzrost o 169,00%. Największy wzrost odnotowano na wsi, gdzie wyniósł on 265,70%, podczas gdy

¹⁶¹ Budowa stacji energetycznych wbrew pozorom nie była szybka i tania. W Leżajsku GPZ 110/15 kv wybudowano w latach 1977–1979 za kwotę 30,10 mln złotych; K. Kuźniar, *Budowa i rozbudowa miasta Leżajska...*, s. 142; RSWR 1977, s. 193.

¹⁶² RSWR 1990, s. 99.

w miastach był to wzrost o 147,30%¹⁶³. W miastach regionu zanotowano wzrost wynoszący 151,20%, a na wsiach ponad 417,00%. Nie ma wątpliwości, że dzięki inwestycjom dostęp do energii elektrycznej w województwie poprawiał się zdecydowanie szybciej niż w całym kraju. Należy jednak pamiętać, że ta pozytywna konkluzja jest ograniczona przez stosunkowo niski poziom wyjściowy.

4.2. Wodociągi, kanalizacja, oczyszczalnie ścieków, gazów i pyłów

Dostęp ludności miejskiej do wodociągów¹⁶⁴ i kanalizacji¹⁶⁵ był bardzo zróżnicowany. Według danych z 1976 i 1989 r. znaczna grupa populacji miejskiej pozbawiona była możliwości realizacji najbardziej elementarnych (wydawałoby się) potrzeb.

Tabela 36. Ludność miast województwa rzeszowskiego korzystająca z sieci wodociągowej, kanalizacyjnej oraz gazowej w latach 1976 i 1989

Ośrodek	Odsetek korzystających z		
	wodociągu	kanalizacji	gazu
Miasta ogółem	74,60/88,30	70,80/81,80	71,30/89,20
Rzeszów	88,50/93,30	85,40/90,70	80,40/93,90
Błażowa	-/48,20	13,00/12,50	-
Głogów M.	-/90,10	13,30/65,70	-
Kolbuszowa	8,30/74,40	38,90/43,20	36,90/92,30
Leżajsk	42,00/74,60	37,80/62,40	56,10/78,80
Łańcut	66,60/89,90	53,50/79,10	53,40/88,30
Mielec	80,70/90,10	75,30/85,20	89,60/98,50
Nowa Sarzyna	97,40/96,70	97,40/92,20	80,90/99,60
Ropczyce	97,40/68,80	97,40/58,70	80,90/83,10
Sędziszów M.	63,10/96,50	30,30/86,20	54,50/95,40
Sokołów M.	-/61,20	-/19,00	-
Strzyżów	31,40/63,20	44,70/59,00	47,20/76,30
Tyczyn	39,40/50,10	14,10/21,00	-

Źródło: RSWR 1977, s. 191; RSWR 1990, s. 96.

¹⁶³ RS 1990, s. XXXVI–XXXVII, XLIV.

¹⁶⁴ „Kompleks urządzeń wodociągowych służących do ujęcia wód powierzchniowych i podziemnych, studni publicznych, urządzeń służących do magazynowania i uzdatniania wód, sieci wodociągowej, urządzenia regulujące ciśnienie wody”; *Wodociąg*, PSSP (dostęp: 12.02.2025).

¹⁶⁵ Kompleks urządzeń kanalizacyjnych: sieci kanalizacyjne, wyloty urządzeń służące do wprowadzania ścieków do wód lub do ziemi oraz urządzenia podczyszczające i oczyszczające ścieki, a także przepompownie ścieków; *Kanalizacja*, PSSP (dostęp: 12.02.2025).

Dane przedstawione w tabeli 36 wskazują, że zaspokajanie podstawowych potrzeb mieszkańców nie było na odpowiednim poziomie. Zaledwie nieco ponad 70,00% mieszkańców miast miało dostęp do wszystkich trzech podstawowych mediów. Stosunkowo dobra sytuacja występowała w największych miastach regionu – w Rzeszowie, gdzie wszystkie podstawowe wskaźniki przekroczyły 80,00%, oraz w Mielcu, który dysponował ponad 75,00% dostępem do wszystkich wymienionych mediów. Najlepiej było jednak w małej, świeżo uprzemysłowionej Nowej Sarzynie, gdzie w dwóch przypadkach wskaźniki dochodziły do 97,50%. Względnie dobra sytuacja, przynajmniej w porównaniu do innych miejscowości w województwie, utrzymywała się w takich ośrodkach, jak Łańcut, Ropczyce, Sędziszów czy Leżajsk, gdzie co najmniej jeden z analizowanych wskaźników przekraczał poziom 50,00%¹⁶⁶.

Pozostałe ośrodki funkcjonowały zdecydowanie poniżej tego skromnego poziomu, a poziom życia w Sokołowie Małopolskim, który był całkowicie pozbawiony wodociągów, kanalizacji oraz sieci gazowej, musiał wyglądać wręcz tragicznie. Trudna sytuacja była także w Błażowej i Głogowie Małopolskim, w których tylko ok. 13,00% mieszkańców miało dostęp do jednej sieci – kanalizacyjnej, niewiele lepiej było również w Tyczynie czy Kolbuszowej. Ogólnie rzecz biorąc, jeśli chodzi o przedstawione powyżej techniczne możliwości poprawy jakości życia mieszkańców, w województwie było jeszcze wiele do zrobienia.

Dane ogólnopolskie jednak podważają tę ocenę. Okazuje się, że poziom, jaki uzyskano w województwie, był całkiem dobry, gdyż utrzymywał się na poziomie średniej krajowej. W roku 1978 w Rzeszowskim ok. 86,80% mieszkań w miastach miało przyłącza wody. W roku 1989 było już 95,30% mieszkań, co oznacza wzrost o 9,80%. Odpowiednie dane dla Polski wynosiły 87,20 i 95,00%

¹⁶⁶ W tym okresie dochodziło w praktyce do rewolucyjnych zmian, chociaż mało widocznych w statystykach. Przykładowo w Leżajsku zamiast niewydajnych studni głębinowych w ciągu omawianego okresu wybudowano wielokilometrową sieć wodociągów, które objęły większość ludności miasta. Ich rozbudowa była możliwa dzięki uruchamianiu kolejnych „wodochłonnych” zakładów przemysłowych i celowej polityce miasta. W Łańcutie przez wiele lat wodę dostarczały całkowicie niewydolne wodociągi „ordynackie”, ale docierała ona tylko do „niewielkiej liczby mieszkańców”. Większość z nich – jak pisze S. Bonusiak – czerpała wodę ze studni publicznych. Niewielkie inwestycje realizowane w tym zakresie (również dot. kanalizacji) uległy wyraźnemu przyspieszeniu dopiero w latach osiemdziesiątych. To był najlepszy okres w dziejach miasta. W Ropczycach wodociągi były budowane od 1962 do 1985 r. (miały wówczas 27,90 km). Trudna sytuacja była nawet w Rzeszowie, w którym na początku lat siedemdziesiątych XX w. utrzymywał się stan „strukturalnego niedoboru wody”, co wiązało się ze złą jej jakością spowodowaną brakiem oczyszczalni ścieków, ciągłym opóźnieniem oddania do użytku nowych ujęć wody, a przede wszystkim fatalnym stanem sieci wodno-kanalizacyjnej wynikającym z jakości produkcji i wykopania; S. Bonusiak, *Przemiany ekonomiczno-społeczne w Łańcutie w latach 1944–1989...*, s. 361; P. Grata, *Gospodarka komunalna w mieście...*, s. 286, 288–289, 295–298; K. Kuźniar, *Budowa i rozbudowa miasta Leżajska...*, s. 133–134; Z. Ziolo, *Gospodarka [w:] Ropczyce. Zarys...*, s. 512.

(i 8,90% wzrostu globalnego). Przyrost, który miał miejsce w Rzeszowskim, był większy niż w kraju, co umożliwiło przekroczenie średniej krajowej w dostępie do wody pod koniec analizowanego okresu. Jeszcze lepsze wyniki osiągnięto na wsi – tam zanotowano wzrost o 88,90% (wzrost liczby takich mieszkańców z 34,20 do 64,60%). Odpowiednie wielkości dla Polski wyniosły zaś 35,80% w 1978 r. i 64,30% w 1989 r., a ogólny wzrost wyniósł w tym przypadku 79,60%¹⁶⁷.

Według danych statystycznych w województwie rzeszowskim poziom życia ludności mierzony dostępem do usług komunalnych nie był najlepszy. Na 13 miast istniejących w województwie tylko 12 było wyposażonych w sieć kanalizacyjną i stan ten się nie zmienił przez cały analizowany okres. Z tych 12 ośrodków miejskich, które posiadały sieć kanalizacyjną, tylko kilka miało możliwość choćby częściowego oczyszczania swoich ścieków. W roku 1975 takich miast było 3 (1 oczyszczalnia mechaniczna i 2 biologiczno-mechaniczne). Do roku 1980 sytuacja ta zmieniła się tylko nieznacznie – nadal mniej niż połowa ośrodków miejskich posiadała oczyszczalnię. W tym roku funkcjonowały bowiem 2 oczyszczalnie mechaniczne i 3 mechaniczno-biologiczne. Do roku 1985 sytuacja nie zmieniła się. Dopiero w ostatnim pięcioleciu lat 80. uległa ona wyraźnej poprawie. Ostatecznie w 1989 r. na terenie województwa działało 5 oczyszczalni mechanicznych i 4 mechaniczno-biologiczne¹⁶⁸.

W roku 1975 w Polsce znajdowało się 810 ośrodków miejskich, z których zaledwie 38,40% (311) miało dostęp do oczyszczalni ścieków. W przedsiębiorstwach tych oczyszczano około 31,00% całości ścieków miejskich, mniej więcej po połowie w oczyszczalniach mechanicznych (15,60%) i biologicznych (15,40%)¹⁶⁹.

W roku 1989 w kraju znajdowały się 825 miasta, z czego 459 było podłączonych do oczyszczalni ścieków. Spośród nich 167 posiadało oczyszczalnie wyłącznie mechaniczne, a pozostałe 292 oczyszczalnie mechaniczno-biologiczne. Nadal jednak aż 366 miast nie dysponowało tego typu udogodnieniami¹⁷⁰.

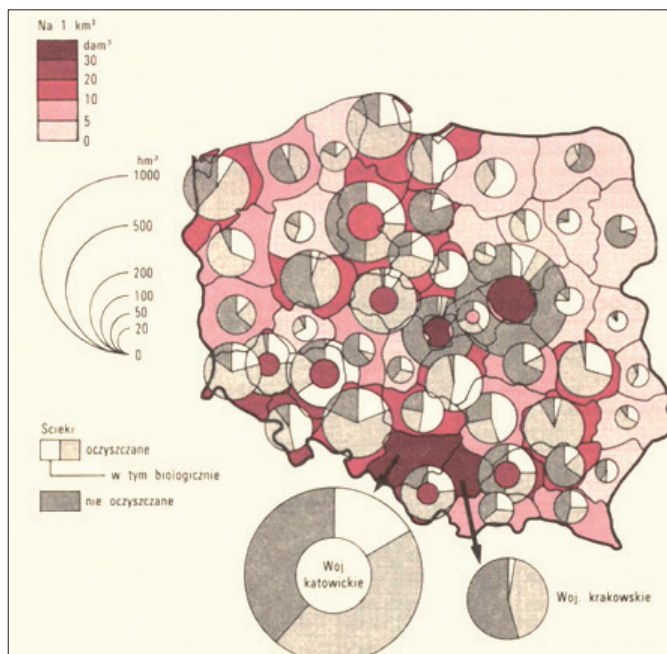
¹⁶⁷ Bardzo dużo zależało od mobilizacji lokalnego społeczeństwa. Wiele z inwestycji wykonywano w czynnie społecznym, dzięki czemu udawało się przyspieszyć, a czasem nawet rozpocząć ich budowę. Zazwyczaj działania te koordynował specjalny komitet – tak było przykładowo w Przewrotnem, gdzie w 1982 r. powstał Społeczny Komitet Budowy Wodociągów. Planowane zadanie zakończono w 1986 r. Notabene na wsi tak samo budowano domy wiejskie czy remizy strażackie; D. Walczewska, *Od Przewrotnej do Przewrotnego...*, s. 151–152, 166; RSW 1990, s. XLV.

¹⁶⁸ W Łąncucie oczyszczalnię ścieków budowano przez dekadę (od 1976 do 1986 r.), a koszty wyniosły ponad ćwierć miliarda zł. W Rzeszowie o budowie oczyszczalni ścieków (i nowoczesnego wysypiska śmieci) mówiono już w latach sześćdziesiątych, ale rozpoczęto ją dopiero w 1974 r. Budowa ciągnęła się bardzo długo, a kolejne terminy oddania były przesuwane. Ostatecznie zakończono ją dopiero w 1988 r. i wówczas skończyły się problemy mieszkańców z ilością dostarczonej wody. O jakość trzeba było jeszcze walczyć; P. Grata, *Gospodarka komunalna w mieście...*, s. 288–289; RSW 1990, s. XLV, s. 20–21.

¹⁶⁹ RS 1976, s. 14.

¹⁷⁰ RS 1990, s. 25.

Z analizy wynika, że sytuacja na Rzeszowszczyźnie nie różniła się pod tym względem od ogólnokrajowej, która – jak widać – pozostawiała wiele do życzenia¹⁷¹. Ograniczenia bezpośrednio wpływały na stan środowiska. Brak oczyszczalni skutkowało zanieczyszczeniem rzek, które dalej roznosiły zanieczyszczenia chemiczne i biologiczne w sieci wodnej, dodatkowo skażając glebę i wody podziemne.

Schemat 12. Ścieki przemysłowe i komunalne wymagające oczyszczenia w 1988 r.

Źródło: MRS 1990, s. 27.

W roku 1990 na terenie województwa rzeszowskiego działały cztery zakłady przemysłowe, które odpowiadały za 91,00% wszystkich zanieczyszczeń

¹⁷¹ Takich informacji, jak np. o stanie czystości rzek, nie popularyzowano, ale zdarzało się, że nie było innej możliwości. W kalendarium dziejów Mielca podawano, że Wisłoka była wielokrotnie zanieczyszczana i jej woda nie nadawała się do spożycia. Zasadniczo na jej oczyszczenie potrzeba było kilku godzin. Tak było przykładowo w październiku 1976 r. (zanieczyszczenie styrenem), w lipcu 1978 r. (zanieczyszczenie butanolem i ksylenem przez Zakłady Tworzyw Sztucznych w Pustkowie), w listopadzie 1978 r. (rozsuszczałniki naftowe), w grudniu 1978 r. (formaldehyd), w lutym 1979 r. (olej maszynowy z Zakładów Opon Samochodowych „Stomil” w Dębicy – największe zatrucie w dotychczasowej historii, wodociągi wyłączono od 7 do 10 lutego), w lutym, grudniu 1985 r. (formaldehyd z Pustkowa), w kwietniu 1986 r. (trzykrotne wycieki formaldehydu), w lipcu 1987 r. (rozsuszczałniki), w styczniu, marcu, czerwcu (trzy razy) 1988 r. (zanieczyszczenia chemiczne); J. Witek, *Kalendarium wydarzeń w Mielcu...* s. 500–525.

wód pochodzenia przemysłowego w regionie. Były nimi: Łańcuckie Zakłady Przemysłu Spirytusowego „Polmos” w Łańcucie, Fabryka Maszyn w Leżajsku, Łańcucka Fabryka Śrub w Łańcucie oraz Rzeszowska Spółdzielnia Mleczarska w Trzebownisku¹⁷². Łącznie odpowiadały one za wytworzenie 851 „jednostek” zanieczyszczeń, odpowiednio: 141 – 202 – 256 – 252.

Sytuacja związana z zanieczyszczeniem powietrza również nie uległa znaczącej poprawie. W roku 1975 działało siedem zakładów mających szkodliwy wpływ na jakość powietrza – żaden z nich nie dysponował technologią redukcji zanieczyszczeń gazowych¹⁷³, a zanieczyszczenia pyłowe¹⁷⁴ ograniczano jedynie w pięciu z nich. Do roku 1980 roku sytuacja uległa zmianie na tyle, że jeden z zakładów został wyposażony w filtry gazowe. W roku 1985 spośród trzynastu trucicieli dwunastu posiadało reduktory zanieczyszczenia pyłowego, a jeden gazowego. Do roku 1989 liczba zakładów uciążliwych wzrosła do 22, z czego 20 wyposażono w filtry pyłowe, a jedynie 2 w filtry gazowe. Liczba zainstalowanych filtrów była odwrotnie proporcjonalna do ilości emitowanych pyłów i gazów przez zakłady szczególnie uciążliwe dla środowiska. Emisja w tych zakładach w 1975 r. wynosiła 3,40 tys. ton zanieczyszczeń pyłowych oraz 7,50 tys. ton zanieczyszczeń gazowych. W kolejnych latach wielkości te kształtowały się następująco: 1980 – 5,80 i 15,60; 1985 – 5,50 i 16,40; 1989 – 4,10 i 19,00 tys. ton. W następujących latach udało się zredukować w oczyszczalniach pyłowych: 1980 – 25,40; 1985 – 32,30; 1989 – 46,10 tys. ton zanieczyszczeń, ale w gazowych wielkości te zamykały się w granicach od 0,30 do 0,50 tys. ton. Oznacza to, że redukcja zanieczyszczeń pyłowych wyniosła ok. 85,60% w 1975 r., a do 91,80% w 1989 r., natomiast w przypadku zanieczyszczeń gazowych spadek ten wyniósł z 1,90% w 1980 r. do 0,60% w 1989 r. (dla roku 1975 nie podawano wskaźnika oczyszczeń gazowych)¹⁷⁵.

¹⁷² Zestawienie znajdujące się w roczniku niestety nie ma określonych jednostek miary – najprawdopodobniej nie zmieściły się one w opisie tabeli. Autor sądzi, że chodzi tu o tony lub hektolitry zanieczyszczeń. Całe województwo produkowało łącznie 23 756 jednostek ścieków, w tym do wód powierzchniowych odprowadzono bezpośrednio 18 975. Oczyszczanie metodą biologiczną, chemiczną lub mechaniczną bezwzględnie wymagało 12 889 jednostek ścieków; RSWR 1990, s. 138.

¹⁷³ „Emisja do atmosfery substancji gazowych, których stężenie przekracza średnią zawartość tych substancji w powietrzu czystym, negatywnie oddziałując na zdrowie człowieka oraz na stan i jakość środowiska”; *Zanieczyszczenia gazowe*, PSSP (dostęp: 12.02.2025).

¹⁷⁴ „Emisja do atmosfery stałych cząstek o rozdrobnieniu makroskopowym i koloidalnym, których stężenie przekracza średnią zawartość tych substancji w powietrzu czystym, negatywnie oddziałując na zdrowie człowieka oraz na stan i jakość środowiska”; *Zanieczyszczenia pyłowe* (dostęp: 12.02.2025).

¹⁷⁵ RSWR 1990, s. 20–21.

W roku 1976 zgodnie z oficjalnymi danymi w Polsce znajdowało się 871 zakładów klasyfikowanych jako „uciążliwe dla czystości powietrza atmosferycznego”. Zdecydowana większość (736) z tych zakładów dysponowała bardzo ograniczonymi możliwościami oczyszczania zanieczyszczeń gazowych. Zgodnie z ustaleniami posiadane urządzenia zatrzymywały około 18 262,10 tys. ton zanieczyszczeń, w tym 1342,70 tys. ton popiołu lotnego; 172,60 tys. ton pyłów metalurgicznych; 478,60 tys. ton pyłów z cementowni. Do tego dochodziła emisja gazów w wysokości 3029,90 tys. ton, w tym 2081 tys. ton dwutlenku siarki oraz 591,80 tys. ton tlenku węgla¹⁷⁶.

Odpady przemysłowe nagromadzone na 1 km ² w tys. t		Ścieki wymagające oczyszczenia na 1 km ² w dm ³	Emisja równoważna pyłów i gazów wyrażona SO ₂ na 1 km ² w t
5	POLSKA	14	40
243	Rybnicki	64	423
197	Wałbrzyski	77	314
112	Górnośląski	272	868
80	Legnicko-Głogowski	29	100
65	Bełchatowski	31	2793
56	Inowrocławski	58	148
35	Białe-Zagłębie	32	78
35	Koniński	128	455
32	Krakowski	85	340
22	Tarnobrzegi	47	163
22	Opolski	93	389
18	Szczyński	38	124
14	Myszkowsko-Zawierciański	70	450
8	Wrocławski	127	454
7	Częstochowski	103	411
6	Turoszowski	80	1029
4	Puławski	27	137
4	Gdański	38	74
3	Tarnowski	57	172
2	Tomaszowski	73	159
1	Płocki	148	474
1	Łódzki	178	237
1	Bydgosko-Toruński	60	87
1	Jeleniogórski	57	230
0,5	Poznański	83	66
0,2	Wrocławski	74	102
0,01	Chełmski	7	79

Zakłady o największej ilości odpadów nagromadzonych w 1989 r.:

- Zakłady Górnicze „Rudna”. Rudna — 231 mln t.
- KWK „Sosnica”. Gliwice — 69 mln t.
- Zakłady Górnicze „Lubin”. Lubin — 59 mln t.

Zakłady odprowadzające najwięcej ścieków nie oczyszczanych w 1989 r.:

- Zakłady Górniczo-Hutnicze „Bolesław”. Bukowno — 105 hm³.
- Elektrociepłownia „Siekierki”. Warszawa — 102 hm³.
- Zakłady Chemiczne „Organika — ZACHEM”. Bydgoszcz — 26 hm³.

Zakłady o największej emisji równoważnej w 1989 r.:

- Elektrownia „Bełchatów”. Rogowice — 696 tys. t.
- Huta im. T. Sendzimir, Kraków — 570 tys. t.
- Elektrownia „Turów”. Bogatynia — 492 tys. t.

Obszary uszeregowano według malejącej wielkości wskaźnika nagromadzonych odpadów przemysłowych wyrażonego w tys. t na 1 km².

Schemat 13. Obszary ekologicznego zagrożenia w Polsce w 1989 r.

Źródło: MRS 1990, s. 31.

Dane dla Rzeszowskiego wskazują, że w regionie znajdowało się 7 zakładów uciążliwych, z których 5 wyposażonych było w filtry różnego rodzaju. Zatrzymywały one w tym roku 19,60 tys. ton zanieczyszczeń pyłowych, w tym 3 tys. ton popiołu lotnego. Jednocześnie zakłady te emitowały 7,50 tys. ton gazów, w tym 6,50 tys. ton dwutlenku siarki i 0,4 tys. ton tlenku węgla¹⁷⁷.

¹⁷⁶ RS 1976, s. 16.

¹⁷⁷ Tamże.

Pod koniec lat osiemdziesiątych XX w. w Polsce odnotowano 1612 zakładów, które miały negatywny wpływ na jakość powietrza. Z tej liczby 1390 miało filtry wylapujące pyły, a 152 zanieczyszczenia gazowe. Łączna emisja zanieczyszczeń pyłowych wynosiła wówczas 1513 tys. ton, a gazowych 5113 tys. ton. Statystycznie zatrzymywano około 94,90% zanieczyszczeń pyłowych i 15,30% gazowych¹⁷⁸. W województwie rzeszowskim odnotowano łącznie 22 zakłady uznawane za uciążliwe dla środowiska, z czego 20 wyposażono w osadniki pyłowe, a 2 w osadniki gazowe. Fabryki te emitowały łącznie 4 tys. ton zanieczyszczeń pyłowych oraz 19 tys. ton zanieczyszczeń gazowych. Z tej ilości udało się wychwycić 91,80% pyłów i zaledwie 0,50% gazów. Choć może się to wydawać zaskakujące, pod względem skuteczności wychwytywania gazów wynik ten był lepszy niż w 20 kolejnych jednostkach administracyjnych¹⁷⁹.

W województwie największy wpływ na skażenie środowiska miały:

- Wytwórnia Sprzętu Komunikacyjnego „PZL Rzeszów” w Rzeszowie – 8500 ton emisji rocznie w przeliczeniu na SO₂;
- Wytwórnia Sprzętu Komunikacyjnego „PZL Mielec” w Mielcu – 8090 ton emisji rocznie w przeliczeniu na SO₂;
- Zakład Energetyczny Elektrociepłownia Rzeszów w Załężu – 7258 ton emisji rocznie w przeliczeniu na SO₂;
- Cukrownia „Ropczyce” w Ropczycach – 4233 ton emisji rocznie w przeliczeniu na SO₂;
- Zakłady Chemiczne „Organika-Nowa Sarzyna” w Nowej Sarzynie – 3553 ton emisji rocznie w przeliczeniu na SO₂;
- Zakłady Magnetyzowe „Ropczyce” w Ropczycach – 3448 ton emisji rocznie w przeliczeniu na SO₂;
- Rzeszowskie Zakłady Przemysłu Owocowo-Warzywnego w Rzeszowie – 2568 ton emisji rocznie w przeliczeniu na SO₂.

Te siedem zakładów odpowiadało rocznie za emisję 37 650 8500 ton w przeliczeniu na SO₂, co stanowiło ponad 80,00% wszystkich zanieczyszczeń tego typu. Podczas gdy zanieczyszczenia pyłowe były wychwytywane średnio w ponad 90,00%, oczyszczanie gazów praktycznie nie było stosowane. Przy rocznej emisji wynoszącej ok. 1 9012 ton gazów w Rzeszowskim oczyszczano 0,60% tej ilości. Spośród głównych trucicieli tylko „Organika” dysponowała technologią pozwalającą na redukcję 7,10% własnej emisji w tym zakresie. Pozostałe przedsiębiorstwa nie miały nawet tak ograniczonych możliwości¹⁸⁰.

Nie ma wątpliwości, że możliwości oczyszczania wód i powietrza pozostawiały wiele do życzenia. Było to oczywiście skutkiem wieloletniej polityki pań-

¹⁷⁸ RS 1990, s. 26.

¹⁷⁹ Tamże, s. 27.

¹⁸⁰ RSWR 1990, s. 142.

stwa, która przez długi czas marginalizowała kwestie ochrony środowiska i zdrowia publicznego. W efekcie w tym obszarze stale odczuwano niedobory, których przezwyciężenie było trudne przede wszystkim ze względu na sytuację gospodarczą. Jakość wód i powietrza, szczególnie w regionach, w których znajdowały się uprzemysłowione ośrodki miejskie, pozostawiała zatem wiele do życzenia.

Z perspektywy ochrony środowiska należy również wspomnieć o zakładach, które gromadziły odpady na swoich terenach lub na pobliskich wysypiskach. Do trzech najważniejszych należą: Zakłady Chemiczne „Organika-Nowa Sarzyna”, Elektrociepłownia Rzeszów na Załężu oraz łańcuckie „Śruby”. Są to te same przedsiębiorstwa, które wcześniej wskazywano jako największych producentów ścieków i zanieczyszczeń gazowych¹⁸¹.

Dziesięć miast województwa rzeszowskiego uznawano w 1989 r. za ośrodki o wysokim stopniu zagrożenia dla środowiska ze względu na wytwarzane przez nie zanieczyszczenia komunalne i przemysłowe. Z łącznej produkcji ścieków w województwie wynoszącej 47 054 dam³ poszczególne miasta generowały następujące ilości (w dam³): Kolbuszowa – 433, Leżajsk – 1996, Łańcut – 1461, Mielec – 8111, Nowa Sarzyna – 3439, Ropczyce – 1037, Rzeszów – 28 140, Sędziszów Małopolski – 533 i Strzyżów – 474¹⁸².

Z uwagi na trudne warunki życia części mieszkańców Rzeszowa, zwłaszcza tych mieszkających w silnie zanieczyszczonych rejonach, warto zauważyć, że zakłady z tego regionu nie znalazły się na liście największych trucicieli Polski. Niemniej jednak, ze względu na swoje położenie geograficzne, region ten był narażony na wpływ kilku uciążliwych obszarów – szczególnie położonych na zachód od niego okręgów krakowskiego i tarnowskiego, a w mniejszej mierze również ulokowanego na północy tarnobrzeskiego.

5. Drogi, tereny zielone i rekreacyjne

5.1. Drogi

W roku 1976 na terenie województwa znajdowało się 4032,30 km dróg, w tym 389,20 km dróg o nawierzchni ulepszonej¹⁸³. Spośród tej liczby w miastach znajdowało się 473,10 km dróg (odpowiednio 296,10 km dróg ulepszonych), a na wsiach 3559,20 km szlaków, w tym 93,10 km o lepszej jakości.

¹⁸¹ Tamże, s. 144.

¹⁸² Tamże, s. 146.

¹⁸³ Za drogę posiadającą nawierzchnię ulepszoną należy rozumieć szlaki posiadające wykończenie klinkierowe, betonowe, kostkowe, z płyt kamiennieo-betonowych i bitumiczne.

Wojewódzki Rzeszów dysponował największą liczbą jezdni, których długość wynosiła 170,30 km, z czego 105,70 km miało nawierzchnię ulepszoną. Oznacza to, że 62,00% dróg w Rzeszowie zostało zakwalifikowanych do połączeń komunikacyjnych o wyższej jakości¹⁸⁴. Wojewódzki Rzeszów odbiegał pod tym względem od kilku mniejszych ośrodków. Lepiej rozbudowane połączenia miały wówczas Leżajsk, Mielec, Ropczyce, Strzyżów czy Tyczyn. Nowa Sarzyna wyróżniała się inną klasą – wszystkie połączenia uznano bowiem za charakteryzujące się lepszą jakością¹⁸⁵. Na drugim biegunie znajdował się Tyczyn, w którym aż 2/3 połączeń miało charakter nieulepszony.

Tabela 37. Struktura sieci drogowej miast i miasteczek województwa rzeszowskiego według stanu na 1976 r. (bez Rzeszowa)

Miasto	Ogółem			Miasto	Ogółem		
	w km ²	nawierzchnia	ulepszona		w km ²	nawierzchnia	ulepszona
		w km ²	w % ogółu			w km ²	w % ogółu
Błażowa	11,60	7,10	61,20	Nowa Sarzyna	6,80	6,80	100,00
Głogów M.	26,10	11,00	42,10	Ropczyce	27,20	20,50	75,40
Kolbuszowa	25,40	12,60	49,60	Sędziszów M.	15,30	10,70	70,00
Leżajsk	34,20	25,20	73,70	Sokołów M.	13,80	9,30	67,40
Łańcut	46,50	27,50	59,10	Strzyżów	23,70	16,90	71,30
Mielec	48,60	35,20	72,40	Tyczyn	23,50	7,60	32,30

Uwaga: Głogów M. – Głogów Małopolski; Sędziszów M. – Sędziszów Małopolski; Sokołów M. – Sokołów Małopolski.

Źródło: RSWR 1977, s. 196–197.

Poziom nasycenia miast nowoczesną siecią drogową nie zależał w tym przypadku od wielkości ośrodka. Najwyższą infrastrukturą drogową dysponowały ośrodki przemysłowe, które były w trakcie intensywnej rozbudowy. Z kolei tam, gdzie budowano mało lub inwestycje w przemysł były ograniczone (jak w Tyczynie będącym właściwie sypialnią Rzeszowa), sytuacja była najgorsza.

W roczniku statystycznym z 1974 r. wykazano, że na rzeszowskich wsiach znajdowało się 3559,20 km dróg, w tym 93,10 km dróg ulepszonych. Stanowiło

¹⁸⁴ Obliczenia własne na podstawie RSWR 1977, s. 196–197.

¹⁸⁵ Taka sytuacja w Nowej Sarzynie wynikała z tego, że miała ona bardzo świeży rodowód. Powstała jako osiedle fabryczne przy planowanych do uruchomienia w ramach COP-u zakładach chemicznych. Budowę ośrodka rozpoczęto przed wojną, ale ukończono (po odbudowie) dopiero po jej zakończeniu. Od początku był to więc ośrodek budowany zgodnie z nowoczesnymi koncepcjami urbanistycznymi i planami, w całkowitym oderwaniu od pobliskiej wsi Sarzyna, do której nawiązuje jego nazwa; G. Wadas, *Zarys historii Nowej Sarzyny...*, s. 157–158.

to 2,60% całości sieci. Jednocześnie jest to dowód na to, że w województwie większość z 389,20 km dróg ulepszonych znajdowała się w miastach (78,40%)¹⁸⁶.

W wyniku zmiany klasyfikacji dróg dokonanej przez władze państwowe w 1986 r. dane dotyczące stanu połączeń komunikacyjnych w województwie utraciły porównywalność. Po zmianach w 1989 r. długość dróg publicznych o twardej nawierzchni wynosiła 2309 km, co odpowiada 52,50 km na każde 100 km² powierzchni województwa. Wyraźny spadek w porównaniu do roku 1975 wynikał z usunięcia z grupy dróg publicznych połączeń gminnych, które wcześniej do niej należały. Według danych z 1989 r. w województwie znajdowało się 2309 km dróg publicznych, z czego 2125 km miało nawierzchnię ulepszoną¹⁸⁷.

Przyjmując rok 1976 jako punkt odniesienia (100), długość sieci dróg publicznych utwardzonych w województwie systematycznie rosła, osiągając wartość 102,50 w roku 1980 i 104,50 w roku 1985. Można zatem stwierdzić, że sieć drogową była stopniowo rozbudowywana oraz że jej gęstość przewyższała średnią krajową. Według danych z 1989 r. na 100 km² powierzchni w Polsce przypadało średnio 51,00 km dróg, podczas gdy w województwie rzeszowskim było to 52,50 km. Wyższy wskaźnik w tym regionie wynikał z dużej liczby miejscowości, co wiązało się z koniecznością zapewnienia im odpowiedniej komunikacji¹⁸⁸. W roku 1975 (wg klasyfikacji z 1990 r.) w Polsce znajdowało się 141,90 tys. km dróg publicznych, co dawało nasycenie na poziomie 45,60 km na 100 km². W roku 1989 było to odpowiednio 158,80 i 51,00¹⁸⁹. Chociaż dane mogą być mylące, nie ulega wątpliwości, że sytuacja w Rzeszowskim z roku na rok ulegała poprawie, a tempo zachodzących zmian było co najmniej porównywalne, a nawet nieco szybsze niż w skali całego kraju.

Potwierdzeniem stopniowej poprawy dostępności komunikacyjnej w województwie jest rozwój sieci połączeń realizowanych w tamtym czasie w Polsce przez Państwową Komunikację Samochodową (PKS). W kolejnych latach PKS systematycznie rozwijała swoją sieć połączeń, osiągając długość tras: w 1976 r. – 546 km, w 1980 – 1530 km, w 1985 – 1750 km, a w 1989 – 1934 km. W rezultacie wskaźnik nasycenia połączeniami osiągnął wartość 44 km na 100 km² oraz 27 km na 10 000 mieszkańców. Podczas gdy pierwsza z tych wartości przewyższała średnią ogólnokrajową wynoszącą 38,70, druga była od niej wyraźnie niższa (średnia krajowa wynosiła 31,80). W porównaniu z najbliższymi sąsiadującymi regionami w województwie rzeszowskim występowała wyraźnie wyższa gęstość połączeń PKS (w krośnieńskim – 32,40; przemyskim – 34,40; tarnobrzeskim – 37,90), mimo że nasycenie tych połączeń na 10 000 mieszkańców było

¹⁸⁶ RSWR 1977, s. 196–197.

¹⁸⁷ RSW 1990, s. 238; RSWR 1990, s. 30; MRS 1990, s. 199.

¹⁸⁸ Obliczenia własne na podstawie RSWR 1990, s. 30; MRS 1990, s. 199.

¹⁸⁹ RS 1990, s. XL–XLI.

zauważalnie niższe (odpowiednio: 37,60; 37,60; 40,00). Ten ostatni wskaźnik ma związek ze zdecydowanie większą liczbą mieszkańców i większą gęstością zaludnienia¹⁹⁰.

W odniesieniu do nasycenia regionu prywatnymi samochodami osobowymi w omawianym okresie odnotowano wyraźny wzrost, który miał charakter ogólnokrajowy. W roku 1975 na 1000 mieszkańców kraju przypadało 30,50 pojazdu, natomiast w 1989 r. już 125,30, a więc ponad 4 razy więcej. W podobnym tempie zwiększała się liczba zarejestrowanych samochodów w południowo-wschodniej Polsce. W województwie rzeszowskim liczba ta wzrosła z 22,00 do 118,80, co wprawdzie nadal było poniżej średniej krajowej, ale oznaczało ok. 5,5-krotny wzrost.

Sytuacja u sąsiadów była jeszcze korzystniejsza, jednak ich punkt wyjścia był znacznie niższy. W województwie krośnieńskim nasycenie wzrosło z 16,50 do 97,60; w przemyskim z 11,50 do 79,60; a w tarnobrzeskim z 15 do 99,20¹⁹¹. Nie ma wątpliwości, że proces „usamochodawiania” regionu postępował szybciej niż w skali kraju, a imponujący wzrost był głównie efektem znacznego opóźnienia, w rezultacie czego chociaż ogólne liczby nie były duże, to procentowe zmiany wyglądały bardzo korzystnie.

Tabela 38. Pojazdy samochodowe zarejestrowane w województwie rzeszowskim w latach 1977–1989

Wyszczególnienie	1977	1980	1985	1989
	(w tys.)			
Ogółem	77,30	90,50	157,60	142,10
W tym:				
Samochody osobowe	18,20	31,50	63,40	86,30
w tym prywatne	17,00	30,80	61,30	85,10
Autobusy	1,20	1,60	2,30	1,90
Samochody ciężarowe	9,50	13,20	18,00	14,90
w tym prywatne	1,40	2,20	6,30	7,50
Motocykle i skutery	40,40	32,40	47,30	36,60
w tym prywatne	40,10	32,10	46,90	36,30

Źródło: RSWR 1979, s. 214; RSWR 1990, s. 292.

O ile wzrost liczby samochodów osobowych był wyraźny, o tyle w pozostałych sektorach motoryzacyjnych nie zaobserwowano już tak spektakularnych rezultatów. Najwięcej autobusów odnotowano w 1985 r., kiedy ich liczba jedyny

¹⁹⁰ RSWR 1977, s. 198; RSW 1990, s. 239; RSWR 1990, s. 291.

¹⁹¹ RSW 1990, s. LX.

raz wyraźnie przekroczyła 2,00 tys. sztuk. W pozostałych latach było ich znacznie mniej. Podobnie wyglądała sytuacja w przypadku ciężarówek oraz motorów i motorowerów. Prawdopodobnie było to wynikiem gwałtownego wzrostu liczby samochodów osobowych w regionie, które zdominowały rynek. W skali całego kraju odnotowano wzrost liczby wszystkich typów pojazdów, z wyjątkiem motocykli i motorowerów, których liczba uległa zmniejszeniu¹⁹². Rzeszowski „rynek” samochodowy w tym zakresie wykazywał nietypowe zachowania. Zaskakujące wyniki z roku 1985 (swoista „górką” w liczbie pojazdów) sprawiły, że dane z województwa odbiegały od tendencji ogólnokrajowych. Niemniej jednak podstawowe kierunki zmian były w obu przypadkach zbliżone.

W roku 1975 na terenie Rzeszowskiego w eksploatacji znajdowało się 5,50 km tras kolejowych na 100 km² powierzchni jednostki. Do roku 1989 wielkość ta zmniejszyła się do 4,90 km na 100 km², co pozostawało w sprzeczności z tendencjami ogólnokrajowymi – w tym samym okresie odnotowano bowiem wzrost gęstości sieci z 7,60 do 7,80 km na 100 km². Dane te wskazują, że region w tym zakresie stopniowo tracił dystans względem reszty kraju. Uzyskiwał wyniki lepsze jedynie od swojego południowego sąsiada, podczas gdy pozostałe jednostki wypadały znacznie korzystniej (krośnieńskie: 3,70 i 3,70; przemyskie: 4,70 i 5,30; tarnobrzesckie: 3,40 i 7,20). Spośród 241 km eksploatowanych w 1980 r. „dróg żelaznych” przebiegających przez tereny województwa było 71 km połączeń zelektryfikowanych. Jednak już od połowy lat osiemdziesiątych w użytkowaniu pozostało 215 km takich połączeń przy niezmiennym kilometrażu trakcji elektrycznej¹⁹³.

W roku 1980 koleje przewiozły siecią przebiegającą przez obszar województwa 1024,50 tys. ton towarów nadanych oraz 3860,10 tys. ton towarów przywiezionych. W roku 1985 wartości te wynosiły odpowiednio 821,30 tys. ton i 3803,60 tys. ton, a w 1989 r. – 756,00 tys. ton towarów nadanych i 3816 tys. ton przywiezionych. Można zatem uznać, że masa towarów wwożonych na teren województwa pozostawała w zasadzie na zbliżonym poziomie. Stopniowo jednak malał wagomiar towarów nadawanych. Całkowite wartości zmniejszały się z 4884,60 przez 4624,90 do 4572 tys. ton. Podobna tendencja wystąpiła również na poziomie krajowym, gdzie łączny wolumen masy towarowej przewożonej koleją spadł z 482 062 tys. ton w 1980 r. przez 419 378 tys. ton w 1985 r. do 388 920 tys. ton w 1989 r. Spadek odnotowany w województwie był mniejszy od ogólnokrajowego (6,40% wobec 19,40%), co oczywiście związane było z kryzysem gospodarczym¹⁹⁴.

¹⁹² W latach 1980–1989 przyrost liczby pojazdów wynosił: samochodów – 56,40%, autobusów – 37,90%, ciężarówek – 61,80%. Liczba motocykli i skuterów spadła o 22,10%; por. RS 1990, s. 386.

¹⁹³ RSW 1990, s. LX; RSWR 1990, s. 291.

¹⁹⁴ RSWR 1990, s. 291; RS 1990, s. 377.

Rzeszów, a właściwie położona pod Rzeszowem Jasionka była jednym z ważniejszych portów krajowej komunikacji lotniczej. W omawianych latach w Polsce działało 12 portów lotniczych. Lotnisko pełniło rolę regionalną, ale było również lądowiskiem zapasowym dla międzynarodowego portu lotniczego na warszawskim Okęciu¹⁹⁵.

W roku 1980 lotnisko w Jasionce obsłużyło 3,90% krajowych przylotów, natomiast w 1985 r. udział ten wzrósł do 5,50%, a w 1989 r. wyniósł 5,00%. W tych samych latach z Rzeszowa do innych miast w Polsce wyleciało kolejno 3,70%, 4,30%, 5,10% całego krajowego ruchu lotniczego. Oznaczało to, że lotnisko utrzymywało stabilny udział na poziomie ok. 5,00% w krajowym rynku lotniczym. W tym zakresie mniejsze porty niż w Rzeszowie funkcjonowały w Bydgoszczy, Katowicach, Koszalinie, Poznaniu, Słupsku, Szczecinie i Zielonej Górze. Wówczas wyraźnie większe znaczenie miały tylko dwa ośrodki: Gdańsk, który w najlepszych latach obsługiwał ponad 100 tys. pasażerów zarówno wylatujących, jak i przylatujących z kraju i do kraju, oraz Warszawa obsługująca ponad 300 tys. pasażerów. Pozostałe ośrodki miały obroty niewiele większe niż rzeszowskie.

W tamtym czasie Rzeszów nie miał rozbudowanych połączeń międzynarodowych. Liczba przylotów i wylotów na takich trasach była niewielka, ograniczając się maksymalnie do kilkuset rocznie. Pomimo to, analizując wolumen zagranicznych pasażerów na polskich lotniskach w tych latach, okazuje się, że pod tym względem większe znaczenie od Rzeszowa miały Warszawa, Gdańsk, Kraków, Poznań, Szczecin. Pozostałe lotniska miały jeszcze mniejszy udział w obsłudze ruchu międzynarodowego albo wcale go nie realizowały¹⁹⁶.

5.2. Tereny zielone

W roku 1976 tereny zielone¹⁹⁷, takie jak parki i zieleńce, znajdowały się wyłącznie w miastach. Na terenie miasta znajdowało się 9 parków o łącznej powierzchni 190,40 ha, co przekładało się na 9,80 m² na jednego mieszkańca. Dodatkowo osiedla mieszkaniowe dysponowały 102,70 ha terenów zieleni.

Najbardziej zielonym miastem województwa był Tyczyn, gdyż na jednego mieszkańca przypadało aż 26,20 m² parków i zieleńców. Relatywnie wysokie

¹⁹⁵ Oprócz Rzeszowa w następujących miastach znajdowały się porty lotnicze: Bydgoszcz, Gdańsk, Katowice, Koszalin, Kraków, Poznań, Słupsk, Szczecin, Warszawa, Wrocław, Zielona Góra; RS 1990, s. 381.

¹⁹⁶ Tamże.

¹⁹⁷ „Tereny urządzone wraz z infrastrukturą techniczną i budynkami funkcjonalnie z nimi związanymi, pokryte roślinnością, znajdujące się w granicach wsi o zwartej zabudowie lub miast, pełniące funkcje estetyczne, rekreacyjne, zdrowotne lub osłonowe, a w szczególności parki, zieleńce, promenady, bulwary, ogrody botaniczne, zoologiczne, jordanowskie i zabytkowe, cmentarze, zieleń towarzysząca drogom na terenie zabudowy, placom, zabytkowym fortyfikacjom, budynkom, składowiskom, lotniskom, dworcom kolejowym oraz obiektom przemysłowym”; *Tereny zieleni*, PSSP (dostęp: 12.02.2025).

wskaźniki odnotowano w Błażowej (16,30 m²), Rzeszowie (14,30 m²) i Głogowie Małopolskim (12,90 m²). W pozostałych miastach wskaźnik ten nie przekraczał 10 m² terenów zielonych na jednego mieszkańca. Najbardziej niekorzystna sytuacja miała miejsce w Nowej Sarzynie, gdzie brakowało ogólnodostępnego parku miejskiego, a całą dostępną zielen tworzyły jedynie skwery osiedlowe. Prawdziwe parki miejskie znajdowały się w Rzeszowie (6), po jednym w Błażowej, Łąncucie, Mielcu i Tyczynie¹⁹⁸.

Do roku 1989 liczba parków wzrosła do 16. Łączna powierzchnia parków wraz z zieleńcami wynosiła wtedy 293,30 ha, co przekładało się na około 10,30 m² na jednego mieszkańca. W poszczególnych ośrodkach miejskich sytuacja była bardzo zróżnicowana. Nadal zdecydowanie najwięcej, bo 182 ha terenów zielonych (w tym 10 parków) było w Rzeszowie. Zatem na jednego mieszkańca przypadało ok. 12,30 m² terenów zielonych. Każde z miast: Kolbuszowa, Leżajsk, Łącut, Mielec, Strzyżów i Tyczyn posiadało jeden park o powierzchni od 6,90 ha do 36,30 ha. Pozostałe miasta nie miały parków, a cała zielen ograniczała się do różnego rodzaju skwerów. W wyniku tego powierzchnia terenów zielonych w tych miejscowościach wynosiła od 2,00 do 4,00 ha. Błażowa dysponowała najmniejszym obszarem terenów zielonych – jedynie 2 ha, co jednak przekładało się na 11,10 m² zieleni na jednego mieszkańca. Nasycenie zielenią było znacznie większe niż w ośrodkach posiadających parki, lecz znacznie bardziej zaludnionych. W roku 1989 powierzchnia terenów zielonych przypadająca na jednego mieszkańca wynosiła (w m²): Rzeszów – 12,30; Błażowa – 11,10; Głogów Małopolski – 11,60; Kolbuszowa – 22,30; Leżajsk – 5,40; Łącut – 21,70; Mielec – 3,40; Nowa Sarzyna – 5,40; Ropczyce – 3,30; Sędziszów Małopolski – 4,80; Sokołów Małopolski – 5,80; Strzyżów – 9,00; Tyczyn – 25,30¹⁹⁹.

W omawianym okresie powierzchnia terenów zielonych w miastach Rzeszowszczyzny zwiększyła się bardzo nieznacznie, co w najmniejszym stopniu nie zaspokajało rosnących potrzeb mieszkańców. Władze lokalne zdawały sobie z tego sprawę i planowały działania mające poprawić sytuację – na przykład w Rzeszowie – jednak z różnych powodów nie udało się ich zrealizować. Jednym z powodów był fakt, że w wielu przypadkach parki stanowiły część większych kompleksów, które nie podlegały zarządzaniu władzom miejskim – takim przykładem jest park w Łąncucie²⁰⁰. W rezultacie w większości przypadków nastąpił spadek powierzchni terenów zielonych przypadających na jednego mieszkańca.

Parki i skwery nie były jedynymi terenami zielonymi w miastach. W każdym z nich niezależnie od ich wielkości znajdowały się również obszary użyt-

¹⁹⁸ RSWR 1977, s. 196–197.

¹⁹⁹ RSWR 1990, s. 101.

²⁰⁰ Park w Łąncucie to w istocie teren poordynacki, który został przekazany na rzecz Zamku-Muzeum. Miał obszar kilkunastu ha, ale z punktu widzenia krajobrazowego i jakości nasadzeń

kowane rolniczo lub leśnie, które niejednokrotnie stanowiły znaczną część ich powierzchni. Jest to kolejny dowód na istniejące w tym okresie ograniczenia miast Rzeszowszczyzny. Szerzej kwestie te zaprezentowane zostały w dziale poświęconym rolnictwu i leśnictwu.

W Polsce lat osiemdziesiątych XX w. znajdowało się około 1400 parków. Stanowiły one część zieleni miejskiej obejmującej również zieleńce i lasy komunalne. Łączna powierzchnia tych obszarów wynosiła od 54,00 do 57,00 tys. ha. W roku 1989 na jednego mieszkańca przypadało ok. 11,30 m² parków i zieleńców. W tym samym czasie w województwie rzeszowskim wartość ta wynosiła 10,20 m² (dane te nieznacznie różnią się od tych przedstawionych w pierwszej części tego podrozdziału). Stanowiło to 1,70% całkowitej powierzchni miast. Był to wynik niższy od średniej krajowej, która wynosiła 2,80%. Pod tym względem miasta zajmowały 29 miejsce w skali kraju²⁰¹.

Liczba parków w miastach zwiększała się nie tylko dzięki realizacji miejskich planów, takich jak budowa parku rekreacji i wypoczynku w Rzeszowie nad Wisłokiem czy tworzenie parkowych założeń na nowych osiedlach, lecz również wskutek przyłączenia terenów wiejskich do miast. Przykładem jest stolica województwa, gdzie po powiększeniu granic miasta w latach siedemdziesiątych XX w. włączono podworski park w Słocinie²⁰².

6. Bezpieczeństwo publiczne i sądownictwo

W roku 1975 na terenie województwa odnotowano 1545 osób podejrzanych o popełnienie przestępstwa²⁰³. Wśród nich dominowali mężczyźni, których było 1316 (85,20%). Biorąc pod uwagę wiek, znajdowało się wśród nich 99 osób w wie-

był bardzo wartościowy. Obecnie zajmuje obszar 31 ha i jest ulubionym miejscem wypoczynku mieszkańców całego regionu. Wiele innych obszarów o takim charakterze to również w istocie rzeczy części przejętych majątków ziemiańskich. W samym Rzeszowie dotyczy to parku w zespole dworsko-parkowym na Słocinie czy Staromieściu; S. Bonusiak, *Przemiany ekonomiczno-społeczne w Łańcucie w latach 1944–1989...*, s. 353; Powiat łańcucki, red. A. Duda-Świerk, Łańcut: Starostwo Powiatowe w Łańcucie, Eureka Plus Agencja Reklamy 2013 (pdf), s. 25; *Zabytkowe nasadzenia zieleni*, portal: Serwis informacyjny Urzędu Miasta Rzeszowa, <https://www.erzeszow.pl/pl/1073-zabytki-rzeszowa/22249-zabytkowe-nasadzenia-zieleni.html?strona=0> (dostęp: 15.09.2024).

²⁰¹ W roku 1980 było 1401 parków o pow. 13 687 ha; w 1985 r. 1410 o pow. 13 913 ha i w 1988 r. 1397 o pow. 14 356 ha. W tych samych latach powierzchnia lasów komunalnych wynosiła odpowiednio: 29 294 ha – 31 587 ha – 30 691 ha. Na zieleńce przypadało więc odpowiednio: 10 681 ha – 11 578 ha – 11 706 ha; RS 1990, s. 431; RSW 1990, s. 66.

²⁰² P. Grata, *Gospodarka komunalna w mieście* [w:] *Dzieje Rzeszowa...* t. IV, s. 292–293; *Zabytkowe nasadzenia zieleni...*

²⁰³ „Czyn zabroniony pod groźbą kary przez ustawę obowiązującą w czasie jego popełnienia. Przestępstwo jest zbrodnią albo występkiem”; *Przestępstwo*, PSSP (dostęp: 12.02.2025).

ku do lat 17; 285 w wieku 17–20 lat; 270 w wieku 21–24 lat, 277 w wieku 25–29 lat; 505 w wieku 30–49 lat, 106 starszych i 4 w nieustalonym wieku. Prowadzone były wówczas 4 sprawy o zabójstwo (4 mężczyzn), 229 w sprawie pobicia i bójki (212), 162 o uszkodzenie ciała (157), 32 o gwałt (32), 386 w sprawie kradzieży mienia indywidualnego (327), 132 kradzieży z włamaniem (124), 449 o zagarnięcie mienia społecznego (357), 115 w sprawie kradzieży z włamaniem do obiektu uspołecznionego (112), 41 w sprawie rozboju i wymuszenia rozbójniczego (38), 21 o oszustwo (17), 20 o wywołanie pożaru lub podpalenie (19)²⁰⁴. W tym samym roku osądzonych zostało 3069 osób, z czego skazano prawomocnymi wyrokami 2197, uniewinniono 152, warunkowo umorzono postępowanie przeciwko 145, a umorzono 574 sprawy. W grupie skazanych przez sądy powszechne znajdowało się 208 nieletnich, w tym 200 chłopców. W tym samym roku 8566 osób doprowadzono do izby wytrzeźwień, wśród nich było 6244 mężczyzn²⁰⁵.

W tym samym roku w Polsce odnotowano łącznie 340 423 przestępstwa, w tym 605 zabójstw, 12 770 przypadków uszkodzenia ciała, 5448 bójek, blisko 89 tys. kradzieży mienia społecznego oraz ponad 121 tys. kradzieży mienia prywatnego. Analiza zestawień tabelarycznych wskazuje, że zasadniczo sytuacja w województwie nie odbiegała znacząco od tendencji ogólnokrajowych. Odnotowano tu więcej przestępstw o mniejszej wadze oraz mniejszą liczbę najcięższych przestępstw, zagrożonych najwyższymi wyrokami. Piętnaście lat później w kraju odnotowano 547 589 przestępstw, z czego ponad 450 tys. miało miejsce w miastach. Wśród nich znalazło się 556 zabójstw, 1660 gwałtów, 11 576 przypadków uszkodzeń ciała i bójek, 36 267 kradzieży oraz 227 179 kradzieży zuchwałych lub z włamaniem²⁰⁶. W omawianym okresie zanotowano zatem wyraźny wzrost przestępczości.

W roku 1989 na terenie województwa funkcjonował sąd wojewódzki oraz siedem sądów rejonowych. Pod koniec lat osiemdziesiątych XX w. w jednostkach tych zatrudnionych było 90 sędziów sądu wojewódzkiego, 77 sędziów sądów rejonowych, 7 aplikantów sądowych sądu wojewódzkiego oraz 10 komorników sądów rejonowych²⁰⁷.

W roku 1989 sądy rejonowe działające na terenie województwa, jako sądy pierwszej instancji, rozpatrzyły łącznie 4439 spraw cywilnych (w tym 875 o rozwód, 126 o ustalenie ojcostwa, 3308 o alimenty oraz 1815 spraw nieprocesowych), przeprowadziły 823 postępowania wobec nieletnich. Znaczna była wówczas liczba spraw cywilnych: 2828 procesowych, 4885 nieprocesowych, 873 nieprocesowych rejestrowych oraz 833 sprawy z zakresu prawa pracy oraz 2092 sprawy karne.

²⁰⁴ RSWR 1977, s. 320–321.

²⁰⁵ Tamże, s. 323–324.

²⁰⁶ RS 1976, s. 523–536; RSW 1990, s. 138.

²⁰⁷ RSWR 1990, s. 389.

Sąd wojewódzki, działający na tym samym szczeblu, rozpatrzył 208 spraw cywilnych procesowych oraz 75 spraw nieprocesowych. Dodatkowo przeprowadził 121 spraw z zakresu prawa pracy, 2483 sprawy dotyczące ubezpieczeń społecznych oraz 12 spraw karnych. Jako sąd drugiej instancji rozpoznał 915 rewizji i 346 zażaleń w sprawach cywilnych, 284 sprawy z zakresu prawa pracy, a także 391 rewizji i 83 zażalenia w sprawach karnych²⁰⁸.

Tematyka prowadzonych spraw nie odbiegała od tych krajowych (zob. tabela 39).

Tabela 39. Osoby prawomocnie skazane przez sądy powszechne w 1989 r. na obszarze województwa rzeszowskiego

Rodzaje przestępstw	1989	
	ogółem	w tym miasta
<i>1</i>	2	3
Ogółem	1049	634
Przeciwko bezpieczeństwu publicznemu oraz bezpieczeństwu w komunikacji	83	43
Przeciwko życiu i zdrowiu, w tym:	131	60
zabójstwa	2	2
ciężkie uszkodzenia ciała	5	2
inne uszkodzenia ciała	55	21
udział w bójkę lub pobiciu	64	31
Przeciwko wolności i obyczajowości, w tym	19	14
zgwałcenie	8	4
Przeciwko czci i nietykalności cielesnej	25	20
Przeciwko rodzinie, opiece i młodziży, w tym	167	88
uchylanie się od obowiązku alimentacyjnego	77	43
Przeciwko mieniu społecznemu, w tym	192	127
zagarnięcie mienia	108	79
kradzieże w sposób zuchwały z włamaniem	46	35
Przeciwko mieniu indywidualnemu, w tym	285	197
kradzież	118	71
kradzież w sposób zuchwały z włamaniem	103	76
rozbój	11	10
Przestępstwa gospodarcze, w tym	32	23
spekulacja	25	18
Przestępstwa skarbowe	13	12
Przeciwko działalności instytucji państwowych i społecznych, w tym	41	24
czynna napaść na funkcjonariusza publicznego	20	12

²⁰⁸ Tamże, s. 389–390.

<i>1</i>	2	3
czynny opór	10	7
znieważenie funkcjonariusza lub organu publicznego	6	2
Przeciwko wymiarowi sprawiedliwości	22	14
Przeciwko dokumentom	10	6
Przeciwko porządkowi publicznemu	13	6

Źródło: RSWR 1990, s. 394.

W roku 1989 sądy skazały 1049 osób (960 mężczyzn i 89 kobiet). Pod względem bezpieczeństwa i porządku publicznego był to spokojny rok. Dla porównania liczba skazanych w 1987 r. była niemal dwukrotnie wyższa (1952), a w 1988 r. większa o ok. 40,00% (1422). Najczęściej przestępstwa popełniali młodzi mężczyźni w wieku od kilkunastu do dwudziestu kilku lat, po czym ich liczba stopniowo malała.

Tabela 40. Struktura wiekowa osób popełniających przestępstwa w województwie rzeszowskim w 1989 r.

Wiek w chwili popełnienia przestępstwa	Mężczyźni	Kobiety
17–20 lat	198	18
21–24 lat	122	6
25–29 lat	176	9
30–34 lat	165	18
35–39 lat	106	9
40–44 lat	62	11
45–49 lat	48	5
50–59 lat	60	7
60 lat i więcej	23	6

Źródło: RSWR 1990, s. 395.

Nieco inaczej wyglądała sytuacja w przypadku kobiet – wprawdzie dominowały osoby młode, ale znaczną grupę stanowiły kobiety w wieku trzydziesto i czterdziestu lat, zwłaszcza w pierwszych połowach tych dekad. Niewiele zmieniło się w kwestii przestrzegania prawa w porównaniu z sytuacją z połowy lat siedemdziesiątych XX w. Zmianie uległa natomiast „oferta” skierowana do więźniów. Rzeszowski zamek, który pełnił również funkcję więzienia, został jej pozbawiony w 1980 r., kiedy oddano do użytku nowoczesny zakład penitencjarny w podrzeszowskim Załężu – jeden z największych w kraju w tamtym czasie. Budowę nowego więzienia rozpoczęto w 1973 r.²⁰⁹

²⁰⁹ *Opis jednostki*, portal: sw.gov.pl, https://www.sw.gov.pl/strona/opis-zaklad-karny-w-rzeszowie-zalezu_ (dostęp: 5.09.2024).

Sprawne funkcjonowanie systemu bezpieczeństwa było uzależnione od efektywnej działalności struktur milicji obywatelskiej, które każdorazowo dostosowywano do obowiązującego podziału administracyjnego kraju. Taka sytuacja miała również miejsce w latach 1975–1999, czyli w okresie tzw. „gierkowskiego” podziału administracyjnego. W tym czasie utworzono Komendę Wojewódzką w Rzeszowie oraz komendy rejonowe w Kolbuszowej, Leżajsku, Łańcucie, Mielcu, Ropczycach, Rzeszowie i Strzyżowie. Nowe jednostki zlokalizowano w byłych stolicach powiatów, a ich powstanie było wynikiem przekształcenia dotychczasowych komend powiatowych. Po lipcu 1983 r., kiedy to nadzór nad milicją obywatelską przejął Minister Spraw Wewnętrznych, dotychczasowe komendy zostały przemianowane na urzędy spraw wewnętrznych odpowiedniego szczebla. Opisywana struktura przetrwała bez zmian do 1999 r.²¹⁰

²¹⁰ Ustawa z dnia 28 maja 1975 r. o dwustopniowym podziale administracyjnym Państwa oraz o zmianie ustawy o radach narodowych...; A. Czop, M. Sokołowski, *Historia polskich formacji policyjnych...*, s. 42; E. Czop, *Działalność komend wojewódzkich policji w Krośnie, Przemyślu, Rzeszowie i Tarnobrzegu (1990–1998)* [w:] *W służbie państwu i społeczeństwu. Z dziejów formacji policyjnych na Podkarpaciu (1919–2019)*, Rzeszów–Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej 2019, s. 212–213; W.J. Mikusiński, *Niezależny ruch związkowy w Milicji Obywatelskiej w Polsce południowo-wschodniej w latach 1981–1990* [w:] *W służbie państwu...*, s. 183–185; M. Skiba, P. Szopa, *Wstęp* [w:] tamże, s. 11.

Edukacja, kultura, sport i turystyka

1. Oświata i nauka

Jednym z najważniejszych obszarów działalności prospołecznej jest edukacja. Z upływem lat władze państwowe stopniowo rozbudowywały system edukacyjny na wszystkich poziomach, dążąc do stworzenia przemyślanego i wzajemnie uzupełniającego się schematu, obejmującego wszystkie szczeble kształcenia – od przedszkolnego aż po wyższe.

W latach 1975–1989 liczba placówek przedszkolnych stopniowo rosła. W roku 1975 funkcjonowały 473 przedszkola, w 1980 – 547, w 1985 – 555, a w 1989 – 570. Większość placówek znajdowała się na terenach wiejskich, co odpowiadało proporcjom ludności Rzeszowszczyzny. Placówki działające w miastach stanowiły od 19,20% do 27,50% wszystkich, co wskazuje na ich niedostateczną liczbę w stosunku do miejskiej populacji. W pierwszej połowie lat osiemdziesiątych XX w. uruchomiono pierwsze przedszkole specjalne. Największe zakłady prowadziły własne przedszkola przyzakładowe – w zależności od roku było ich kilkanaście. Popularne były również oddziały przedszkolne w szkołach podstawowych – szczególnie dużo było ich na początku omawianego okresu (w roku 1975 aż 822)²¹¹.

W placówkach opiekę znajdowało kilkanaście do ponad dwudziestu tysięcy dzieci, przy czym najwyższy wskaźnik odnotowano w 1985 r. Miało to związek z przedstawionym wcześniej profilem demograficznym społeczeństwa.

Tabela 41. Wychowanie przedszkolne w województwie rzeszowskim w latach 1980, 1985 i 1989

Wyszczególnienie	1980	1985	1989
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>
Placówki			
Ogółem	547	555	570
miasta	136	138	157
wieś	411	417	413

²¹¹ RSWR 1977, s. 210–240; RSWR 1990, s. 360–361.

<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>
Przedszkola	203	227	237
specjalne	–	1	1
przyzakładowe	13	11	13
Oddziały przedszkolne przy szkołach podstawowych	344	323	333
Dzieci			
Ogółem	22 392	25 299	23 645
miasta	12 090	14 165	14 205
wieś	10 302	11 136	11 440
przyzakładowe	1551	1181	1172
Miasta	9834	11 455	10 489
Wieś	4941	5750	5462
Oddziały przedszkolne przy szkołach podstawowych	7617	8094	9694
Nauczyciele	1214	1539	1793

Źródło: RSWR 1990, s. 360–361.

Porównując powyższe dane z danymi ogólnokrajowymi, można zauważyć, że sytuacja w województwie była zbliżona do polskich standardów. Przez cały analizowany okres większość przedszkoli znajdowała się na wsiach, gdzie ich liczba była średnio wyższa o 50,00–60,00% w zależności od roku. Liczba dzieci w placówkach przedszkolnych i oddziałach w szkołach podstawowych pozostawała niezmiennie na wysokim poziomie. W roku 1980 w placówkach tych było ponad 1,3 mln dzieci, w roku 1985 ponad 1,35 mln, a w 1989 ponad 1,2 mln. Opiekę nad nimi sprawowało kilkadziesiąt tysięcy wychowawców: 69,10 tys. w 1980 r., 85,10 tys. w 1985 r. i 91,00 tys. w 1989 r.²¹² Na jednego nauczyciela przypadało zatem średnio kolejno 17,70, 16,00 i 14,50 dziecka. W województwie wskaźniki te były zbliżone, a nawet nieco lepsze do ogólnopolskich – odpowiednio 18,40, 16,40 oraz 13,20 dzieci na opiekuna.

Na kolejnym szczeblu edukacji, czyli w szkołach podstawowych, w omawianym okresie działało od ok. 300 do ponad 400 placówek. Szkolnictwo artystyczne reprezentowały 4 szkoły artystyczne I stopnia – ich liczba pozostawała niezmienna przez cały ten czas. W przeciwieństwie do tego zmniejszała się liczba szkół zawodowych. Liczba szkół średnich ogólnie utrzymywała się na stabilnym poziomie. Licea ogólnokształcące liczyły od 22 do 25 placówek, natomiast techników, czyli średnich szkół zawodowych, działało około 100.

²¹² RS 1990, s. 479.

**Tabela 42. Oświata i szkolnictwo wyższe w województwie rzeszowskim
w latach 1975, 1980, 1985 i 1989**

Szkoły	1975/1976	1980/1981	1985/1986	1989/1990
Podstawowe	329	301	359	409
Szkolne punkty filialne	–	127	80	35
Artystyczne I stopnia	4	4	4	4
Niepełne średnie – zawodowe	84	61	52	51
Średnie, w tym:	121	142	110	111
ogólnokształcące	24	25	22	25
zawodowe	97	117	88	86
Policealne	12	24	15	11
Wyższe	3	2	2	2
Uczniowie i studenci				
Podstawowe	85 000	84 798	96 761	104 360
Artystyczne I stopnia	900	863	922	1072
Niepełne średnie – zawodowe	18 000	16 253	17 217	18 295
Średnie, w tym:	31 900	26 938	21 601	26 971
ogólnokształcące	11 400	8022	8205	10 127
zawodowe	20 500	18 916	13 396	16 844
Policealne	1900	2910	1851	2033
Wyższe	10 100	7546	6162	6102
Absolwenci				1988/1989
Podstawowe	11 114	10 063	10 513	11518
Artystyczne I stopnia	100	96	121	116
Niepełne średnie – zawodowe	6100	5486	5250	5540
Średnie, w tym:	6000	6369	4578	5358
ogólnokształcące	2600	2087	1806	2067
zawodowe	3400	4282	2772	3291
Policealne	700	1308	676	843
Wyższe	1700	1347	1037	1017
Nauczyciele				1989/1990
Podstawowe	3813	4145	5854	6466
Artystyczne I stopnia	–	67	77	83
Niepełne średnie – zawodowe	–	653	792	740
Średnie, w tym:	–	1651	1427	1692
ogólnokształcące	–	449	454	514
zawodowe i policealne	–	1202	973	1178
Wyższe	587	589	653	766

Źródło: RSWR 1977, s. 212–240; RSWR 1990, s. 347–348.

Wielkości związane z edukacją pozostawały stosunkowo stabilne, ponieważ były bezpośrednio uzależnione od cykli demograficznych. Stąd obserwowano pewne wahania w liczbie szkół, klas, zatrudnianych nauczycieli oraz uczniów. Ogólnie rzecz biorąc, zauważalny był systematyczny wzrost liczby nauczycieli w szkołach podstawowych oraz w szkolnictwie wyższym. To w przypadku tych dwóch obszarów można mówić o stabilnych, długofalowych trendach wzrostowych.

W Polsce istniał obowiązek szkolny, który obejmował nauczanie na poziomie szkoły podstawowej. To te szkoły kończyło w rezultacie najwięcej uczniów – od minimum 9,50 tys. w roku szkolnym 1983/1984 do maksimum 11,50–11,60 tys. w latach 1975, 1976 oraz 1987/1988. Średnia liczba absolwentów szkół podstawowych w latach 1975–1989 wynosiła 10,60 tys. W analizowanym okresie względnie stała była także liczba absolwentów szkół artystycznych I stopnia – każdego roku było ich około 100 (plus minus 25,00%).

Szkolnictwo wyższego szczebla zdominowane było przez placówki oferujące wykształcenie zawodowe. Najwięcej uczniów kończyło szkoły niepełne średnie zawodowe (szkoły zawodowe) w drugiej połowie lat siedemdziesiątych XX w. W najlepszym okresie liczba absolwentów przekraczała 6,00 tys. osób (6,30 tys. w 1978/1979, 6,10 tys. w 1975 i 1979/1980). Naajniższe wartości z tego okresu to 5,80–5,90 tys. uczniów (1976 oraz 1977/1978). W kolejnych liczba absolwentów już nie przekraczała 6,00 tys., a najniższy poziom osiągnięto w roku szkolnym 1984/1985 – tylko 4,00 tys. osób. Średnio rocznie szkoły zawodowe kończyło ok. 5,60 tys. uczniów.

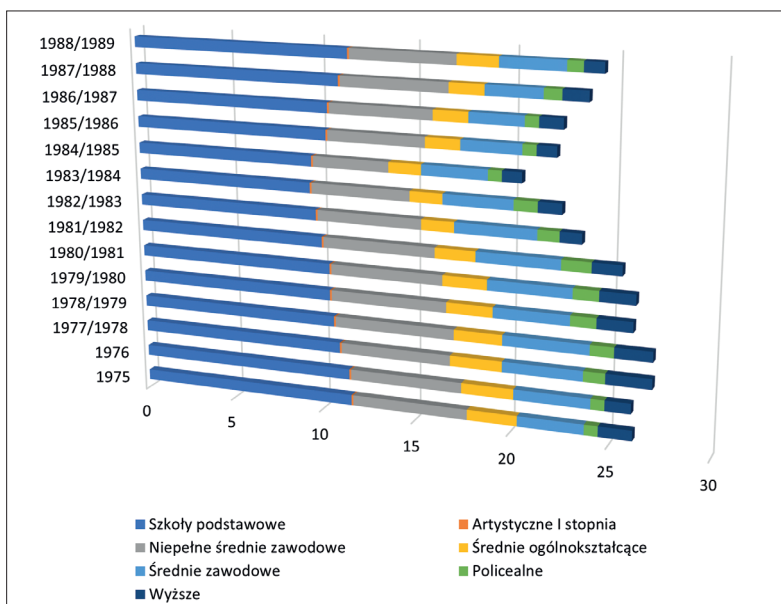
Szkolnictwo średnie zawodowe (technika oraz licea zawodowe) było drugą najczęściej wybieraną ścieżką edukacyjną. Z wyjątkiem dwóch lat – 1986/1987 i 1987/1988 – kiedy liczba absolwentów wyniosła poniżej 3,00 tys. (odpowiednio 2,80 i 2,9 tys.), każdego roku ich liczba zawsze przekraczała ten poziom. W najlepszych latach sięgała nawet 4,30 tys. (1981/1982) i 4,40 tys. (1978/1979). Średnio w każdym roku analizowanego okresu mury tych szkół opuszczało około 3,70 tys. techników i specjalistów.

Na trzecim miejscu pod względem popularności znajdowały się średnie szkoły ogólnokształcące, które co roku kończyło od 1,70 do 2,70 tys. absolwentów. Najmniej liczne roczniki opuszczały je w latach 1982/1983 – 1987/1988, kiedy liczba absolwentów wahała się między 1,70 a 1,80 tys. W pozostałych latach była wyższa – zazwyczaj przekraczała 2,00 tys. osób, a jedynie dwukrotnie – w 1976 oraz 1977/1978 – sięgnęła około 2,70 tys. Oznacza to, że przeciętnie co roku szkoły te kończyło około 2,10 tys. osób.

Szkoły policealne cieszyły się stosunkowo dużym zainteresowaniem. Co roku kończyło je od ok. 700 do nawet 1500 osób. Największą liczbę absolwentów odnotowano w latach 1977/1978 – 1983/1984, kiedy ich liczba regularnie przekraczała 1000. Średnia wieloletnia dla tego typu placówek wynosiła około 1000 osób.

Ostatnią grupę absolwentów stanowiły osoby kończące studia wyższe. Liczba tych osób wahała się od 1,00 do 1,90 tys. rocznie, z wyjątkiem roku akademickiego 1977/1978, kiedy wyniosła 2,30 tys. Szkoły wyższe wypuszczały na rynek pracy średnio ok. 1400 absolwentów rocznie.

Średnio każdego roku placówki oświatowe wszystkich szczebli kończyły 24,50 tys. osób. Wśród nich 43,60% stanowili absolwenci szkół podstawowych, 22,80% ponadpodstawowych szkół zawodowych, 8,50% szkół średnich ogólnokształcących, 15,00% średnich szkół zawodowych, 4,10% szkół policealnych oraz 5,60% szkół wyższych. Szkolnictwo artystyczne stanowiło ok. 0,40% ogółu absolwentów. Dane te potwierdzają, że w omawianym okresie największą popularnością cieszyły się szkoły przygotowujące do wykonywania konkretnego zawodu. Taki stan rzeczy wynikał nie tylko z powszechnego przekonania o potrzebie posiadania fachowych umiejętności, ale również z celowej polityki władz, które rozwijały te sektory gospodarki, w których liczyła się przede wszystkim wiedza praktyczna, a nie ogólna.

Schemat 14. Liczba absolwentów (w tys.) różnych typów szkół w województwie rzeszowskim w latach 1975–1989

Źródło: RSWR 1977, s. 212; RSWR 1979, s. 282; RSWR 1980, s. 259; RSWR 1981, s. 214; RSWR 184, s. 299; RSWR 1987, s. 373; RSWR 1990, s. 348.

Pewną grupę absolwentów stanowiły osoby, które kończyły szkoły dla pracujących lub uzyskały wykształcenie w trybie eksternistycznym. W niektórych rocznikach liczebnie dorównywały one absolwentom szkół dla niepracujących.

Zazwyczaj było to kilkaset osób. Na początku omawianego okresu szkoły zawodowe w ten sposób kończyło mniej 400 osób rocznie, natomiast szkoły średnie ogólnokształcące – nieco ponad 500. Pod koniec lat osiemdziesiątych XX w. liczba absolwentów szkół zawodowych przekraczała 1200 osób, podczas gdy licea ogólnokształcące opuszczało ponad 900 uczniów²¹³. W zależności od typu szkoły uczniowie ci mogli stanowić nawet kilkadziesiąt procent wszystkich absolwentów danego poziomu kształcenia.

W latach 1975–1989 znacząca liczba uczniów mieszkała w internatach szkolnych, ponieważ uczyli się oni poza miejscem swojego zamieszkania. Liczba placówek świadczących tego typu usługi była dostosowana do potrzeb. W połowie lat siedemdziesiątych XX w. województwie działało 40 burs – jedna była związana ze szkołą podstawową, 10 funkcjonowało przy liceach ogólnokształcących, 29 przy szkołach zawodowych (w tym przy 5 średnich). Sytuacja ta w zasadzie była niezmienna przez cały analizowany okres.

Tabela 43. Liczba internatów funkcjonujących przy szkołach różnych poziomów kształcenia w województwie rzeszowskim w latach 1976/1977, 1980/1981 oraz 1989/1990

Rodzaj placówki	Lata	Internaty	Miejsca	Korzystający	
				ogółem	na 100 miejsc
Szkoły podstawowe	1976/1977	1	30	14	46,70
Licea ogólnokształcące	1976/1977	10	659	621	94,20
	1980/1981	6	364	354	97
	1989/1990	6	256	247	96
Szkoły zawodowe	1976/1977	29	5758	6825	118,50
	1980/1981	35	5803	6873	118
	1989/1990	34	5075	4544	90

Źródło: RSWR 1977, s. 248; RSWR 1990, s. 363.

Liczba miejsc oferowanych w internatach dla uczniów szkół podstawowych i ogólnokształcących była wystarczająca. Występowały jednak trudności z uzyskaniem miejsca w bursach przeznaczonych dla uczniów szkół zawodowych, ponieważ liczba chętnych przekraczała liczbę dostępnych miejsc.

W latach, dla których udało się zebrać dane, w szkołach średnich wszystkich typów (z wyłączeniem uczelni wyższych) kształciło się od ponad 150 do prawie 180 tys. uczniów. Na jednego nauczyciela przypadało 24,30 ucznia w 1980 r.; 19,60 w 1985 r. oraz 19,90 w 1989 r. W szkołach wyższych było to odpowiednio: 12,80 – 9,40 – 7,90 studenta na jednego wykładowcę. W roku akademickim 1989/1990 w Polsce zatrudnionych było 60 333 pracowników naukowych, któ-

²¹³ RSWR 1977, s. 218–220; RSWR 1990, s. 355–356.

rzy kształcili 378 387 studentów. Oznacza to, że na jednego pracownika przypadało 6,20 studenta. Warto podkreślić, że w Rzeszowie – gdzie koncentrowało się szkolnictwo wyższe w regionie – w stosunkowo krótkim czasie udało się osiągnąć wskaźniki zbliżone do ogólnokrajowych. Jest to szczególnie godne uwagi, ponieważ rozwój rozpoczęto praktycznie od podstaw²¹⁴.

W roku 1975/76 w mieście działały dwie samodzielne uczelnie akademickie – Wyższa Szkoła Pedagogiczna²¹⁵ i Politechnika Rzeszowska²¹⁶. Funkcjonowała także filia Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej²¹⁷ oferująca studium administracyjne, studium administracji, ekonomikę i organizację produkcji, zawodowe studium administracyjne i zawodowe studium ekonomiczne. Ponadto można było studiować na Wydziale Zamiejscowym Ekonomiki Produkcji i Obrotu Rolnego Akademii Rolniczej w Krakowie²¹⁸, w punkcie konsultacyjnym Akademii

²¹⁴ A. Batiuk, *Szkolnictwo wyższe w rozwoju Rzeszowa*, Rzeszów: Wydawnictwo WSP w Rzeszowie 1991, s. 80 i n.; A. Bonusiak, *Szkolnictwo wyższe w Rzeszowie [w:] Dzieje Rzeszowa...*, t. IV, s. 369–412; RSWR 1990, s. 347–348; RS 1990, s. 474.

²¹⁵ Początki późniejszej WSP przypadają na rok 1963, kiedy to został powołany Komitet Organizacyjny działający pod przewodnictwem I sekretarza KW PZPR W. Kruczka. Rozpoczęto wówczas naukę wykorzystując zasoby WSP w Krakowie. Uczelnia usamodzielniała się w roku akademickim 1965/1966. Powstała uczelnia dwuwydziałowa i pięciokierunkowa (Wydział Filologiczny, Wydział Matematyczno-Fizyczny i Wychowania Technicznego). W 1988/1989 funkcjonowały trzy wydziały: Filologiczny, Społeczno-Pedagogiczny, Matematyki i Fizyki. Uczelnia kształciła wówczas na 14 kierunkach; A. Bonusiak, *Szkolnictwo wyższe...*, s. 376, 393–399; W. Bonusiak, *Wprowadzenie. Powstanie i rozwój WSP w Rzeszowie [w:] Dzieje Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie: 1965–2000*, red. W. Bonusiak, Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego 2001, s. 7, 9–10.

²¹⁶ Początki Politechniki Rzeszowskiej sięgają roku 1951. Jako samodzielna placówka powstała w roku 1963 pod nazwą Wyższa Szkoła Inżynierska. W roku 1974 została przekształcona w Politechnikę Rzeszowską im. Ignacego Łukasiewicza. Jest najstarszą uczelnią wyższą w całej południowo-wschodniej Polsce i największą uczelnią o profilu technicznym. Uczelnia zasłynęła z tego, że jako jedyna w kraju kształciła pilotów cywilnych. Było to możliwe dzięki budowie obiektów Instytutu Lotnictwa w 1976 r. oraz podpisaniu porozumienia PLL LOT z miejscowym aeroklubem; A. Bonusiak, *Szkolnictwo wyższe...*, s. 386–393; T. Markowski, *Wprowadzenie [w:] 50 lat Wyższego Szkolnictwa Technicznego w Rzeszowie: 1951–2001. Politechnika Rzeszowska im. Ignacego Łukasiewicza. Informator*, red. Ł. Węsierski, Rzeszów: Oficyna Wydawnicza Politechniki Rzeszowskiej 2001, s. 4; K.E. Oczko, *Politechnika Rzeszowska im. Ignacego Łukasiewicza: 1952–2001. Od Wieczorowej Szkoły Inżynierskiej w Rzeszowie do Politechniki Rzeszowskiej*, Rzeszów: Oficyna Wydawnicza Politechniki Rzeszowskiej 2001, s. 43 i n.

²¹⁷ Filia UMCS w Rzeszowie, planowana pierwotnie jako załączek uniwersytetu, została uruchomiona po kilkuletnich przygotowaniach w 1969 r. Kształcenie rozpoczęto w Zawodowym Studium Administracyjnym i Ekonomicznym. Ostatecznie powstały dwa wydziały, które pomimo różnych zawirowań przetrwały w Rzeszowie aż do utworzenia Uniwersytetu w 2001 r., który powstał po przekształceniu WSP, a nie Filii UMCS; A. Batiuk, *Szkolnictwo wyższe w rozwoju Rzeszowa...*, s. 80; A. Bonusiak, *Szkolnictwo wyższe...*, s. 377–378.

²¹⁸ Pod tą nazwą funkcjonował od momentu powstania do 1987 r., kiedy to został przekształcony w dwuwydziałową Filię Krakowskiej Akademii Rolniczej w Rzeszowie (Wydział Ekonomiki Produkcji Rolniczej i Wydział Technologii Obrotu Surowcami i Produktami Rolniczymi). Została

Rolniczej w Krakowie mieszczącym się w Łąncucie oraz filii krakowskiej Akademii Muzycznej w Rzeszowie²¹⁹. We wszystkich tych placówkach studiowało ponad 10 tys. studentów, z których część w statystykach była zaliczana do macierzystych uczelni wyższych zlokalizowanych w innych województwach²²⁰.

Zgodnie z danymi na rok akademicki 1979/80 w województwie rzeszowskim funkcjonowały 2 samodzielne szkoły wyższe, 2 filie, 5 punktów konsultacyjnych, 1 wydział zamiejscowy, w których studiowało ogółem 10 575 studentów, w tym 5881 na studiach dziennych. Taka sytuacja oznaczała całkowite zdominowanie terenu południowo-wschodniej Polski przez Rzeszów, gdyż na terenach przyległych województw działały wówczas wyłącznie punkty konsultacyjne. Prowadzono w nich zajęcia dla 1673 studentów. Rzeszowski ośrodek akademicki nie był duży. W tym samym roku w Polsce funkcjonowało 91 samodzielnych szkół wyższych, 15 filii, 125 punktów konsultacyjnych i 10 wydziałów zamiejscowych, na których naukę pobierało 469 368 studentów, w tym 304 068 na studiach dziennych. Zatem tylko 2,25% wszystkich polskich studentów kształciło się w szkołach znajdujących się na terenie tego województwa. Było to stosunkowo więcej niż udział ludności województwa w ogólnej liczbie mieszkańców kraju. Pamiętać jednak należy, że uczelnie rzeszowskie stanowiły zaplecze dydaktyczne dla trzech ościennych województw. Jeżeli rozpatrzemy łącznie wszystkie jednostki administracyjne południowo-wschodniej Polski, okaże się, że potencjał studencki tego regionu był znacznie niższy od średniej krajowej. Liczba studentów utrzymywała się na poziomie przekraczającym 10 tys. od roku akademickiego 1975/76, kiedy to odnotowano 10 535 studentów²²¹.

Politechnika Rzeszowska w 1989 r. kształciła studentów na pięciu kierunkach: budownictwo, chemia, elektronika, mechanika i technologia chemiczna. Łącznie kształciło się tam 1879 studentów, w tym 171 kobiet. W tamtym czasie na studiach dla pracujących kształciły się wówczas 193 osoby²²². W tym samym czasie Wyższa Szkoła Pedagogiczna miała 4223 studentów, wśród których 3090 to były kobiety. Znaczna część żaków pobierała naukę na studiach dla pracujących (1403 osoby). Uczelnia zapewniała wówczas możliwość studiowania na 13

ona zniesiona decyzją Senatu tej uczelni w 1997 r.; *25 lat studiów ekonomiczno-rolniczych w Rzeszowie. Nauczyciele i absolwenci*, red. Z[enon] Czerniakowski, Z[bigniew] Czerniakowski, Rzeszów: AR w Krakowie, Wydział Ekonomii w Rzeszowie: 1998, s. 5–16.

²¹⁹ Około 1973 r. rozpoczęto zabiegi o uruchomienie w mieście kształcenia muzycznego na poziomie wyższym. Zakończyły się one sukcesem dopiero w 1985 r., kiedy to zaczął funkcjonować ośrodek będący Wydziałem Pedagogiki Instrumentalnej AM w Krakowie i Katedrą Wychowania Muzycznego WSP Rzeszów; A. Bonusiak, *Szkolnictwo wyższe...*, s. 381–382.

²²⁰ RSWR 1977, s. 238–240; *XX lat studiów ekonomiczno-rolniczych w Rzeszowie*, Rzeszów: Filia Akademii Rolniczej w Rzeszowie 1993, s. 1–8.

²²¹ RS 1980, s. 408–411.

²²² Na poszczególnych kierunkach studiowało: budownictwo 380, chemia 61, elektronika 497, mechanika 830, technologia chemiczna 111 studentów; RSWR 1990, 358.

kierunkach, na których naukę pobierało od 78 do blisko 800 studentów. W latach osiemdziesiątych XX w. rzeszowskie uczelnie opuszczało około 1000 absolwentów rocznie (w granicach od 974 do 1347)²²³.

Tabela 44. Kadra naukowa rzeszowskich szkół wyższych w latach 1975/76, 1985/86 oraz 1989/90

Uczelnia	Lata	Profesorowie	Docenci	Adiunkci	Asystenci	Razem
Politechnika Rzeszowska	1975/1976	8	34	49	218	329
	1985/1986	7	29	165	80	353
	1989/1990	8	38	164	97	362
Wyższa Szkoła Pedagogiczna	1975/1976	2	23	31	118	189
	1985/1986	8	25	100	79	280
	1989/1990	14	30	99	174	404

Uwaga: grupa asystentów obejmuje zgodnie z ówczesną klasyfikacją starszych asystentów i asystentów oraz starszych wykładowców i wykładowców; w 1975/1976 w rzeszowskiej filii UMCS pracowało 69 osób (w tym 8 docentów i 7 adiunktów)

Źródło: RSWR 1977, s. 244; RSWR 1990, s. 360.

W tym roku na dwóch wydziałach Filii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej (Wydziale Prawa i Administracji oraz Wydziale Ekonomii) kształciło się w systemie dziennym 1312 studentów oraz 415 w zaocznym. Na dwuwydziałowej Filii Akademii Rolniczej naukę pobierało 629 studentów w systemie dziennym oraz 283 zaocznym. Ponadto w Instytucie Medycyny Klinicznej²²⁴, na bazie którego planowano uruchomić studia lekarskie, kształciło się 150 osób, a na Wydziale Spółdzielczo-Ekonomicznym Szkoły Głównej Planowania i Statystyki²²⁵ łącznie 569 w obu systemach kształcenia²²⁶.

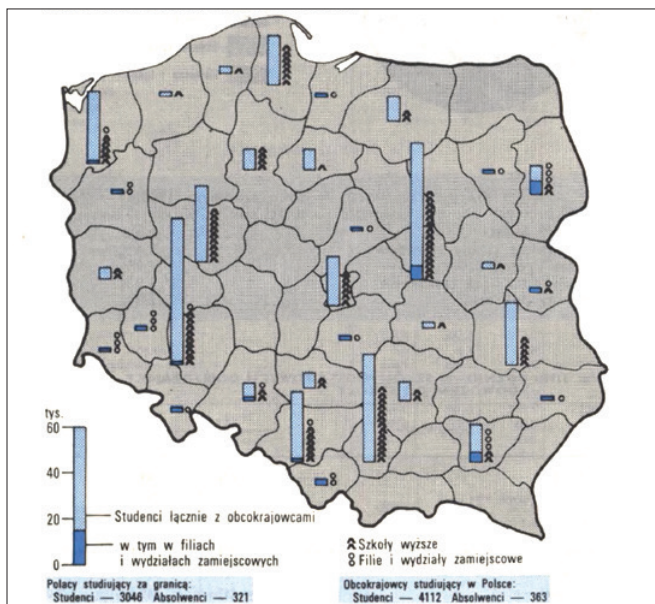
²²³ Filologia polska: 777, filologia rosyjska: 363, filologia germańska: 121, fizyka: 186, historia: 454, matematyka: 552, nauczanie początkowe: 709, nauki społeczne: 176, pedagogika opiekuńczo-wychowawcza: 296, wychowanie fizyczne: 144, wychowanie muzyczne: 107, wychowanie przedszkolne: 78, wychowanie techniczne: 278 studentów; tamże.

²²⁴ Od roku 1976 prowadzone były starania mające na celu uruchomienie kształcenia lekarskiego. Udało się doprowadzić do powstania najpierw Zespołu Kształcenia Klinicznego, a następnie Katedry. Pod dziesięć lat jej funkcjonowania w 1987 r. na podstawie porozumienia z AM w Krakowie i Lublinie przekształcono ją w Instytut Medycyny Klinicznej, który miał poszerzyć dotychczasowe kształcenie (prowadzone były zajęcia dla IV–VI roku studiów) i ostatecznie doprowadzić do uruchomienia studiów lekarskich; A. Bonusiak, *Szkolnictwo wyższe...*, s. 381.

²²⁵ Wydział powstał w 1984 r. na mocy decyzji Ministra Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki. Wydział Zamiejscowy SGPiS funkcjonował w lokalach udostępnionych przez Filię AR w Rzeszowie; A. Batiuk, *Szkolnictwo wyższe w rozwoju Rzeszowa...*, s. 93–94; A. Bonusiak, *Szkolnictwo wyższe...*, s. 380.

²²⁶ A. Batiuk, *Szkolnictwo wyższe w rozwoju Rzeszowa...*, s. 95–97; A. Bonusiak, *Szkolnictwo wyższe...*, s. 409.

W niesamodzielnych placówkach w roku akademickim 1989/1990 pracowało kilkuset pracowników. W filii UMCS na pierwszym etapie zatrudnionych było 10 profesorów, 27 adiunktów, 21 asystentów i 22 innych pracowników. Dodatkowo na część etatu lub na drugim etapie pracowało odpowiednio: 8 profesorów, 6 adiunktów, 0 asystentów oraz 7 innych pracowników. W sumie zatrudnionych było 107 osób. W tym samym roku w filii AR zatrudnionych było łącznie 114 osób, z czego 12 profesorów, 34 adiunktów, 26 asystentów oraz 20 innych pracowników na pierwszym etapie. Dodatkowo na drugim etapie lub jego części pracowało odpowiednio: 2 profesorów, 1 adiunkt, 12 asystentów i 7 innych pracowników. Instytut Medycyny Klinicznej był głównym miejscem pracy dla 11 profesorów, 4 adiunktów, 2 asystentów i 5 innych pracowników. Na pozostałych formach zatrudnienia znajdowali się: 1 profesor, 2 adiunktów i 2 inne osoby. Łącznie zatrudnionych było 27 osób. Wydział S-E SGPiS zatrudniał łącznie 60 pracowników, w tym 2 profesorów – na pierwszym i 7 na drugim etapie lub jego części. Wśród pracowników było także 6 adiunktów miejscowych i 9 dojeżdżających, 12 asystentów oraz 24 pracowników pozostałych: 14 zatrudnionych na stałe i 10 zewnętrznych²²⁷.

Schemat 15. Szkolnictwo wyższe w Polsce w 1989 r.

Źródło: RSW 1990, s. 118.

Rzeszowski ośrodek akademicki przez cały analizowany okres pozostał stosunkowo niewielki i znajdował się w fazie kształtowania. Władze po-

²²⁷ A. Batiuk, *Szkolnictwo wyższe w rozwoju Rzeszowa...*, s. 100, 101.

dejmowały wówczas ogólnie działania mające na celu pozyskanie do miasta specjalistów z różnych dziedzin, oferując im m.in. mieszkania. Równocześnie stopniowo rozwijano własny potencjał naukowy, opierając się na absolwentach lokalnych szkół wyższych. Był to proces bardzo trudny, gdyż pierwszy doktorat uzyskany przez wychowanka i jednocześnie pracownika uczelni (od stopnia asystenta) obroniono dopiero w 1994 r. W rezultacie Rzeszów długo pozostawał jednym z mniejszych ośrodków akademickich w kraju, wciąż silnie uzależnionym od kadry zewnętrznej, tzw. „kolejarzy”²²⁸.

Mimo to, pod koniec omawianego okresu potencjał Rzeszowa stał się już wyraźnie zauważalny na mapie Polski, zwłaszcza jeśli weźmiemy pod uwagę liczbę studentów pobierających naukę w tym mieście.

2. Ochrona zdrowia i opieka społeczna

2.1. Ochrona zdrowia

W Rzeszowskiem, według danych z 1976 r., pracowało 724 lekarzy, 1942 pielęgniarki, 252 położne oraz 253 farmaceutów. Do roku 1989 wielkości te wyraźnie zwiększyły się – zatrudniano 1200 lekarzy, 3618 pielęgniarek, 569 położnych i 301 farmaceutów. Wzrost zatrudnienia w służbie zdrowia wyniósł ok. 80,00%, co oczywiście przyczyniło się do poprawy dostępności profesjonalnej opieki medycznej dla pacjentów²²⁹.

Według danych z roku 1976 w województwie znajdowało się 77 przychodni, z czego 22 należały do przemysłowej służby zdrowia, 8 do spółdzielczej lub prywatnej. Ponadto na wsiach znajdowało się 85 ośrodków zdrowia. Na jego terenie funkcjonowało 27 punktów zdrowia (felczerskie na wsi, pielęgniarskie w zakładach przemysłowych i służby zdrowia w placówkach akademickich, a także punkty położnicze). W roku 1976 lekarze zatrudnieni w tych placówkach udzieli 4147,00 tys. porad we wszystkich powyższych jednostkach służby zdrowia²³⁰.

²²⁸ Mowa tutaj o pracownikach 2-etatowych, którzy w Rzeszowie sobie „dorabiali”, a także o osobach, które zdecydowały się na podjęcie pracy na miejscowych uczelniach na „pierwszym etacie”, ale nie zdecydowały się na przeprowadzkę do miasta nad Wisłokiem. Proces „dorastania” ośrodka do samodzielności naukowej był długi. Pierwsza publiczna obrona doktoratu własnego wychowanka odbyła się w 1994 r. (Wacław Wierzbieniec – historia, promotor – Włodzimierz Bonusiak); *Słownik biograficzny profesorów Uniwersytetu Rzeszowskiego 2001–2006*, red. W. Bonusiak, Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego 2006, s. 154.

²²⁹ RSWR 1977, s. 264; 1990, s. 371; J. Basta, G. Zamoyski, *Kontynuacja i zmiany. Funkcjonowanie szpitala w latach 1944–1990* [w:] *Szpitalnictwo rzeszowskie. Z dziejów Wojewódzkiego Szpitala Zespołowego (do 1990 r.)*, red. Z. Budzyński, Rzeszów 1997, s. 221.

²³⁰ RSWR 1977, s. 266.

Większość wymienionych placówek służby zdrowia rozlokowana była w miastach. Znajdowało się tam aż 75 przychodni (z 77), 21 przychodni zakładowych (z 22), 8 spółdzielczych i prywatnych (z 8) i 5 z 10 punktów położniczych. Liczba przychodni była bardzo zróżnicowana. W Błażowej, Głogowie Małopolskim, Sokołowie Małopolskim i Tyczynie była tylko 1 przychodnia, w Nowej Sarzynie i Sędziszowie Małopolskim po 2, w Ropczycach 3, w Kolbuszowej, Leżajsku i Strzyżowie po 4, w Łańcucie 7, w Mielcu 9, a w Rzeszowie aż 36.

Gorzej wyglądała sytuacja na wsi. Nie wszystkie gminy wiejskie posiadały swoje punkty zdrowia. Najlepiej wyposażona była pod tym względem gmina Boguchwała oraz gmina Tyczyn, w których ulokowane były przychodnie. Od 1 do 3 ośrodków zdrowia znajdowało się w gminach: Białobrzegi, Błażowa, Boguchwała, Borowa, Chmielnik Rzeszowski, Cmolas, Czarna, Czermin, Czudec, Frysztak, Głogów Małopolski, Grodzisko Dolne, Hyżne, Iwierzyce, Kamień, Kolbuszowa, Krasne, Kuryłówka, Leżajsk, Lubenia, Łańcut, Markowa, Mielec, Niebylec, Niwiska, Nowa Sarzyna, Ostrów, Przecław, Raniżów, Ropczyce, Sędziszów Małopolski, Sokołów Małopolski, Stary Dzikowiec, Strzyżów, Świlcza, Trzebownisko, Tuszów Narodowy, Tyczyn, Wielopole Skrzyńskie, Wiśniowa oraz Żółtynia²³¹.

Nietrudno zauważyć, że zdecydowana większość kadry medycznej koncentrowała się w miastach, głównie w Rzeszowie – stolicy województwa. Pracowało w nim ponad 50,00% całości kadry województwa. Przykładowo w 1989 r. lekarze rzeszowscy stanowili 56,00% całości kadry, dentyści 76,00%, pielęgniarki blisko 40,00%. Na przeciwnym biegunie znajdowały się wiejskie przychodnie, w których pracowało w tym samym roku 10,00% wszystkich lekarzy, 23,00% dentystów, 13,00% pielęgniarek. Podobne nierówności można zaobserwować w dostępie do łóżek szpitalnych – aż 53,00% z nich znajdowało się w stolicy regionu. Jednak biorąc pod uwagę liczbę personelu i łóżek szpitalnych przypadających na 10 000 mieszkańców, okazuje się, że wojewódzki Rzeszów wypadł gorzej od kilku miast. Przykładowo w 1989 r. w Rzeszowie na 10 000 mieszkańców przypadało 45 lekarzy, podczas gdy w Kolbuszowej 49,30, a w Leżajsku 45,30. Podobna sytuacja dotyczyła liczby łóżek szpitalnych: w Rzeszowie na 10 000 mieszkańców przypadało ich 123, podczas gdy w Leżajsku 303, a w Kolbuszowej 276 łóżek²³².

²³¹ Tamże, s. 266–268.

²³² Koniec lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX w. to lata zastoju spowodowane trudną sytuacją finansową. Na oficjalnej stronie Uniwersyteckiego Szpitala Klinicznego czytamy: „W roku 1975 rozpoczyna działalność na bazie istniejącego szpitala Wojewódzki Szpital Zespolony, w skład którego wchodzi: Szpital Wojewódzki w Rzeszowie, Zespół Wojewódzkich Przychodni, Zespół Opieki Zdrowotnej (dla powiatu) i Wojewódzka Stacja Pogotowia Ratunkowego. W latach 1989–90 włączono w jego struktury nowo wybudowany Szpital nr 2 na Pobitnem”; J. Basta, G. Zamoyski, *Kontynuacja i zmiany. Funkcjonowanie szpitala w latach 1944–1990...*, s. 221–222; RSWR 1990, s. 118–120; *Z kart historii*, portal: Uniwersytecki Szpital Kliniczny: <https://szpital.rzeszow.pl/o-nas/z-kart-historii> (dostęp: 17.09.2024).

Dostęp do placówek ochrony zdrowia odgrywa kluczową rolę w kształtowaniu warunków życia ludności. W województwie obserwowano powolny, lecz systematyczny postęp w tym zakresie. Wskaźniki obrazujące dostępność i nasycenie usługami medycznymi zasadniczo wykazywały tendencję wzrostową, z wyjątkiem 1987 r., kiedy to w kilku przypadkach zanotowano niewielki spadek wskaźników.

Tabela 45. Wybrane dane dotyczące ochrony zdrowia w województwie rzeszowskim w latach 1975, 1980, 1985 i 1989

Na każde 10 000 mieszkańców przypadało:	1975	1980	1985	1989
lekarzy	11,00	13,40	15,20	16,80
dentystów	3,70	4,10	4,10	4,40
pielęgniarek	30,20	39,60	44,60	50,50
łóżek w szpitalach ogólnych	41,00	45,20	45,40	49,00
Na 1 aptekę przypadało (w tys. mieszkańców)	10,00	9,40	9,50	9,40
Na 1 aptekę i punkt apteczny przypadało (w tys. mieszkańców)	5,90	6,60	3,50	4,20
Na każde 100 dzieci w wieku do 3 lat objętych opieką żłobkową przypadało:	3,80	4,20	3,50	4,20

Źródło: RSWR 1990, s. 40–41.

W latach 1975–1989 nastąpiła poprawa w dostępie do usług zdrowotnych. Znacząco wzrosła liczba lekarzy oraz dentystów, zwiększyła się także liczba łóżek szpitalnych. Zakup leków stał się także łatwiejszy, gdyż spadła liczba mieszkańców przypadających na jedną aptekę. Odnotowano również powolny, ale zauważalny wzrost liczby dzieci objętych opieką żłobkową. Dane dotyczące województwa odbiegały jednak od średnich notowanych w innych regionach Polski. Wprawdzie potencjał służby zdrowia w województwie stopniowo poprawiał się, nie oznaczało to zmniejszenia dystansu dzielącego Rzeszowskie od lepiej rozwiniętych pod tym względem obszarów. W najlepszym wypadku można mówić o utrzymaniu dotychczasowego poziomu i uniknięciu dalszego pogłębiania różnic.

Tabela 46. Służba zdrowia w województwie rzeszowskim w wybranych latach

	1976	1980	1985	1989
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>
Przychodnie				
– ogółem	77	81	100	101
– rejonowe			34	35
– przemysłowej służby zdrowia	22	23	26	26
– spółdzielcze	8	6	9	8
Ośrodki zdrowia na wsi				
– ogółem	85	90	97	98
– gminne		31	32	30

<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>
Lekarskie punkty zdrowia	17	16	12	
Położne środowiskowe				
– ogółem		59	63	
– na wsi		44	31	

Źródło: J. Basta, G. Zamoyski, *Kontynuacja i zmiany. Funkcjonowanie szpitala w latach 1944–1990...*, s. 224.

Pomimo postępu, wciąż pozostawało wiele do zrobienia, chociaż poprawa warunków pracy w służbie zdrowia następowała szybciej niż wzrost liczby ludności. Jednak zestawienie tej sytuacji z realiami w Polsce znacząco zmienia obraz.

Tabela 47. Podstawowe informacje o służbie zdrowia w Polsce

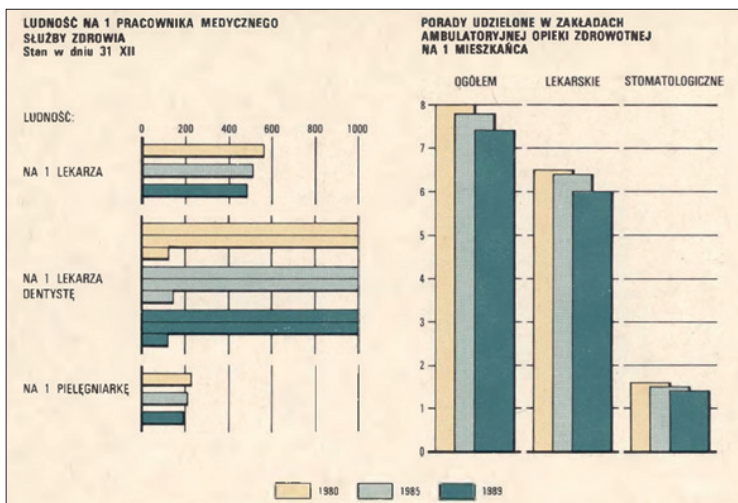
Na 10 000 mieszkańców przypadało:	1975	1980	1985	1989
lekarzy	54,50	63,60	73,20	79,20
dentystów	15,10	16,80	17,40	18,00
pielęgniarek	122,60	157	179,70	197,90
łóżek w szpitalach ogólnych	227	237	245	250
aptek	2969	3245	3446	3555
Na 1 aptekę przypadało (w tys. mieszkańców)	11,52	11,00	10,82	10,97
Chorych leczonych w szpitalach ogólnych (w tys.)	3848	4356	4571	4520

Źródło: RS 1990, s. XLIV–XLV.

Standard opieki zdrowotnej w województwie systematycznie się poprawiał, co potwierdzają dane zamieszczone w tabelach 45 i 46. Przykładowo liczba lekarzy wzrosła o ponad 50,00%, co przewyższa średnią krajową wynoszącą 45,30%. Jednak mimo tego wzrostu, nasycenie lekarzami w województwie wyniosło 16,80 na 10 000 mieszkańców, podczas gdy w kraju aż 79,20. Relatywnie lepiej wyglądała sytuacja dentystów – w roku 1989 ich liczba niemal zrównała się ze średnią ogólnokrajową (18,00 wobec 16,80). Natomiast w przypadku pielęgniarek średnia krajowa była niemal blisko czterokrotnie wyższa niż wojewódzka. Podobna dysproporcja występowała również w liczbie łóżek szpitalnych, gdzie stosunek wynosił około 5 do 1.

Podstawowym problemem rzeszowskiej służby zdrowia był bardzo niski poziom wyjściowy, co powodowało, że nadrabianie zaległości było bardzo trudne. Sytuację dodatkowo utrudniało to, że na Rzeszowszczyźnie nie było wówczas szkół wyższych oferujących kierunki medyczne – z wyjątkiem ok. 150 studentów kierunku lekarskiego na rocznikach IV–VI, studiujących w Rzeszowie²³³.

²³³ Kierunek lekarski udało się uruchomić na Uniwersytecie Rzeszowskim dopiero w roku akademickim 2015/2016. Próby uruchomienia w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX

Schemat 16. Wybrane informacje o stanie służby zdrowia w Polsce w latach 1980, 1985 i 1989

Źródło: RS 1990, s. 492.

Mimo wyraźnej poprawy sytuacji opieki zdrowotnej w analizowanym okresie, niski punkt wyjścia sprawił, że osiągnięte parametry nadal pozostawały niewystarczające²³⁴.

2.2. Działalność opiekuńcza

Działalność opiekuńcza prowadzona była w domach dziecka i specjalnych ośrodkach wychowawczych. Na terenie województwa rzeszowskiego funkcjonowało od 5 do 7 domów dziecka i mniej niż 5 specjalnych ośrodków wychowawczych (szczegółowe dane zawiera tabela 48). Placówki te wykonywały bardzo specyficzne zadania, prowadząc w pewnym zakresie również działalność oświatową.

w. samodzielnych studiów w porozumieniu z uczelniami z Krakowa i Lublina załamały się wraz z początkiem zmian społeczno-politycznych w Polsce lat 90. Kierunek pielęgniarstwo i ratownictwo medyczne uruchomiano dopiero po niepowodzeniu utworzenia kierunku lekarskiego; A. Bonusiak, *Szkolnictwo wyższe w Rzeszowie...*, s. 369–416; *Rys historyczny*, portal Uniwersytet Rzeszowski, ur.edu.pl <https://www.ur.edu.pl/pl/kolegia/kolegium-nauk-medycznych/kolegium/rys-historyczny> (dostęp: 14.08.2024).

²³⁴ Najlepiej było w wielkich ośrodkach miejskich, w których kształcenie medyczne było na wyższym poziomie. Od okresu międzywojennego (pomimo zmian ustrojowych) większość personelu była i wciąż jest skoncentrowana w wielkich miastach, a mniejsze ośrodki, szczególnie oddalone od „centrów”, cierpią na stałe braki. Najgorsza sytuacja jest oczywiście na wsiach. Taki stan, pomimo zmian ustrojowych, utrzymuje się do dzisiaj, a podejmowane ostatnio próby wyrównania tych dysproporcji przyniosły serię skandali z nowo uruchamianymi kierunkami studiów (decyzje ministra P. Czarnka). Wydaje się, że w obecnej sytuacji panującej w kraju nie da się tego odmienić.

Tabela 48. Województwo rzeszowskie – domy dziecka i specjalne ośrodki wychowawcze w latach 1980, 1985 i 1989

Wyszczególnienie	1980	1985	1989
Domy	7	7	5
Miejsca	242	163	140
Wychowankowie, w tym:	180	151	136
sieroty i pólsieroty	–	65	45
Zakłady dla umysłowo upośledzonych	3	4	5
Wychowankowie	258	319	416

Źródło: RSWR 1990, s. 361–362.

Opierając się wyłącznie na danych statystycznych, można stwierdzić, że liczba miejsc w domach dziecka była całkowicie wystarczająca, szczególnie wobec widocznego spadku zapotrzebowania. Z drugiej strony widać również rosnące potrzeby w zakresie kształcenia specjalnego, co zaspokajano otwierając kolejne placówki o takim charakterze.

W Polsce w poszczególnych latach funkcjonowało odpowiednio: 462, 465 i 456 domów dziecka, oferujących kolejno 22 847, 18 229 oraz 17 470 miejsc. Liczba wychowanków wynosiła zaś odpowiednio: 22 765, 17 051, 15 600 osób. Zdecydowanie więcej było ośrodków specjalnych. Zgodnie z danymi w 1980 r. funkcjonowało 519 ośrodków, w 1985 r. – 571, a w 1989 r. – 597. W tej liczbie mieściło się początkowo 8, a w 1989 r. 9 ośrodków dla osób niewidomych i niedowidzących oraz od 28 do 32 zakładów dla głuchych i niedosłyszących. Najwięcej było ośrodków dla pensjonariuszy upośledzonych umysłowo (od 318 do 367), społecznie niedostosowanych (od 48 do 67) i umysłowo niedorozwiniętych (114)²³⁵. To właśnie w tych ośrodkach przebywała większość pensjonariuszy. Ich liczba utrzymywała się na stałym poziomie ok. 45 tys. rocznie. W ośrodkach dla umysłowo chorych przebywało każdego roku ok. 25 tys. osób, natomiast w placówkach dla umysłowo niedorozwiniętych ok. 10 tys.²³⁶

3. Kultura i sztuka

3.1. Prasa i czytelnictwo

Dostęp do prasy i czasopism jest jednym z podstawowych wskaźników poziomu rozwoju cywilizacyjnego społeczeństwa. W warunkach kryzysu społecz-

²³⁵ W ówczesnej sprawozdawczości i opracowaniach tak nazywano oficjalnie osoby, których dotyczyły te przypadłości.

²³⁶ RS 1990, s. 479.

no-ekonomicznego Polski lat osiemdziesiątych nie było możliwości utrzymania wcześniejszych standardów. Od roku 1980 rynek prasowy zaczął się załamywać i nie potrafił się odbudować, głównie z powodu trudnej sytuacji gospodarczej, w tym m.in. niedoborów papieru.

Nic więc dziwnego, że w województwie sukcesywnie malała liczba sprzedawanych tytułów prasowych. Szczególnie dotknęło to prasę codzienną, podczas gdy czasopisma „trzymały się” nieco lepiej.

Tabela 49. Województwo rzeszowskie – sprzedaż gazet i czasopism w wybranych latach

Wyszczególnienie	1975	1980	1985	1985
Gazety (w tys. egzemplarzy)	36 939	40 737	37 745	29 641
Czasopisma (w tys. egzemplarzy)	11 831	13 173	15 483	14 922
Egzemplarze na 1 mieszkańca				
Gazety	51	63	55	42
Czasopisma	20	20	23	21

Źródło: RSWR 1977, s. 253; RSWR 1990, s. 366.

Tendencje ogólnokrajowe charakteryzowały się względną stabilnością nakładów prasy, utrzymujących się na poziomie ok. 80–90 egzemplarzy gazet i czasopism na mieszkańca w latach 1975, 1980 i 1985. Gwałtowne załamanie nastąpiło w 1989 r., gdy nakłady przeliczeniowe spadły do ok. 74 sztuk. W regionie rzeszowskim średnie nakłady wynosiły kolejno: 71, 83, 78 oraz 63 egzemplarze w latach 1975, 1980, 1985 i 1989. W Polsce w tych samych latach wynosiły one: 99, 98, 88 oraz 74 sztuki²³⁷. Oznacza to, że na terenie województwa nie udało się osiągnąć wskaźników ogólnokrajowych, choć w warunkach kryzysu zredukowano istniejącą różnicę z 28 do 11 egzemplarzy przeliczeniowych.

Kolejnym wskaźnikiem poziomu kulturalnego jest czytelnictwo, które częściowo oceniano na podstawie działalności bibliotek publicznych. W tym zakresie liczba tych placówek systematycznie rosła z roku na rok, przy czym przez cały czas dominowały biblioteki działające na wsiach.

Jednak zdecydowanie większym wyborem publikacji dysponowali mieszkańcy miast, którzy mieli dostęp nawet do trzykrotnie większej liczby książek niż mieszkańcy wsi. Jeżeli chodzi o czytelnictwo, to utrzymywało się ono na bardzo zbliżonym poziomie i oscylowało, ale zasadniczo nie przekraczało 20 wypożyczeń rocznie na czytelnika.

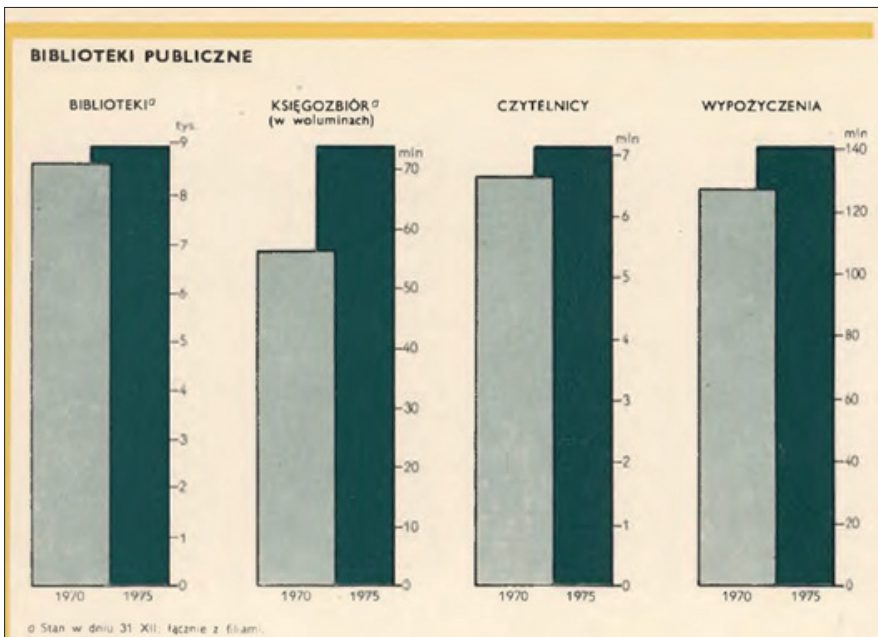
²³⁷ Tamże, s. LII–LIII; RSWR 1977, s. 253; RSWR 1990, s. 366.

Tabela 50. Biblioteki publiczne w województwie rzeszowskim w latach 1975, 1980, 1985 i 1989

Wyszczególnienie	1975		1980		1985		1989	
	M	W	M	W	M	W	M	W
Placówki biblioteczne	42	186	142	199	251	201	263	210
Punkty biblioteczne	31	303	301	261	227	202	255	200
Liczba mieszkańców na jedną placówkę biblioteczną	2311	852	2695	2111	2097	2078	2724	2008
Księgozbiór w tys. woluminów	3142	977,30	2137,90	1338,70	2777	1731,50	3118,10	1904,60
Czytelnicy zarejestrowani	59,20	84,00	154,90	87,30	162,90	84,30	175,40	88,90
Na 1000 mieszkańców	–	–	240	207	237	201	246	211
Roczna liczba wypożyczeń na jednego czytelnika	19,90	17,00	19,90	18,90	20,90	19,70	20,20	20,10

Uwaga: M – miasta; W – wieś

Źródło: RSWR 1977, s. 255–256; RSWR 1990, s. 365.

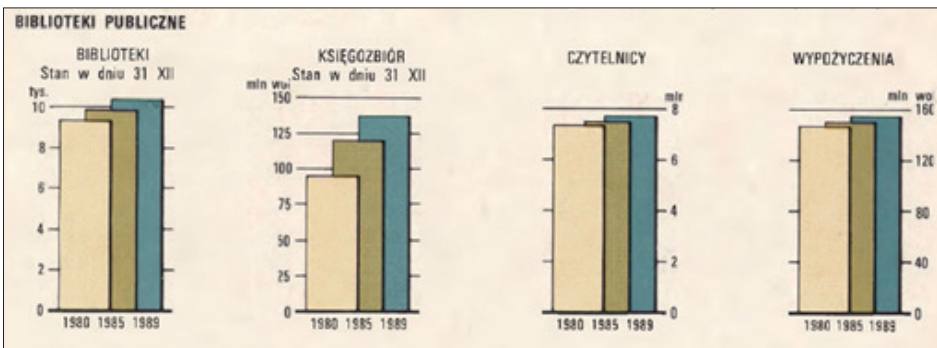

Schemat 17. Polska – biblioteki publiczne w latach 1970 i 1975

Źródło: RS 1976, s. 454.

Porównując wartości przedstawione w tabeli 50 z danymi zawartymi na schemacie 17, można zauważyć, że sytuacja zarówno w województwie, jak i w Polsce była do siebie bardzo podobna. Proporcje w obu przypadkach są właściwie takie same.

W Polsce w latach 1975–1989 odnotowano zauważalny wzrost liczby czytelników, chociaż dotyczyło to jedynie wartości bezwzględnych. W roku 1975 liczba ta wynosiła 2158 osób na 1000 mieszkańców, w 1980 r. – 2646, w 1985 r. – 3207, a w 1989 r. – 3596. W latach osiemdziesiątych XX w. liczba bibliotek w Polsce zwiększyła się z 9315 do 10 313, a także zasób księgozbiorów – z 94 538 tys. do 136 783 tys. egzemplarzy, liczba czytelników z 147 254 do 154 891. Średnia liczba wypożyczeń na czytelnika utrzymywała się na stabilnym poziomie – od 19,90 do 20,00 rocznie²³⁸.

Schemat 18. Biblioteki w Polsce – stan na lata 1980, 1985 i 1989

Źródło: RS 1990, s. 495.

Sieć muzeów nie była w regionie szczególnie rozbudowana, jednak na terenie województwa funkcjonowało pięć placówek o takim charakterze. Najważniejszą z nich było Muzeum Okręgowe z siedzibą w Rzeszowie, które tylko w latach osiemdziesiątych XX w. zorganizowało 110 wystaw. Ponadto funkcjonowały wspomniane wcześniej muzeum-skansen w Kolbuszowej, muzeum wewnątrz pałacowych i powozów w Łańcucie, Muzeum Etnograficzne w Rzeszowie. Od roku 1978 działało również Muzeum Regionalne w Mielcu wykorzystujące zbiory muzealne Towarzystwa Miłośników Ziemi Mieleckiej²³⁹.

²³⁸ RS 1990, s. LII–LIII.

²³⁹ E. Rączy, *Sztuka i życie artystyczne w Rzeszowie w latach 1944–1989* [w:] *Dzieje Rzeszowa...*, t. 4, s. 443–445; *Historia*, portal Muzeum Kolbuszowa...; *Historia*, portal Muzeum Etnograficzne im. F. Kotuli, <https://www.muzeumetnograficzne.rzeszow.pl/historia/> (dostęp: 14.02.2025); *O Muzeum*, portal: Muzeum Historii Regionalnej, https://www.muzeum.mielec.pl/strona-3519-o_muzeum.html (dostęp: 14.02.2025).

Istniejące placówki starały się zapewnić zwiedzającym profesjonalnie przygotowane ekspozycje, będące w tym okresie podstawową formą ich funkcjonowania. W każdym roku udostępniano kilkadziesiąt wystaw stałych i kilka objazdowych. Średnia liczba zwiedzających wahała się od ok. 300 do ponad 400 tys. osób rocznie. Znaczną część zwiedzających stanowiła młodzież szkolna, która mogła odpowiadać za ok. połowę całkowitej frekwencji.

Tabela 51. Muzea działające na terenie województwa rzeszowskiego w latach 1975, 1980, 1985 i 1989

Wyszczególnienie	1975	1980	1985	1989
Muzea	5	5	5	5
Wystawy	25	39	21	20
czasowe	22	35	14	20
objazdowe	3	4	7	–
Zwiedzający w tysiącach, w tym:	459,20	432	292	300
młodzież szkolna	–	116	175	161

Źródło: RSWR 1977, s. 258–259; RSWR 1990, s. 367.

Rzeszowskie muzea stanowiły ok. 1,00% wszystkich placówek muzealnych działających w kraju (w 1980 r. było ich 427, a w 1989 r. 551). Liczba zwiedzających w latach osiemdziesiątych utrzymywała się na stabilnym poziomie i wynosiła ok. 20 mln rocznie, z czego młodzież szkolna stanowiła do 1/3 wszystkich odwiedzających. Chociaż województwo wyróżniało się niższym nasyceniem siecią muzeów w porównaniu do Polski, to jednak wskaźnik frekwencji był tam zdecydowanie wyższy, gdyż mieścił się w granicach 1,50–2,00% wszystkich odwiedzających. Wyższy był także udział młodzieży szkolnej wśród zwiedzających²⁴⁰.

3.2. Teatry i instytucje muzyczne

W województwie, a dokładniej w Rzeszowie funkcjonował jeden teatr dramatyczny, jeden lalkowy, jedna filharmonia oraz jedno przedsiębiorstwo estradowe²⁴¹. W latach 1975 i 1989 liczba tych instytucji nie uległa zmianie – po jednej

²⁴⁰ Obliczenia własne na podstawie RSWR 1977, s. 258–259; RS 1990, s. 486; RSWR 1990, s. 367.

²⁴¹ Historia Filharmonii Podkarpackiej im. Artura Malawskiego sięga 1955 r., kiedy to powstała Wojewódzka Orkiestra Symfoniczna, która 3 lata później została upaństwowiona, a w 1967 r. przekształcona w filharmonię. Obecny budynek otrzymała w 1974 r. Teatr im. Wandy Siemaszkowej został powołany do życia dekretem PKWN z 7 października 1944 r. Teatr Lalki i Aktora „Kacperek” powstał w 1953 r. w Jarosławiu, w 1956 r. został upaństwowiony, a w rok później przeniesiony do Rzeszowa. Do roku 1999 nie posiadał własnego budynku i prowadził działalność

placówce każdego typu, wszystkie znajdowały się w Rzeszowie. W roku 1989 zorganizowały one odpowiednio: 286, 265, 848 i 384 przedstawienia, które obejrzało 83,50, 67,20, 120,80, 90,70 tys. widzów. Dodatkowo odbyło się 6 gościnnych przedstawień operetkowych, które zgromadziły łącznie 3,80 tys. widzów. Dla porównania dwie dekady wcześniej odbyły się łącznie 904 przedstawienia, które obejrzało 276,70 tys. osób. W teatrze dramatycznym takich przedstawień było 120,80 tys., w lalkowym – 67,90 tys., w filharmonii – 85,00 tys., ponadto gościnne występy operowe i operetkowe obejrzało 2,00 tys. widzów²⁴².

W Polsce w latach 1980–1989 liczba teatrów wzrosła ze 134 do 144. Zwiększyła się zarówno liczba teatrów dramatycznych, jak i lalkowych. Nie zmieniła się liczba oper i operetek, natomiast zwiększyła się liczba filharmonii z 19 do 21. Chociaż wzrosty te nie były znaczące, w różnych miejscach Polski powstawały nowe placówki kulturalne. W województwie rzeszowskim nie odnotowano jednak takich przyrostów.

Liczba koncertów w Polsce również wzrastała – z 53 850 w 1980 r. do 58 860 w 1989 r. Frekwencja widzów utrzymywała się na stabilnym poziomie, oscylującym wokół 17 mln osób. Najwięcej osób odwiedzało teatry dramatyczne – ponad 7,00 mln, lalkowe – od ok. 5 do ponad 6 mln widzów. Opery i operetki gromadziły od ok. 1,00 do 1,50 mln widzów, natomiast filharmonie od 5,00 do 6,00 mln²⁴³.

Biorąc pod uwagę zaprezentowane dane, można zauważyć, że w województwie nie nastąpił wzrost liczby najważniejszych placówek życia artystycznego – ich liczba niezmiennie wynosiła trzy. W konsekwencji ich udział w strukturze regionalnej zmniejszył się w okresie od 1975 do 1989 r. Brak rozwoju w tym zakresie skutkowało stabilizacją liczby widzów. Pomimo tego poziom zaspokajania potrzeb kulturalnych mieszkańców województwa można uznać za zadowalający²⁴⁴.

objazdową. Państwowe Przedsiębiorstwo Imprez Estradowych swoimi korzeniami sięga 1953 r., kiedy to w Rzeszowie znalazła się siedziba delegatury Państwowej Artystycznej Organizacji Społecznej „Artos”. W roku 1958 przekształciła się w samodzielną jednostkę o nazwie Wojewódzka Agencja Imprez Artystycznych, a w 1962 r. otrzymała nazwę Państwowe Przedsiębiorstwo Imprez Artystycznych (Estrada Rzeszowska). Jednostka własną siedzibę otrzymała dopiero w 1981 r. przy Jagiellońskiej 24, do tego momentu na swoją działalność wykorzystywała pomieszczenia działających w mieście domów kultury, teatru lub filharmonii; B. Szarzyńska, *Państwowe zawodowe instytucje artystyczne w Rzeszowie w latach 1944–1989* [w:] *Dzieje Rzeszowa...*, t. 4, s. 468–521; *Historia*, portal: teatrmaska.pl, <https://www.teatrmaska.pl/teatr/historia/> (dostęp: 4.09.2024); *O nas*, portal: filharmonia.rzeszow.pl, <https://filharmonia.rzeszow.pl/historia-filharmonii/> (dostęp: 4.09.2024); *O teatrze*, portal: teatr-rzeszow.pl, <https://teatr-rzeszow.pl/o-teatrze/> (dostęp: 4.09.2024).

²⁴² RSWR 1977, s. 258–259; RSWR 1990, s. 367.

²⁴³ RS 1990, s. 486.

²⁴⁴ W 1975 r. odbyły się 904 spektakle teatralne i koncerty w filharmonii. Uczestniczyło w nich ponad 270 tys. widzów, dwadzieścia lat później było ich 938 i 241 tys. widzów (zatem na spektaklu czy koncercie w filharmonii było od 250 do 300 osób). W tym samym czasie na takich

3.3. Kina

Sieć kin była zdecydowanie bardziej rozwinięta niż sieć teatrów. Placówki kinowe przyciągały zdecydowanie większą widownię i były rozlokowane we wszystkich największych miastach województwa, a także w ośrodkach wiejskich. W tych ostatnich, nawet jeśli nie funkcjonowało stałe kino, często organizowano seanse dzięki tzw. kinom objazdowym.

O popularności tej formy rozrywki świadczy fakt, że w ciągu roku przeciętny mieszkaniec województwa był w kinie kilka razy. Na początku omawianego okresu były to ok. trzy wizyty, a pod koniec liczba ta spadła do ok. dwóch. Zauważalne obniżenie frekwencji można przypisać dwóm przyczynom – kryzysowi, który utrudniał zakup i dystrybucję nowych filmów, oraz rosnącej popularności telewizji.

Tabela 52. Kina w województwie rzeszowskim i Polsce w latach 1976, 1980, 1985 i 1989

Wyszczególnienie	Województwo rzeszowskie				Polska			
	1976	1980	1985	1989	1976	1980	1985	1989
Kina	40	39	38	20	2639	2228	2057	1792
miasta	20	20	21	14	1424	1358	1306	1600
wieś	20	13	12	4	764	518	461	360
Ruchome	–	6	5	2	451	352	290	192
Seanse (w tys.)	18 863	19 542	18 759	11 726	1476,10	1266	1126	871
miasta	16,130	13961	14 610	9957	1069,40	1009	940	767
wieś	3,798	1834	1941	388	171,70	257	186	104
Ruchome	–	3747	2208	1381	235	170	126	65
Widzowie (w tys.)								
Razem	1932,60	1594,30	1911,40	1260,70	140 797	97 540	107 080	69 589
miasta	1792,70	1267,40	1665,50	1127,10	122 224	85 452	96 731	64 595
wieś	139,90	63,70	67,90	13,50	7410	12 088	10 439	4994
Kina ruchome*	–	263,20	165,90	120,10	11 163	10 171	8554	3525
Widzów								
Na 1 seans łącznie	102,40	81,60	101,90	107,50	95	77	95	80
Na 1 seans w mieście	111,10	90,80	119,50	113,20	114	85	103	84
Na 1 seans na wsi	36,80	58,60	59,50	75,50	43,10	47	56	48

* projekcje tylko na wsi

Źródło: RSWR 1977, s. 259–260; RSWR 1990, s. 368; RS 1990, s. 487.

samych wydarzeniach w Polsce było od 400 do 475 widzów. Trzeba też zaznaczyć, że Rzeszów dysponował mniejszymi salami; tamże.

Spadek zainteresowania działalnością kin był widoczny zarówno w kraju, jak i na terenie województwa. W skali całego kraju liczba widzów zmniejszyła się o 50,50% w latach 1975–1989, co stanowiło duży spadek. W województwie rzeszowskim spadek ten był mniejszy i wyniósł 34,70%. Równoległe do tego spadała również liczba kin i seansów oraz tzw. „obciążenie” widowni. Jednak w przypadku województwa rzeszowskiego „obciążenie” widowni wzrosło, co wydaje się być konsekwencją gwałtownego zmniejszenia liczby kin w tym regionie²⁴⁵.

Podczas gdy działalność kin doświadczyła istotnego załamania, równocześnie następował szybki rozwój radia i telewizji. W roku 1975 w Polsce przypadało średnio 238 abonentów radiowych na 1000 mieszkańców (282 w miastach i 183 na wsi). Do roku 1989 liczba ta wzrosła do 285 abonentów (334 w miastach i 227 na wsi), co oznaczało wzrost o 19,70% w skali kraju (18,40% w miastach i 24,00% na wsiach). W Rzeszowskiem liczby te były niższe – w 1975 r. wskaźnik ogólny wynosił 193, a po prawie piętnastu latach wzrósł do 218 abonentów na 1000 mieszkańców, co stanowiło wzrost o 12,90%, a więc znacznie mniejszy niż w Polsce. Odpowiednie wielkości dla miasta wynoszą 3,20%, a dla wsi 12,20%. W tym zakresie mieszkańcy województwa rzeszowskiego wyraźnie odbiegali od średnich krajowych.

Tabela 53. Abonenci radiowi i telewizyjni w Polsce i województwie rzeszowskim w latach 1975, 1980, 1985 i 1989

Wyszczególnienie	Abonenci radiowi		Abonenci telewizyjni	
	ogółem	na 1000 mieszkańców	ogółem	na 1000 mieszkańców
Polska 1975	8 182 700	238	6 472 000	189
WR 1975	117 686	193,10	76 301	125,20
WR 1980	126 454	195	100 516	155
WR 1985	136 148	197	129 207	187
WR 1989	156 286	218	141 493	198
Polska 1989	11 120 000	285	10 055 000	258
Miasta				
Polska 1975	5 358 000	282	6 472 000	232
WR 1975	54 029	288,60	37 749	201,70
WR 1980	64 086	280	50 494	221
WR 1985	71 814	266	67 796	251
WR 1989	85 017	289	74 118	252
Polska 1989	7 810 000	334	6 973 000	298

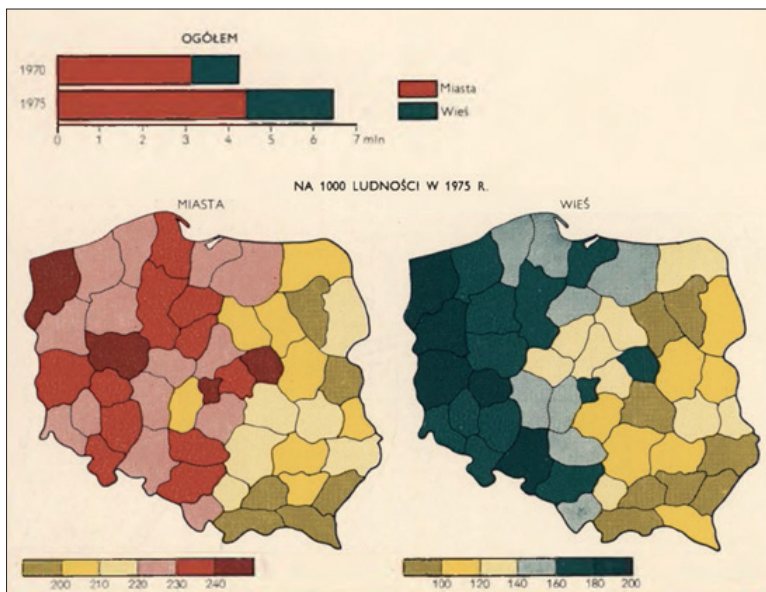
²⁴⁵ Według danych zamieszczonych w „Nowinach” w województwie działało w wymienionych latach kilkadziesiąt kin, z których część przestała funkcjonować. Wśród nich były kina mające siedzibę w Rzeszowie: „Apollo”, „Goplana”, „Mewa”, „WDK”, „Zorza”, „Młody Technik”, „Światowid”. W Mielcu funkcjonowały kina „Bajka”, „Metalowiec”, „DK” i „Tęcza”, w Kolbuszowej „Grażyna”, w Nowej Sarzynie „Brygadzysta”, w Leżajsku „Radość”, w Łańcucie „Znicz”, w Strzyżowie „Odrodzenie”, w Czudcu „Tatry”, w Białowej „Venus”, w Ropczycach „Przyjaźń”, w Sędziszowie „Jedność”, w Tyczynie „Skarb”, w Wiercanach „Camera”; „Nowiny” 1975, nr 15, s. 7; „Nowiny” maj–czerwiec 1975; „Nowiny” 1989, nr 76, s. 6; nr 77, s. 5; nr 81, s. 8; nr 105, s. 6.

Wieś				
Polska 1975	2 769 000	183	2 050 000	135
WR 1975	63 658	150,70	38 552	91,20
WR 1980	62 368	148	50 022	119
WR 1985	64 334	155	61 411	146
WR 1989	71 269	169	67 375	160
Polska 1989	3 310 000	227	3 082 000	211

Uwaga: WR – województwo rzeszowskie

Źródło: RS 1976, s. 469; RS 1990, s. 490; RSWR 1977, s. 261; RSWR 1990, s. 369.

Liczba abonentów telewizyjnych również wzrosła. W Polsce w 1975 r. wynosiła 189 na 1000 mieszkańców (232 w miastach i 135 na wsi), a w roku 1989 odpowiednio: 258 – 298 – 211. Oznaczało to wzrost odpowiednio: 36,50% – 28,40% – 56,30%. W tych samych latach w województwie rzeszowskim liczba abonentów wzrosła z 125,20 na 1000 mieszkańców ogółem (201,70 w miastach, 91,20 na wsi) do średniego poziomu 198 (252 w miastach, 160 na wsi). Przełożyło się to na wzrost o odpowiednio 58,10% – 24,90% – 75,40%. Wzrosty te były zatem znacznie wyższe niż średnia krajowa, co świadczy o szybszym niż w innych regionach kraju rozpowszechnianiu się telewizji w województwie rzeszowskim. Mimo to wskaźniki wciąż pozostawały poniżej średniej krajowej, ale różnice wyraźnie się zmniejszyły (por. schemat 19).

Schemat 19. Polska – liczba abonentów telewizyjnych (stan na 31.01.1975)

Źródło: RS 1976, s. 452.

Na terenie województwa, podobnie jak w całej Polsce, wytyczano szlaki turystyczne, które miały ułatwiać zainteresowanym poznawanie najciekawszych miejsc regionu. W latach osiemdziesiątych XX w. istniało ponad 300 km takich tras, choć ich łączna długość stopniowo malała (w 1975 r. było ich 343 km, w 1989 tylko 328 km). Inna była również ich struktura. Na przełomie lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX w. szlaki górskie miały długość 196 km, a szlaki nizinne 147 km. Z kolei na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX w. tylko 90 km przypadało na szlaki górskie, a aż 238 km na nizinne²⁴⁸. Nie była to imponująca liczba, zwłaszcza że w Polsce długość takich tras wynosiła 27 689 km w 1980 r., a w 1989 r. już 37 311 km. Liczba górskich szlaków to odpowiednio 8148 i 9112 km, a nizinnych 19 541 i 27 700 km. Potencjał Rzeszowszczyzny stanowił zatem mniej niż jeden procent całkowitej liczby tras dostępnych w kraju²⁴⁹. Jeżeli chodzi o ruch turystyczny rozumiany jako dostępność szlaków turystycznych, w województwie obserwujemy regres, a nawet zmniejszenie początkowego udziału.

W źródłach prezentowane są głównie dane dotyczące działalności w obszarze tzw. turystyki kwalifikowanej, organizowanej przez wyspecjalizowane struktury, w tym przypadku zasadniczo, choć nie wyłącznie, przez PTTK.

W roku 1975 zorganizowano 1648 wycieczek i imprez, co było najwyższą wartością w analizowanym okresie. Do roku 1989 liczba ta systematycznie spadała, osiągając jedynie 914 wydarzeń, co oznaczało spadek o 44,50% w stosunku do roku 1975. Największy spadek zainteresowania działalnością turystyczną miał miejsce w latach 1975–1980 i wyniósł 41,60% w stosunku do stanu początkowego.

W latach osiemdziesiątych XX w. w skali krajowej liczba organizowanych wycieczek nie była stabilna – wahała się od 230 do 250 tys. z zauważalną tendencją spadkową. Liczba wycieczek kwalifikowanych również się zmieniała – od 140 do 160 tys. w skali roku. Ogółem w takiej formie rekreacji uczestniczyło od 8,00 do 10,00 milionów osób – w wycieczkach organizowanych przez PTTK uczestniczyło nieco ponad 2,00 miliony osób²⁵⁰.

Najpopularniejszymi formami rozrywki w tamtym okresie były piesze wycieczki turystyczne – zarówno nizinne, jak i górskie. W roku 1975 imprezy o takim charakterze stanowiły łącznie aż 73,50% wszystkich wydarzeń (806 nizinne i 407 górskie). W roku 1989 nadal dominowały, ale z większym udziałem turystyki górskiej (261 nizinna oraz 357 górską). Pozostałe rodzaje turystyki, takie jak narciarska, kolarska, motorowa i wodna, odnotowały wyraźny i stały spadek zainteresowania, nawet kilkudziesięciokrotny. Skrajny przypadek to turystyka

²⁴⁸ RSWR 1990, s. 383.

²⁴⁹ RS 1990, s. 506.

²⁵⁰ Tamże.

motorowa. W tym przypadku liczba wydarzeń zmniejszyła się z 98 w 1975 r. do zaledwie 2 w 1989 r. Odmiennie wyglądała sytuacja w biegach na orientację – w latach 1975–1980 ich liczba wzrosła, by w kolejnych dziewięciu latach powrócić do wartości początkowej.

Najpopularniejszymi formami turystyki przez cały analizowany okres była turystyka piesza – zarówno nizinna, jak i górską. W roku 1975 w imprezach na nizinach uczestniczyło 14,10 tys. osób, a w 1989 r. tylko 8,60 tys. Pomimo tego spadku turystyka piesza na nizinach wciąż pozostawała najchętniej wybraną formą wypoczynku. Z kolei turystyka górską odnotowała wyraźny wzrost liczby uczestników – z 7,30 tys. w 1975 r. do 7,70 tys. w 1989 r. Jednak nadal to wycieczki na nizinach cieszyły się największą popularnością. Wycieczki piesze przez cały okres utrzymywały wysoką frekwencję (szczególnie górskie), ale pozostałe formy rozrywki o tym charakterze wyraźnie traciły na popularności. W rezultacie ogólna liczba osób uczestniczących w tych formach aktywnego wypoczynku zmniejszyła się w latach 1975–1989 z 27,10 tys. do 23,90 tys.

Tabela 54. Turystyka kwalifikowana w województwie rzeszowskim w latach 1975, 1980, 1985 i 1989

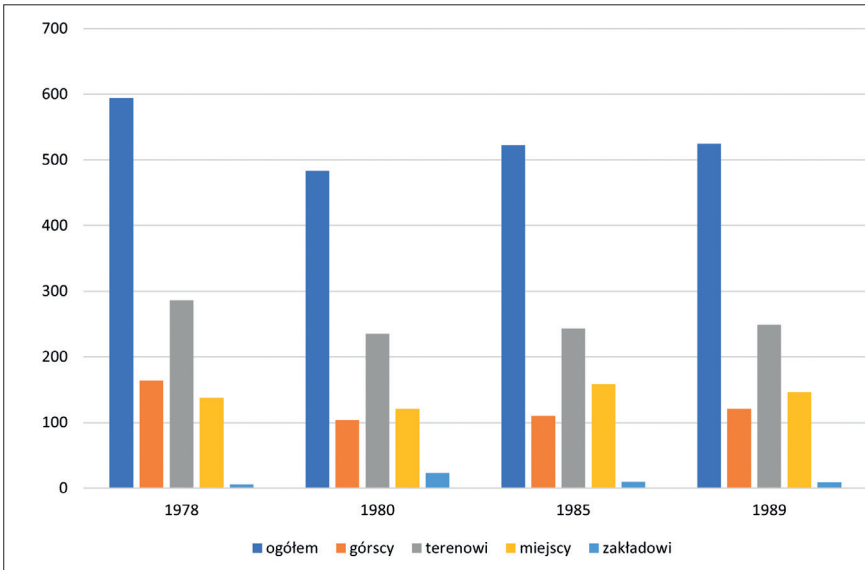
Lata	Ogółem	Turystyka kwalifikowana							
		piesza		narciarska	kolarska	motorowa	żeglarska	kajakowa	biegi na orientację
		nizinna	górska						
Wycieczki i imprezy									
1975*	1648	806	407	49	98	158	–	–	–
1980	962	366	174	94	101	10	5	33	46
1985	977	263	310	94	49	9	6	30	82
1989	914	261	357	82	40	2	20	10	33
Uczestnicy (w tys.)									
1975	27,10	14,10	7,30	1,00	1,70	1,30	–	–	–
1980	23,20	8,90	5,50	1,40	1,20	0,10	0,10	0,30	1,00
1985	22,00	6,40	7,00	2,30	0,60	0,10	0,10	0,50	1,40
1989	23,90	8,60	7,70	2,60	0,40	0,10	0,40	0,30	1,00

* dane dotyczą wyłącznie działalności PTTK

Źródło: RSWR 1979, s. 335; RSWR 1990, s. 384.

W ówczesnych realiach główną rolę w organizacji wycieczek odgrywali przewodnicy, którzy zasadniczo dzielili się na kilka grup: przewodników górskich, terenowych, miejskich oraz zakładowych. Przewodnicy zakładowi specjalizowali się w organizowaniu wycieczek dla pracowników wielkich zakładów pracy działających na Rzeszowszczyźnie.

W skali całego kraju najwięcej wycieczek miało charakter pieszy – w latach osiemdziesiątych XX w. stanowiły one ok. 40,00% wszystkich imprez kwalifikowanych. Na drugim miejscu uplasowała się turystyka góraska, z udziałem sięgającym około jednej trzeciej. Kolejne miejsca zajmowały: kolarstwo, narciarstwo, żeglarstwo, kajakarstwo, turystyka motorowa, podwodna, a stawkę zamykały wyprawy do jaskiń (speleologia)²⁵¹.

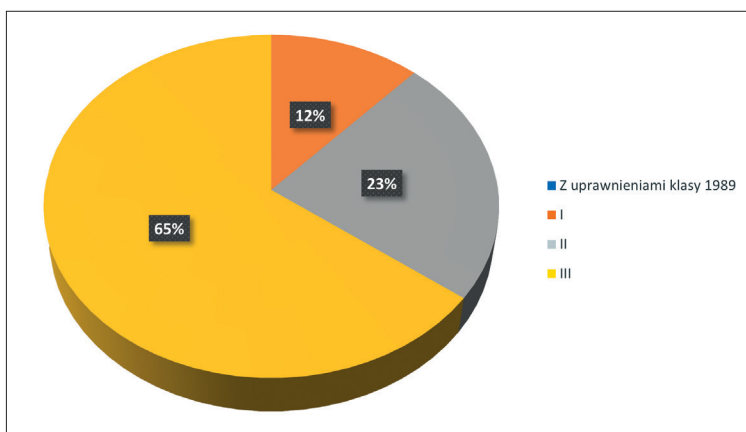
Schemat 20. Przewodnicy turystyczni w województwie rzeszowskim w latach 1978, 1980, 1985 i 1989

Źródło: RSWR 1979, s. 335; RSWR 1990, s. 384.

W całym województwie działało około pół tysiąca osób posiadających uprawnienia do oprowadzania wycieczek. Stale najliczniejszą grupą byli przewodnicy terenowi, których liczba stanowiła blisko połowę ogółu. Była to grupa o dość stabilnej liczebności – zmiany w poszczególnych okresach nie były zbyt duże. Zasadniczo w latach siedemdziesiątych i pierwszej połowie lat osiemdziesiątych XX w. ich liczba spadała. Po roku 1985 zauważyć można było stabilizację, a nawet niewielki wzrost. Mimo to zawód ten nie cieszył się dużą popularnością, co było ściśle związane z niewielkim potencjałem turystycznym województwa.

Analizowane dane potwierdzają, że Rzeszowskie posiadające nieliczne atrakcje turystyczne nie było liczącym się centrum turystycznym.

²⁵¹ Tamże, s. 507.

Schemat 21. Przewodnicy pracujący w województwie rzeszowskim w 1989 r. według posiadanych uprawnień

Źródło: RSWR 1990, s. 384.

W analizowanej grupie znajdowało się kilkadziesiąt osób posługujących się językami obcymi. Najwięcej osób deklarowało znajomość języka rosyjskiego (20). Na kolejnych miejscach w 1989 r. znajdowały się języki: niemiecki (18), angielski (8) i francuski (4). Ponadto było jeszcze dwóch przewodników, którzy znali inne języki obce²⁵².

Struktura grupy przewodników była dość zbliżona do krajowej, a istniejące różnice można wytłumaczyć specyfiką regionu. W roku 1980 w kraju działało około 17,30 tys. przewodników, czyli praktycznie tyle samo co w roku 1988. Wśród nich znajdowało się ok. 1,50 tys. przewodników z uprawnieniami klasy I, niespełna 4 tys. – klasy II i 12 tys. – klasy III. Także w kraju najczęściej było przewodników terenowych (ok. 40,00% ogółu). Następne miejsca zajmowali przewodnicy miejscy, górscy, a na końcu przewodnicy zakładowi. Najczęściej używanym językiem obcym był niemiecki, drugie miejsce zajmował rosyjski, trzecie angielski, a ostatnie język francuski²⁵³.

Tabela 55. Działalność PTTK w turystyce powszechnej na terenie województwa rzeszowskiego

Wyszczególnienie	1980	1985	1989
Wycieczki zorganizowane przez PTTK			
Wycieczki	1424	2181	1645
Uczestnicy	52 820	83 961	63 374

²⁵² RSWR 1990, s. 384.

²⁵³ RS 1990, s. 507.

Wycieczki obsługiwane przez PTTK			
Wycieczki	5057	8024	9124
Uczestnicy	369 367	300 061	368 374

Źródło: RSWR 1990, s. 385.

Tabela 56. Działalność wybranych organizacji masowej kultury fizycznej w województwie rzeszowskim

Wyszczególnienie	1980	1985	1989
Towarzystwo Krzewienia Kultury Fizycznej			
Ogniska	97	52	69
Członkowie	39 036	16 315	21 814
Imprezy	1146	682	918
Uczestnicy	75 127	23 456	55 706
Zrzeszenie Sportowe „Start”			
Ogniska	19	21	19
Członkowie	3074	2055	2200
Imprezy	269	226	200
Uczestnicy	9846	7067	6960
Zrzeszenie „Ludowe Zespoły Sportowe”			
Ogniska	323	297	280
Członkowie	23 202	17 186	17 091
Imprezy	8925	6872	5136
Uczestnicy	255 902	165 069	156 796
Akademicki Związek Sportowy			
Ogniska	4	4	4
Członkowie	2741	1780	1316
Imprezy	212	259	185
Uczestnicy	4604	9493	5441

Źródło: RSWR, s. 385–386.

Analiza danych zamieszczonych w tabeli 56 wskazuje, że struktury stowarzyszeń zajmujących się wychowaniem fizycznym na badanym terenie były słabiej rozwinięte niż średnio w kraju. Wyjątkiem była jedynie grupa Ludowych Klubów Sportowych, gdzie liczba działających struktur w województwie była proporcjonalnie wysoka. Było to najprawdopodobniej związane ze specyfiką demograficzną tego regionu, w którym większość mieszkańców zamieszkiwała obszary wiejskie. W pozostałych przypadkach było proporcjonalnie gorzej²⁵⁴.

²⁵⁴ Por. dane obrazujące funkcjonowanie stowarzyszeń kultury fizycznej w kraju; RS 1990, s. 509.

4.2. Sport

„W kolejnych IO w 1976 brało udział 6 zawodników „Resovii”. Obok siatkarzy w reprezentacji znaleźli się Jolanta Bebel, Jan Popowicz i Bogusław Duda. W cieniu sukcesów rzeszowskich siatkarzy znaczące osiągnięcia zanotowali akrobaci, bokserzy i zapaśnicy „Stali”, pływacy i łucznicy „Resovii” oraz przedstawiciele Aeroklubu Rzeszowskiego. Lata 80. rozpoczęły się od udziału w IO Moskwie 7 rzeszowskich sportowców. Przedstawicielami ZKS „Stal” byli zapaśnicy: Aleksander Cichoń, Adam Sandurski (obaj zdobyli medale brązowe) i Jan Falandys, a „Resovii” reprezentowali: łuczniczka Maria Szeliga, koszykarz Zdzisław Myrda, siatkarz Bogusław Kanicki i lekkoatletka Barbara Wojnar-Baran. Coraz większe sukcesy odnosił podopieczni Stanisław Gieronia, akrobaci „Stali” oraz lekkoatleci (głównie chodźarze). Ci pierwsi zapisali na swoim koncie obok olbrzymiej liczby medali na Mistrzostwach Polski pierwsze medale Mistrzostw Świata, które zdobyli Małgorzata Wilk i Jan Wiecek oraz tytuł mistrzów Europy czwórki męskiej w składzie: Krzysztof Brudny, Piotr Nowak, Grzegorz Bielec i Grzegorz Godzwon. Swoją pierwszy tytuł mistrza Europy zdobył również najlepszy brydżysta rzeszowski Krzysztof Martens. Tytuły mistrzów świata i Europy zdobywali również piloci Aeroklubu Rzeszowskiego Waław Nycz i Witold Świadek. W IO w Seulu (1988) wzięło udział tylko dwóch rzeszowskich sportowców – zapaśnicy Adam Sandurski i Jerzy Nieć²⁵⁵.

Wśród działań państwa mających na celu zapewnienie obywatelom rozrywki i dbałość o ich zdrowie ważne miejsce zajmował sport. Jego oddziaływanie można podzielić na dwa główne obszary: profesjonalny oraz masowy. Profesjonalny sport w warunkach PRL oznaczał zatrudnianie sportowców na etatach w przedsiębiorstwach lub w formacjach mundurowych (wojsko, milicja). Sport masowy natomiast obejmował aktywność amatorską. Oba te segmenty wymagały znacznych nakładów finansowych, co w warunkach przedłużającego się kryzysu lat osiemdziesiątych było bardzo trudne. Miało to istotny wpływ na efekty działalności sportowej.

Na terenie województwa w 1975 r. istniało ponad 200 obiektów sportowo-rekreacyjnych. Wśród nich znajdowało się: 11 stadionów, 19 boisk sportowych z widownią do 3 tys. miejsc, 66 boisk do piłki nożnej, 1 hala sportowa, 29 sal gimnastyczno-sportowych (razem ze szkolnymi), 108 sal gimnastycznych, 1 lodowisko sztuczne, 12 kąpielisk, 6 pływalni na wodach naturalnych, 7 basenów sztucznych odkrytych, 2 baseny kryte oraz 4 przystanie wodne²⁵⁶.

W latach osiemdziesiątych XX w. nastąpiło spowolnienie rozwoju sportu wyczynowego. Liczba klubów działających w regionie zmniejszyła się z 45 do 44 (o 2,20%), sekcji sportowych ze 149 do 138 (o 7,40%), członków klubów z 42 083 do 33 444 (o 20,50%). Zmniejszyła się również liczba osób prowadzących zajęcia sportowe – liczba trenerów spadła z 98 do 89, a instruktorów ze 174 do 172 (o 1,10%). Nie były to duże spadki, ale świadczyły o zastoju, który miał miejsce

²⁵⁵ E. Polak, *Sport [w:] Encyklopedia Rzeszowa...*, s. 617–618.

²⁵⁶ RSWR 1977, s. 281.

w tym okresie nie tylko na terenie województwa. Liczba osób uprawiających sport zmniejszyła się w tym samym okresie z 8518 do 6647. Najpopularniejszymi dyscyplinami były piłka nożna (28 sekcji), piłka siatkowa (15 sekcji) oraz tenis stołowy (13 sekcji). Ponadto w województwie działały sekcje akrobatyki sportowej, badmintonu, brydża sportowego, jeździectwa, judo, kajakarstwa klasycznego, karate, kolarstwa szosowego, lekkiej atletyki, łucznictwa, pięcioboju nowoczesnego, koszykówki, piłki ręcznej, pływania, podnoszenia ciężarów, skoków do wody, sportów lotniczych, sportów motorowych, strzelectwa sportowego, szachów, szermierki, tenisa, zapasów w stylu klasycznym i w stylu wolnym²⁵⁷.

Do najważniejszych klubów w województwie zalicza się te działające w największych miastach, takich jak Rzeszów i Mielec. W Mielcu na pierwszym miejscu znajdował się klub FKS PZL Stal Mielec, w Rzeszowie o prymat rywalizowały ze sobą CWKS „Resovia” i ZKS „Stal” Rzeszów. W roku 1989 wykazywano trzydzieści klubów zatrudniających profesjonalną kadrę trenerską. Obok już wymienionych działały: ZKS „Zelmer” Rzeszów; AZS Rzeszów; KS „Pogoń” Leżajsk; KS „Lechia” Sędziszów; SKS „Czarni” Rzeszów; GKS „Gryf” Mielec; LKS „Tęcza” Mielec; KS „Unia” Nowa Sarzyna; LKS „Tęcza Plon” Rzeszów; KS „Stal” Łańcut; ZKS „Izolator” Boguchwała; KS „Wisłok” Strzyżów; LKS „Głogovia” Głogów; LKS „Czarni” Czudec; MKS Frysztak; MKS Żółnia, MKS Rzeszów; MKS Łańcut; MLKS Rzeszów; LKS „Piast” Nowa Wieś; LKS „Błękit” Żółnia; Mielecki Klub Karate; KS Sokołowianka; LKS „Zimowit” Zalesie; ROZ Żeglarski; Rzeszowski Klub Karate²⁵⁸.

Kluby prowadziły szkolenia w ponad dwudziestu dyscyplinach: piłce nożnej, piłce siatkowej, lekkiej atletyce, koszykówce, pływaniu, tenisie stołowym, piłce ręcznej, zapasach, łucznictwie, judo, szachach, podnoszeniu ciężarów, kolarstwie, strzelectwie, akrobatyce sportowej, boksie, badmintonie, szermierce, brydżu sportowym, tenisie, kajakarstwie, karate oraz żeglarskim²⁵⁹.

W Polsce sytuacja była podobna. Lata osiemdziesiąte nie były dobrym czasem dla całego państwa, również dla sportu. Pomiędzy 1980 a 1989 rokiem liczba klubów funkcjonujących w państwie spadła z 1815 do 1751 (o 3,50%), zrzeszonych w nich osób z 1394 tys. do 819 tys. (o 41,20%), sekcji z 6061 do 5195 (o 14,30%), trenerów z 5419 do 5135 (o 5,20%). Zwiększyła się jedynie liczba instruktorów sportowych z 8576 do 8994 (o 4,60%)²⁶⁰.

²⁵⁷ RSWR 1990, s. 386, 387.

²⁵⁸ C. Michalski, *Sport [w:] Mielec. Studia i materiały z dziejów miasta i regionu...*, t. II, s. 695–696; I. Pezdan-Śliż, P. Król, S. Zaborniak, *Rozwój kultury fizycznej w Rzeszowie w latach 1945–1989 [w:] Dzieje Rzeszowa...*, t. IV, s. 733.

²⁵⁹ I. Pezdan-Śliż, P. Król, S. Zaborniak, *Rozwój kultury fizycznej w Rzeszowie w latach 1945–1989...*, s. 732–733.

²⁶⁰ RS 1990, s. 509.

W roku 1989 na terenie państwa znajdowało się 1809 stadionów i boisk sportowych, 3318 sal gimnastycznych, 225 hal sportowych o wymiarach większych niż 18 x 36 metrów, 317 pływalni krytych, 587 otwartych i 100 lodowisk²⁶¹.

Profil sportu w Polsce znacznie różnił się od profilu wojewódzkiego. Najwięcej sekcji dotyczyło piłki nożnej – 1086, na drugim miejscu znajdował się tenis stołowy (423), na trzecim piłka siatkowa (412), następnie szachy (340) i lekkoatletyka (301)²⁶².

W kilku przypadkach udział Rzeszowskiego w liczbie sekcji sportowych był wyższy niż wynikałoby to ze statystyk. Biorąc pod uwagę liczbę ludności, powinno w nim być ok. 1,83% wszystkich sekcji sportowych, czyli 95, tymczasem funkcjonowało 138, a więc zdecydowanie więcej.

W regionie „narodowym” sportem okazały się sporty lotnicze. Znajdowały się tam aż 3 z 15 sekcji tego typu (20,0%) istniejących w kraju. Równie dobrze prezentowały się sekcje skoków do wody (1 z 7 sekcji – 14,30% wszystkich). W przypadku kolejnych 19 dyscyplin sportowych nasycenie sekcjami było wyższe od średniej przypadającej na mieszkańca kraju. Niektóre sporty miały tu mniejszą reprezentację, np. tenis ziemny czy piłka ręczna, a niektóre, np. rugby, bojery, w ogóle nie były obecne²⁶³.

Sportowcy województwa rzeszowskiego odnosili zauważalne sukcesy. Współcześnie najbardziej medialne są sporty drużynowe – w Polsce piłka nożna i siatkówka. W Rzeszowskiem dodatkowo dochodziła jeszcze jedna dyscyplina – żużel. W żużlu sportowcy związani z Rzeszowem zdobywali tylko medale indywidualne – zawodnicy „Stali” Grzegorz Kuźniar w 1986 r. i Jan Krzystniak w 1989 r. zajęli odpowiednio III oraz II miejsce w Indywidualnych Mistrzostwach Polski, ale sam klub był jednym z czołowych klubów ówczesnej ligi²⁶⁴.

Inaczej sytuacja wyglądała w męskiej piłce nożnej i siatkówce, które w omawianych latach stanowiły rzeczywistą siłę na sportowej mapie Polski. W latach 1975–1989 „Stal” Mielec była mistrzem, wicemistrzem i dwukrotnie brązowym medalistą Polski w rozgrywkach piłki nożnej. Dodatkowo drużyna dotarła do finału Pucharu Polski. Pod tym względem jednak lepsza była „Stal” Rzeszów, która triumfowała w tym Pucharze w 1975 r.

Drużyny „Resovii” w piłce siatkowej i koszykówce mężczyzn odgrywały ważną rolę w rozgrywkach mistrzowskich i pucharowych. Zdobywały tytuły mistrzów Polski, stawały na podium jako wicemistrzowie i zajmowały trzecie miejsca. Szczególnie imponujące sukcesy odnosiła sekcja siatkarska, która trzy-

²⁶¹ Tamże, s. 507.

²⁶² Tamże, s. 510.

²⁶³ Obliczenia własne na podstawie RSWR 1990, s. 387.

²⁶⁴ *Historia speedwaya w Polsce*, <https://web.archive.org/web/20130717081913/http://rlach.republika.pl/index.htm> (dostęp: 6.02.2025).

krotnie triumfowała w Pucharze Polski, a dodatkowo raz dotarła do finału tych rozgrywek. W Pucharze Polski sukcesy odnosiła także „Stal” Mielec, która również zapisała się w historii tej dyscypliny.

Tabela 57. Sukcesy drużyn z województwa rzeszowskiego w piłce nożnej, siatkówce i koszykówce

Klub	Mistrz Polski	Wicemistrz Polski	Brązowy medalista	Zdobywca Pucharu Polski	Finalista Pucharu Polski	Dyscyplina
„Resovia”	1975	–	1977, 1987, 1988	1975, 1983, 1987	1986	piłka siatkowa
„Resovia”	1975	1979	1976, 1977	–	–	koszykówka
„Stal” Mielec	1976	1975	1979, 1982	–	1976	piłka nożna
„Stal” Mielec	–	–	–	1976	–	piłka siatkowa
„Stal” Rzeszów	–	–	–	1975	–	piłka nożna

Źródło: K. Mecner, *80 lat polskiej siatkówki*, Olsztyn: Hakus, 2001; plkhistory, <http://www.plkhistory.ugu.pl/index.php?sklady> (dostęp: 06.02.2025); Tabela wszechczasów ekstraklasy (dawnej I ligi), <http://www.hppn.pl/liga/ekstraklasa/tabela-wszech-czasow-ekstraklasy?c=1> (dostęp: 6.02.2025).

Potęga ówczesnej siatkówki została potwierdzona udziałem rzeszowskich sportowców na olimpiadach. W omawianym okresie igrzyska odbyły się w Montrealu (1976), Moskwie (1980) oraz Seulu (1988). W rywalizacji w Los Angeles w 1984 r. Polacy nie uczestniczyli z powodów politycznych, podobnie jak większość reprezentacji państw kapitalistycznych zrezygnowała ze startu w Moskwie w 1980 r.

W roku 1976 triumfowała ekipa siatkarzy, wśród których znajdowało się dwóch rzeszowian – Bronisław Bebel, Marek Karbarz i Włodzimierz Stefański („Resovia”). Srebrne medale olimpijskie zdobyli piłkarze mieleckiej „Stali” – Grzegorz Lato i Henryk Kasperczak. Wreszcie brązowy medal zdobył Jan Gmyrek („Stal” Mielec) grający w zespole szczypiornistów. Ponadto w rywalizacji wzięło udział jeszcze kilku sportowców związanych z regionem: Jolanta Rzymowska-Bebel (fiolet, „Resovia”), Bolesław Duda (chód, „Resovia”), Jan Popowicz (łuk, „Resovia”)²⁶⁵.

W roku 1980 rzeszowscy sportowcy zdobyli mniej medali. Brązowe medale w zapasach stylu wolnego zdobyli zawodnicy „Stali” Rzeszów – Aleksander Cichoń i Adam Sandurski. Były to jedyne zdobyte medalowe, choć w rywalizacji startowali jeszcze łuczniczka i skoczkini w dal z „Resovii” oraz pływak ze „Stali” Mielec, a także trzech zawodników w drużynach – dwóch z koszykarskiego zespołu „Resovii” i szczypiornista z Mielca. W kolejnych igrzyskach startowało

²⁶⁵ A. Kosiorowski, S. Zaborniak, *Podkarpacie na olimpijskim szlaku*, Rzeszów 2002, s. 20–22.

już tylko kilku przedstawicieli województwa i nie odnieśli oni wówczas żadnych sukcesów²⁶⁶.

Wśród rzeszowskich sportowców trzeba wymienić wielokrotnych zdobywców medali mistrzostw Polski w lataniu precyzyjnym i lotach rajdowo-nawigacyjnych, zarówno indywidualnie, jak i drużynowo, znakomitych pilotów, mistrzów Polski, Europy i świata, jak: Jan Baran (pięć medali indywidualnych i drużynowych na mistrzostwach świata w lataniu precyzyjnym i rajdach nawigacyjnych); Wacław Nycz (wielokrotny mistrz świata w tych samych dyscyplinach, indywidualnie i drużyno), Krzysztof Wyskiel (mistrz świata w akrobacji szybowcowej), Witold Świadek (wielokrotny złoty, srebrny i brązowy medalista mistrzostw świata, indywidualnie i drużynowo) i wielu innych. Działali na terenie siedziby Aeroklubu Rzeszowskiego, mieszczącej się w podrzeszowskiej Jasionce. Sukcesy odnosili również piloci szybowców. W województwie od końca lat czterdziestych XX w. działał również Aeroklub Mielecki, który prowadził szkolenia z pilotażu samolotów i szybowców, a także zajęcia dla skoczków spadochronowych i sekcję modelarstwa lotniczego. Jego wychowankowie mieli na swoim koncie szereg osiągnięć na arenie krajowej i nie tylko²⁶⁷.

Przedstawiciele województwa odnosili również sukcesy w skokach do wody, akrobatyce sportowej, lekkiej atletyce, a przede wszystkim w sportach walki – w boksie, judo, zapasach i karate. Byli reprezentantami Polski na arenie międzynarodowej, zdobywając medale na mistrzostwach Europy, świata i olimpijskich. Szczyt sukcesów przypadał na lata siedemdziesiąte i początek lat osiemdziesiątych XX w.

Możliwości uprawiania sportu i turystyki kwalifikowanej na obszarze województwa były porównywalne, a niekiedy nawet lepsze niż w skali ogólnokrajowej. Chociaż w poszczególnych aspektach mieszkańcy regionu mogli mieć różny dostęp do określonych form aktywności, ogólnie ich możliwości były większe niż te, jakimi dysponował przeciętny Polak. W niektórych przypadkach posiadali wręcz unikalne atuty – przykładowo w zakresie sportów lotniczych czy dzięki obecności takich perełek turystycznych jak Łańcut.

²⁶⁶ Tamże, s. 24–28.

²⁶⁷ Tamże, s. 40; G. Ostasz, *Witold Świadek* [w:] *Encyklopedia Rzeszowa...*, s. 691; R. Przepióra, *Aeroklub Rzeszowski* [w:] tamże, s. 2–3; *Historia*, portal: Aeroklub Mielecki im. Braci Działowskich, <https://aeroklub.mielec.pl/> (dostęp: 13.02.2025).

Profil gospodarczy regionu

1. Przemysł i budownictwo

1.1. Przemysł

Wyznacznikiem pozycji województwa w kraju był jego udział w produkcji gospodarczej. Z tego punktu widzenia sytuacja w województwie była zróżnicowana. Były działy produkcji, które w ogóle w nim nie występowały, ale były również takie, w których województwo było krajowym monopolistą albo jego udział w produkcji krajowej był znaczący. Takimi miejscowymi specjalnościami była produkcja pestycydów i preparatów użytkowych, których w 1989 r. województwo dostarczało 39,70% produkcji krajowej. Jeszcze lepiej sytuacja wyglądała w przypadku wytwarzania porcelany elektrotechnicznej – udział wynosił 44,90%. Jednak nic nie mogło się równać z produkcją odkurzaczy elektrycznych, których dostarczano aż 100,00%. Z kolei produkcja stali surowej była tak znikoma (571 ton w 1989 r.), że nie osiągnęła nawet dziesiątej części procenta. W roku 1976 sytuacja w wielu aspektach była wręcz identyczna.

Druga połowa lat siedemdziesiątych i lata osiemdziesiąte XX w. zaowocowały inwestycjami przemysłowymi o różnym zakresie i znaczeniu. Starano się ożywić „prowincję”, dlatego wiele inwestycji ulokowano w „terenach”. Zdecydowana większość miejscowego przemysłu była rozlokowana w ośrodkach miejskich. Kilka innych zakładów funkcjonowało na terenach wiejskich. W latach 1975–1989 największym zakładem województwa był WSK PZL Mielec, który z jednej strony cieszył się największym uznaniem kierownictwa rządowo-partyjnego, a z drugiej podlegał ścisłej kontroli ze względu na profil swojej produkcji²⁶⁸.

²⁶⁸ Początki działalności przypadają na rok 1938, kiedy powstały PZL Wytwórnia Płatowców nr 2. Po wojnie zostały one przemianowane na PZL nr 1, a następnie po poszerzeniu asortymentu produkcji na Delta-Mielec. Nazwa obowiązywała w latach 1970–1975 (PZL Mielec). Przez cały okres PRL były to jedno z największych zakładów lotniczych w Polsce, powstało w nich kilkanaście tysięcy samolotów różnych typów. W latach 1975–1989 starano się utrzymać ich potencjał, co wiązało się z rządową koncepcją poprawy jakości produkcji i wydajności pracy. W efekcie kupowano nowe licencje i wprowadzano do produkcji nowe konstrukcje. Na przełomie dzie-

Największym ośrodkiem przemysłowym całej południowo-wschodniej Polski pozostawał jednak Rzeszów. Tu znajdowało się kilka dużych i ważnych – nie tylko z punktu widzenia województwa, ale również kraju – zakładów. Wśród nich były dwie firmy, które swoje korzenie wywodziły z inwestycji realizowanych w ramach Centralnego Okręgu Przemysłowego. Zakłady te zostały odbudowane ze zniszczeń wojennych, a następnie znacząco rozbudowane. Ostatni etap inwestycji w ich majątek przypadł właśnie na omawiane piętnastolecie. Powszechnie znane były pod nazwami WSK Rzeszów²⁶⁹ oraz „Zelmer” Rzeszów²⁷⁰.

W latach siedemdziesiątych XX w. w stolicy województwa rozbudowywano przemysł farmaceutyczny, przetwórczy i lekki. Inwestycje w tych gałęziach najczęściej rozpoczynano w pierwszym okresie władzy E. Gierka i starano się kontynuować nawet w latach pogłębiającego się kryzysu. Mimo to części fabryk nigdy nie udało się osiągnąć zakładanych pierwotnie zdolności produkcyjnych²⁷¹.

sięcioleci zakupiono licencje i uruchomiono produkcję PZL M-18 Dromader, PZL An-28, PZL M-20 Mewa. Uczestniczono również w produkcji pasażerskiego Iła-86; J. Gołębiowski, *Przemysł wojenny...*, s. 125–126, 270–271; A. Glass, *Samoloty PZL: 1928–1978*, Warszawa: Wydawnictwo Komunikacji i Łączności 1980, s. 170–178; J. Grochot, W. Pająk, Z. Ziolo, *Wytwórnia Sprzętu Komunikacyjnego „PZL-Mielec”* [w:] *Mielec. Studia i materiały z dziejów miasta i regionu...*, t. II, s. 392–412; T. Łakomy, *Szkolnictwo zawodowe* [w:] tamże, t. II, s. 561–595; A. Tychanowicz, *Szkolnictwo ogólnokształcące, podstawowe i średnie oraz wychowanie przedszkolne* [w:] tamże, t. II, s. 511–560; J. Woźniak, *M jak Mielec...*, s. 185–243; J. Witek, *Życie kulturalne* [w:] *Mielec. Studia i materiały z dziejów miasta i regionu...*, t. II, s. 602–639; Z. Ziolo, *Przemiany społeczno-ekonomiczne...*, s. 356–360; *Historia*, portal: PZL Mielec, <https://pzlmielec.pl/firma/dzialalnosc-i-historia> (dostęp: 7.09.2024).

²⁶⁹ WSK PZL Rzeszów – wywodzące się z Państwowych Zakładów Lotniczych Wytwórnia Silników nr 2. Zakłady specjalizowały się w produkcji silników, zarówno cywilnych, jak i wojskowych. W asortymencie znajdowały się silniki turboodrzutowe, turbowałowe, turbośmigłowe i tłokowe. Produkowano również przekładnie samolotowe różnych typów, sprężarki, tłumiki itp. W roku 1977 podjęto współpracę ze szwedzkim Volvo, a w latach osiemdziesiątych XX w. z innymi koncernami zachodnimi. Firma została zrestrukturyzowana w latach dziewięćdziesiątych XX w., a w 2001 r. została sprzedana korporacji UTC, wchodząca w skład części lotniczej – Pratt and Whitney; J. Gołębiowski, *Przemysł wojenny...*, s. 125–126, 270–271; P. Grata, *Rozwój gospodarczy miasta* [w:] *Dzieje Rzeszowa...*, t. IV, s. 195–196; J. Malczewski, *WSK PZL Rzeszów* [w:] *Encyklopedia Rzeszowa*, red. J. Draus, Rzeszów: RS Druk 1994, s. 760.

²⁷⁰ Fabryka Obrabiarek H. Cegielski, Oddział w Rzeszowie dała początek późniejszym Zakładom Zmechanizowanego Sprzętu Gospodarstwa Domowego im. Augustyna Micała „Predom-Zelmer” funkcjonującym pod taką nazwą od 1972 do 1992 r., kiedy to zmieniono nazwę (i strukturę firmy) na Zakłady Zmechanizowanego Sprzętu Gospodarstwa Domowego „Zelmer”. Przedsiębiorstwo to było jednym z najważniejszych dostawców sprzętu AGD w Polsce, a nawet wszystkich państwach „bloku wschodniego”, a w pewnych obszarach, takich jak produkcja odkurzaczy, wręcz monopolistą; J. Gołębiowski, *Przemysł wojenny...*, s. 125–126, 270–271; P. Grata, *Rozwój gospodarczy miasta* [w:] *Dzieje Rzeszowa...*, t. IV, s. 195–196; G. Zamoyski, *Zakłady Zmechanizowanego Sprzętu Gospodarstwa Domowego „Zelmer”* [w:] *Encyklopedia Rzeszowa...*, s. 774.

²⁷¹ W roku 1971 oficjalnie uruchomiono Rzeszowskie Zakłady Farmaceutyczne „Polfa”, których założycielem było Ministerstwo Przemysłu Chemicznego. Przedsiębiorstwo to przejęło

Inwestycje przemysłowe realizowano również w mniejszych miastach województwa. Zakłady Chemiczne w Nowej Sarzynie zostały rozbudowane i pozyskały nowe technologie. W Leżajsku wybudowano wiele nowych przedsiębiorstw, takich jak browar (oddany do użytku w 1977 r.), a kilka dalszych zmodernizowano i rozbudowano. Najważniejszą inwestycją okresu gierkowskiego i lat osiemdziesiątych XX w. był Hortex²⁷².

W latach siedemdziesiątych XX w. do grupy najbardziej uprzemysłowionych miast regionu dołączyły Ropczyce. Wówczas trwała budowa dwóch ważnych przedsiębiorstw, które do dzisiaj mają wpływ na potencjał gospodarczy tego ośrodka: cukrowni i Zakładów Magnezytowych²⁷³.

cały majątek istniejącej wcześniej Farmaceutycznej Spółdzielni Pracy „Syntofarma”. W wyniku stopniowej rozbudowy i po osiągnięciu pełnych zdolności produkcyjnych zakład był jednym z największych krajowych producentów leków jeszcze do końca lat siedemdziesiątych XX w. Ze względu na posiadany potencjał został zrestrukturyzowany w latach dziewięćdziesiątych XX w. i zakupiony przez ICN Pharmaceuttaccals INC. Ponadto rozbudowywano istniejące wcześniej Rzeszowskie Zakłady Przetwórstwa Owocowo-Warzywnego – Alima (zakład powstał w 1926 r. i produkował cukierki i marmoladę, po 1948 r. został rozbudowany, a od początku lat pięćdziesiątych wyspecjalizował się w produkcji soków owocowo-warzywnych, m.in. przecierów dla najmłodszych dzieci Bobo-Frut, na początku lat dziewięćdziesiątych XX w. został przejęty przez Gerber Producers Company), Zakłady Mięsne, Rzeszowskie Zakłady Drobiarskie czy Zakład Wielobranżowy Przemysłu Terenowego. W kolejnej dekadzie próbowano uruchomić produkcję nowo wybudowanych lub rozbudowanych i przekształconych zakładów, takich jak Respan, Conres, Zakłady Radiowe Unitra-Rzeszów, Polskie Zakłady Optyczne, Chłodnia Składowa. To w ich przypadku odnotowano największe trudności związane z rozruchem i produkcją; P. Grata, *Rozwój gospodarczy miasta...*, s. 196–199; G. Zamoyski, *Alima-Gerber* [w:] *Encyklopedia Rzeszowa...*, s. 9–10; G. Zamoyski, *ICN „Polfa”* [w:] *Encyklopedia Rzeszowa...*, s. 181.

²⁷² W Leżajsku zmodernizowano Zakłady Silikatowe (1977–1979), a w połowie lat osiemdziesiątych Fabrykę Maszyn. Ponadto w latach 1985–1988 wybudowano Zakład Pracy Chronionej. Najważniejszą inwestycją tej doby była budowa przedsiębiorstwa z dziedziny przemysłu spożywczego – Hortexu (1977–1980), który rozbudowano w drugiej połowie kolejnej dekady; K. Kuźniar, *Budowa i rozbudowa miasta Leżajska...*, s. 142–146; G. Wadas *Zarys historii Nowej Sarzyny...*, s. 158–159.

²⁷³ W roku 1965 na szczęblu Komisji Planowania przy Radzie Ministrów zapadła decyzja o budowie Zakładów Produkcji Materiałów Ogniotrwałych. Po kilkuletnich dyskusjach ostatecznie zdecydowano, że ich siedzibą zostaną Ropczyce i będą one funkcjonowały pod nazwą Zakłady Magnetyzowe. W roku 1970 rozpoczęto ich budowę, a w 1975 znalazły się w eksploatacji. Pełną moc osiągnęły w 1978 r. Prawie jednocześnie w mieście budowano Cukrownię Ropczyce. Decyzję w tej sprawie wydano w 1973 r., zakładając, że zostanie ona zbudowana w latach 1975–1977. Ostatecznie pierwszą kampanię odbyła w 1979 r. Uruchomienie tych przedsiębiorstw przekształciło miasto, w którym dotąd funkcjonował Wydział Produkcyjny WSK „PZL-Rzeszów” czy Zakład Produkcji Konstrukcji Stalowych „Mostostal”; Z. Ziolo, *Rozwój przemysłu w latach 1945–1985...*, s. 468–483; *Zakłady produkcyjne*, portal: Südzucker Polska, <https://www.suedzucker.pl/o-nas/zaklady-produkcyjne/> (dostęp: 7.09.2024); *Nasza historia*, portal: Zakłady Magnetyzowe „Ropczyce” S.A., <https://ropczyce.com.pl/o-nas/nasza-historia/> (dostęp: 7.09.2024).

Sędziszów Małopolski może poszczycić się długą tradycją produkcji przemysłowej sięgającą już początku XIX stulecia. Mimo to aż do okresu Polski Ludowej miasto nie doczekało się większych przedsiębiorstw. Próby przedwojennego uprzemysłowienia przerwała wojna²⁷⁴.

Po II wojnie światowej niewielkim centrum przemysłowym stał się również Strzyżów, w którym pierwsze zakłady (podobnie jak w większości miasteczek województwa) powstawały w ramach inwestycji COP²⁷⁵.

Łańcut, znany przede wszystkim ze swoich zabytków, również był znaczącym centrum przemysłowym. Znajdowały się tu m.in. browar, Polmos oraz Fabryka Śrub oraz wiele mniejszych zakładów, w tym spółdzielnia inwalidów²⁷⁶.

²⁷⁴ W ramach inwestycji COP zaplanowano uruchomienie w mieście pierwszych dużych fabryk. Powstały wówczas Zakłady Drzewne, które w 1951 r. weszły w skład Centrali Handlu Zagranicznego PAGED. W jej ramach znalazło się miejscowe przedsiębiorstwo specjalizujące się w produkcji wyrobów drewnianych. W wyniku późniejszych zmian przekształciła się ona ostatecznie w Rzeszowską Fabrykę Mebli w Sędziszowie (powstała w 1969 r. i znana była z produkcji mebli typu „Piast”, „Rena”, „Bieszczady”). Firma obejmowała również zakłady meblarskie ze Strzyżowa i Kolbuszowej oraz Przemyśla. Jednocześnie powstał drugi z zakładów w ramach COP – Zakłady Przemysłu Pomocniczego COP, obecnie Sędziszowska Fabryka Filtrów, która w omawianym okresie funkcjonowała jako Wytwórnia Filtrów „PZL-Sędziszów”. Oba były unowocześniane i rozbudowywane w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XX w. Ponadto w latach siedemdziesiątych XX w., dążąc do zapewnienia kobietom pracy, uruchomiono oddział terenowy Fabryki Wyrobów Metali Szlachetnych „Warmet” z Warszawy (1973), który 1 września 1977 r. usamodzielniał się i przyjął nazwę Fabryka Wyrobów ze Srebra „Resovia”; T. Bieda, C. Żurek, *Rozwój społeczno-gospodarczy Sędziszowa Małopolskiego w Polsce Ludowej...*, s. 216–225; *Historia*, portal: Paged, <https://pagedmeble.pl/swiat-pagedu/historia/> (dostęp: 7.09.2024); *Historia*, portal: Sędziszów Małopolski, <https://sedziszow-mlp.pl/asp/historia,70,,1> (dostęp: 7.09.2024).

²⁷⁵ W tym okresie działały w mieście Oddział Terenowy Huty Stalowa Wola, Wytwórnia Sprzętu Sportowego „Polsport”, Cukiernicza Spółdzielnia Inwalidów „Roksana” oraz wchodzące w skład kompleksu Rzeszowskiej Fabryki Mebli Zakłady Meblarskie. Wszystkie zatrudniały po kilkuset pracowników; S. Urbanik, *Przemiany społeczno-gospodarcze w regionie strzyżowskim w latach 1974–1977...*, s. 501–503; A. Zielińska, A. Chuchla, R. Godek, *Miejscowości powiatu strzyżowskiego...*, s. 197–198.

²⁷⁶ Fabryka Śrub powstała w 1957 r. na mocy zarządzenia Ministra Przemysłu Ciężkiego. Zdecydowanie dłuższą historię ma Polmos – już w 1764 r. powstała w mieście pierwsza gorzelnia. Na gruzach prywatnej firmy Potockich powstał zakład, który był jednym z ważniejszych polskich producentów alkoholu działających w ramach koncernu PPS „Polmos” – w czasach swojej świetności skupiał 24 różne zakłady. Firma funkcjonowała pod nazwą Łańcuckie Zakłady Przemysłu Spirytusowego. W roku 1976 rozpoczęła się budowa zakładu pracy przeznaczonego głównie dla kobiet – filii Zakładów Odzieżowych Vistula z „Krakowa”. Fabrykę uruchomiono w 1979 r. W mieście ponadto działały Zakłady Produkcji Elementów Budowlanych oraz wiele spółdzielni produkcyjnych – przykładowo dla inwalidów „Zgoda”; S. Bonusiak, *Przemiany ekonomiczno-społeczne w Łańcucie w latach 1944–1989...*, s. 345–348; *Nasza historia*, portal: Koelner Łańcucka Fabryka Śrub, <https://klfs.pl/historia/> (dostęp: 7.09.2024).

Inwestycje objęły również rzeszowską wieś. Zakłady produkcyjne uruchomiono między innymi w podrzeszowskiej Boguchwale²⁷⁷, Rakszawie²⁷⁸ oraz Żołyni²⁷⁹.

Tabela 58. Udział produkcji przemysłowej województwa w produkcji ogólnokrajowej w latach 1976 i 1989 (w %)

Produkt	% produkcji		Produkt	% produkcji		Produkt	% produkcji	
	1976	1989		1976	1989		1976	1989
Energia elektryczna	0,10	0,10	Elementy ścienne okien	–	3,40	Pieczywo bez cukierniczego	1,30	1,70
Stal surowa	0,00	0,00	Piwo	3,10	6,00	Drób bity	2,80	3,70
Odkurzacze elektryczne	100,00	100,00	Porcelana elektrotechniczna	13,30	44,90	Odbiorniki radiofoniczne	–	24,00
Silniki spalinowe tłokowe	1,20	3,40	Meble z drewna i wikliny	3,30	3,30	Tworzywa sztuczne i kauczuki	–	2,30
Okrycia z tkanin	–	4,50	Ubiory z dzianin	–	0,40	Ubiory z tkanin	–	2,00
Pestycydy preparaty użytkowe	–	39,70	Wyroby farmaceutyczne i zielarskie	–	6,10	Wyroby spirytusowe czyste i gatunkowe	8,70	7,80
Masło	0,80	1,20	Cukier z buraków w przeliczeniu na biały	–	3,40	Mleko spożywcze	0,70	1,40
Wędliny	1,00	1,40	Obuwie bez gumowego	–	2,30	Cegła wypalana z gliny	1,80	2,40

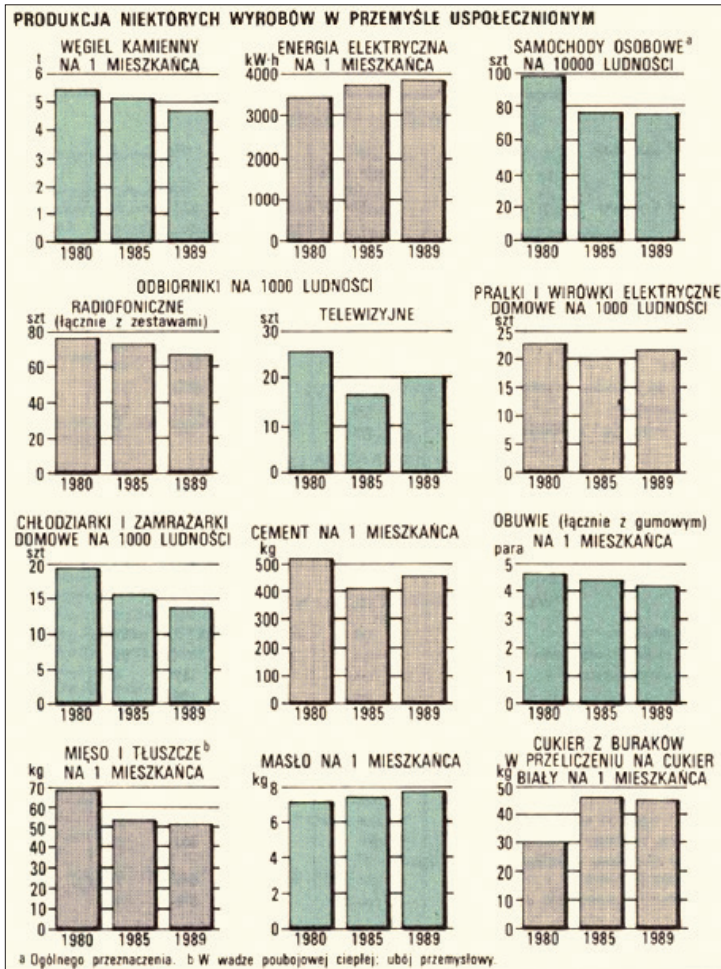
Źródło: RSWR 1977, s. 76; RSWR 1990, s. 223.

²⁷⁷ Zakłady Porcelany Elektrotechnicznej ZAPEL w Boguchwale powstały w 1938 r. jako jedna z prywatnych inwestycji (inż. S. Syska) realizowanych w ramach COP; firma produkcję rozpoczęła w sierpniu 1939 r, a po wojnie przejęło ją państwo i rozbudowało; *Historia*, portal: Boguchwała, <https://boguchwala.pl/pl/323-informacje/4529-historia.html> (dostęp: 7.09.2024); *Historia*, portal: ZAPEL, <http://www.zapel.com.pl/o-nas/historia/> (dostęp: 9.09.2024).

²⁷⁸ Zakłady Włókiennicze w Rakszawie specjalizujące się w produkcji wyrobów sukiennej swojej historią sięgają XIX w. W roku 1946 r. Fabrykę Sukna przemianowano na Państwową Fabrykę Przemysłu Wełnianego nr 9 w Rakszawie. Po wielu reorganizacjach ostatecznie funkcjonowała ona pod nazwą Rakszawskie Zakłady Przemysłu Wełnianego w Rakszawie k. Łańcuta – nazwa ta obowiązywała od 1977 r.; *Rakszawskie Zakłady Przemysłu Wełnianego w Rakszawie*, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/en/zespol/-/zespol/135427> (dostęp: 7.09.2024)

²⁷⁹ W latach 1975–1991 działała tu filia zakładów WSK Rzeszów specjalizująca się w produkcji części do silników i przekładni lotniczych. Była największym przedsiębiorstwem gminy, dając zatrudnienie około 250 osobom; I. Ziolo, Z. Ziolo, *Przemiany demograficzne i społeczno-gospodarcze* [w:] *Dzieje Żołyni...*, s. 551–552.

Oceniając potencjał produkcyjny zakładów, Rzeszowskie nie odnotowało postępu w zakresie produkcji energii elektrycznej, stali surowej ani mebli. Znacząco umocniło jednak swoją pozycję w produkcji porcelany elektrotechnicznej, silników spalinowych, drobiu, pieczywa czy piwa. Utraciło natomiast swoją dotychczasową pozycję w produkcji wyrobów spirytusowych. Nadal pozostawało dominującym producentem odkurzaczy i innych urządzeń małego AGD.

Schemat 22. Produkcja wybranych towarów w Polsce w latach 1980, 1985 i 1989

Źródło: RSW 1990, s. 159.

Pozostałe wielkości nie są w pełni porównywalne. Wiadomo jednak, że w 1976 r. produkcja tkanin bawełnianych i bawełnopodobnych stanowiła 0,10% produkcji krajowej, a tkanin wełnianych i wełnopodobnych 0,90%. Można zatem przy-

puszczać, że w dziale produkcji odzieżowo-włókienniczej udało się co najmniej utrzymać pozycję wyjściową. Znaczący był również udział produkcji tytoniu, który wynosił aż 10,90% produkcji ogólnokrajowej. Jeszcze wyższy był, nienotowany później, udział produkcji śrub i elementów złącznych, określony na poziomie 33,30%²⁸⁰. Choć nie ma możliwości dokładnego określenia pozycji Rzeszowskiego, to jednak wydaje się, że jego udział w ogólnym potencjale gospodarczym kraju wzrósł w omawianym okresie.

Udział przemysłu województwa rzeszowskiego w ogólnej produkcji kraju był zróżnicowany. Z dwoma wyjątkami wynosił on maksymalnie kilka procent ogólnej wielkości produkcji. Zdecydowanie najlepiej region prezentował się w zakresie produkcji elektrycznych odkurzaczy domowych, których dostarczał aż 100,00%. Wysoką pozycję zajmował również w produkcji odbiorników radiofonicznych. Dobry poziom osiągnęto także w wytwarzaniu maszyn elektrycznych wirujących, wyrobów farmaceutycznych i zielarskich, gazu ziemnego, mebli, tworzyw sztucznych, tarcicy liściastej, tarcicy iglastej, tkanin wełnianych i wełnopodobnych, bielizny osobistej z dzianin, obuwia (z wyłączeniem gumowego), mięsa i tłuszczów, wędlin podrobowych, a także w przypadku przemiału zbóż, produkcji cukru i piwa²⁸¹.

1.2. Budownictwo

Jedną z podstawowych gałęzi gospodarczych było budownictwo, którego rezultaty zazwyczaj rozpatrywano przez pryzmat długości oczekiwania na mieszkanie czy też braku żłobków, przedszkoli oraz szkół. W praktyce jednak było ono również czynnikiem zabezpieczającym rozwój infrastruktury komunalnej, połączeń komunikacyjnych, a wreszcie również budowy czy remontów obiektów przemysłowych. Jego rola była bardzo istotna, trudno jednak określić w liczbach bezwzględnych jego potencjał, gdyż w ówczesnych warunkach miarodajne są jedynie wielkości masowe – poziom zatrudnienia czy kubatura oddawanych obiektów. Dodatkowym utrudnieniem jest również to, że znaczna część produkcji w tym sektorze wykonywana była poza granicami województwa albo przez zakłady mające siedzibę w pozostałych częściach kraju.

W roku 1976 całkowita wartość produkcji budownictwa w Rzeszowskiem wynosiła 7676,20 mln ówczesnych złotych, z czego tylko 42,70% wydatkowano w regionie. Pozostałą kwotę wypracowano poza województwem. Największymi rynkami dla lokalnego przemysłu były w kolejności od największego: województwo krośnieńskie (13,70%), przemyskie (9,90%), tarnowskie (9,50%), tarnobrzesckie (7,30%), katowickie (5,10%) oraz nowosądeckie (5,00%). W dwóch

²⁸⁰ RSWR 1977, s. 76.

²⁸¹ RSW 1990, s. 192.

kolejnych jednostkach tej rangi odnotowano udział przekraczający jeden procent. Budownictwo rzeszowskie było właściwie nieobecne w 15 jednostkach administracyjnych – jego udział w produkcji nie przekroczył tam nawet 0,10% produkcji. W tym samym czasie przedsiębiorstwa z innych części Polski wypracowały w województwie 960,80 mln zł (najwyższy udział miały zakłady z miejskiego krakowskiego – 28,90%, tarnobrzeskiego – 23,90% i katowickiego – 21,50% wykonania). Oznacza to, że realna wartość budownictwa zrealizowanego w tej części kraju wyniosła 960,80 + 3277,40 mln zł, czyli 4238,20 mln zł²⁸².

W roku 1976 globalna wartość produkcji budowlanej wyniosła 405 691 mln zł, z czego udział przedsiębiorstw z województwa rzeszowskiego stanowił niespełna 2,00%. Jednocześnie podano, że w 1975 r. oddano do użytku 173 473 budynki, wśród których znajdowało się 61 219 budynków mieszkalnych²⁸³ i 112 254 niemieszkalnych²⁸⁴. Łączna kubatura tych obiektów wyniosła 213 075 tys. m³, z czego 77 923 tys. m³ przypadało na budynki mieszkalne, a 135 152 tys. m³ na niemieszkalne. Dla województwa rzeszowskiego odpowiednie wartości wynosiły 4058 budynków o łącznej kubaturze 3562 tys. m³ (brak danych dotyczących ich struktury). Oznacza to, że w województwie rzeszowskim wznoszono budynki mniejsze, ale było ich więcej. Kubatura nowych obiektów w regionie stanowiła ok. 1,70% kubatury krajowej, natomiast ich liczba 2,30%²⁸⁵.

W roku 1975 w sektorze budownictwa pracowało 1443,80 tys. osób, z których każda przepracowała średnio 1652,20 godziny rocznie. Pracownicy byli zatrudnieni w 1351 przedsiębiorstwach budowlano-montażowych. W tym samym czasie w województwie rzeszowskim zatrudnionych było 27 062 budowlańców, którzy przepracowali 42 440,10 tys. godzin, co daje niespełna 1600 godzin rocznie na osobę. Zatrudnieni byli w 32 działających wówczas przedsiębiorstwach²⁸⁶.

²⁸² Obliczenia własne na podstawie RSWR 1977, s. 91–92.

²⁸³ „Obiekt budowlany, którego co najmniej połowa całkowitej powierzchni użytkowej jest wykorzystywana do celów mieszkalnych. W przypadkach, gdy mniej niż połowa całkowitej powierzchni użytkowej wykorzystywana jest na cele mieszkalne, budynek taki klasyfikowany jest jako niemieszkalny, zgodnie z jego przeznaczeniem”; *Budynek mieszkalny*, PSSP (dostęp: 12.02.2025).

²⁸⁴ „Budynek, który więcej niż w połowie zajęty jest na cele niemieszkalne (np. zajęty jest przez szkołę, biuro, sklep, magazyn, przychodnię lekarską) i w którym znajduje się również co najmniej jedno mieszkanie”; *Budynek niemieszkalny*, PSSP (dostęp: 12.02.2025).

²⁸⁵ RS 1976, s. 206–207, 211–212.

²⁸⁶ Nie ulega wątpliwości, że budownictwo było drugim pod względem znaczenia po przemyśle działem gospodarki. Świadczy o tym liczba takich firm. Tylko w Rzeszowie działały: Rzeszowskie Przedsiębiorstwo Robot Inżynieryjnych, Rzeszowskie Przedsiębiorstwo Robót Elektrycznych, Rzeszowskie Przedsiębiorstwo Robót Sanitarnych, Rzeszowskie Przedsiębiorstwo Robót Zmechanizowanych i Sprzętu Budowlanego „Dźwig”, Rzeszowskie Przedsiębiorstwo Transportu Budowlanego „Transbud” pracujące pod „czapką” Rzeszowskiego Zjednoczenia Budownictwa. W mniejszych ośrodkach również funkcjonowały zakłady działające w sferze budownictwa.

Półtorej dekady później sytuacja niewiele się zmieniła. Jeśli coś uległo zmianie, to raczej na niekorzyść. Wyraźnie pogorszyły się niektóre wskaźniki. W roku 1989 oddano do użytku 117 220 budynków o kubaturze 118 172 dam³. Na rynku funkcjonowało wówczas 1929 przedsiębiorstw z branży budowlano-montażowej, które zatrudniały 1318,30 tys. pracowników wszystkich grup. Każdy z nich przepracował w ciągu roku średnio 1780 godzin. Oznacza to, że aż o 42,70% wzrosła liczba zakładów pracy w branży budowlano-montażowej, co przy spadku liczby zatrudnionych w nich pracowników o około 8,60% spowodowało, że wyraźnie zmniejszyła się wielkość przedsiębiorstw – o 36,40% (z ok. 1000 do średnio 680 zatrudnionych)²⁸⁷.

W roku 1989 na terenie województwa rzeszowskiego zatrudnionych było 20 649 osób w sektorze budownictwa, które przepracowały średnio 2053,20 godzin rocznie. W tym samym roku oddano do użytku 1835 budynków o kubaturze 1566,80 dam³. Na terenie województwa powstało 51,00% produkcji przedsiębiorstw z całego regionu. Tradycyjnie najwięcej zarabiano w krośnieńskim (11,80%), tarnobrzeskim (10,50%) i tarnowskim (9,00%). Liczba jednostek, w których udział produkcji był na tyle niski, że nie podawano go w strukturze, wzrosła do 30. Największymi inwestorami były przedsiębiorstwa pochodzące z miejskiego krakowskiego (43,70%), stołecznego warszawskiego (20,30%) oraz krośnieńskiego (11,90%)²⁸⁸. Zmiany dotyczyły zatem nie tyle kierunków „ekspansji” przedsiębiorstw rzeszowskich, co raczej inwestorów obcych.

Zatrudnienie w tej gałęzi gospodarki spadło znacznie bardziej niż średnio w kraju, wynosząc ok. 9,00%. Wzrosła natomiast liczba przepracowanych godzin do ponad 2000 godzin rocznie, co oznaczałoby wzrost o 25,00%. Jednakże taki rezultat najprawdopodobniej jest efektem błędów lub nieprawidłowej interpretacji danych, a nie odzwierciedleniem rzeczywistego stanu. Szczególnie niekorzystnie należy ocenić rezultaty działalności budowlanców. Wprawdzie w całym kraju również odnotowano znaczny spadek liczby oddanych budynków o 32,40% oraz ich kubatury o 44,5%, to w województwie rzeszowskim wartości te były jeszcze bardziej dotkliwe i wyniosły odpowiednio 54,80% i 56,00%. Zapaść w tym regionie była więc znacznie głębsza i bardziej wyraźna niż na poziomie całego państwa.

Podsumowując, można stwierdzić, że o ile w przemyśle radzono sobie z istniejącą sytuacją kryzysową i utrzymywano stabilny poziom, nie tracąc dystansu do reszty stawki, o tyle w budownictwie nie udało się osiągnąć takiego stanu. Skala załamania w tej branży wydaje się głębsza niż w skali ogólnokrajowej.

W Łańcucie był to Zakład Produkcji Elementów Budowlanych; S. Bonusiak, *Przemiany ekonomiczno-społeczne w Łańcucie w latach 1944–1989...*, s. 347; P. Grata, *Rozwój gospodarczy miasta...*, s. 208; RS 1976, s. 214, 217, 221; RSWR 1977, s. 93–98.

²⁸⁷ RS 1990, s. 310, 312, 315.

²⁸⁸ RSWR 1990, s. 244–248.

2. Rolnictwo i leśnictwo

2.1. Rolnictwo

W populacji województwa rzeszowskiego przeważała ludność wiejska, dla której praca na roli stanowiła jedno z głównych źródeł utrzymania. W roku 1975 użytki rolne²⁸⁹ zajmowały 295 290 ha, a więc 67,10% jego całkowitej powierzchni. Zdecydowaną większość z nich stanowiły grunty rolne, których powierzchnia wynosiła 227 772 ha, czyli 51,80% powierzchni ogólnej. Odpowiednie wielkości dla sadów, łąk oraz pastwisk wynosiły: 3133 – 34 033 – 30 352 ha, czyli 0,70% – 7,70% – 6,90% całkowitej powierzchni. Ponadto wykazywano 106 435 ha lasów (24,20%). W tym samym roku w Polsce było 61,40% użytków rolnych, w tym 47,30% gruntów rolnych, 0,90% sadów, 8,10% łąk, 5,00% pastwisk oraz 27,50% lasów²⁹⁰. Oznacza to, że struktura użytków rolnych odbiegała od średniej krajowej – więcej było gruntów rolnych i łąk, mniej sadów, pastwisk i lasów. Różnice te wynikały ze specyfiki rzeszowskiej wsi, której w mniejszym stopniu dotknęła reforma rolna. Od czasów galicyjskich dominowały tu małe, przeludnione gospodarstwa z ograniczonym dostępem do ziemi. Taka struktura gospodarstwa nie sprzyjała rozwojowi wsi.

W roku 1989 w Polsce znajdowało się 18 727 tys. ha użytków rolnych, co stanowiło 59,90% całkowitej powierzchni kraju. Lasy zajmowały 8876 tys. ha, czyli 28,40% całości obszaru. W ciągu kolejnych piętnastu lat doszło do nieznacznego spadku wielkości areалу rolnego (o ponad 2,00%). Jednocześnie wzrosła powierzchnia lasów – o 3,30%. Największy obszar nadal zajmowały grunty orne, których było 14 414 tys. ha (46,10% całości obszaru kraju), na drugim miejscu znajdowały się łąki – 2479 tys. ha (7,90%), na trzecim pastwiska – 1569 tys. ha (5,00%). Tradycyjnie najmniej było sadów, bo zaledwie 265 tys. ha (0,80%). W porównaniu do sytuacji sprzed piętnastu lat wszystkie te formy użytkowania ziemi – z wyjątkiem pastwisk – zajmowały mniejszy procentowy udział w powierzchni kraju²⁹¹.

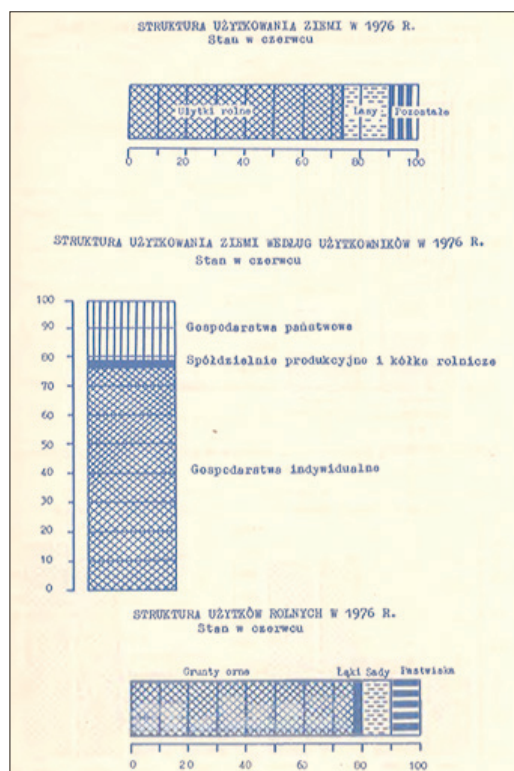
W tym samym roku powierzchnia użytków rolnych w województwie wynosiła 287,20 tys. ha, co stanowiło 65,30% jego całkowitej powierzchni, czyli odnotowano spadek o ok. 1,8 punktu procentowego. Grunty orne stanowiły obszar 212,90 tys. ha, sady – 3,70 tys. ha, łąki – 35,50 tys. ha, pastwiska – 35,10 tys. ha. Oznacza to, że przypadało na nie odpowiednio: 74,10%; 1,30%; 12,40%; 12,20% całości areálu województwa. Powierzchnia użytkowanych rolniczo terenów województwa zmniejszyła się o ok. 6,50%, powierzchnia sadów spadła o 15,40%, łąk

²⁸⁹ „Grunty orne, ogrody przydomowe, uprawy trwałe, w tym sady, łąki i pastwiska oraz pozostałe użytki”; *Użytki rolne*, PSSP (dostęp: 12.02.2025).

²⁹⁰ Obliczenia własne na podstawie RS 1976, s. 236.

²⁹¹ RS 1990, s. 328–329; RSW 1990, s. 208.

zwiększyła się o 4,40%, natomiast pastwisk o 15,8%²⁹². Zaobserwowane w województwie zmiany odbiegały od trendów krajowych. W obu przypadkach zmniejszyła się powierzchnia gruntów rolnych i sadów, jednak w przeciwieństwie do kraju w województwie zanotowano wzrost powierzchni łąk i pastwisk.

Schemat 23. Struktura użytkowania ziemi w województwie rzeszowskim w 1976 r.

Źródło: RSWR 1977, s. 146.

Tabela 59. Struktura użytkowania ziemi na wsi w województwie rzeszowskim w 1975 r.

Jednostki	Powierzchnia ogółem w ha	W tym					Lasy
		użytki rolne					
		razem	grunty orne	sady	łąki	pastwiska	
1	2	3	4	5	6	7	8
Ogółem	439 890	295 290	227 772	3133	34 033	30 352	106 435
Wieś	322 341	275 407	213 785	2369	30 974	28 279	33 701
Białobrzegi	4528	4199	3035	35	737	392	54
Błażowa	8361	7434	6207	25	482	640	709
Boguchwała	7991	7486	6303	124	597	462	133

²⁹² Obliczenia własne na podstawie RSW 1990, s. 208.

<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>7</i>	<i>8</i>
Borowa	5663	5260	4650	31	88	491	230
Chmielnik Rzeszowski	4644	3931	3321	51	144	415	633
Cmolas	9018	6930	4580	15	1277	1058	1535
Czarna	5073	4533	3318	141	510	564	261
Czermin	6869	6393	5881	89	148	275	261
Czudec	6727	5796	5037	121	133	505	720
Fryszak	7498	5705	4780	12	357	556	1547
Głogów Małopolski	9048	8098	5439	7	1411	1241	638
Grodzisko Dolne	6289	5563	4599	23	469	462	471
Hyżne	4133	3593	3120	2	256	215	357
Iwierzycy	5862	5215	3966	88	699	462	529
Kamień	6157	5135	3686	10	755	684	779
Kolbuszowa	12 781	11 407	7853	27	2096	1431	872
Krasne	6290	4855	3866	83	645	251	146
Kuryłówka	8724	6264	4218	3	979	1064	2163
Leżajsk	13 363	11 002	7956	30	1715	1290	1800
Lubenia	4384	3891	3488	23	33	347	390
Łańcut	9587	8740	7056	198	825	661	325
Markowa	5048	4611	4037	129	152	293	264
Mielec	8471	7553	6463	58	566	466	431
Niebylec	8971	7280	6171	86	357	666	1337
Niwiska	6056	4529	2985	13	948	584	1072
Nowa Sarzyna	10 348	8287	5777	3	1591	916	1533
Ostrów	6779	5361	3606	24	836	895	1206
Przeclaw	7497	6856	5283	45	807	721	360
Raniżów	9022	7188	5143	1	1282	762	1313
Ropczyce	10 558	9006	7410	30	840	717	1105
Sędziszów Małopolski	11 283	9492	6707	59	1370	1356	1447
Sokołów Małopolski	9236	7600	5400	42	1154	1004	1054
Stary Dzikowiec	8111	6713	4814	25	1063	811	970
Strzyżów	10 589	8750	7370	109	447	824	1549
Świlcza	10 239	9583	6591	220	2054	718	87
Trzebownik	7197	6635	5127	52	840	616	308
Tuszów Narodowy	8861	7924	6431	22	547	924	668
Tyczyn	7004	6290	4886	174	216	602	412
Wielopole Skrzyńskie	8480	6796	5663	44	528	533	1367
Wiśniowa	6878	5804	4824	54	211	715	1034
Żołyń	9723	7758	6228	41	808	681	1630

Źródło: RSWR 1977, s. 104–105.

Na terenie Rzeszowskiego znajdowała się niewielka liczba gospodarstw uspołecznionych czy państwowych. Grunty, na których w 1976 r. gospodarowały PGR, obejmowały zaledwie 3,90 tys. ha – mniej było ich tylko w województwie tarnowskim (2,60 tys. ha), które również znajdowało się na obszarze historycznie określanym jako „galicyjska bieda”. Nawet w województwie miejskim krakowskim było tych obszarów więcej (4,90 tys. ha). W sąsiednich województwach wartości te przedstawiały się następująco: krośnieńskie – 13,10, tarnobrzesckie – 9,40, przemyskie – 39,90 tys. ha w PGR²⁹³. Jeżeli chodzi o gospodarstwa spółdzielcze, to w skali kraju użytkowały one 355 083 ha ziemi, przy czym w województwie rzeszowskim 1133 ha. Ponownie była to jedna z najmniejszych powierzchni w Polsce, a jeszcze mniejszy areal odnotowano w PGR łomżyńskiego (74 ha), tarnowskiego (431 ha) oraz krakowskiego miejskiego (997 ha)²⁹⁴. Ostatnim rodzajem wspólnej działalności gospodarczej na wsi były kółka rolnicze, które również nie były specjalnie popularne. W Polsce było ich 2527, a ich łączny areal gruntów wynosił 254 766 ha. W województwie rzeszowskim funkcjonowały 23 kółka, dysponujące 1004 ha ziemi. Gorzej sytuacja wyglądała jedynie w województwie łomżyńskim, miejskim krakowskim oraz tarnowskim²⁹⁵.

Zbiorowe formy pracy na wsi były na omawianym terenie rzadko spotykane, co miało oczywiście przełożenie na wydajność rolnictwa. Nie była ona wysoka z powodu przewagi na tym obszarze niskotowarowych, niewielkich gospodarstw rodzinnych, które często potrzebowały wsparcia finansowego z innych źródeł. Właśnie w tym kontekście zyskał na popularności system zwany układem chłoporobotniczym²⁹⁶.

Indywidualne gospodarstwa wiejskie stanowiły podstawę rolnictwa polskiego. W roku 1975 było ich 3059,20 tys. Spośród nich 27,10% stanowiły gospodarstwa o powierzchni od 0,50 do 2,00 ha; 31,30% gospodarstwa o powierzchni od 2,00 do 5,00 ha; 13,90% gospodarstwa od 5,00 do 7,00 ha; 13,80% gospodar-

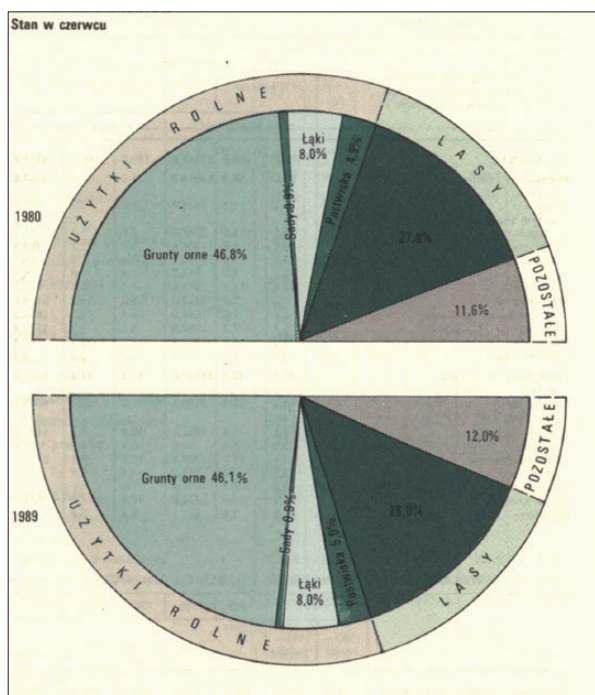
²⁹³ Najwięcej ziemi PGR miały w województwie olsztyńskim – 326 tys. ha; RS 1976, s. 251.

²⁹⁴ Tamże, s. 258.

²⁹⁵ Tamże, s. 263.

²⁹⁶ S. Urbanik pisze tak: „Na wzrost towarowości strzyżowskiego rolnictwa ma niekorzystny wpływ specyfika struktury agrarnej oraz stosunkowo duża liczba tzw. chłopów robotników, których gospodarstwa generalnie biorąc są mniej towarowe niż innych rolników, którzy zajmują się tylko produkcją rolniczą i prowadzą nowoczesne specjalistyczne gospodarstwa”. Inaczej ocenia to T. Szetela opisujący sytuację w swojej rodzinnej miejscowości – położonej na terenie ziemi strzyżowskiej – Dobrzechowa, twierdząc: „W jej społeczności wytworzyła się w związku z tym specyficzna warstwa społeczna, tak zwani chłoporobotnicy, posiadający niewielkie gospodarstwa rolne i pracujący stale również w innym zawodzie. Aczkolwiek nie są oni zasobni w ziemię, częstokroć powodzi im się lepiej aniżeli rzekomym bogaczom, którzy posiadają ziemi więcej, lecz ich jedynym źródłem utrzymania jest gospodarstwo rolne”; por. T. Szetela, *Dzieje Dobrzechowa: opowieść o rodzinnej wsi...*, s. 243; S. Urbanik *Przemiany społeczno-gospodarcze w regionie strzyżowskim w latach 1974–1977...*, s. 499.

stwa od 7,00 do 10,00 ha; 12,50% gospodarstwa od 10,00 do 20,00 ha, wreszcie 1,40% gospodarstwa mające powyżej 20 ha. W tym samym czasie w województwie było 99,4 tys. gospodarstw, co stanowiło 3,20% ogółu, ale ich struktura odbiegała od średniej krajowej. Aż 37,00% z nich należało do grupy obejmującej najmniejsze działki – różnica na niekorzyść regionu wynosiła w tym przypadku blisko 10,00%; w grupie drugiej mieściło się 48,10% wszystkich gospodarzy – tu różnica była jeszcze większa i wynosiła blisko 17,00 punktów. Bardzo mało było gospodarstw, które można uznać za produkcyjne – tych o powierzchni od 5,00 do 7,50 ha było 9,80%, a w kolejnych kategoriach powierzchniowych odpowiednio 4,00%, 1,00% i 0,10%²⁹⁷.

Schemat 24. Użytkowanie gruntów w Polsce w latach 1980 i 1989

Źródło: RSW 1990, s. 180.

Według danych w Polsce w 1987 r. znajdowało się 2681,60 tys. gospodarstw, z czego 28,90% miało powierzchnię od 0,50 do 2,00 ha; 27,70% od 2,00 do 5,00 ha; 12,50% od 5,00 do 7,00 ha; 13,00% od 7,00 do 10,00 ha; 10,90% od 10,00 do 15,00 ha. Gospodarstwa liczące powyżej 15 ha zajmowały wówczas 7,00% powierzchni ogólnej. Dane dotyczące województwa rzeszowskiego potwierdzają

²⁹⁷ Obliczenia własne na podstawie RS 1976, s. 265.

teżę o słabym rozwoju obszarów wiejskich na tym terenie. Spośród 91,60 tys. gospodarstw rolnych aż 36,60% należało do pierwszej grupy; 45,00% – do drugiej; 11,3% – do trzeciej. Za gospodarstwa towarowe można uznać 5,30% gospodarstw o powierzchni powyżej 7,00 ha i 1,50% gospodarstw o powierzchni od 10,00 do 15,00 ha oraz 0,30% większych²⁹⁸.

W analizowanych latach w Polsce doszło do wyraźnego wzrostu liczby gospodarstw dużych – powyżej 10,0 ha. Ich liczba zwiększyła się z 13,90% do 17,90%, a więc o 28,80%. Grupa gospodarstw o powierzchni powyżej 7,50 ha zwiększyła się o 6,10%, a o powierzchni większej niż 5,00 ha o 11,20%. Liczba gospodarstw o powierzchni do 5,00 ha zmniejszyła się o 11,50%, natomiast liczba gospodarstw najmniejszych wzrosła o 6,60%. Na terenie województwa liczba najmniejszych gospodarstw zmniejszyła się o 1,10%, gospodarstw o powierzchni od 2,00 do 5,00 ha zmniejszyła się o 6,40%, natomiast liczba pozostałych wzrosła odpowiednio o 15,30%, 32,50% i 45,50%. Wzrosty te przewyższały średnią krajową, jednak wynikały głównie z niskiego poziomu wyjściowego. Z perspektywy struktury użytkowania gruntów dystans do nadrobienia pozostawał nadal duży. Na terenie województwa przeważały nadal niewielkie gospodarstwa rodzinne, których możliwości produkcyjne ograniczały się do próby zaspokojenia własnych potrzeb i ewentualnie sprzedaży nadwyżek na rynku lokalnym.

W Polsce w 1975 r. 51,70% ogólnego arealu ziemi przypadało na indywidualne gospodarstwa rolne, pozostałym dysponowały państwowe i spółdzielcze gospodarstwa rolne oraz kółka rolnicze. W województwie rzeszowskim 93,10% ziemi należało do prywatnych gospodarstw rolnych – ta sytuacja nie zmieniła się do końca omawianego okresu. Mimo tak wyraźnej przewagi własności prywatnej w regionie, istniało w kraju jeszcze siedem obszarów, w których udział prywatnego kapitału ziemskiego był w 1975 r. jeszcze wyższy. W całym omawianym okresie w Polsce utrzymywała się dominacja prywatnej własności ziemskiej, choć jej udział ogólnokrajowy był o kilkadziesiąt punktów procentowych mniejszy niż w województwie²⁹⁹.

Informacje te potwierdzają dane dotyczące produktywności prywatnych gospodarstw rolnych. W roku 1975 średnie plony w Polsce wynosiły 24,10 q/ha dla czterech głównych zbóż oraz 182 q/ha dla ziemniaków. W regionie wartości te wynosiły odpowiednio: 21,90 q/ha dla zbóż (co stanowiło 90,80% średniej krajowej) oraz 153 q/ha dla ziemniaków (84,00% średniej krajowej)³⁰⁰.

W czerwcu 1975 r. w województwie na 100 ha użytków rolnych przypadało 90,50 sztuk bydła, w tym: krowy – 54,00, trzoda chlewna – 96,30, owce –

²⁹⁸ RSW 1990, s. 226.

²⁹⁹ W kieleckim, lubelskim, łomżyńskim, ostrołęckim, radomskim, siedleckim, tarnowskim; RS 1976, s. 227, 235; RSW 1990, s. 209; RS 1990, s. 322.

³⁰⁰ RS 1976, s. 268.

4,20 i konie – 19,20. Dla porównania średnia ogólnokrajowa wynosiła wówczas 69 sztuk bydła (w tym 32 krowy), 110,90 sztuk trzody chlewnej, 16,50 owiec i 11,60 koni. Proporcjonalnie bardzo wysoki był udział bydła i koni w profilu gospodarczym. Wyraźnie mniej produkowano tuczników i owiec³⁰¹.

W Polsce w 1989 r. na 100 ha użytków rolnych przypadało średnio 57,30 sztuk bydła, z czego 46,50% stanowiły krowy. W województwie wskaźnik ten wynosił 67,50 sztuk na 100 ha i 58,40%. Obsada trzody chlewnej wynosiła natomiast 100,60 sztuk w Polsce i 64,70 w województwie. Ponadto w kraju utrzymywano średnio 21 owiec i 7 koni na 100 ha, w województwie rzeszowskim odpowiednio 10,00 i 12,40³⁰². W skali ogólnopolskiej odnotowano zatem spadek pogłowia bydła, trzody chlewnej oraz koni przy jednoczesnym wzroście liczby owiec. Redukcja pogłowia była szczególnie zauważalna w przypadku bydła – wyniosła blisko 1/3 stanu wyjściowego, w przypadku trzody spadek wyniosło ok. 3,50%, koni – prawie 40,00%, co można tłumaczyć postępującą mechanizacją rolnictwa. Pogłowie owiec zwiększyło się natomiast o 27,30%. Z kolei w województwie doszło do spadku pogłowia bydła o 25,40%, trzody chlewnej o 32,80%, natomiast koni o 35,40%. Obsada owiec zwiększyła się zaś o 138,10%. Załamanie produkcji w województwie było bardziej dotkliwe niż w Polsce, głównie ze względu na duży spadek pogłowia trzody chlewnej, którego nie równoważył szybki wzrost pogłowia owiec.

W roku 1975 rolnicy w Polsce osiągnęli średnią wydajność na poziomie 317 q z hektara w uprawie buraka cukrowego, 180 q w uprawie ziemniaków, 22,60 q owsa, 27,30 jęczmienia, 22,50 q żyta i 28,30 q pszenicy. W województwie rzeszowskim było to odpowiednio: 266 q – 153 q – 21,30 q – 24,10 q – 19,80 q – 23,30 q³⁰³. Jak łatwo zauważyć, biorąc pod uwagę wszystkie formy gospodarowania, województwo odstawało od średniej krajowej. Wydajność upraw w województwie rzeszowskim wynosiła przeciętnie od 84,00 do 95,00% średniej krajowej.

W roku 1989 zbiory pszenicy w Polsce osiągnęły poziom 38,50 q z hektara, żyta 27,30 q, jęczmienia 33,30 q, owsa 27,20 q, a ogółem dla czterech zbóż było to 32,70 q z hektara. Jednocześnie zbierano 185 q ziemniaków i 340 q buraka cukrowego³⁰⁴. Wszystkie wskaźniki odnotowały wzrost – najmniej produkcja ziemniaków (o 2,80%), wyraźny wzrost w produkcji czterech podstawowych zbóż (nawet kilkudziesięcioprocentowy) czy buraka (7,30%).

W Rzeszowskiem plony wyniosły odpowiednio: 351 q buraka, 174 q ziemniaków, 25,70 q owsa, 30,70 q jęczmienia, 23,80 q żyta, 33 q pszenicy i 29,40 q

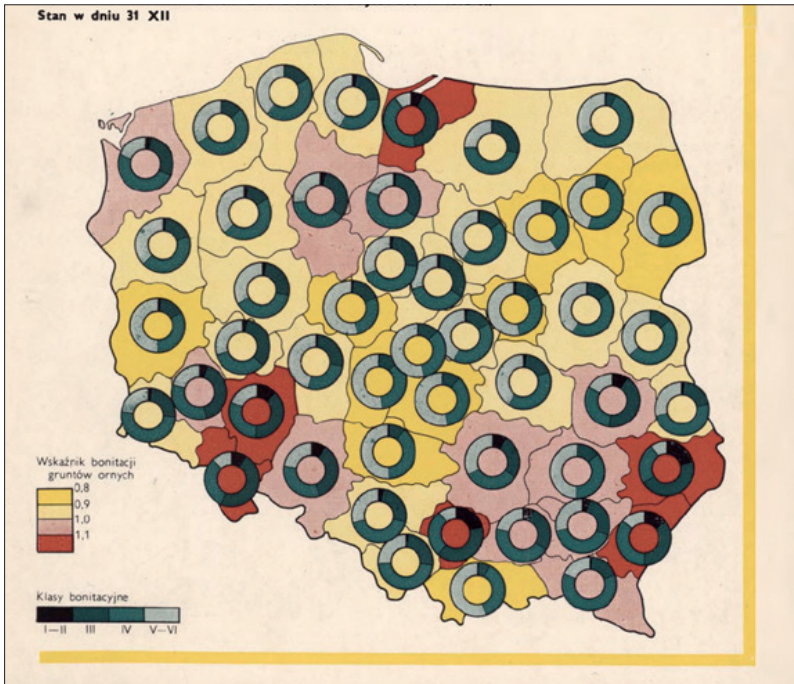
³⁰¹ Tamże, s. 243.

³⁰² RS 1990, s. 345; RSW 1990, s. 218.

³⁰³ RS 1976, s. 240.

³⁰⁴ Tamże, s. 342.

średnio dla czterech podstawowych zbóż³⁰⁵. Z wyjątkiem buraka cukrowego wydajność upraw tym regionie była niższa od średniej krajowej (różnice w granicach od 5,50% do 14,20%). Jedynie w przypadku buraka cukrowego plony były wyższe od średniej krajowej – o 3,20%.

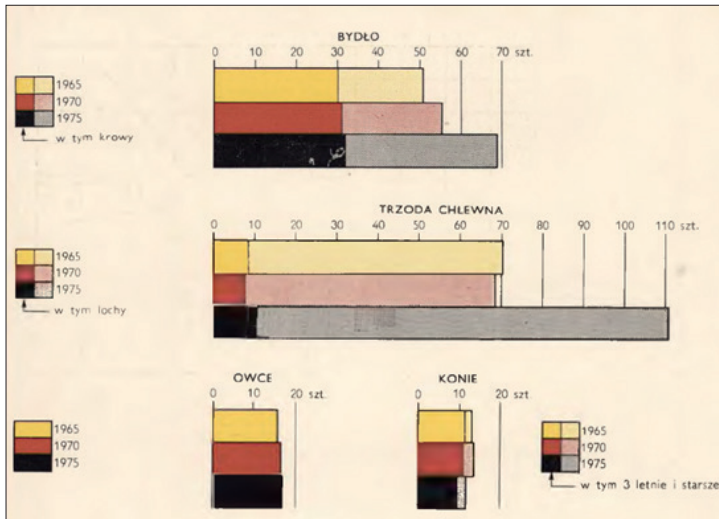
Schemat 25. Polska – grunty orne według klas bonitacyjnych (stan na 31.12.1975)

Źródło: RS 1976, s. 243.

Bez wątplenia na tę sytuację wpływała również słaba jakość gleb znajdujących się na terenie opisywanej jednostki. Dodatkowo warunki naturalne, zwłaszcza w południowych partiach regionu (Pogórza), mało sprzyjające zajęciom rolniczym. Czynniki te miały jednak tylko dodatkowy wpływ na efektywność gospodarczą, o poziomie efektywności gospodarczej decydowała przede wszystkim wadliwa struktura gospodarza.

Dane przedstawione na poniższych schematach potwierdzają wcześniejsze ustalenia. W większości przypadków obsada zwierząt gospodarskich na badanym obszarze była niższa od średniej krajowej. Swoistym wyjątkiem były konie, których względnie wysoka liczba wynikała z zapotrzebowania indywidualnych gospodarstw rolnych na siłę pociągową.

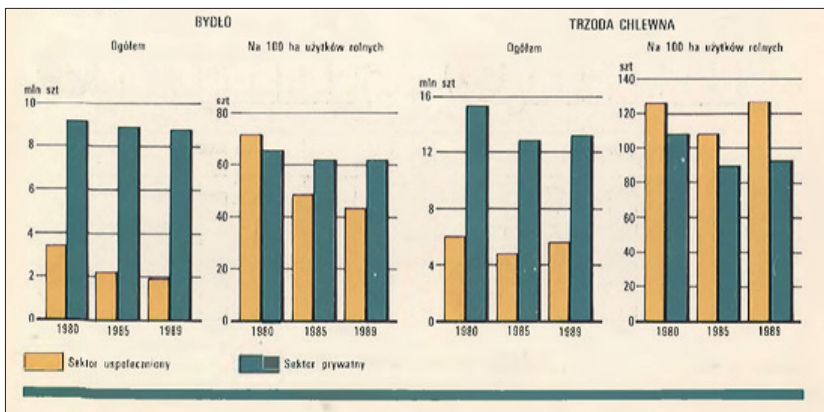
³⁰⁵ RSW 1990, s. 214.

Schemat 26. Zwierzęta gospodarskie na 100 ha użytków rolnych (stan na czerwiec 1965, 1970 i 1975)

Źródło: RS 1976, s. 244.

Zauważalny wzrost liczby owiec wydaje się być rezultatem gwałtownego spadku pogłowia bydła i trzody chlewnej, a także próbą maksymalnego wykorzystania istniejących możliwości poprzez rozbudowę stosunkowo taniego w utrzymaniu pogłowia – podobna tendencja dotyczy również kóz. Analiza powyższych danych upoważnia jednak do podtrzymania twierdzenia o niewielkich możliwościach rzeszowskiego rolnictwa.

Schemat 27. Zwierzęta gospodarskie na 100 ha użytków rolnych (stan na czerwiec 1980, 1985 i 1989)

Źródło: RS 1990, s. 319.

Funkcjonowanie rolnictwa na terenie Rzeszowszczyzny było przez cały czas obciążone „grzechem pierworodnym” wynikającym z odziedziczonej jeszcze po czasach austro-węgierskich struktury rolnej, której – zarówno w skali całego kraju, jak i regionu – nie próbowano unowocześnić z perspektywy historycznej³⁰⁶.

Tabela 60. Powierzchnia użytków rolnych i lasów w ośrodkach miejskich województwa rzeszowskiego w latach 1976 i 1989

	Powierzchnia ogółem w ha	W tym						Odsetek terenów zabudowanych
		użytki rolne					lasy	
		razem	grunty orne	sady	łąki	pastwiska		
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1976								
Razem	12 451	10 816	8443	344	1189	841	591	32,30
Błażowa	316	287	247	4	22	14	13	24,80
Głogów M.	761	623	514	2	68	39	80	44,40
Kolbuszowa	516	456	248	16	130	62	25	34,70
Leżajsk	1446	1109	795	61	185	68	198	28,80
Łańcut	1596	1426	1106	92	136	92	39	17,80
Mielec	961	804	690	30	58	26	3	54,30
N. Sarzyna	23	22	21	–	–	1	1	96,40
Ropczyce	1107	987	761	11	49	166	83	14,20
Rzeszów	2137	1929	1652	101	125	51	1	47,80
Sędziszów M.	676	627	445	15	78	89	-	8,60
Sokołów M.	1429	1296	916	4	277	99	31	8,40
Strzyżów	586	480	432	2	7	39	66	34,20
Tyczyn*	897	770	616	6	53	95	51	–
1989								
Razem	14 864	12 526	9750	353	1504	919	741	40,20
Błażowa	290	246	192	13	19	22	20	31,00
Głogów M.	690	532	393	5	107	27	115	49,60
Kolbuszowa	283	248	155	2	65	28	4	64,60
Leżajsk	1172	865	630	30	153	52	160	42,20
Łańcut	1288	1158	797	97	187	77	4	33,60
Mielec	2174	1797	1538	14	215	198	119	55,20

³⁰⁶ Z wyjątkiem okresu stalinizmu nie było w dziejach Polski rzeczywistej próby rozprawienia się z prywatną własnością ziemi. Sprawującym władzę zależało głównie na spokoju społecznym, a nie na wywoływaniu radykalnych zmian. Zresztą już pierwsze dokumenty związane z parcelacją ziemi i zapowiedzianą przez PKWN reformą rolną zakładały zakonserwowanie istniejącej struktury. Przyjęta koncepcja reformy de facto oznaczała, że gospodarstwa indywidualne będą słabe. Zasadniczo nie było szansy stworzenia wysokotowarowych gospodarstw chłopskich.

<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>7</i>	<i>8</i>	<i>9</i>
N. Sarzyna	178	133	108	1	12	12	16	80,40
Ropczyce	2227	1901	1474	14	215	198	119	14,60
Rzeszów	2921	2542	2043	95	298	106	7	45,60
Sędziszów M.	459	388	5	218	56	26	1	39,60
Sokołów M.	1238	1169	890	5	218	56	26	20,60
Strzyżów	1090	839	714	21	21	83	104	21,60
Tyczyn	854	708	508	43	52	115	66	12,00

Uwaga: Głogów M. – Głogów Małopolski; N. Sarzyna – Nowa Sarzyna; Sędziszów M. – Sędziszów Małopolski; Sokołów M. – Sokołów Małopolski.

* dane dotyczące Tyczyna są niewiarygodne – zgodnie z nimi powierzchnia terenów zielonych i lasów byłaby większa od obszaru całego miasta; nie udało się wyjaśnić tego błędu

Źródło: RSWR 1977, s. 104; RSWR 1990, s. 69.

2.2. Leśnictwo

Tereny zielone i lasy stanowiły znaczną część powierzchni terenów zurbanizowanych. W roku 1976 powierzchnia ośrodków miejskich wynosiła 186,60 km², a do 1989 r. wzrosła do 248,60 km². W 1976 r. tereny zielone i leśne zajmowały 66,70% tej powierzchni, natomiast w 1989 r. – 59,80%. Zauważalny jest zatem ich wzrost. Gdyby nie zmiany granic administracyjnych poszczególnych ośrodków, to omawiany proces byłby jeszcze bardziej widoczny.

Lasy w 1975 r. zajmowały 105 457 ha, co stanowiło około 24,00% całkowitej powierzchni województwa (439 754 ha). Był to wynik stosunkowo niski – województwo rzeszowskie wyraźnie odbiegało pod tym względem od średniej krajowej, gdzie wskaźnik zalesienia był o ponad 10,00% wyższy.

Tabela 61. Lasy w gminach województwa rzeszowskiego w latach 1976 i 1989

Gmina	Obszar lasów w ha		Gmina	Obszar lasów w ha	
	1976	1989		1976	1989
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>
Białobrzegi	806	844	Markowa	1498	1404
Błażowa	2761	2772	Mielec	5880	5067
Boguchwała	1039	993	Niebylec	2218	2290
Borowa	335	61	Niwiska	4106	4156
Chmielnik Rzeszowski	822	696	Nowa Sarzyna	4076	4170
Cmolas	5614	5780	Ostrów	3689	3594
Czarna	2326	2367	Przeclaw	4990	4961
Czermin	965	855	Rakszawa	*	2638
Czudec	1944	2027	Raniżów	1763	1707

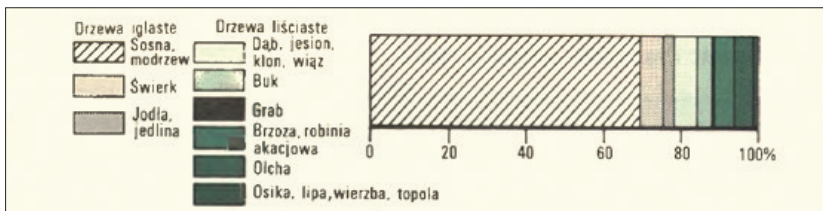
1	2	3	1	2	3
Frysztak	2552	2422	Ropczyce	2040	2214
Głogów Małopolski	4103	4229	Sędziszów Małopolski	3592	4043
Grodzisko Dolne	1700	1766	Sokołów Małopolski	3079	3097
Hyżne	1138	1188	Stary Dzikowiec	4347	4486
Iwierzycze	880	801	Strzyżów	3006	3095
Kamień	1768	1814	Świlcza	2325	2301
Kolbuszowa	3683	3681	Trzebownisko	961	853
Krasne	338	328	Tuszów Narodowy	2712	2765
Kuryłówka	5389	5355	Tyczyn	984	980
Leżajsk	5188	5299	Wielopole Skrzyńskie	1770	1750
Lubenia	1290	1294	Wiśniowa	1929	1915
Łańcut	588	535	Żołynia	3624	1109

* w składzie gminy Żołynia

Źródło: RSWR 1979, s. 159–161; RSWR 1990, s. 68.

W roku 1989 lasy zajmowały powierzchnię 104 443 ha, co stanowiło 23,75% obszaru województwa. Oznaczało to niewielki spadek – o niespełna 1,50 punktu procentowego – w porównaniu z wcześniejszym okresem. Dla porównania w Polsce w 1975 r. lasy stanowiły 27,30%, a w 1989 r. – 27,80% powierzchni³⁰⁷. Sytuacja w województwie nieznacznie odbiegała więc od tendencji ogólnokrajowej.

W rzeszowskich lasach dominowały gatunki iglaste, które zajmowały około 77,80% ich całkowitej powierzchni. Najważniejszymi drzewami były sosna, modrzew, jodła i dagleżja. Najstąbiej, bo w wymiarze zaledwie 0,20% obszaru lasów iglastych, reprezentowany był świerk. Drzewa liściaste zajmowały około 22,80% terenów tego typu. Najpopularniejsze były buki i olchy oraz dęby, jesiony, klony, jawory, wiązy, graby, osiki, lipy, wierzby i topole. Ogólne zasoby tzw. „grubizny” możliwej do pozyskania szacowano na 21 hm³, przy czym wykazywano produkcję rzędu 240–300 dam³ według danych na koniec lat osiemdziesiątych³⁰⁸.

Schemat 28. Skład gatunkowy lasów w Polsce w 1989 r.

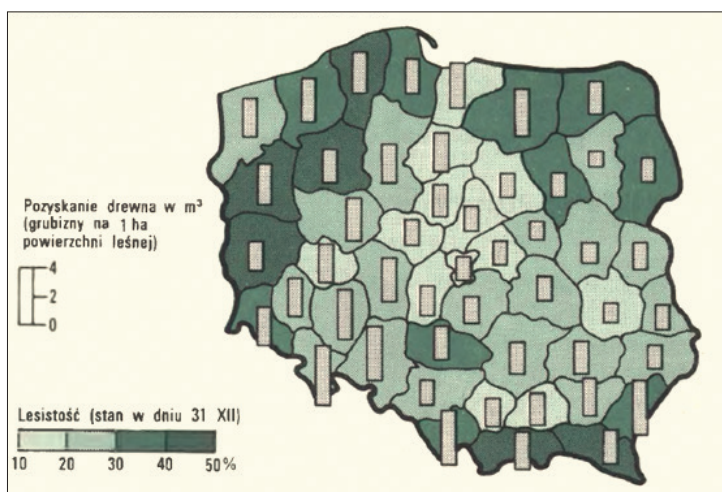
Źródło: RSW 1990, s. 196.

³⁰⁷ RS 1990, s. XL–XLI.

³⁰⁸ RSWR 1990, s. 285–288.

Struktura lasów zarówno w regionie, jak i w kraju była dość podobna – w obu przypadkach dominowały te same gatunki drzew. Jest to zrozumiałe, gdyż omawiany rejon nie stanowił hermetycznie zamkniętej, wyodrębnionej całości. Rezultaty gospodarki leśnej w Rzeszowskim były skromne. Jeśli chodzi o poziom lesistości i pozyskanie drewna, plasowała się ona w „górnjej strefie stanów niskich” lub w „dolnej stanów średnich”. Na schemacie 29 przedstawiono sytuację z 1989 r. Rzeszowskie zaliczało się do grupy obszarów o lesistości w przedziale 20,00–30,00% i pozyskaniu drewna na poziomie nieco ponad 2 m³ grubizny³⁰⁹ na hektar.

W tym samym czasie całkowita powierzchnia lasów w Polsce wynosiła nieco ponad 8600 tys. ha, z czego około 17,50% przypadało na obszary zarządzane przez państwo. Rocznie pozyskiwano ok. 21–24 tys. dam³ grubizny³¹⁰.

Schemat 29. Lesistość i pozyskanie drewna w 1989 r.

Źródło: RSW 1990, s. 195.

Z działalnością łowiecką, będącą specyficzną formą „produkcji” leśnej, związani byli myśliwi zorganizowani w strukturach Polskiego Związku Łowieckiego, który funkcjonował za pośrednictwem kół łowieckich. W latach 1980–1989 w Polsce corocznie pozyskiwano średnio od 20 do 45 tys. jeleni, od 54 do 135 tys. saren, od 80 do 83 tys. dzików, od 150 do 250 tys. zajęcy, od 70 do 146 tys. bażantów, od 100 do 160 tys. kuropatw³¹¹. Dane te oznaczają, że na omawianym terenie pozyskiwano dziczyznę w proporcjonalnie znacznie mniejszych ilościach niż w innych częściach

³⁰⁹ „Drewno okrągłe o średnicy w cieńszym końcu powyżej 5 cm (w korze powyżej 7 cm). Na grubiznę składa się drewno wielkowymiarowe i średniowymiarowe”; *Grubizna*, PSSP (dostęp: 12.02.2025).

³¹⁰ RSW 1990, s. 194.

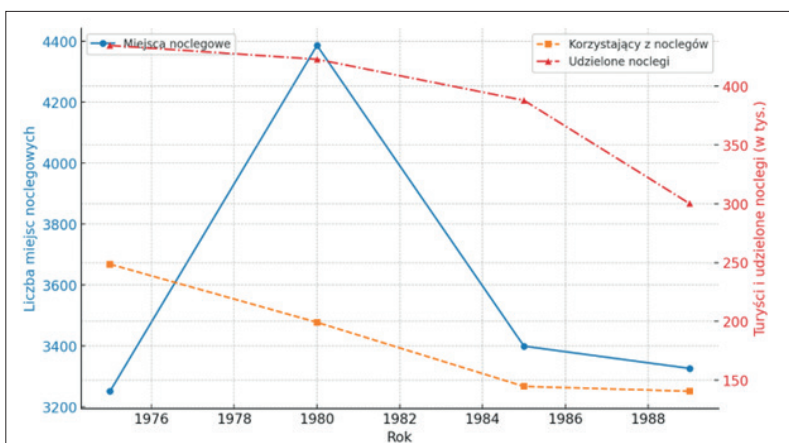
³¹¹ Tamże, s. 366.

kraju. W Rzeszowskim pozyskiwano rocznie ok. od 260 do 370 jeleni, od 990 do 1340 saren, od 400 do 500 dzików, do 3000 zajęcy, od 1600 do 2500 bażantów oraz od 1100 do 3400 kuropatw (wszystkie dane dla lat osiemdziesiątych XX w.)³¹².

Wymiar materialny funkcjonowania lasu, opisany powyżej, nie wyczerpuje pełni jego znaczenia. Trudno również jednoznacznie określić realną wartość materialną dóbr pozyskiwanych indywidualnie, takich jak runo leśne – zwłaszcza jagody i grzyby. Powszechnie, szczególnie w prywatnych lasach, zbierano również chrust wykorzystywany do palenia w piecach. Działania te w pewnej mierze również wpływały na możliwości funkcjonowania społeczeństwa, choć trudno określić ich rzeczywiste znaczenie. Zważywszy jednak na to, że województwo miało zdecydowanie mniejszy udział powierzchni lasów niż średnia ogólnokrajowa, ich znaczenie było zapewne mniejsze niż przeciętne w skali kraju.

3. Obsługa ruchu turystycznego

Obsługa ruchu turystycznego obejmuje wszystkie działania i usługi związane z organizacją, koordynacją oraz zapewnieniem komfortu i bezpieczeństwa turystom. Jest to kompleksowy system usług, który ma na celu zapewnienie turystom wygody, bezpieczeństwa i satysfakcji podczas podróży i pobytu w miejscu przeznaczenia.

Schemat 30. Podstawowe informacje dotyczące oferty turystycznej dostępnej na terenie województwa rzeszowskiego w latach 1975, 1980, 1985 i 1989

Uwaga: w roku 1989 dane za trzy pierwsze kwartały

Źródło: RSWR 1990, s. 40.

³¹² Tamże, s. 286, 288.

Jednym z podstawowych wskaźników służących do analizy potencjału funkcjonowania działalności turystycznej jest stopień nasycenia danego obszaru obiektami noclegowymi³¹³ oraz dane dotyczące dostępnej oferty – np. liczba łóżek na danym terenie. O poziomie wykorzystania istniejących zasobów informuje zaś wskaźnik obłożenia łóżek, zarówno w ujęciu ogólnym, jak i w przeliczeniu na jedno miejsce noclegowe.

Z danych statystycznych wynika, że w 1975 r. w województwie funkcjonowało 3251 miejsc noclegowych. W roku 1980 ich liczba wzrosła do 4386, ale w kolejnych latach spadła – najpierw do 3399 w 1985 r., a następnie do 3326 w 1989 r. Tendencja ta znalazła odzwierciedlenie w wyraźnym spadku nasycenia przestrzeni miejscami noclegowymi. W latach 80. XX w. ich liczba w przeliczeniu na 100 km² zmniejszyła się z 87,40 do 75,60. W związku z tym okres ten należy uznać za czas stagnacji, a nawet regresu w rozwoju infrastruktury turystycznej.

Tendencję spadkową w pełni potwierdzają dane dotyczące liczby osób korzystających z noclegów. Najwięcej turystów skorzystało z tej formy zakwaterowania w 1975 r. (248,60 tys.), później następował systematyczny spadek – 199,20 tys. w 1980 r., 144,70 tys. w 1985 r. i 140,60 tys. w 1989 r. Spadek ten przekładał się na coraz mniejsze obciążenie miejsc noclegowych – o ile w 1975 r. przypadało średnio 75,60 turysty na jedno miejsce, to w 1980 r. było to już 45,40, w 1985 r. – 42,60, a w 1989 r. – jedynie 42,30. Wyraźnie zmniejszyła się również liczba udzielonych noclegów: z 434,60 tys. w 1975 r. do 300,20 tys. w 1989 r.³¹⁴.

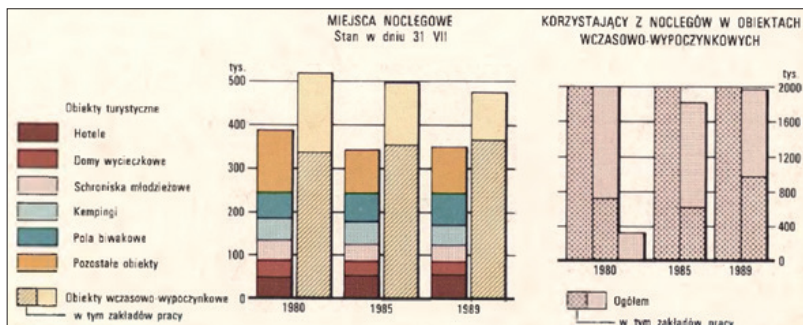
Z analizy tej sytuacji wynika, że do roku 1980 następował stosunkowo szybki rozwój potencjału turystycznego. Jednak po wybuchu wielkiego kryzysu społeczno-gospodarczego odnotowano wyraźny regres, którego nie udało się przewyciężyć aż do końca analizowanego okresu. Wprawdzie po roku 1985 zauważalny był wzrost wykorzystania potencjału ośrodków wypoczynkowych działających na potrzeby zorganizowanego ruchu turystycznego, ale w żaden sposób nie równoważył on spadków związanych z redukcją liczby wyjazdów indywidualnych. Niewątpliwie był to trudny czas dla rozwoju turystyki.

Pod względem geograficznego rozmieszczenia obiektów turystycznych to niewątpliwie największym potencjałem dysponowały miasta. Bezwzględnie dominował Rzeszów, który dysponował 1083 obiektami, co stanowiło ponad ¼ wszystkich dostępnych w regionie (3773). Na drugim miejscu znalazł się Łańcut (695), co nie dziwi ze względu na jego walory turystyczne. Trzecie miejsce zajmował Mielec –

³¹³ Obiekt noclegowy to wyodrębniona organizacyjnie jednostka prowadząca gospodarczą działalność noclegową. Są nimi: hotele, domy wycieczkowe, schroniska młodzieżowe, kempingi, pola biwakowe. Do obiektów nie zalicza się pokoi gościnnych.

³¹⁴ RSWR 1977, s. 278; RSWR 1980, s. 287; RSWR 1984, s. 329; RSWR 1987, s. 409; RSWR 1990, s. 382.

miasto o profilu przemysłowym – z 315 obiektami. Na terenach wiejskich rozlokowanych było 1276 miejsc³¹⁵.

Schemat 31. Obiekty turystyczne w Polsce (1980, 1985, 1989)

Źródło: RS 1990, s. 491.

Na podstawie danych z 1989 r. liczba osób korzystających z noclegów w obiektach turystycznych w Polsce utrzymywała się na względnie stałym poziomie – ok. 2 mln w obiektach czasowo-wypoczynkowych. Miało to miejsce mimo powolnego, lecz systematycznego spadku liczby dostępnych miejsc noclegowych. Jak widać, sytuacja ta niewiele odbiegała od istniejącej na terenie Rzeszowskiego.

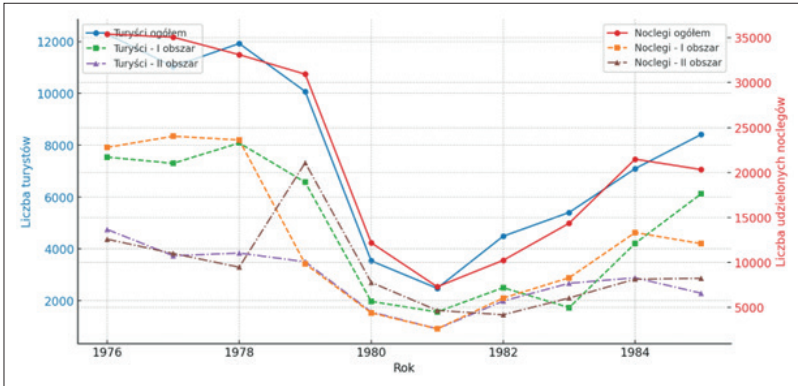
W omawianym okresie poprawie uległa baza noclegowa. Liczba miejsc oferowanych przyjeżdżającym na tereny województwa zwiększyła się z 3773 do 4568, a więc o ponad 21,00%. Zmniejszyła się jedynie liczba oferowanych pokoi do wynajęcia – prawie do 1/3 wielkości początkowej. W pozostałych grupach ofert zanotowano wzrost – w hotelach przybyło 19,30%, w domach czasowych 54,50%, w schroniskach młodzieżowych 16,50% miejsc. Sytuacja w zakresie dostępności noclegów uległa wyraźnej poprawie³¹⁶.

Wielkości te prezentowały się zdecydowanie lepiej niż ogólnopolskie. W omawianych latach liczba miejsc noclegowych w Polsce zwiększyła się bowiem z 332 740 do 350 500 – wzrost zaledwie o 5,30%. Jednocześnie liczba osób korzystających z tych usług zmniejszyła się o 6,60%, a liczba osobonocy spadła o 4,30%. Dane te świadczą o tym, że najwyższy poziom wykorzystania oferty miał miejsce na przełomie lat 70. i 80. XX w. W kolejnych latach utrzymywał się on na względnie stabilnym poziomie – ok. 11 mln osób rocznie, z odchyleniami rzędu kilkuset tysięcy. Nigdy jednak nie udało się ponownie osiągnąć wyniku z 1980 r., kiedy z oferty skorzystało ponad 12,6 mln osób³¹⁷.

³¹⁵ RSWR 1977, s. 278.

³¹⁶ RSWR 1977, s. 278; RSWR 1980, s. 287; RSWR 1984, s. 329; RSWR 1987, s. 409; RSWR 1990, s. 382.

³¹⁷ RS 1976, s. 485; RS 1990, s. 505.

Schemat 32. Liczba zagranicznych turystów oraz udzielonych im noclegów w województwie rzeszowskim w latach 1976–1986

Uwaga: w roku 1986 dane za trzy pierwsze kwartały

Źródło: RSWR 1977, s. 280, RSWR 1979, s. 335; RSWR 1980, s. 288; RSWR 1984, s. 330; RSWR 1987, s. 409–410.

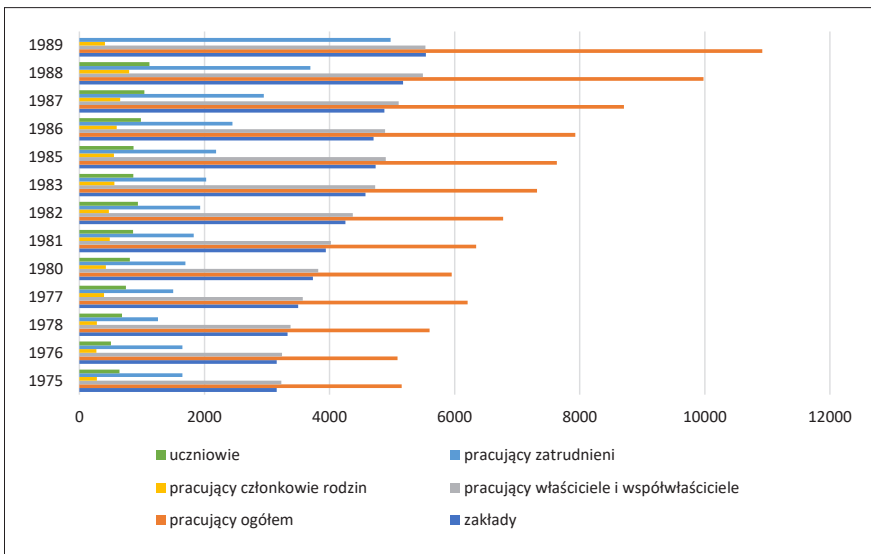
Dane wskazują na duże wahania w liczbie turystów zagranicznych oraz udzielonych im noclegów. Można wyróżnić kilka kluczowych trendów. Po pierwsze widoczny jest wyraźny spadek liczby odwiedzających województwo w latach 1980–1982. Wcześniej ruch turystyczny utrzymywał się na stosunkowo stabilnym i – jak na miejscowe warunki – wysokim poziomie. W roku 1976 region odwiedziło 12 291 osób. Najgłębsze załamanie, związane z kryzysem, miało miejsce w latach 1981 i 1982. W roku 1981 nastąpił gwałtowny spadek – liczba turystów zmniejszyła się do 3538 osób, co oznacza spadek o ponad 70% w porównaniu z rokiem 1976. W roku 1982 liczba turystów osiągnęła najniższy poziom – tylko 2480. Od kolejnego roku liczba odwiedzających zaczęła stopniowo rosnąć, osiągając 8416 turystów w 1986 r., jednak nie udało się powrócić do poziomu sprzed 1980 r.

Wyróżniono dwie grupy turystów – pochodzących z tzw. I obszaru płatniczego oraz z II obszaru płatniczego. W latach 1976–1979 dominowali turyści z I obszaru, ale z każdym rokiem wzrastała liczba przyjezdnych z II obszaru. Po roku 1980 gwałtownie zmniejszyła się liczba osób przybywających z państw socjalistycznych. Zatem proporcjonalnie dużo więcej było turystów przyjeżdżających z państw kapitalistycznych (oraz z Jugosławii). Odbudowa potencjału turystycznego w tej grupie była powolna i do końca analizowanego okresu nie osiągnięto potencjału z drugiej połowy lat 70. XX w. Spadek liczby turystów odwiedzających Rzeszowskie był szczególnie widoczny w tej grupie. W roku 1976 udzielono w województwie 35 395 noclegów turystom z innych państw, natomiast w roku 1982 było ich już tylko 7306. Oznacza to pięciokrotny spadek w ciągu sześciu lat – jeszcze wyraźniejszy niż globalny.

4. Sektor prywatny i jego rola

Polska była jedynym państwem tzw. bloku ludowo-demokratycznego, w którym na stosunkowo szeroką skalę funkcjonował sektor prywatny³¹⁸. Był on obecny w rolnictwie (indywidualne gospodarstwa rolne) oraz w usługach, handlu, a nawet w przemyśle.

Opierając się wyłącznie na danych statystycznych, można łatwo dojść do mylnego wniosku o sile kapitału prywatnego. Zgodnie z nimi w 1975 r. na terenie województwa rzeszowskiego funkcjonowały 3154 prywatne zakłady, a ich liczba stale rosła, osiągając ostatecznie stan 5541. W latach 1975–1989 miał więc miejsce wzrost o ponad 75,60%. Za tymi wielkimi liczbami kryje się jednak rzeczywistość znacznie mniej okazała – większość tych zakładów była bardzo mała. Średnie zatrudnienie w jednym zakładzie wynosiło bowiem niespełna dwie osoby – najmniej w 1976 r. (1,61), najwięcej w 1989 r. (1,97). Najczęściej był to sam właściciel wspierany przez członków najbliższej rodziny, a wiele tych przedsiębiorstw miało charakter jednoosobowy.

Schemat 33. Podstawowe dane dotyczące zakładów prywatnych działających w województwie rzeszowskim w latach 1975–1989

Źródło: RSWR 1977, s. 178–183; RSWR 1980, s. 245–247; RSWR 1984, s. 277; RSWR 1990, s. 315, 316.

³¹⁸ „Ogół podmiotów gospodarki narodowej grupujący własność prywatną krajową (osób fizycznych i pozostałych jednostek prywatnych), własność zagraniczną (osób zagranicznych) oraz »własność mieszaną« z przewagą kapitału (mienia) podmiotów sektora prywatnego”; *Sektor prywatny*, PSSP (dostęp: 12.02.2025).

Największą grupę zatrudnionych stanowili właściciele wraz z członkami swoich rodzin. Liczba pracowników spoza kręgu właściciela była niewielka. W latach 70. XX w. tylko połowa omawianych przedsiębiorstw zatrudniała osobę z zewnątrz. Pod koniec omawianego okresu „siłą najemną” dysponowało dziewięć na dziesięć zakładów. O słabości tych firm świadczy również to, że pomimo upływu lat tylko część z nich przyjmowała uczniów (czeladników) na praktyki. W roku 1975 praktykanci byli obecni teoretycznie w 20,00% zakładów, a w 1988 r. w 21,70%, co oznacza, że w tym zakresie praktycznie nic się nie zmieniło. Łączna liczba osób związanych z prywatną własnością pozarolniczą wynosiła od ok. 5,60 tys. (1976) do maksymalnie 11,10 tys. (1988) (wliczając pracowników i uczniów). Na tle ogólnej liczby zatrudnionych w pozarolniczych działach gospodarki województwa była to liczba niewielka. Dla porównania w roku 1989 w sektorze uspołecznionym pracowało 215,70 tys. osób. Oznacza to, że pracownicy prywatnych firm, łącznie z właścicielami i uczniami, stanowili jedynie ok. 5,00% tej wielkości³¹⁹.

Najwięcej przedsiębiorców działało w sektorze rzemiosł przemysłowych. Liczba takich zakładów wahała się od ok. 1,90 tys. (1975, 1976, 1983) do 3,30 tys. (1989). Drugą pod względem liczebności grupę stanowiły rzemiosła budowlane (od 1,10 do 1,85 tys. w 1975 i 1989 r.), następną wielkościami „pozostałe rzemiosła nieprzemysłowe”. Liczba tych ostatnich zwiększyła się z ok. 80 do ponad 230. Pozostałe „sektory” działalności prywatnych zakładów były zdecydowanie słabiej reprezentowane.

Tabela 62. Osoby pracujące w zakładach prywatnych w województwie rzeszowskim w latach 1975–1989

Lata	Zakłady ogółem	Pracujący				Uczniowie
		ogółem	właściciele i współwłaściciele	członkowie rodzin	zatrudnieni	
1	2	3	4	5	6	7
Rzemiosła przemysłowe						
1975	1911	3295	1980	244	1072	474
1976	1894	3253	1972	237	1044	453
1978	2011	3811	2079	295	668	569
1979	2153	4138	2224	323	1002	589
1980	2252	3815	2324	351	1140	596
1981	2394	4181	2477	419	1285	633
1982	2714	4629	2820	412	1397	708
1983	1954	5051	3098	481	1472	650
1985	3057	5169	3202	476	1490	631

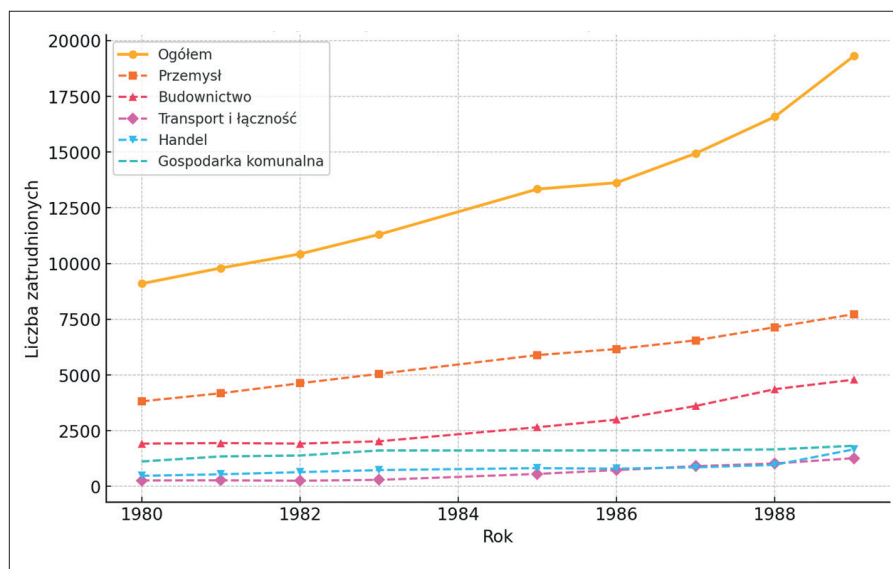
³¹⁹ PSRW 1990, s. 48.

1	2	3	4	5	6	7
1986	2986	5265	3152	498	1615	710
1987	3019	5688	3209	32	1947	702
1988	3137	6207	3353	631	2223	763
1989	3336	7119	3574	323	3224	Bd
Rzemiosła budowlane						
1975	1125	1656	1132	504	504	129
1976	1143	1631	1148	23	460	113
1978	1185	1700	1186	30	374	110
1979	1201	1833	1202	51	470	110
1980	1333	1920	1337	53	530	155
1981	1380	1947	1381	48	518	168
1982	1364	1921	1370	43	508	166
1983	1435	2021	1442	60	519	155
1985	1458	2174	1464	50	660	167
1986	1481	2353	1490	68	795	193
1987	1591	2668	1613	94	961	235
1988	1749	3390	1828	135	1427	250
1989	1850	3365	1594	81	1690	Bd
Rzemiosła rolnicze w zakresie obsługi rolnictwa						
1975	7	9	7	2	–	–
1976	7	8	7	1	–	–
1978	10	10	10	–	–	–
1979	11	11	11	–	–	–
1980	12	12	12	0	0	0
1981	12	12	12	–	–	–
1982	10	10	10	–	–	–
1983	9	9	9	–	–	–
1985	12	12	12	0	0	0
1986	14	15	14	0	1	0
1987	16	18	17	0	1	0
1988	21	23	22	0	1	0
1989	37	37	37	0	0	0
Rzemiosła z zakresu gospodarki komunalnej						
1975	22	28	22	–	6	–
1976	23	30	24	–	6	–
1978	32	39	33	2	4	–
1979	39	47	40	3	4	–
1980	51	60	51	5	4	0

1	2	3	4	5	6	7
1981	54	65	54	8	3	–
1982	58	67	59	5	3	–
1983	63	74	63	5	6	–
1985	60	96	82	10	4	0
1986	81	98	83	10	5	0
1987	88	105	92	5	8	0
1988	86	104	90	8	6	0
1989	86	94	87		7	0
Rzemiosła w zakresie ochrony zdrowia						
1985	1	1	1	–	–	–
1986	1	2	2	–	–	–
1987	1	2	2	–	–	–
1988	1	2	2	–	–	–
1989	1	1	1	–	–	–
Pozostałe rzemiosła nieprzemysłowe						
1975	88	165	88	13	64	37
1976	88	165	88	10	68	38
1978	91	163	92	12	24	35
1979	91	177	92	17	24	44
1980	95	128	93	13	22	55
1981	97	133	100	12	21	56
1982	105	145	109	12	24	60
1983	112	160	117	13	30	56
1985	129	181	136	15	30	68
1986	142	197	147	19	31	79
1987	162	226	173	21	32	103
1988	181	253	197	21	35	108
1989	231	302	242	6	54	–

Źródło: RSWR 1977, s. 178–183; RSWR 1980, s. 245–247; RSWR 1984, s. 277; RSWR 1990, s. 315, 316.

Dane dotyczące sytuacji w pozarolniczych sektorach gospodarki w latach 80. XX w. są dobrze udokumentowane. Dla tego okresu możliwe jest dokładne zaprezentowanie ówczesnych realiów. We wszystkich dziedzinach gospodarki, w sektorze prywatnej własności, funkcjonowało w tym okresie od 5637 w 1980 r. do 11 223 w 1989 r. firm o zróżnicowanym charakterze. Były wśród nich zakłady rzemieślnicze, punkty usługowe, sklepy, ale także osoby świadczące usługi transportowe.

Schemat 34. Zatrudnienie w prywatnych zakładach w województwie rzeszowskim w latach 1980–1989

Źródło: RSWR 1977, s. 178–183; RSWR 1980, s. 245–247; RSWR 1984, s. 277; RSWR 1990, s. 315, 316.

W analizowanym okresie widoczny był stały wzrost liczby prywatnych zakładów – w latach 1980–1988 był to przyrost stopniowy, natomiast w 1989 r. nastąpił skokowy wzrost liczby zakładów (o 2422, czyli o 27,50%). Niewątpliwie było to wynikiem reform społeczno-politycznych, które miały miejsce w tym czasie. Przez cały badany okres najważniejszą rolę odgrywały zakłady przemysłowe, których liczba rosła stabilnie, osiągając w ciągu dekady wzrost o 50,00% w stosunku do stanu początkowego. Sektor budownictwa notował umiarkowany wzrost, przyspieszając dopiero w latach 1986–1989. Zakłady gospodarki komunalnej utrzymywały stosunkowo wysoką pozycję, ale ich rozwój nie był tak dynamiczny jak w przypadku budownictwa czy przemysłu.

Zdecydowanie najszybciej rozwijały się dwa sektory: transport i łączność, gdzie liczba zakładów po 1985 r. wzrosła ponad pięciokrotnie (z 254 do 1268) oraz handel, który pod koniec dekady zanotował czterokrotny wzrost (z 277 do 1066).

Od roku 1985 widoczne jest wyraźne przyspieszenie rozwoju prywatnego sektora gospodarczego w województwie rzeszowskim. Przełom lat 1988–1989 to dobitny przykład znaczenia reform dla rozwoju ekonomicznego zarówno regionu, jak i kraju. Szczególnie dynamiczny rozwój w sektorach handlu i transportu sugeruje rosnącą rolę prywatnej przedsiębiorczości w świadczeniu usług i dystrybucji towarów.

Tabela 63. Zatrudnienie w prywatnych zakładach produkcyjnych, handlowych i usługowych w województwie rzeszowskim w latach 1980–1989

Sektor	Lata									
	1980	1981	1982	1983	1985	1986	1987	1988	1989	
Ogółem	9097	9798	10 430	11 305	13 338	13 625	14 939	16 583	19 311	
W tym										
Przemysł	3818	4181	4629	5051	5892	6164	6553	7144	7729	
Budownictwo	1920	1947	1921	2026	2656	2997	3610	4363	4792	
Rolnictwo	12	12	10	9	12	15	18	23	37	
Transport i łączność	269	275	256	296	561	736	908	1031	1268	
Handel	477	545	642	734	821	797	855	968	1667	
Pozostałe gałęzie produkcji materialnej							8	8	88	
Gospodarka komunalna	1120	1348	1388	1615	1613	1618	1627	1661	1824	
Gospodarka mieszkaniowa oraz niematerialne usługi komunalne – obsługa domów mieszkalnych	29	23	21	1	10	9	14	10	10	
Kultura i sztuka – placówki usługowe	–	–	–	–	12	23	26	32	55	
Kultura fizyczna, turystyka i wypoczynek	6	6	4	3	2	1	1	1	6	
Pozostałe branże usług niematerialnych	704	666	765	772	910	384	439	468	418	

Źródło: RSWR 1984, s. 274; RSWR 1990, s. 312–314.

Tabela 64. Zakłady sektora prywatnego poza rolnictwem w latach 1980–1989 w województwie rzeszowskim

I	Lata									
	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
	1980	1981	1982	1983	1985	1986	1987	1988	1989	
Ogółem	5637	6107	6494	7140	7655	7632	8223	8801	11 223	
W tym										
Przemysł	2252	2394	2714	2954	3059	2992	3027	3148	3378	
Rzemiosło	2252	2394	2714	2954	3057	2986	3019	3137	3336	
Placówki usługowe	–	–	–	3	–	3	4	7	12	
Spółki handlowe	–	–	–	–	–	–	–	–	24	
Jednostki z udziałem kapitału zagranicznego	–	–	–	–	2	3	4	4	6	

<i>I</i>	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Budownictwo	1333	1380	1364	1435	1463	1488	1601	1760	1903
Rzemiosło	1333	1380	1364	1435	1458	1481	1591	1749	1850
Placówki usługowe	–	–	–	3	3	4	7	8	11
Spółki handlowe	–	–	–	–	–	–	–	–	39
Jednostki z udziałem kapitału zagranicznego	–	–	–	–	2	3	3	3	3
Rolnictwo	12	12	10	9	12	14	16	21	37
Rzemiosło	12	12	10	9	12	14	16	21	37
Transport i łączność	254	262	247	288	548	712	873	998	1268
Transport ładunków	254	262	247	288	548	712	873	998	1268
Handel	277	318	383	440	527	550	590	691	1066
Punkty sprzedaży detalicznej	246	285	341	393	455	455	478	552	832
Placówki gastronomiczne	31	33	42	47	72	95	112	139	215
Spółki handlowe	–	–	–	–	–	–	–	–	19
Pozostałe gałęzie produkcji materialnej	–	–	–	–	–	–	2	3	20
Placówki usługowe	–	–	–	–	–	–	2	3	6
Spółki handlowe	–	–	–	–	–	–	–	–	14
Gospodarka komunalna	1101	1322	1368	1594	1589	1591	1601	1635	1816
Rzemiosło	51	54	58	63	80	81	88	86	86
Taksówki osobowe, bagażowe, dorożki konne	1050	1268	1310	1531	1589	1591	1601	1635	1816
Gospodarka mieszkaniowa oraz niematerialne usługi komunalne – obsługa domów mieszkalnych	0	–	–	–	0	0	0	0	0
Kultura i sztuka – placówki usługowe	–	–	–	–	7	17	18	23	40
Kultura fizyczna, turystyka i wypoczynek	4	4	4	3	2	1	1	1	6
Rzemiosło	3	3	2	1	1	–	–	–	–
Placówki usługowe	1	1	2	2	1	1	1	1	6
Pozostałe branże usług niematerialnych	93	100	109	113	132	147	169	191	267
Rzemiosło	92	97	105	112	128	142	162	181	231
Placówki usługowe	1	3	4	1	4	5	7	10	18
Pomoc domowa	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Źródło: RSWR 1984, s. 274; RSWR 1990, s. 312–314.

Tabela 65. Zatrudnieni w sektorze prywatnym poza rolnictwem w Rzeszowskiem w latach 1980–1989

	1980	1981	1982	1983	1985	1986	1987	1988	1989
<i>I</i>	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Ogółem	9097	9798	10 430	11 305	13 338	13 625	14 939	16 583	19 311
W tym									
Przemysł	3818	4181	4629	5051	5892	6164	6553	7144	7729
Rzemiosło	3818	4181	4629	5051	5800	5975	6390	6970	7119
Placówki usługowe	–	–	–	–	–	4	5	8	12
Spółki handlowe	–	–	–	–	–	–	–	–	401
Jednostki z udziałem kapitału zagranicznego	–	–	–	–	92	185	158	166	137
Budownictwo	1920	1947	1921	2026	2656	2997	3610	4363	4792
Rzemiosło	1920	1947	1921	2021	2341	2546	1903	3640	3365
Placówki usługowe	–	–	–	5	5	4	8	9	13
Spółki handlowe	–	–	–	–	–	–	–	–	803
Jednostki z udziałem kapitału zagranicznego	–	–	–	–	310	447	699	714	611
Rolnictwo	12	12	10	9	12	15	18	23	37
Rzemiosło	12	12	10	9	12	15	18	23	37
Transport i łączność	269	275	256	296	561	736	908	1031	1268
Transport ładunków	269	275	256	296	561	736	908	1031	1268
Handel	477	545	642	734	821	797	855	968	1667
Punkty sprzedaży detalicznej	416	479	567	651	698	641	668	752	1081
Placówki gastronomiczne	61	66	75	83	123	156	187	216	322

<i>I</i>	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Spółki handlowe	–	–	–	–	–	–	–	–	264
Pozostałe gałęzie produkcji materialnej	–	–	–	–	–	–	8	8	88
Placówki usługowe	–	–	–	–	–	–	8	8	14
Spółki handlowe	–	–	–	–	–	–	–	–	74
Gospodarka komunalna	1120	1348	1388	1615	1613	1618	1627	1661	1824
Rzemiosło	60	65	67	74	96	96	105	104	94
Taksówki osobowe, bagażowe, dorożki konne	1060	1283	1321	1541	1517	1517	1522	1557	1730
Gospodarka mieszkaniowa oraz niematerialne usługi komunalne – obsługa domów mieszkalnych	29	23	21	1	10	9	14	10	10
Kultura i sztuka – placówki usługowe	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Kultura fizyczna, turystyka i wypoczynek	6	6	4	3	2	1	1	1	6
Rzemiosło	5	5	2	1	1	–	–	–	–
Placówki usługowe	1	1	2	2	1	1	1	1	6
Pozostałe branże usług niematerialnych	704	666	765	772	910	384	439	468	418
Rzemiosło	128	133	145	160	248	276	329	361	302
Placówki usługowe	1	3	6	1	4	5	7	11	20
Pomoc domowa	575	530	614	611	658	103	103	96	96

Źródło: RSWR 1984, s. 274; RSWR 1990, s. 312–314.

Dane dotyczące zatrudnienia w prywatnych zakładach w województwie rzeszowskim w latach 1980–1989 pokazują, że w ciągu tej dekady liczba zatrudnionych w prywatnych zakładach województwa rzeszowskiego wzrosła ponad dwukrotnie – z 9097 osób w 1980 r. do 19 311 w 1989 r. Oznacza to wzrost o 112%, który był szczególnie intensywny w drugiej połowie dekady. Jednocześnie obserwuje się intensywny rozwój małych, często jednoosobowych firm.

Największy wpływ na sytuację miały trzy kluczowe sektory: przemysł, budownictwo oraz handel. Od początku okresu przemysł stanowił największy sektor zatrudnienia w prywatnych zakładach. Liczba pracujących w nim osób wzrosła z 3818 w 1980 r. do 7729 w 1989, co oznacza wzrost o 102,00%. W sektorze budownictwa odnotowano wzrost o 150,00% (z 1920 do 4792 pracujących). Chociaż przemysł i budownictwo utrzymały swoją dominującą pozycję, nie rozwijały się tak szybko jak handel oraz transport i łączność.

Sektor handlu odnotował największy względny wzrost zatrudnienia – liczba pracujących wzrosła z 477 do 1667 osób, co stanowi przyrost o 250,00%. Wzrost ten można tłumaczyć względną łatwością uruchamiania tego rodzaju działalności gospodarczej oraz istniejącym zapotrzebowaniem społeczeństwa na usługi handlowe w warunkach stałego braku wszystkich towarów i ograniczeń kartkowych. Jeszcze szybszy wzrost miał miejsce w sektorze transportu i łączności – zatrudnienie wzrosło z 269 osób w 1980 r. do 1268 osób w 1989 r., co oznacza wzrost o 371,00%. Pozostałe sektory wykazywały stagnację i nie miały znaczącego wpływu na gospodarkę.

W świetle powyższych danych można stwierdzić, że lata 80. XX w. były okresem stopniowego przechodzenia od gospodarki scentralizowanej do bardziej otwartego modelu rynkowego, co w końcu dekady doprowadziło do gwałtownego wzrostu zatrudnienia w sektorze prywatnym. Był to jeden z kluczowych czynników, który przygotował grunt pod dalsze reformy gospodarcze lat 90. i rozwój wolnego rynku w Polsce. Szczegółowe dane prezentujące sytuację w sektorze prywatnym w latach 80. XX w. zamieszczono w tabelach 63, 64 i 65.

Potencjał gospodarczy „małego” województwa rzeszowskiego nie był oczywiście tak zróżnicowany jak jego „dużego” poprzednika. Reforma „gierkowska, która nie opierała się na podłożu gospodarczym, spowodowała, że profil ekonomiczny nowej jednostki powstał w sposób przypadkowy. Tworzyły go po prostu zasoby i możliwości miast i miejscowości, które znalazły się w jego granicach. To samo dotyczyło zresztą wszystkich pozostałych zorganizowanych wówczas jednostek administracyjnych – ich powstanie również nie miało uzasadnienia ekonomicznego. W tej sytuacji trudno w ogóle mówić o jakimś głównym profi-

lu gospodarczym obszarze. Można natomiast podjąć próbę oceny jego ogólnego wkładu w gospodarkę Polski.

Ogólnie rzecz biorąc, udział produkcji rolniczej wsi rzeszowskiej w gospodarce kraju był niewielki, co wynikało z ograniczonych możliwości tego regionu. Rolnictwo było tu rozdrobnione i mało zorientowane na produkcję towarową, przez co nie uczestniczyło w większej skali w życiu gospodarczym kraju. Można wprawdzie zauważyć pewne wyjątki, związane z produkcją cukru (Ropczyce), soków i mięsa (Rzeszów), mięsa i mrożonek (Leżajsk) czy piwa (Leżajsk, Łańcut), które wiązały się z rolnictwem w danym regionie. Jednak zakłady te – jak cukrownia, browary, zakład produkcji mrożonek itp. – miały wyspecjalizowanych dostawców, którzy w dużej części prowadzili produkcję w innych jednostkach administracyjnych. Trudno zatem jednoznacznie ocenić, w jakim stopniu rozwój tych gałęzi przemysłu był efektem lokalnej produkcji rolnej.

Dostępne dane przedstawiają gospodarczy wkład Rzeszowskiego w 1988 r. Odgrywało ono istotną rolę na rynku ogólnokrajowym, dostarczając produkcję w siedemnastu branżach. Były to:

- gaz ziemny: 22 439 dam³; 4,20% produkcji krajowej;
- odkurzacze elektryczne domowe: 1085,80 tys. sztuk; 100,00% produkcji krajowej;
- maszyny elektryczne wirujące: 786 sztuk; 9,40% produkcji krajowej;
- odbiorniki radiofoniczne (łącznie z zestawami): 376,20 tys. sztuk; 14,90% produkcji krajowej;
- tworzywa sztuczne: 19,10 tys. ton; 2,70% produkcji krajowej;
- wyroby farmaceutyczne z zielarskimi: 39 718,70 mln zł; 5,80% produkcji krajowej;
- tarcica iglasta: 82,90 dam³; 1,90% produkcji krajowej;
- tarcica liściasta: 22,50 dam³; 2,70% produkcji krajowej;
- meble: 37 890,80 mln złotych; 3,30% produkcji krajowej;
- tkaniny wełniane i wełnopodobne bez surowych: 1788 km; 1,80% produkcji krajowej;
- bielizna osobista z dzianin: 3541 tys. sztuk; 2,30% produkcji krajowej;
- obuwiu (z wyjątkiem gumowego): 3291 tys. par; 2,20% produkcji krajowej;
- mięso i tłuszcze (ubój przemysłowy): 22 964 ton; 1,30% produkcji krajowej;
- wędliny podrobowe: 1127 ton; 1,10% produkcji krajowej;
- przemiał zbóż: 81,60 tys. ton; 1,40% produkcji krajowej;
- cukier w przeliczeniu na biały – w okresie kampanii: 56,10 tys. ton; 3,40% produkcji krajowej;
- piwo: 717,90 tys. hl; 5,90% produkcji krajowej³²⁰.

³²⁰ RSW 1990, s. 192.

W roku 1988 gospodarka województwa rzeszowskiego dostarczyła produkty, których udział w produkcji ogólnokrajowej w przypadku 12 z 19 wyszczególnionych kategorii był wyższy niż udział mieszkańców województwa w ogólnej liczbie ludności Polski (1,80%). Właśnie te działy produkcji były motorem napędowym jego gospodarki.

Analiza danych gospodarczych wskazuje, że życie ekonomiczne województwa koncentrowało się wokół ośrodków miejskich, spośród których dwa – stolica regionu Rzeszów oraz Mielec – miały większe znaczenie gospodarcze. W rzeczywistości można mówić o kształtującej się aglomeracji miejskiej położonej w centralnej części województwa rzeszowskiego i dobrze skomunikowanej z pozostałą częścią regionu i kraju (węzeł kolejowy i lotnisko). Jej obszar sięgał na zachód od stolicy województwa do Ropczyc i przez Sędziszów Małopolski wzdłuż trasy E40 dochodził do Rzeszowa, a dalej do Łańcuta. W obrębie tej strefy był ponadto położony: na północ od miasta Głogów Małopolski, a na południe Tyczyn. Wszystkie te ośrodki i liczne gminy wiejskie (w tym uprzemysłowiona Boguchwała) tworzyły rozwijający się duży obszar przemysłowy, którego centrum stanowił Rzeszów.

Drugim, choć pozostającym na uboczu, ośrodkiem gospodarczym położonym w północno-wschodniej części województwa był Mielec – duże miasto jak na lokalne warunki. Mimo że miał dobre połączenie komunikacyjne z Kolbuszową, nie przełożyło się to na poważniejsze kontakty między tymi miastami. Życie gospodarcze Mielca w całości opierało się na funkcjonowaniu miejscowych zakładów WSK, które zatrudniały największą liczbę pracowników w całym województwie.

Pozostałe miasta województwa, mimo pewnego znaczenia gospodarczego, pozostawały na uboczu i nie tworzyły większych struktur gospodarczych, funkcjonując głównie jako klasyczne ośrodki regionalne. Wśród nich wyróżniał się Leżajsk – największe i najbardziej znaczące z tych miast – sąsiadujący bezpośrednio z niewielką, ale silnie uprzemysłowioną Nową Sarzyną. Razem tworzyły one układ dwumiasta, który odgrywał zauważalną rolę w przestrzeni gospodarczej zarówno województwa, jak i kraju.

W rzeczywistości można zatem stwierdzić, że województwo rzeszowskie zostało zdominowane przez swoją stolicę oraz region, w którym odgrywała ona główną rolę. Mielec, chociaż rozwijał się dynamicznie i wypracował sobie stabilną pozycję, nie był w stanie w żaden sposób rywalizować z Rzeszowem. Pozostałe miasta miały znaczenie głównie lokalne, chociaż w niektórych z nich funkcjonowały zakłady, których działalność była zauważalna nawet w Warszawie.

ZAKOŃCZENIE

Niewielkie pod względem powierzchni województwo rzeszowskie charakteryzowało się stosunkowo wysoką gęstością zaludnienia, w rezultacie czego po reformie administracyjnej z 1975 r. znalazło się wśród bardziej zaludnionych jednostek administracyjnych. Jednak wszystkie większe województwa pod tym względem miały zdecydowanie większy odsetek ludności miejskiej i były lepiej uprzemysłowione.

Liczba ludności w tys. Powierzchnia województwa w tys. km ²	Poniżej 300	301–499	500–699	700–899	900–1499	Powyżej 2000
	Poniżej 2,0					• łódzkie
2–3,5					• krakowskie	
3,5–4,5	• chełmskie	• leszczyńskie • skierniewickie • przemyskie • wrocławskie	• jeleniogórskie • legnickie • tarnowskie	• bielskie • rzeszowskie • wałbrzyskie		• stołeczne warszawskie
4,5–5,5		• bielsko- -podlaskie • konińskie • sieradzkie	• plockie • toruńskie			
5,5–6,5		• ciechanowskie • elbląskie • krośnieńskie • ostrołęckie	• nowosądeckie • piotrkowskie • tarnobrzeskie	• częstochowskie	• wrocławskie	
6,5–7,5		• łomżyńskie • słupskie • zamojskie		• kaliskie • radomskie	• gdańskie • lubelskie	• katowickie
7,5–10,5		• gorzowskie • koszalińskie • pilskie • suwalskie	• białostockie • siedleckie • zielonogórskie		• bydgoskie • kieleckie • opolskie • poznańskie • szczecińskie	
Powyżej 10,50				• olsztyńskie		

Schemat 35. Liczba ludności i powierzchnia województw na dzień 31 grudnia 1988 r.

Źródło: MRS 1990, s. 56; *Polska 1918–1988...*, s. 18–19.

Zgodnie z dostępnymi danymi w latach 1975 i 1989 województwo rzeszowskie zajmowało 1,40% powierzchni kraju, czyli znajdowało się na 38 miejscu pod względem wielkości. Wszystkie nowo utworzone jednostki administracyjne w południowo-wschodniej Polsce miały większą powierzchnię – najmniejsza różnica dotyczyła województwa przemyskiego, które było zaledwie o 40 km większe, natomiast województwo krośnieńskie obejmowało 5702 km² (1,80% powierzchni kraju), a tarnobrzeskie 6283 km² (2,00% powierzchni kraju)³²¹.

Liczba 42 gmin w województwie rzeszowskim stanowiła niespełna 2,00% wszystkich tego typu jednostek w kraju. W regionie znajdowało się ponadto 546 miejscowości i 390 sołectw, co odpowiadało nieco ponad 1,00% ogólnej liczby miejscowości i sołectw. Analiza tych wielkości potwierdza (szczególnie w zestawieniu z sąsiednimi jednostkami), że województwo rzeszowskie było niewielkie i składało się ze znacznej liczby niewielkich struktur.

Tabela 66. Liczba miast i gmin w województwach południowo-wschodniej Polski (stan na 1990 r.)

Województwo	Liczba			
	miast	gmin	miejscowości	sołectw
Krośnieńskie	12	39	586	436
Przemyskie	10	35	579	393
Rzeszowskie	13	42	546	390
Tarnobrzeskie	25	52	1245	927
Średnio na województwo w kraju	17	43	1161	790

Źródło: RSW 1990, s. XXXVI.

W województwie liczba ośrodków miejskich była niższa niż średnia statystyczna dla całego kraju. Liczba gmin była zbliżona do średniej, ale już w przypadku miejscowości i sołectw średnia ogólnokrajowa była praktycznie dwukrotnie większa. Na stosunkowo niewielkim, choć gęsto zaludnionym terenie, nie było możliwości (a także potrzeby) tworzenia tak wielu struktur administracyjnych. Województwo „gierkowskie” było istotną jednostką na mapie południowo-wschodniej Polski, która obejmowała województwa krośnieńskie, przemyskie, rzeszowskie oraz tarnobrzeskie. W województwie rzeszowskim znajdowało się 13 spośród 60 ośrodków miejskich (21,70%) oraz 42 ze 168 gmin (25,00%). Więcej takich jednostek występowało jedynie w województwie tarnobrzeskim, choć ośrodki te były zdecydowanie mniejsze od rzeszowskich, co potwierdzają dostępne dane statystyczne (zob. tabela 67).

³²¹ RSW 1990, s. XXXVI.

Tabela 67. Miasta południowo-wschodniej Polski liczące w 1988 r. powyżej 20 tys. mieszkańców

Województwo	Miasta	1975	1988	Wzrost (1975–1988)	
				w liczbach bezwzględnych	w odsetkach
Krośnieńskie	Krosno	33,10	48,30	15,20	45,90
	Sanok	31,90	38,20	6,30	16,50
	Jasło	22,10	36,30	14,20	64,20
Przemyskie	Przemyśl	57,40	67,30	9,90	17,20
	Jarosław	31,30	40,80	9,50	30,30
Rzeszowskie	Rzeszów	95,80	148,60	52,80	55,10
	Mielec	36,50	58,60	18,10	60,50
Tarnobrzeskie	Stalowa Wola	40,10	67,60	27,50	68,60
	Tarnobrzeg	26,80	44,70	17,90	66,80
	Sandomierz	19,40	23,30	3,90	20,10

Źródło: *Polska 1918–1988...*, s. 26–29; RS 1976, s. 32–33.

Najszybciej rozwijały się miasta przemysłowe, takie jak Jasło, Mielec, Stalowa Wola, Tarnobrzeg, które osiągały zdecydowanie lepsze wskaźniki od większych, tradycyjnie ważniejszych ośrodków, takich jak Przemyśl czy Sandomierz. Reforma administracyjna nie miała większego wpływu na centralnie położony Rzeszów, który łączył w sobie rolę ośrodka przemysłowego, handlowego, naukowego i administracyjnego.

Jednocześnie nie zmienia to faktu, że Rzeszowskie przez cały okres należało do najmniejszych w Polsce, a zarazem było jednym z najgęściej zaludnionych. To właśnie ten wskaźnik najbardziej odróżniał je od sąsiadów, którzy pod tym względem wypadali zdecydowanie słabiej. Najlepiej ilustrują to dane dotyczące gęstości zaludnienia, które wynosiły: dla krośnieńskiego – 86, przemyskiego – 91, rzeszowskiego – 168 i tarnobrzeskiego 94 osoby na km². Dla porównania gęstość zaludnienia w Polsce wynosiła w tym samym roku, czyli w 1988, 123 osoby na km². Otrzymujemy zatem obraz stosunkowo słabo zaludnionych obszarów, które wianuszkami otaczały centralnie położone województwo rzeszowskie, które zdawało się w sposób naturalny ściągać ludność na swoje tereny. Wśród województw tzw. „ziemskich”³²² tylko nieliczne miały wówczas wyższy wskaźnik zaludnienia – były to: gdańskie (191 osób na km²), katowickie (591), wałbrzyskie (177) oraz wrocławskie (178)³²³.

³²² Oczywiście bardzo wysokie zaludnienie miały również województwa miejskie łódzkie (749), miejskie krakowskie (375) i stołeczne warszawskie (637); *Polska 1918–1988...*, s. 18–19.

³²³ Tamże.

Wszystkie te województwa w sposób istotny jednak różniły się od rzeszowskiego – były zurbanizowane i przemysłowione. Pod tym względem omawiana jednostka była dokładnie na przeciwnym biegunie, pozostając przez cały analizowany okres obszarem zdominowanym przez ludność wiejską. Wskaźnik ludności miejskiej wynosił dla nich odpowiednio: 76,00 – 87,60 – 73,70 – 73,80%; dla Polski było to wówczas 61,20%, a dla rzeszowskiego 40,60%. Jednocześnie trzeba pamiętać, że ten sam wskaźnik dla krośnieńskiego wynosił 34,40%, dla przemyskiego 37,10%, a dla tarnobrzeskiego 37,00%. Oznacza to, że pomimo swoich słabości, omawiana jednostka znajdowała się na wyższym poziomie rozwoju społeczno-ekonomicznego niż sąsiednie struktury administracyjne.

Aby określić ogólną pozycję omawianego województwa na tle Polski, autor zdecydował się na sporządzenie rankingu uwzględniającego wybrane wskaźniki³²⁴. W analizie wykorzystano łącznie 52 różne rankingi³²⁵. W rezultacie stworzone zostało zestawienie zbiorcze obejmujące 49 województw – poszczególne jednostki uzyskały od minimum 757 punktów (poznańskie) do maksimum 1877 punktów (ostrołęckie). Rzeszowskie w tym zestawieniu otrzymało 1133 punkty, a średnio na województwo przypadało ich 1275. W rankingu zajęło 17 miejsce, osiągając poziom 89,00% średniej krajowej³²⁶.

Na pierwszym miejscu znalazło się województwo poznańskie, na drugim wrocławskie, natomiast na trzecim województwo szczecińskie. Ranking, co nie jest zaskoczeniem, został zdominowany przez bardziej rozwinięte cywilizacyjnie ziemie zachodnie.

³²⁴ Autor zdaje sobie sprawę z ograniczonej wartości wszelkich rankingów, ale uznał, że pomimo wszystko warto podjąć próbę skonfrontowania potencjału województwa rzeszowskiego z innymi województwami. Ostatecznie zdecydował się na wykorzystanie pozycji rankingowych publikowanych przez GUS. Własne obliczenia (nie zostały one uwzględnione w związku z pominięciem w nich stanu startowego), w których porównywano wielkość przyrostu długości sieci infrastruktury miejskiej i wiejskiej w ujęciu globalnym i procentowym, wykazały, że w omawianym piętnastoleciu województwo miało w tej materii bardzo dobre wskaźniki. Gdyby je uwzględniono, znalazłoby się w pierwszej dziesiątce w Polsce.

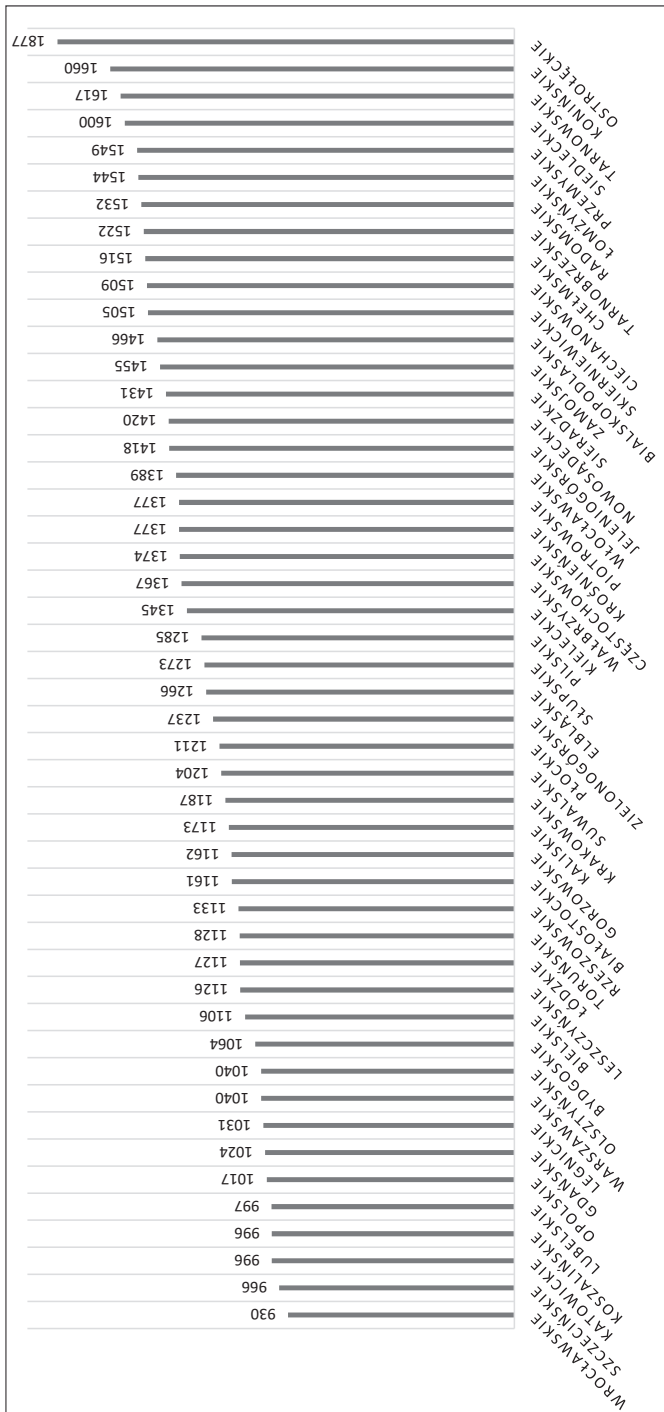
³²⁵ Wykaz wykorzystanych rankingów zamieszczono w *Aneksie*.

³²⁶ Analiza zestawienia prowadzi do wniosku, że najlepiej przedstawiają się w nim stosunkowo duże, przemysłowione województwa, natomiast bardzo źle wyglądały wszystkie województwa „miejskie” łącznie ze stołecznym.

Tabela 68. Ranking województw

Województwo	Liczba punktów	Ranking	% średniej	Województwo	Liczba punktów	Ranking	% średniej	Województwo	Liczba punktów	Ranking	% średniej
Średnia	1275	X	100	Krakowskie	1187	21	93	Rzeszowskie	1133	17	89
Białkopodlaskie	1466	38	115	Krosnińskie	1377	31	108	Siedleckie	1600	46	125
Białostockie	1161	18	91	Legnickie	1031	9	81	Sieradzkie	1431	36	112
Bielskie	1106	13	87	Leszczyńskie	1126	14	88	Skiermiewickie	1505	39	118
Bydgoskie	1064	12	83	Lubelskie	997	6	78	Słupskie	1273	26	100
Chełmskie	1516	41	119	Łomżyńskie	1544	44	121	Suwalskie	1204	22	94
Ciechanowskie	1509	40	118	Łódzkie	1127	15	88	Szczecińskie	966	3	76
Częstochowskie	1374	30	108	Nowosądeckie	1420	35	111	Tarnobrzeskie	1522	42	119
Elbląskie	1266	25	99	Olsztyńskie	1040	10	81	Tarnowskie	1617	47	127
Gdańskie	1024	8	80	Opolskie	1017	7	80	Toruńskie	1128	16	88
Gorzowskie	1162	19	91	Ostrołęckie	1877	49	147	Wałbrzyskie	1367	29	107
Jeleniogórskie	1418	34	111	Piłskie	1285	27	101	Warszawskie	1040	10	82
Kaliskie	1173	20	92	Piotrowskie	1377	32	108	Włocławskie	1389	33	109
Katowickie	996	4	78	Płockie	1211	23	95	Wrocławskie	930	2	73
Kieleckie	1345	28	105	Poznańskie	757	1	59	Zamojskie	1455	37	114
Konińskie	1660	48	130	Przemyskie	1549	45	121	Zielonogórskie	1237	24	97
Koszalińskie	996	4	78	Radomskie	1532	43	120				

Źródło: obliczenia własne na podstawie: RSW 1990, s. XXXVI–LXI oraz *Aneksu*.

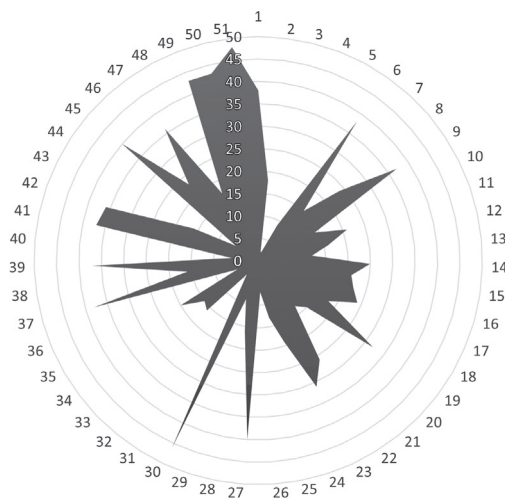

Schemat 36. Ranking województw

Źródło: obliczenia własne na podstawie: RSW 1990, s. XXXVI–LXI oraz *Aneksu*.

Pierwszym województwem na liście, które nie leży na zachodzie Polski, było lubelskie, zajmujące 6 pozycję. Następnie pojawiły się kolejne regiony z zachodniej części kraju aż do stołecznego warszawskiego, które znalazło się na 10 miejscu. Województwo rzeszowskie w tym zestawieniu wypada dobrze – biorąc pod uwagę ziemie centralnej i wschodniej części kraju, zajęło ono 6 pozycję.

W rankingu dwukrotnie znalazło się na 2, 6, 9, 13, 21, 24, 36, 40 i 43 miejscu. Trzykrotnie zajmowało 15, 28, 37 miejsce oraz pięciokrotnie 16. Ponadto po jednym razie znalazło się na 4, 5, 7, 8, 12, 14, 17, 18, 19, 20, 22, 23, 25, 26, 31, 32, 46 i 48 miejscu. W rezultacie pozwoliło to zająć 17 pozycję w Polsce, plasując się w górnej połowie stawki. Wynik był prawie 50,00% gorszy od najlepszego w kraju – poznańskiego, ale jednocześnie prawie 66,00% lepszy niż najgorszy wynik w stawce dotyczący ostrołęckiego.

Schemat 37. Miejsce województwa rzeszowskiego w poszczególnych pozycjach rankingowych

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Aneksu*.

Analiza przedstawionych powyżej badań wskazuje, że w latach 1975–1989 w Polsce dochodziło do zmian, które jednak w poważny sposób ograniczył kryzys społeczno-gospodarczy, który w praktyce utrzymywał się przez całe lata 80. W rezultacie trudno mówić o pełnym rozwoju w tym okresie. Pewne elementy rzeczywistości ulegały pozytywnym przemianom, ale wiele innych pozostawało w stagnacji albo zapaści. Spostrzeżenie to dotyczy zarówno województwa, jak i całego kraju.

Na takim tle województwo rzeszowskie wypada – podsumowując – całkiem dobrze. Wielokrotnie wcześniej mówiono o „gonieniu” bardziej rozwiniętych cy-

wilizacyjnie regionów kraju, jednak warto pamiętać, w jakich okolicznościach ta „pogoń” miała miejsce – często polegała ona na uniknięciu kryzysowego spadku lub na niewielkich, procentowo zauważalnych zmianach wynikających z uruchomienia w danym momencie konkretnej inwestycji lub procesu.

Analizując wszystkie omawiane parametry, województwo stopniowo zbliżało się do bardziej rozwiniętych regionów, a nawet zmniejszało dystans dzielący je od nich. W wielu aspektach udało się osiągnąć wyniki przewyższające średnią ogólnokrajową. Nie ulega wątpliwości, że powstanie kilku małych województw na terenie jednego „wielkiego” obniżyło rangę Rzeszowa, ale nie zahamowało jego rozwoju. Możliwe, że miasto straciło na atrakcyjności, a z pewnością musiało się dzielić z Krosnem, Przemyślem i Tarnobrzegiem środkami na funkcjonowanie administracji wojewódzkiej, lecz mimo to zachowało swoją dotychczasową pozycję najważniejszego ośrodka administracyjnego, kulturalno-naukowego, komunikacyjnego i przemysłowego południowo-wschodniej Polski.

Ocena sytuacji w województwie rzeszowskim w omawianym piętnastoletnim okresie jest złożona i niejednoznaczna. Był to niewątpliwie bardzo trudny czas historyczny, który stawiał przed mieszkańcami regionu (i całej Polski) wyzwania dotąd niespotykane. Wydaje się jednak, że mimo wszystko udało się w znacznej mierze wykorzystać szanse stojące przed regionem. Jednak podstawowe problemy, takie jak niekorzystna struktura areału ziemi, niska wydajność rolnictwa oraz słabość lokalnych miast, pozostawały w tym czasie trudne do przezwyciężenia.

Lata 1975–1989 były okresem ważnym dla Polski i dla Rzeszowszczyzny. Wydarzenia i procesy zachodzące w tym czasie ostatecznie przyczyniły się do społeczno-politycznych przemian, które nastąpiły na przełomie lat 80. i 90. XX wieku. Bez tego okresu oraz związanych z nim zmian realizacja tych przemian byłaby znacznie trudniejsza, a być może wręcz niemożliwa. Można zauważyć, że województwo stopniowo zmniejszało dystans dzielący je od najlepiej rozwiniętych pod tym względem części kraju.

POSŁOWIE

Dekadę po zmianie systemu polityczno-gospodarczego władze państwowe uznały, że koncepcja „małych” województw była błędna. W związku z tym zdecydowano się przywrócić podział kraju na większe jednostki administracyjne, których tym razem utworzono 16. W południowo-wschodniej części Polski, obejmującej w znacznej mierze obszar „dużego” województwa rzeszowskiego, powstało wówczas województwo podkarpackie³²⁷.

Mapa 5. Porównanie podziału administracyjnego południowo-wschodniej Polski przed reformą z 1999 r. i po jej przeprowadzeniu

Źródło: J. Bochiński, J. Zawadzki, *Nowy podział terytorialny...*, s. 201.

³²⁷ Najważniejszą różnicą była decyzja o włączeniu powiatu gorlickiego do województwa małopolskiego oraz przeniesienie gminy Szerzyny z powiatu jasielskiego do tarnowskiego. Z drugiej strony województwo powiększyło się o pewne obszary kosztem lubelskiego; por. Ustawa z dnia 24 lipca 1998 r. o wprowadzeniu zasadniczego trójstopniowego podziału terytorialnego państwa. W rezultacie tych zmian obszar „dużego” województwa rzeszowskiego w nowych granicach wynosi 17 845 km², a więc jest ono o 792 km² mniejsze od swojego protoplasty (czyli o 4,2%); Dz.U. 1998, nr 96, poz. 603; J. Bochiński, J. Zawadzki, *Nowy podział terytorialny...*, s. 206; J. Wład, *Miasta województwa podkarpackiego*, Mielec: Wydawnictwo Naukowe, Turystyczne i Edukacyjne, 2006, s. 7–10.

Bibliografia selektywna

1. Źródła drukowane

- Dekret z dnia 7 lipca 1945 r. o utworzeniu województwa rzeszowskiego, Dziennik Ustaw 1945, nr 27, poz. 168, art. 1.
- Rozporządzenie Ministra – Szefa Urzędu Rady Ministrów z dnia 1 sierpnia 1990 r. w sprawie określenia siedzib i terytorialnego zasięgu działania urzędów rejonowych, Dziennik Ustaw 1990, nr 54, poz. 316.
- Rozporządzenie Ministra Administracji, Gospodarki Terenowej i Ochrony Środowiska z dnia 13 października 1981 r. w sprawie zmiany granic miasta Szczawnicy-Krościenka w województwie nowosądeckim oraz utworzenia, zmiany granic i nazw niektórych gmin, a także ustalenia siedzib gminnych organów władzy i administracji państwowej w województwach: białkopodlaskim, częstochowskim, gdańskim, katowickim, lubelskim, nowosądeckim, ostrołęckim, rzeszowskim, tarnobrzeskim, tarnowskim, wrocławskim, wrocławskim i zamojskim, Dziennik Ustaw 1981, nr 26, poz. 139.
- Rozporządzenie Ministra Administracji, Gospodarki Terenowej i Ochrony Środowiska z dnia 26 lipca 1982 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie zmiany granic miasta Szczawnicy-Krościenka w województwie nowosądeckim oraz utworzenia, zmiany granic i nazw niektórych gmin, a także ustalenia siedzib gminnych organów władzy i administracji państwowej w województwach: białkopodlaskim, częstochowskim, gdańskim, katowickim, lubelskim, nowosądeckim, ostrołęckim, rzeszowskim, tarnobrzeskim, tarnowskim, wrocławskim, wrocławskim i zamojskim, Dziennik Ustaw 1982, nr 23, poz. 165.
- Rozporządzenie Ministra Administracji, Gospodarki Terenowej i Ochrony Środowiska z dnia 6 lipca 1977 r. w sprawie zmiany granic niektórych miast w województwach: stołecznym warszawskim, bydgoskim, ciechanowskim, gorzowskim, jeleniogórskim, leszczyńskim, nowosądeckim, olsztyńskim, ostrołęckim, poznańskim, rzeszowskim, tarnobrzeskim, toruńskim i wałbrzyskim, Dziennik Ustaw 1977, nr 24, poz. 103.
- Rozporządzenie Ministra Administracji, Gospodarki Terenowej i Ochrony Środowiska z dnia 29 grudnia 1976 r. w sprawie zmiany granic niektórych miast w województwach białostockim, krośnieńskim, legnickim, nowosądeckim, piotrkowskim, rzeszowskim, tarnowskim i wrocławskim, Dziennik Ustaw nr 2, poz. 12.
- Rozporządzenie Ministra Zdrowia i Opieki Społecznej z dnia 30 czerwca 1975 r. w sprawie organizacji i zadań zakładów opieki zdrowotnej, Dziennik Ustaw 1975, nr 25, poz. 134.
- Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 12 grudnia 1951 r. w sprawie utworzenia miasta Ustrzyki Dolne oraz utworzenia, zniesienia i zmiany granic niektórych gmin w powiecie ustrzyckim, województwie rzeszowskim, Dziennik Ustaw 1951, nr 65, poz. 448.
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 11 sierpnia 1954 r. w sprawie utworzenia powiatu radymiańskiego w województwie rzeszowskim, Dziennik Ustaw 1954, nr 49, poz. 244.

- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 11 sierpnia 1954 r. w sprawie utworzenia powiatu strzyżowskiego w województwie rzeszowskim, Dziennik Ustaw 1954, nr 49, poz. 245.
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 12 grudnia 1951 r. w sprawie utworzenia powiatu ustrzyckiego w województwie rzeszowskim, Dziennik Ustaw 1951, nr 65, poz. 446.
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 12 listopada 1955 r. w sprawie utworzenia powiatów leżajskiego i ropczyckiego oraz zmiany granic niektórych powiatów w województwie rzeszowskim, Dziennik Ustaw 1955, nr 44, poz. 283.
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 19 grudnia 1992 r. w sprawie utworzenia, zmiany granic i ustalenia siedzib gmin w niektórych województwach oraz nadania gminie statusu miasta, Dziennik Ustaw 1992, nr 100, poz. 500.
- Uchwała nr IV/21/84 Wojewódzkiej Rady Narodowej w Rzeszowie z dnia 20 grudnia 1984 r. w sprawie zmiany granic miast Mielca i Strzyżowa, Monitor Polski 1984, nr 30, poz. 212.
- Uchwała nr XIII/87/86 Wojewódzkiej Rady Narodowej w Rzeszowie z dnia 26 maja 1986 r. w sprawie zmiany granic miasta Ropczyce, Monitor Polski 1986, nr 17, poz. 116.
- Umowa pomiędzy Rzeczpospolitą Polską a Związkiem Socjalistycznych Republik Radzieckich o zamianie odcinków terytoriów państwowych, podpisana dnia 15 lutego 1951 r. (ratyfikowana zgodnie z ustawą z dnia 26 maja 1951 r.), Dziennik Ustaw 1952, nr 11, poz. 63.
- Ustawa z dnia 12 czerwca 1975 r. o ochronie przeciwpożarowej, Dziennik Ustaw 1975, nr 20, poz. 106.
- Ustawa z dnia 17 marca 1921 r. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej 1921, Dziennik Ustaw 1921, nr 44, poz. 267 i nr 52, poz. 334, art. 65.
- Ustawa z dnia 2 lipca 1947 r. o Planie Odbudowy Gospodarczej, Dziennik Ustaw 1947, nr 53, poz. 285.
- Ustawa z dnia 21 lipca 1950 r. o 6-letnim planie rozwoju gospodarczego i budowy podstaw socjalizmu na lata 1950–1955, Dziennik Ustaw 1950, nr 37, poz. 344.
- Ustawa z dnia 22 marca 1990 r. o terenowych organach rządowej administracji ogólnej, Dziennik Ustaw 1990, nr 21, poz. 123.
- Ustawa z dnia 24 lipca 1998 r. o wprowadzeniu zasadniczego trójstopniowego podziału terytorialnego państwa, Dziennik Ustaw 1998, nr 96, poz. 603.
- Ustawa z dnia 28 maja 1975 r. o dwustopniowym podziale administracyjnym państwa oraz o zmianie ustawy o radach narodowych, Dziennik Ustaw 1975, nr 16, poz. 91.
- Ustawa z dnia 29 listopada 1972 r. o utworzeniu gmin i zmianie ustawy o radach narodowych, Dziennik Ustaw 1972, nr 49, poz. 312.

2. Encyklopedie i wydawnictwa statystyczne

- Bochiński J., Zawadzki J., *Polska. Nowy podział terytorialny – przewodnik encyklopedyczny*, Warszawa: Świat Książki 1999.
- Encyklopedia Rzeszowa*, red. J. Draus, Rzeszów: RS Druk 2004.
- Historia Polski w liczbach. Ludność. Terytorium*, Warszawa: Główny Urząd Statystyczny 1994.
- Malczewski J., *WSK-PZL Rzeszów [w:] Encyklopedia Rzeszowa*, red. J. Draus, Rzeszów: RS Druk 1994.
- Mały Rocznik Statystyczny 1991, Warszawa: Główny Urząd Statystyczny 1991.
- Mały Rocznik Statystyczny 1972, Warszawa: Główny Urząd Statystyczny 1972.
- Mały Rocznik Statystyczny, Warszawa: Główny Urząd Statystyczny 1936.
- Mały Rocznik Statystyczny 1972, Warszawa: Główny Urząd Statystyczny 1972.
- Mały Rocznik Statystyczny 1990, Warszawa: Główny Urząd Statystyczny 1990.
- Nowa encyklopedia powszechna PWN*, t. III, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1996.
- Nowa encyklopedia powszechna PWN*, t. IV, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1996.
- Nowa encyklopedia powszechna PWN*, t. V, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1996.

Nowa encyklopedia powszechna PWN, t. VI, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1996.

Ostasz G., *Witold Świadek* [w:] *Encyklopedia Rzeszowa*, red. J. Draus, Rzeszów: RS Druk 1994.

Polak E., *Sport* [w:] *Encyklopedia Rzeszowa*, red. J. Draus, Rzeszów: RS Druk 1994.

Polska 1918–1988, Warszawa: Główny Urząd Statystyczny 1989.

Powszechny Sumaryczny Spis Ludności z dn. 14 II 1946, Warszawa: Główny Urząd Statystyczny 1947.

Rocznik Statystyczny 1955, Warszawa: Główny Urząd Statystyczny 1955.

Rocznik Statystyczny 1976, Warszawa: Główny Urząd Statystyczny 1976.

Rocznik Statystyczny 1980, Warszawa: Główny Urząd Statystyczny 1980.

Rocznik Statystyczny 1996, Warszawa: Główny Urząd Statystyczny 1996.

Rocznik Statystyczny Województwa 1990, Warszawa: Główny Urząd Statystyczny 1990.

Rocznik Statystyczny Województwa Rzeszowskiego 1977, Rzeszów: Wojewódzki Urząd Statystyczny w Rzeszowie 1977.

Rocznik Statystyczny Województwa Rzeszowskiego 1979, Rzeszów: Wojewódzki Urząd Statystyczny w Rzeszowie 1979.

Rocznik Statystyczny Województwa Rzeszowskiego 1980, Rzeszów: Wojewódzki Urząd Statystyczny w Rzeszowie 1980.

Rocznik Statystyczny Województwa Rzeszowskiego 1984, Rzeszów: Wojewódzki Urząd Statystyczny w Rzeszowie 1984.

Rocznik Statystyczny Województwa Rzeszowskiego 1987, Rzeszów: Wojewódzki Urząd Statystyczny w Rzeszowie 1987.

Rocznik Statystyczny Województwa Rzeszowskiego 1989, Rzeszów: Wojewódzki Urząd Statystyczny w Rzeszowie 1989.

Rocznik Statystyczny Województwa Rzeszowskiego 1990, Rzeszów: Wojewódzki Urząd Statystyczny w Rzeszowie 1990.

Rocznik Statystyczny Województwa Rzeszowskiego 1996, Rzeszów: Wojewódzki Urząd Statystyczny w Rzeszowie 1996.

Wójcik Z.K., *Centralny Okręg Przemysłowy* [w:] *Encyklopedia Rzeszowa*, red. J. Draus, Rzeszów: RS Druk 1994.

Zamoyski G., *Alima-Gerber* [w:] *Encyklopedia Rzeszowa*, red. J. Draus, Rzeszów: RS Druk 1994.

Zamoyski G., *ICN „Polfa”* [w:] *Encyklopedia Rzeszowa*, red. J. Draus, Rzeszów: RS Druk 1994.

Zamoyski G., *Zakłady Zmechanizowanego Sprzętu Gospodarstwa Domowego „Zelmer”* [w:] *Encyklopedia Rzeszowa*, red. J. Draus, Rzeszów: RS Druk 1994.

3. Mapy

Gmina Tyczyn (folder), <https://tyczyn.pl/?c=mdAktualnoscicmPokazPDF-286> (dostęp: 31.07.2024).

<https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/2/25/Woj49rejony.png> (dostęp: 7.02.2024).

Województwo rzeszowskie: mapa administracyjna i komunikacyjna 1: 300 000, Główny Urząd Pomiarów Kraju, Wydział Pomiarów Urzędu Wojewódzkiego Rzeszowskiego, brak miejsca i daty wydania (pomiędzy 1945 a 1950), <https://rcin.org.pl/igipz/dlibra/publication/89480/edition/137071/content> (dostęp: 28.07.2024).

4. Artykuły i opracowania

Basta J., Zamoyski G., *Kontynuacja i zmiany. Funkcjonowanie szpitala w latach 1944–1990* [w:] *Szpitalnictwo rzeszowskie. Z dziejów Wojewódzkiego Szpitala Zespołonego (do 1990 r.)*, red. Z. Budzyński, Rzeszów 1997.

Batiuk A., *Szkolnictwo wyższe w rozwoju Rzeszowa*, Rzeszów: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej 1991.

- Bieda T., *Pierwsze lata niepodległości w regionie leżajskim* [w:] *Z dziejów Leżajska i okolic*, red. Z. Anders, Rzeszów: Urząd Miejski w Leżajsku 1980.
- Bieda T., Żurek C., *Rozwój społeczno-gospodarczy Sędziszowa Małopolskiego w Polsce Ludowej* [w:] *Szkice z dziejów Sędziszowa Małopolskiego i okolicy*, red. K. Baczkowski, Rzeszów: Krajowa Agencja Wydawnicza 1983.
- Bonusiak A., *Przeobrażenia terytorialne Ropczyc po II wojnie światowej* [w:] *Dzieje Ropczyc u schyłku PRL i w III Rzeczypospolitej*, red. W. Bonusiak, Ropczyce: Urząd Miasta Ropczyce, Agencja Wydawnicza Jota 2012.
- Bonusiak A., *Rozwój przestrzenny i zabudowa miasta* [w:] *Dzieje Rzeszowa*, t. IV: *Rzeszów w latach 1945–1989*, red. W. Bonusiak, Rzeszów: Urząd Miasta Rzeszowa, Wydawnictwo Mitel 2012.
- Bonusiak A., *Szkolnictwo wyższe w Rzeszowie* [w:] *Dzieje Rzeszowa*, t. IV: *Rzeszów w latach 1945–1989*, red. W. Bonusiak, Rzeszów: Urząd Miasta Rzeszowa, Wydawnictwo Mitel 2012, s. 369–416.
- Bonusiak S., *Przemiany ekonomiczno-społeczne w Łańcucie w latach 1944–1989* [w:] *Łańcut. Studia i szkice z dziejów miasta*, red. W. Bonusiak, Rzeszów: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie 1997.
- Bonusiak W., *Przemiany ludnościowe w Ropczycach* [w:] *Dzieje Ropczyc u schyłku PRL i w III Rzeczypospolitej*, red. W. Bonusiak, Ropczyce: Urząd Miasta Ropczyce, Agencja Wydawnicza Jota 2012.
- Bonusiak W., *Rozwój demograficzny Rzeszowa w latach 1945–1989* [w:] *Dzieje Rzeszowa*, t. IV: *Rzeszów w latach 1945–1989*, red. W. Bonusiak, Rzeszów: Urząd Miasta Rzeszowa, Wydawnictwo Mitel 2012.
- Bonusiak W., *Wprowadzenie. Powstanie i rozwój WSP w Rzeszowie* [w:] *Dzieje Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie (1965–2000)*, red. W. Bonusiak, Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego 2001.
- Borkowski R., *Głogów Małopolski. Miasteczko jakich wiele*, Rzeszów: Wydawnictwo Edytorial 2021.
- Brzęk-Piszczowa I., *Błażowa niegdyś i dzisiaj: zarys popularnonaukowy*, Rzeszów: Urząd Miasta i Gminy Błażowa, Towarzystwo Naukowe 1978.
- Chyra-Rolicz Z., *Nowoczesny plan rozwoju gospodarczo-społecznego II Rzeczypospolitej – Centralny Okręg Przemysłowy (COP), „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy”*, nr 68 (4/2021), s. 132–144.
- COP: przeszłość, teraźniejszość, przyszłość*, red. J. Konefał, Stalowa Wola: Wydawnictwo Diecezjalne 2007.
- Czop A., Sokołowski M., *Historia polskich formacji policyjnych od II wojny światowej do czasów współczesnych*, „Kultura Bezpieczeństwa. Nauka. Praktyka. Refleksje” 2013, nr 13.
- Czop E., *Działalność komend wojewódzkich policji w Krośnie, Przemyślu, Rzeszowie i Tarnobrzegu (1990–1998)* [w:] *W służbie państwu i społeczeństwu. Z dziejów formacji policyjnych na Podkarpaciu (1919–2019)*, red. M. Skiba, P. Szopa, Rzeszów–Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej 2019.
- Czubiński A., *Polska i Polacy po II wojnie światowej (1945–1989)*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza 1998.
- Dobosz S., *Dzieje polityczne Tarnobrzega i powiatu tarnobrzckiego w latach 1944–1975* [w:] *Tarnobrzeg. Dzieje miasta (1939–1999)*, red. F. Kiryk i A. Wójcik-Łużycki, Mielec: Muzeum Historyczne Miasta Tarnobrzega 2010.
- Drewniak M., Chlebek Z., *Futoma: kulturą i tradycją słynie*, Futoma: Koło Gospodyń Wiejskich w Futomie 2023.
- Drozd R., *Droga na zachód. Osadnictwo ludności ukraińskiej na ziemiach zachodnich i północnych Polski w ramach akcji „Wisła”*, Warszawa: Tyrsa 1997.

- Dzieje Brzozy Królewskiej*, red. W. Bonusiak, Sandomierz: Wydawnictwo Diecezjalne 2017.
- Dzieje Leżajska: Leżajsk od najdawniejszych czasów do 1944 roku*, praca zbiorowa, red. J. Półciwiardek, Leżajsk: Towarzystwo Miłośników Ziemi Leżajskiej, Miel 1996.
- Dzieje Ropczyce u schyłku PRL i w III Rzeczypospolitej*, red. W. Bonusiak, Ropczyce: Urząd Miasta Ropczyce, Agencja Wydawnicza Jota 2012.
- Dzieje Rzeszowa*, t. IV: *Rzeszów w latach 1945–1989*, red. W. Bonusiak, Rzeszów: Urząd Miasta Rzeszowa, Wydawnictwo Miel 2012.
- Dzieje Żołyni*, red. W. Bonusiak, Żołynia: Miel 1998.
- Dziemiątko Z., *Przemysł zbrojeniowy w Centralnym Okręgu Przemysłowym*, Warszawa: Centrum Edukacyjne 2004.
- Fonzychowski A., *Nieoczywiste ośrodki wojewódzkie z lat 1975–1998. Awans mniejszych miast w świetle sytuacji większych sąsiadów*, „Polska 1944/45–1989. Studia i Materiały” 2022, XX.
- Glass A., *Samoloty PZL (1928–1978)*, Warszawa: Wydawnictwo Komunikacji i Łączności 1980.
- Głogów Małopolski wczoraj i dziś*, red. J. Krawiec, Głogów Małopolski: UNIDRUK Poligrafia 2011.
- Gmina Iwierzycze na przestrzeni dziejów*, t. I, II, red. E. Czop, Rzeszów: RS Druk 2018.
- Gmina Mielec*, oprac. J. Witek, W. Madej, D. Małek, Mielec: Bartosz Madej Studio 2020.
- Gołębiowski J., *COP [Centralny Okręg Przemysłowy]: dzieje industrializacji w rejonie bezpieczeństwa (1922–1939)*, Kraków: Wydawnictwo Naukowe AP 2000.
- Gołębiowski J., *Przemysł wojenny w Polsce (1918–1939)*, Kraków: Wydawnictwo Naukowe WSP 1990.
- Grata P., *Gospodarka komunalna w mieście* [w:] *Dzieje Rzeszowa*, t. IV: *Rzeszów w latach 1945–1989*, red. W. Bonusiak, Rzeszów: Urząd Miasta Rzeszowa, Wydawnictwo Miel 2012.
- Grata P., *Rozwój gospodarczy miasta* [w:] *Dzieje Rzeszowa*, t. IV: *Rzeszów w latach 1945–1989*, red. W. Bonusiak, Rzeszów: Urząd Miasta Rzeszowa, Wydawnictwo Miel 2012.
- Grochot J., Pająk W., Ziolo Z., *Wytwórnia Sprzętu Komunikacyjnego „PZL-Mielec”* [w:] *Mielec. Studia i materiały z dziejów miasta i regionu*, t. II, red. F. Kiryk, Rzeszów: Krajowa Agencja Wydawnicza 1988.
- Guldón Z., *Historyczne badania regionalne i lokalne*, „Rocznik Muzeum Narodowego w Kielcach” 12, Kraków 1982, s. 11–26.
- Henning W., *Rozwój przestrzenny miasta* [w:] *Encyklopedia Rzeszowa*, red. J. Draus, Rzeszów: RS Druk 2004.
- Kaplita T., *Działalność MRN w latach 1949–1984* [w:] *Ropczyce. Zarys dziejów*, praca zbiorowa, red. W. Bonusiak i F. Kiryk, Rzeszów: Krajowa Agencja Wydawnicza 1991.
- Kolasa-Nowak A., *Znaczenie historii w studiach regionalnych: rola przeszłości w polskiej socjologii regionu po roku 1989*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2019, R. LXXXI, z. 4, s. 239–252.
- Kolbuszowa – 300 lat miasta: materiały z sesji naukowej 6–7 X 2000 r.*, red. J. Bardan, Rzeszów: Miel 2001.
- Koniczka-Śliwińska D., *Historia regionalna – inna (konieczna) perspektywa oglądu historii Polski* [w:] *Człowiek twórca kultury*, t. VIII: *Miejsce historii w edukacji humanistycznej w XXI w.*, red. nauk. C. Kukło, W. Walczak, Białystok 2024, s. 9–37.
- Koziorowski A., Zaborniak S., *Podkarpacie na olimpijskim szlaku*, Rzeszów 2002.
- Kuźniar K., *Budowa i rozbudowa miasta Leżajska w 2. połowie XX wieku*, „Almanach Leżajski” 2009, nr 3.
- Lewandowska I., *Nowe możliwości źródłowe i perspektywy badań regionalnych* [w:] *Człowiek twórca kultury*, t. VIII: *Miejsce historii w edukacji humanistycznej w XXI w.*, red. nauk. C. Kukło, W. Walczak, Białystok 2024, s. 37–65.
- Łakomy T., *Szkolnictwo zawodowe* [w:] *Mielec. Studia i materiały z dziejów miasta i regionu*, t. II, red. F. Kiryk, Rzeszów: Krajowa Agencja Wydawnicza 1988.

- Łańcut. Studia i szkice z dziejów miasta*, red. W. Bonusiak, Rzeszów: Wydawnictwo WSP – Rzeszów 1997.
- Markowski T., *Wprowadzenie [w:] 50 lat Wyższego Szkolnictwa Technicznego w Rzeszowie (1951–2001). Politechnika Rzeszowska im. Ignacego Łukasiewicza. Informator*, red. Ł. Węsierski, Rzeszów: Oficyna Wydawnicza Politechniki Rzeszowskiej 2001.
- Michalski C., *Sport [w:] Mielec. Studia i materiały z dziejów miasta i regionu*, t. II, red. F. Kiryk, Rzeszów: Krajowa Agencja Wydawnicza 1988.
- Mielec: dzieje miasta i regionu*, t. II, red. F. Kiryk, Rzeszów: Krajowa Agencja Wydawnicza 1988.
- Mielec: dzieje miasta i regionu*, t. III, red. F. Kiryk, Rzeszów: „Resovia”, Mielec: Towarzystwo Miłośników Ziemi Mieleckiej im. W. Szafera 1994.
- Mikusieński W.J., *Niezależny ruch związkowy w Milicji Obywatelskiej w Polsce południowo-wschodniej w latach 1981–1990 [w:] W służbie państwu i społeczeństwu. Z dziejów formacji policyjnych na Podkarpaciu (1919–2019)*, red. M. Skiba, P. Szopa, Rzeszów–Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej 2019.
- Momot H., *Administracja miasta i powiatu [w:] Mielec: dzieje miasta i regionu*, t. II, red. F. Kiryk, Rzeszów: „Resovia”, Mielec: Towarzystwo Miłośników Ziemi Mieleckiej im. W. Szafera 1994.
- Motyka G., *Od rzezi wołyńskiej do akcji „Wisła”*, Kraków: Wydawnictwo Literackie 2011.
- Oczoś K.E., *Politechnika Rzeszowska im. Ignacego Łukasiewicza (1952–2001). Od Wieczorowej Szkoły Inżynierskiej w Rzeszowie do Politechniki Rzeszowskiej*, Rzeszów: Oficyna Wydawnicza Politechniki Rzeszowskiej 2001.
- Od projektu do legendy: Centralny Okręg Przemysłowy po osiemdziesięciu latach (1937–2017)*, red. G. Ostasz, P. Grata, B. Pasternski, Rzeszów: Uniwersytet Rzeszowski 2018.
- Ożóg M., *Po II wojnie światowej [w:] Dzieje Żołyńi*, red. W. Bonusiak, Żołyńia: Mitel 1998.
- Petrus J., *Jak Rzeszów został siedzibą województwa*, Rzeszów: Resoviana, b.d.w.
- Pezdan-Słiż I., Król P., Zaborniak S., *Rozwój kultury fizycznej w Rzeszowie w latach 1945–1989 [w:] Dzieje Rzeszowa*, t. IV: *Rzeszów w latach 1945–1989*, red. W. Bonusiak, Rzeszów: Urząd Miasta Rzeszowa, Wydawnictwo Mitel 2012.
- Pięć wieków dziejów Kolbuszowej 1500/1508–2008: studia, szkice i materiały z dziejów miasta i powiatu*, red. S. Zych, Kolbuszowa: Miejska i Powiatowa Biblioteka Publiczna 2009.
- Pisuliński J., *Akcja specjalna „Wisła”*, Rzeszów: Libra 2017.
- Rabczak E., *Władze miasta i ich działalność [w:] Dzieje Rzeszowa*, t. IV: *Rzeszów w latach 1945–1989*, red. W. Bonusiak, Rzeszów: Urząd Miasta Rzeszowa, Wydawnictwo Mitel 2012.
- Raduła M., *Podmioty służby zdrowia w PRL, „Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem” 2021/43*, nr 2.
- Rączy E., *Sztuka i życie artystyczne w Rzeszowie w latach 1944–1989 [w:] Dzieje Rzeszowa*, t. IV: *Rzeszów w latach 1945–1989*, red. W. Bonusiak, Rzeszów: Urząd Miasta Rzeszowa, Wydawnictwo Mitel 2012.
- Řeznik M., *Historiografia regionalna w kontekście międzynarodowym: sąsiedztwa, pogranicza, wielokulturowość [w:] Człowiek twórca kultury*, t. VIII: *Miejsce historii w edukacji humanistycznej w XXI w.*, red. nauk. C. Kukło, W. Walczak, Białystok 2024, s. 65–86.
- Ropczyce. Zarys dziejów*, praca zbiorowa, red. W. Bonusiak i F. Kiryk, Rzeszów: Krajowa Agencja Wydawnicza 1991.
- Sala K., *60 lat Gminnej Spółdzielni „Samopomoc Chłopska” w Głogowie Małopolskim [w:] Głogów Małopolski wczoraj i dziś*, red. J. Krawiec, Głogów Małopolski: UNIDRUK Poligrafia 2011.
- Skiba M., Szopa P., *Wstęp [w:] W służbie państwu i społeczeństwu. Z dziejów formacji policyjnych na Podkarpaciu (1919–2019)*, red. M. Skiba, P. Szopa, Rzeszów–Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej 2019.
- Słownik biograficzny profesorów Uniwersytetu Rzeszowskiego (2001–2006)*, red. W. Bonusiak, Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego 2006.

- Smolak K., *Dzieje Górna (XIX–XX w.): materiały, relacje, dokumenty, fotografie*, t. I, Górnó: Koraw 2009.
- Smolak K., *Dzieje Górna: materiały, relacje, dokumenty, fotografie*, t. III, Górnó: Koraw 2011.
- Studia nad dziejami Strzyżowa i okolic. Zbiór artykułów*, red. S. Cynarski, Rzeszów: Towarzystwo Naukowe w Rzeszowie 1980.
- Szarzyńska B., *Państwowe zawodowe instytucje artystyczne w Rzeszowie w latach 1944–1989* [w:] *Dzieje Rzeszowa*, t. IV: *Rzeszów w latach 1945–1989*, red. W. Bonusiak, Rzeszów: Urząd Miasta Rzeszowa, Wydawnictwo Mitel 2012.
- Szetela T., *Dzieje Dobrzeczo: opowieść o rodzinnej wsi*, Rzeszów: Krajowa Agencja Wydawnicza 1981.
- Szkice z dziejów Sędziszowa Małopolskiego i okolicy*, red. K. Baczkowski, Rzeszów: Krajowa Agencja Wydawnicza 1983.
- Szurkawski Z., *Leżajsk w Polsce Ludowej* [w:] *Z dziejów Leżajska i okolic*, red. Z. Anders, Rzeszów: Urząd Miejski w Leżajsku 1980.
- Tychanowicz A., *Szkolnictwo ogólnokształcące, podstawowe i średnie oraz wychowanie przedszkolne* [w:] *Mielec. Studia i materiały z dziejów miasta i regionu*, t. II, red. F. Kiryk, Rzeszów: Krajowa Agencja Wydawnicza 1988.
- Urbanik S., *Przemiany społeczno-gospodarcze w regionie strzyżowskim w latach 1974–1977* [w:] *Studia nad dziejami Strzyżowa i okolic. Zbiór artykułów*, red. S. Cynarski, Rzeszów: Towarzystwo Naukowe w Rzeszowie 1980.
- W służbie państwu i społeczeństwu. Z dziejów formacji policyjnych na Podkarpaciu (1919–2019)*, Rzeszów–Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej 2019.
- Wadas G., *Zarys historii Nowej Sarzyny*, „Almanach Leżajski” 2009, nr 3, s. 155–159.
- Walczewska D., *Od Przewrotnej do Przewrotnego: zarys dziejów*, Głógów Małopolski: Wydawnictwo Edytorial 2018.
- Walicki B., *W cieniu powiatu. Życie gospodarcze i społeczno-kulturalne Sokółowa w okresie przynależności do powiatu kolbuszowskiego (1867–1975)* [w:] *Pięć wieków dziejów Kolbuszowej 1500/1508–2008: studia, szkice i materiały z dziejów miasta i powiatu*, red. S. Zych, Kolbuszowa: Miejska i Powiatowa Biblioteka Publiczna 2009.
- Wańkiewicz M., *C.O.P. ognisko siły – Centralny Okręg Przemysłowy*, Warszawa: „Rój” 1938.
- Witek J., *Kalendarium wydarzeń w Mielcu i regionie (1944–1980)* [w:] *Mielec. Studia i materiały z dziejów regionu*, t. III, Rzeszów – Mielec: Towarzystwo Miłośników Ziemi Mieleckiej 1994.
- Witek J., *Życie kulturalne* [w:] *Mielec. Studia i materiały z dziejów miasta i regionu*, t. II, red. F. Kiryk, Rzeszów: Krajowa Agencja Wydawnicza 1988.
- Wład J., *Miasta województwa podkarpackiego*, Mielec: Wydawnictwo Naukowe, Turystyczne i Edukacyjne 2006.
- Wnęk S., *Strzyżów: miasteczko jakich wiele*, Rzeszów: WBX Studio Graficzne – Drukarnia – Wydawnictwo na zlecenie Archiwum Państwowego w Rzeszowie we współpracy z Gminą Strzyżów 2022.
- Woźniak J., *M. jak Mielec*, Rzeszów: RSW „Prasa-Książka-Ruch”, KAW 1986.
- Wrona J., *Rzeszowskie. Od Bieszczadów po Wyżynę Sandomierską i Roztocze*, Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne 1996.
- Z dziejów Leżajska i okolic*, red. Z. Anders, Rzeszów: Urząd Miejski w Leżajsku 1980.
- Z dziejów Tyczyna i regionu*, praca zbiorowa, red. A. Zielecki, Tyczyn–Rzeszów: Mitel 1998.
- Zielińska A., Chuchła A., Godek R., *Miejscowości powiatu strzyżowskiego*, Rzeszów: Wydawnictwo Edytorial na zlecenie Zarządu Powiatu Strzyżowskiego 2018.
- Zioło I., Zioło Z., *Przemiany demograficzne i społeczno-gospodarcze* [w:] *Dzieje Żołyńi*, red. W. Bonusiak, Żołyńia: Mitel 1998.

- Zioło Z., *Gospodarka* [w:] *Ropczyce. Zarys dziejów*, praca zbiorowa, red. W. Bonusiak i F. Kiryk, Rzeszów: Krajowa Agencja Wydawnicza 1991.
- Zioło Z., *Przemiany funkcji administracyjnych Tarnobrzega* [w:] *Tarnobrzeg. Dzieje miasta (1939–1999)*, red. F. Kiryk i A. Wójcik-Łużycki, Mielec: Muzeum Historyczne Miasta Tarnobrzega 2010.
- Zioło Z., *Przemiany społeczno-ekonomiczne* [w:] *Mielec. Studia i materiały z dziejów miasta i regionu*, t. II, red. F. Kiryk, Rzeszów: Krajowa Agencja Wydawnicza 1988.
- Zioło Z., *Rozwój przemysłu w latach 1945–1985* [w:] *Ropczyce. Zarys dziejów*, praca zbiorowa, red. W. Bonusiak i F. Kiryk, Rzeszów: Krajowa Agencja Wydawnicza 1991.
- Zych S., *Szkice do dziejów Nosówki*, Kolbuszowa: Miejska i Powiatowa Biblioteka Publiczna 2008.
- XX lat studiów ekonomiczno-rolniczych w Rzeszowie*, Rzeszów: Filia Akademii Rolniczej w Rzeszowie 1993.
- 25 lat studiów ekonomiczno-rolniczych w Rzeszowie. Nauczyciele i absolwenci*, red. Z[enon] Czerniakowski, Z[bigniew] Czerniakowski, Rzeszów: AR w Krakowie, Wydział Ekonomii w Rzeszowie 1998.

5. Prasa

- „Nowiny” 1975, nr 15, 108, 109, 111, 114, 128.
- „Nowiny” za miesiąc maj – czerwiec 1975 (analiza zawartości tematycznej).
- „Nowiny” 1989, nr 76, 77, 81, 105.

6. Netografia

- Budynek mieszkalny*, Główny Urząd Statystyczny. Pojęcia stosowane w statystyce publicznej (dalej: PSSP), <https://stat.gov.pl/metainformacje/sloownik-pojec/pojecia-stosowane-w-statystyce-publicznej/lista.html> (dostęp: 12.02.2025).
- Budynek niemieszkalny*, PSSP (dostęp: 12.02.2025).
- Gęstość zaludnienia*, PSSP (dostęp: 12.02.2025).
- Gmina*, PSSP (dostęp: 10.02.2025).
- Grubizna*, PSSP (dostęp: 12.02.2025).
- Historia powiatu ropczycko-sędziszowskiego*, portal: Twój Powiat, <http://twojpowiat.eu/region/historia/295-historia-powiatu-ropczycko-s%C4%99dziszowskiego.html> (dostęp: 15.09.2024).
- Historia*, portal: Muzeum Etnograficzne im. F. Kotuli, <https://www.muzeumetnograficzne.rzeszow.pl/historia/> (dostęp: 14.02.2025).
- Historia*, portal: Muzeum Kolbuszowa, <https://muzeumkolbuszowa.pl/historia> (dostęp: 14.02.2025).
- Historia*, portal: Aeroklub Mielecki im. Braci Działowskich, <https://aeroklub.mielec.pl/> (dostęp: 13.02.2025).
- Historia*, portal: Baltona, <https://www.baltona.pl/index.php/firma/historia/> (dostęp: 14.02.2025).
- Historia*, portal: Boguchwała, <https://boguchwala.pl/pl/323-informacje/4529-historia.html> (dostęp: 7.09.2024).
- Historia*, portal: Paged, <https://pagedmeble.pl/swiat-pagedu/historia/> (dostęp: 7.09.2024).
- Historia*, portal: PZL Mielec, <https://pzlmielec.pl/firma/dzialalnosc-i-historia> (dostęp: 7.09.2024).
- Historia*, portal: Sędziszów Małopolski, <https://sedziszow-mlp.pl/asp/historia,70,,1> (dostęp: 7.09.2024).
- Historia*, portal: teatrmaska.pl, <https://www.teatrmaska.pl/teatr/historia/> (dostęp: 4.09.2024).
- Historia*, portal: ZAPEL, <http://www.zapel.com.pl/o-nas/historia/> (dostęp: 9.09.2024).
- Infrastruktura komunalna*, PSSP (dostęp: 12.02.2025).
- Inteligentne specjalizacje*, portal: Podkarpackie, podkarpackie.eu, https://www.podkarpackie.eu/gospodarka/inteligentne_specjalizacje/ (dostęp: 2.02.2025).

- Irzyk Z., *Historia powiatu*, portal: strzyżowski.pl, <https://www.strzyzowski.pl/historia-powiatu> (dostęp: 15.09.2024).
- Jakubowski S., *Przez rok Rzeszów był stolicą województwa... lwowskiego*, portal: Podkarpacka Historia, 7 lipca 2023 (dostęp: 1.08.2024).
- Jakubowski S., *Tak powstawał Centralny Okręg Przemysłowy*, portal: Podkarpacka Historia, <https://www.podkarpackahistoria.pl/artykul/1026,tak-powstawal-centralny-okreg-przemyslowy> (dostęp: 2.02.2025).
- Kanalizacja*, PSSP (dostęp: 12.02.2025).
- Ludność miejska*, PSSP (dostęp: 12.02.2025).
- Ludność wiejska*, PSSP (dostęp: 12.02.2025).
- Małżeństwo*, PSSP (dostęp: 12.02.2025).
- Mecner K., *80 lat polskiej siatkówki*, Olsztyn: Hakus 2001.
- Miasto*, PSSP (dostęp: 11.02.2025).
- Miejscowość*, PSSP (dostęp: 11.02.2025).
- Mieszkanie wyposażone w centralne ogrzewanie*, PSSP (dostęp: 12.02.2025).
- Mieszkanie*, PSSP (dostęp: 12.02.2025).
- Migracje*, PSSP (dostęp: 12.02.2025).
- (MS), *Historia Peweksu*, portal: Dziennik Polski, <https://dziennikpolski24.pl/historia-peweksu/ar/c3-2033954>, 1 lutego 2001 (dostęp: 14.02.2025).
- Nasza historia*, portal: Koelner Łańcucka Fabryka Śrub, <https://klfs.pl/historia/> (dostęp: 7.09.2024).
- Nasza historia*, portal: Zakłady Magnetyzowe „Ropczyce” S.A., <https://ropczyce.com.pl/o-nas/nasza-historia/> (dostęp: 7.09.2024).
- O muzeum*, portal: Muzeum Centralnego Okręgu Przemysłowego, <https://muzeumcop.pl/> (dostęp: 2.02.2025).
- O muzeum*, portal: Muzeum Historii Regionalnej, https://www.muzeum.mielec.pl/strona-3519-o_muzeum.html (dostęp: 14.02.2025).
- O nas, Aviation Valley*, portal: dolinalotnicza.pl, <https://www.dolinalotnicza.pl/o-nas/> (dostęp: 2.02.2025).
- O nas*, portal: filharmonia.rzeszow.pl, <https://filharmonia.rzeszow.pl/historia-filharmonii/> (dostęp: 4.09.2024).
- Opowiecie*, portal: Powiat Leżajski, <https://www.starostwo.lezajsk.pl/o-powiecie/> (dostęp: 15.09.2024).
- O teatrze*, portal: teatr-rzeszow.pl, <https://teatr-rzeszow.pl/o-teatrze/> (dostęp: 4.09.2024).
- Odbiorcy energii elektrycznej w gospodarstwach domowych*, PSSP (dostęp: 12.02.2025).
- Opis jednostki*, portal: sw.gov.pl, https://www.sw.gov.pl/strona/opis-zaklad-karny-w-rzeszowie-zalezu_ (dostęp: 5.09.2024).
- Piramida wieku ludności Polski od 1970 roku (wraz z prognozą)*, portal: Główny Urząd Statystyczny: stat.gov.pl, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/ludnosc/ludnosc-piramida/> (dostęp: 4.09.2024).
- Płęs A., *Dlaczego Rzeszów został stolicą województwa*, Nowiny 24, 16 sierpnia 2014 (dostęp: 1.08.2024).
- plkhistory, <http://www.plkhistory.ugu.pl/index.php?sklady> (dostęp: 6.02.2025).
- Powiat łańcucki*, red. A. Duda-Świerk, Łańcut: Starostwo Powiatowe w Łańcucie, Eureka Plus Agencja Reklamy 2013 (pdf).
- Pożarnictwo polskie w latach 1945–1989*, portal: Serwis Rzeczypospolitej Polskiej, <https://www.gov.pl/web/kgpsp/pozarnictwo-polskie-w-latach-1945-1991> (dostęp: 17.09.2024).
- Przestępstwo*, PSSP (dostęp: 12.02.2025).
- Punkt sprzedaży detalicznej*, PSSP (dostęp: 12.02.2025).
- Rakszawskie Zakłady Przemysłu Wełnianego w Rakszawie*, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/en/zespol/-/zespol/135427> (dostęp: 7.09.2024).

Rozwój lokalny, Encyklopedia Administracji Publicznej, http://encyklopediaap.uw.edu.pl/index.php/Rozw%C3%B3j_lokalny (dostęp: 10.02.2025).

Rozwój regionalny, Encyklopedia Administracji Publicznej, http://encyklopediaap.uw.edu.pl/index.php/Rozw%C3%B3j_regionalny (dostęp: 10.02.2025).

Rozwój regionalny, Encyklopedia Zarządzania, https://mfiles.pl/pl/index.php/Rozwój_regionalny (dostęp: 10.02.2025).

Rys historyczny, portal: Uniwersytet Rzeszowski: ur.edu.pl, <https://www.ur.edu.pl/pl/kolegia/kolegium-nauk-medycznych/kolegium/rys-historyczny> (dostęp: 14.08.2024).

Rzeczywisty przyrost ludności, PSSP (dostęp: 11.02.2025).

Sektor prywatny, PSSP (dostęp: 12.02.2025).

Sieć ciepłownicza, PSSP (dostęp: 12.02.2025).

Sieć gazowa, PSSP (dostęp: 12.02.2025).

Sołectwo, PSSP (dostęp: 10.02.2025).

Strategia rozwoju województwa podkarpackiego, portal: Podkarpackie, podkarpackie.eu, https://www.podkarpackie.eu/gospodarka/dlaczego_podkarpackie_strategia-rozwoju-wojewodztwa-podkarpackiego-17873 (dostęp: 2.02.2025).

Tabela wszechczasów ekstraklasy (dawnej I ligi), <http://www.hppn.pl/liga/ekstraklasa/tabela-wszech-czasow-ekstraklasy?c=1> (dostęp: 6.02.2025).

Tereny zieleni, PSSP (dostęp: 12.02.2025).

Urodzenie żywe, PSSP (dostęp: 12.02.2025).

Urodzenie, PSSP (dostęp: 12.02.2025).

Usługi, PSSP (dostęp: 12.02.2025).

Użytki rolne, PSSP (dostęp: 12.02.2025).

Wodociąg, PSSP (dostęp: 12.02.2025).

Z kart historii, portal: Uniwersytecki Szpital Kliniczny, <https://szpital.rzeszow.pl/o-nas/z-kart-historii> (dostęp: 17.09.2024).

Zabytkowe nasadzenia zieleni, portal: Serwis informacyjny Urzędu Miasta Rzeszowa, <https://www.erzeszow.pl/pl/1073-zabytki-rzeszowa/22249-zabytkowe-nasadzenia-zieleni.html?strona=0> (dostęp: 15.09.2024).

Zakład zbiorowego żywienia [w:] Wielki słownik języka polskiego, <https://wsjp.pl/haslo/podglad/48121/zaklad-zbiorowego-zywienia> (dostęp: 12.02.2025).

Zakłady produkcyjne, portal: Südzucker Polska, <https://www.suedzucker.pl/o-nas/zaklady-produkcyjne/> (dostęp: 7.09.2024).

Zanieczyszczenia gazowe, PSSP (dostęp: 12.02.2025).

Zanieczyszczenia pyłowe (dostęp: 12.02.2025).

Zarys historii, portal: Powiat Kolbuszowski, <https://www.powiat.kolbuszowski.pl/historia/> (dostęp: 15.09.2024).

Zgon niemowlęcia, PSSP (dostęp: 12.02.2025).

Zgon, PSSP (dostęp: 12.02.2025).

Wykaz tabel

Tabela 1. „Wielkie” województwo rzeszowskie na tle innych obszarów administracyjnych Polski w latach 1950 i 1970	25
Tabela 2. Podstawowe dane o potencjale miejskim województw według stanu na lata 1950 i 1970	28
Tabela 3. Podstawowe dane o potencjale wsi województw według stanu na 1970 r.	30
Tabela 4. Podstawowe informacje o średniorocznych warunkach pogodowych w województwie rzeszowskim na podstawie danych ze stacji pomiarowej Rzeszów-Jasionka z lat 1976 i 1989	33
Tabela 5. Powierzchnia miast województwa rzeszowskiego w latach 1976 i 1989	36
Tabela 6. Gminy województwa rzeszowskiego według stanu na lata 1977 i 1987	39
Tabela 7. Obszar gmin w województwie rzeszowskim i w Polsce według stanu na dzień 31 grudnia 1989 r.	41
Tabela 8. Dynamika wzrostu liczby ludności województwa rzeszowskiego w latach 1975–1989	46
Tabela 9. Ruch naturalny ludności w województwie rzeszowskim w latach 1975–1989	49
Tabela 10. Podstawowe dane dotyczące stanu demograficznego Polski w latach 1975, 1980, 1985 oraz 1989	51
Tabela 11. Przyczyny zgonów niemowląt w województwie rzeszowskim w latach 1976 i 1989	53
Tabela 12. Przyczyny zgonów kobiet i mężczyzn w województwie rzeszowskim w latach 1976 i 1989	58
Tabela 13. Migracje ludności w województwie rzeszowskim w latach 1975–1989	59
Tabela 14. Migracje wewnętrzne ludności w Polsce	63
Tabela 15. Struktura ludności województwa rzeszowskiego według wieku w latach 1976 i 1986	65
Tabela 16. Ludność czynna i bierna zawodowo w województwie rzeszowskim w latach 1976 i 1986 (dane ogółem w tys. mieszkańców)	74
Tabela 17. Liczba pracowników pełnozatrudnionych i niepełnozatrudnionych w sektorze społecznym województwa rzeszowskiego w latach 1980, 1985 i 1989	78
Tabela 18. Liczba zatrudnionych w latach 1975 i 1989 w poszczególnych sektorach gospodarczych województwa rzeszowskiego	79
Tabela 19. Struktura ludności województwa rzeszowskiego według głównego źródła utrzymania	80

Tabela 20. Struktura ludności miejskiej w województwie rzeszowskim według stanu na lata 1975 (dane z 1976) i 1989	83
Tabela 21. Liczba mieszkańców gmin wiejskich województwa rzeszowskiego według stanu na rok 1989	87
Tabela 22. Zmiany demograficzne województwa rzeszowskiego w latach 1976–1989 w podziale na podstawowe jednostki administracyjne	91
Tabela 23. Podstawowe dane porównawcze dotyczące ludności miast Polski i Rzeszowszczyzny w latach 1975 i 1989	97
Tabela 24. Podstawowe dane porównawcze dotyczące mieszkańców gmin Polski i Rzeszowszczyzny w latach 1975 i 1989	99
Tabela 25. Wysokość wynagrodzeń w województwie rzeszowskim w wybranych latach (w zł)	101
Tabela 26. Ceny detaliczne w handlu uspołecznionym i targowiskowe (średnioroczne) w wybranych latach (w zł) w województwie rzeszowskim	104
Tabela 27. Ceny wybranych towarów rolniczych w roku 1979 (pierwsza pozycja ceny detaliczne, druga pozycja ceny targowiskowe) w województwie rzeszowskim	107
Tabela 28. Mieszkania w Polsce i w województwie rzeszowskim (dane na koniec lat 80. XX w.)	110
Tabela 29. Placówki pocztowo-telekomunikacyjnej i abonenci telefoniczni w województwie rzeszowskim w latach 1975–1989	112
Tabela 30. Usługi łączności w latach 1975–1989 w województwie rzeszowskim	113
Tabela 31. Punkty sprzedaży detalicznej w handlu artykułami konsumpcyjnymi na Rzeszowszczyźnie w latach 1975, 1980, 1985 oraz 1989	115
Tabela 32. Zaopatrzenie województwa rzeszowskiego w niektóre towary w latach 1980, 1985 oraz 1989	116
Tabela 33. Zakłady żywieniowe w województwie rzeszowskim (1976)	119
Tabela 34. Zakłady usługowe w województwie rzeszowskim (1976)	120
Tabela 35. Struktura zakładów usługowych w województwie rzeszowskim (1989)	122
Tabela 36. Ludność miast województwa rzeszowskiego korzystająca z sieci wodociągowej, kanalizacyjnej oraz gazowej w latach 1976 i 1989	128
Tabela 37. Struktura sieci drogowej miast i miasteczek województwa rzeszowskiego według stanu na 1976 r. (bez Rzeszowa)	136
Tabela 38. Pojazdy samochodowe zarejestrowane w województwie rzeszowskim w latach 1977–1989	138
Tabela 39. Osoby prawomocnie skazane przez sądy powszechne w 1989 r. na obszarze województwa rzeszowskiego	144
Tabela 40. Struktura wiekowa osób popełniających przestępstwa w województwie rzeszowskim w 1989 r.	145
Tabela 41. Wychowanie przedszkolne w województwie rzeszowskim w latach 1980, 1985 i 1989	147
Tabela 42. Oświata i szkolnictwo wyższe w województwie rzeszowskim w latach 1975, 1980, 1985 i 1989	149
Tabela 43. Liczba internatów funkcjonujących przy szkołach różnych poziomów kształcenia w województwie rzeszowskim w latach 1976/1977, 1980/1981 oraz 1989/1990	152
Tabela 44. Kadra naukowa rzeszowskich szkół wyższych w latach 1975/76, 1985/86 oraz 1989/90	155

Tabela 45. Wybrane dane dotyczące ochrony zdrowia w województwie rzeszowskim w latach 1975, 1980, 1985 i 1989	159
Tabela 46. Służba zdrowia w województwie rzeszowskim w wybranych latach	159
Tabela 47. Podstawowe informacje o służbie zdrowia w Polsce	160
Tabela 48. Województwo rzeszowskie – domy dziecka i specjalne ośrodki wychowawcze w latach 1980, 1985 i 1989	162
Tabela 49. Województwo rzeszowskie – sprzedaż gazet i czasopism w wybranych latach	163
Tabela 50. Biblioteki publiczne w województwie rzeszowskim w latach 1975, 1980, 1985 i 1989	164
Tabela 51. Muzea działające na terenie województwa rzeszowskiego w latach 1975, 1980, 1985 i 1989	166
Tabela 52. Kina w województwie rzeszowskim i Polsce w latach 1976, 1980, 1985 i 1989 ...	168
Tabela 53. Abonenci radiowi i telewizyjni w Polsce i województwie rzeszowskim w latach 1975, 1980, 1985 i 1989	169
Tabela 54. Turystyka kwalifikowana w województwie rzeszowskim w latach 1975, 1980, 1985 i 1989	173
Tabela 55. Działalność PTTK w turystyce powszechnej na terenie województwa rzeszowskiego	175
Tabela 56. Działalność wybranych organizacji masowej kultury fizycznej w województwie rzeszowskim	176
Tabela 57. Sukcesy drużyn z województwa rzeszowskiego w piłce nożnej, siatkówce i koszykówce	180
Tabela 58. Udział produkcji przemysłowej województwa w produkcji ogólnokrajowej w latach 1976 i 1989 (w %)	187
Tabela 59. Struktura użytkowania ziemi na wsi w województwie rzeszowskim w 1975 r.	193
Tabela 60. Powierzchnia użytków rolnych i lasów w ośrodkach miejskich województwa rzeszowskiego w latach 1976 i 1989	201
Tabela 61. Lasy w gminach województwa rzeszowskiego w latach 1976 i 1989	202
Tabela 62. Osoby pracujące w zakładach prywatnych w województwie rzeszowskim w latach 1975–1989	210
Tabela 63. Zatrudnienie w prywatnych zakładach produkcyjnych, handlowych i usługowych w województwie rzeszowskim w latach 1980–1989	214
Tabela 64. Zakłady sektora prywatnego poza rolnictwem w latach 1980–1989 w województwie rzeszowskim	214
Tabela 65. Zatrudnieni w sektorze prywatnym poza rolnictwem w Rzeszowskim w latach 1980–1989	216
Tabela 66. Liczba miast i gmin w województwach południowo-wschodniej Polski (stan na 1990 r.)	222
Tabela 67. Miasta południowo-wschodniej Polski liczące w 1988 r. powyżej 20 tys. mieszkańców	223
Tabela 68. Ranking województw	225

Wykaz map

Mapa 1. Województwo rzeszowskie: mapa administracyjna i komunikacyjna	27
Mapa 2. Podział administracyjny województwa rzeszowskiego według stanu na dzień 31 grudnia 1980 r.	35
Mapa 3. Rejony województwa rzeszowskiego (1990)	43
Mapa 4. Atrakcje turystyczne w województwie rzeszowskim	171
Mapa 5. Porównanie podziału administracyjnego południowo-wschodniej Polski przed reformą z 1999 r. i po jej przeprowadzeniu	229

Wykaz schematów

Schemat 1.	Rozwój demograficzny województwa rzeszowskiego w latach 1970–1989	47
Schemat 2.	Struktura zgonów niemowląt w województwie rzeszowskim w latach 1975–1989...	52
Schemat 3.	Liczba zgonów według jednostek chorobowych w województwie rzeszowskim w latach 1976 i 1989	56
Schemat 4.	Saldo migracji ludności wiejskiej i miejskiej w województwie rzeszowskim w latach 1975–1989	62
Schemat 5.	Struktura ludności województwa rzeszowskiego według płci i wieku na 1000 mieszkańców w 1978 r.	70
Schemat 6.	Liczba ludności województwa rzeszowskiego według stanu na dzień 31 grudnia 1987 r.	71
Schemat 7.	Piramida wieku ludności Polski w latach 1975 i 1989	72
Schemat 8.	Zatrudnienie w gospodarce uspołecznionej w Polsce według stanu na dzień 31 grudnia 1975 r.	82
Schemat 9.	Dostawy wybranych artykułów konsumpcyjnych na rynek polski w latach 1980, 1985 oraz 1989	106
Schemat 10.	Liczba mieszkań oddanych do użytku w 1989 r. w podziale na województwa ...	110
Schemat 11.	Abonenci telefoniczni w Polsce (lata 1980 i 1989)	112
Schemat 12.	Ścieki przemysłowe i komunalne wymagające oczyszczania w 1988 r.	131
Schemat 13.	Obszary ekologicznego zagrożenia w Polsce w 1989 r.	133
Schemat 14.	Liczba absolwentów (w tys.) różnych typów szkół w województwie rzeszowskim w latach 1975–1989	151
Schemat 15.	Szkolnictwo wyższe w Polsce w 1989 r.	156
Schemat 16.	Wybrane informacje o stanie służby zdrowia w Polsce w latach 1980, 1985 i 1989	161
Schemat 17.	Polska – biblioteki publiczne w latach 1970 i 1975	164
Schemat 18.	Biblioteki w Polsce – stan na lata 1980, 1985 i 1989	165
Schemat 19.	Polska – liczba abonentów telewizyjnych (stan na 31.01.1975)	170
Schemat 20.	Przewodnicy turystyczni w województwie rzeszowskim w latach 1978, 1980, 1985 i 1989	174
Schemat 21.	Przewodnicy pracujący w województwie rzeszowskim w 1989 r. według posiadanych uprawnień	175
Schemat 22.	Produkcja wybranych towarów w Polsce w latach 1980, 1985 i 1989	188
Schemat 23.	Struktura użytkowania ziemi w województwie rzeszowskim w 1976 r.	193
Schemat 24.	Użytkowanie gruntów w Polsce w latach 1980 i 1989	196

Schemat 25. Polska – grunty orne według klas bonitacyjnych (stan na 31.12.1975)	199
Schemat 26. Zwierzęta gospodarskie na 100 ha użytków rolnych (stan na czerwiec 1965, 1970 i 1975)	200
Schemat 27. Zwierzęta gospodarskie na 100 ha użytków rolnych (stan na czerwiec 1980, 1985 i 1989)	200
Schemat 28. Skład gatunkowy lasów w Polsce w 1989 r.	203
Schemat 29. Lesistość i pozyskanie drewna w 1989 r.	204
Schemat 30. Podstawowe informacje dotyczące oferty turystycznej dostępnej na terenie województwa rzeszowskiego w latach 1975, 1980, 1985 i 1989	205
Schemat 31. Obiekty turystyczne w Polsce (1980, 1985, 1989)	207
Schemat 32. Liczba zagranicznych turystów oraz udzielonych im noclegów w województwie rzeszowskim w latach 1976–1986	208
Schemat 33. Podstawowe dane dotyczące zakładów prywatnych działających w województwie rzeszowskim w latach 1975–1989	209
Schemat 34. Zatrudnienie w prywatnych zakładach w województwie rzeszowskim w latach 1980–1989	213
Schemat 35. Liczba ludności i powierzchnia województw na dzień 31 grudnia 1988 r.	221
Schemat 36. Ranking województw	226
Schemat 37. Miejsce województwa rzeszowskiego w poszczególnych pozycjach rankingowych	227

Aneks

W ramach rankingu ustalono lokaty województwa rzeszowskiego w 52 pozycjach. Szczegółowy wykaz zamieszczono poniżej.

1. Powierzchnia województwa	– 38 miejsce
2. Liczba ludności w 1989 r.	– 18 miejsce
3. Procentowy wzrost liczby ludności: od 1989 do 1975 r.	– 2 miejsce
4. Wzrost liczby ludności w liczbach bezwzględnych w latach 1975–1989	– 2 miejsce
5. Liczba ludności na 1 km ²	– 9 miejsce
6. Użytki rolne – ubytek areалу w 1989 r. w porównaniu do 1975 r.	– 38 miejsce
7. Grunty zdegradowane i zdewastowane w % powierzchni ogólnej	– 15 miejsce
8. Pobór wody na potrzeby gospodarki narodowej na km ² w dam ³	– 24 miejsce
9. Ścieki przemysłowe i komunalne nieoczyszczone w hm ³	– 37 miejsce
10. Emisja pyłów ze szczególnie uciążliwych źródeł przemysłowych i energetycznych na 1 km ²	– 14 miejsce
11. Emisja gazów ze szczególnie uciążliwych źródeł przemysłowych i energetycznych na 1 km ²	– 21 miejsce
12. Dochód wytworzony w tys. zł na 1 mieszkańca w 1976 r.	– 16 miejsce
13. Dochód wytworzony w tys. zł na 1 mieszkańca w 1989 r.	– 12 miejsce
14. Dochód narodowy brutto podzielony na 1 mieszkańca w tys. zł w 1976 r.	– 25 miejsce
15. Dochód narodowy brutto podzielony na 1 mieszkańca w tys. zł w 1989 r.	– 21 miejsce
16. Spożycie dóbr materialnych na 1 mieszkańca z dochodów osobistych ludności w 1975 r. (w tys. zł)	– 22 miejsce
17. Spożycie dóbr materialnych na 1 mieszkańca z dochodów osobistych ludności w 1989 r. (w tys. zł)	– 24 miejsce
18. Mieszkania zamieszkałe – przyrost w procentach od 1989 do 1978 r.	– 18 miejsce
19. Przeciętna powierzchnia użytkowa mieszkania w m ² na 1 osobę	– 32 miejsce
20. Liczba ludności przypadająca na 1 lekarza w 1989 r.	– 15 miejsce
21. Liczba ludności przypadająca na 1 lekarza dentyście w 1989 r.	– 13 miejsce
22. Liczba ludności przypadająca na 1 pielęgniarkę w 1989 r.	– 26 miejsce
23. Liczba ludności przypadająca na 1 łóżko w szpitalach ogólnych w 1989 r.	– 31 miejsce
24. Liczba ludności przypadająca na ośrodek zdrowia na wsi w 1989 r.	– 19 miejsce
25. Liczba ludności przypadająca na 1 aptekę w miastach w 1989 r.	– 13 miejsce
26. Liczba ludności przypadająca na aptekę na wsi w 1989 r.	– 7 miejsce
27. Miejsca noclegowe w obiektach turystycznych i wczasowo-wypoczynkowych w liczbach bezwzględnych	– 40 miejsce
28. Pracujący w gospodarce narodowej w 1989 r. (w tys.)	– 16 miejsce

29. Przyrost lub ubytek pracujących w gospodarce narodowej w 1989 r. w porównaniu do 1978 r.	– 9 miejsce
30. Pracujący w sektorze prywatnym – przyrost lub ubytek w 1989 r. w porównaniu do 1978 r.	– 46 miejsce
31. Przeciętne zatrudnienie w przemyśle uspołecznionym na 1000 ludności w 1989 r.	– 8 miejsce
32. Przeciętne zatrudnienie w uspołecznionych przedsiębiorstwach budowlano-montażowych na 1000 ludności w 1989 r.	– 4 miejsce
33. Nakłady inwestycyjne	– 16 miejsce
34. Stopień zużycia środków trwałych w przedsiębiorstwach uspołecznionych w 1989 r.	– 15 miejsce
35. Produkcja sprzedana przemysłu uspołecznionego na 1 mieszkańca (w tys. zł)	– 20 miejsce
36. Produkcja podstawowa uspołecznionych przedsiębiorstw budowlano-mieszkaniowych na 1 mieszkańca w 1989 r. (w tys. zł)	– 5 miejsce
37. Produkcja globalna rolnicza – ceny stałe z 1984 r.	– 38 miejsce
38. Bonitacja użytków rolnych	– 16 miejsce
39. Zużycie nawozów sztucznych na 1 ha użytków rolnych	– 37 miejsce
40. Powierzchnia użytków rolnych na 1 ciągnik (w ha)	– 6 miejsce
41. Plony z 1 ha w q – zboża podstawowe	– 37 miejsce
42. Plony z 1 ha w q – ziemniaki	– 36 miejsce
43. Plony z 1 ha w q – buraki	– 16 miejsce
44. Zwierzęta gospodarskie na 100 ha użytków rolnych – bydło	– 6 miejsce
45. Zwierzęta gospodarskie na 100 ha użytków rolnych – trzoda chlewna	– 40 miejsce
46. Produkcja żywca rzeźnego w przeliczeniu na mięso na 1 ha użytków rolnych (w kg)	– 23 miejsce
47. Przeciętny roczny udój mleka od 1 krowy (w litrach)	– 36 miejsce
48. Samochody osobowe prywatne	– 17 miejsce
49. Abonenci telefoniczni na 1000 ludności	– 43 miejsce
50. Powierzchnia ogólna sklepów w handlu uspołecznionym (w m ²)	– 43 miejsce
51. Liczba ludności przypadająca na 1 placówkę	– 34 miejsce
52. Liczba ludności przypadająca na 1 placówkę usługową	– 48 miejsce

Streszczenie

Województwo rzeszowskie 1975–1989 w liczbach to opracowanie mające na celu przybliżenie historii jednostki administracyjnej funkcjonującej w latach 1975–1999, powołanej do życia w wyniku reformy administracyjnej przeprowadzonej w Polsce w 1975 r. Publikacja koncentruje się na latach 1975–1989, czyli na czasach PRL, kiedy to województwo funkcjonowało w specyficznych uwarunkowaniach społecznych, gospodarczych i politycznych. Reforma z roku 1975 była kluczowym momentem w reorganizacji podziału terytorialnego kraju, w wyniku której województwo rzeszowskie stało się jedną z 49 nowo utworzonych jednostek administracyjnych.

Niniejsze opracowanie opiera się na danych statystycznych, które umożliwiły przedstawienie społeczno-ekonomicznej sytuacji województwa w badanym okresie. Na podstawie dostępnych informacji podjęto próbę odpowiedzi na kilka istotnych pytań: czy lata 1975–1989 były czasem dynamicznego rozwoju, czy raczej stagnacji i regresu? Jakie skutki dla mieszkańców regionu przyniosły zmiany administracyjne? Czy okres ten można uznać za straconą szansę, czy też za czas intensywnego wzrostu gospodarczego i społecznego?

Praca została skonstruowana w sposób umożliwiający szczegółową analizę poszczególnych aspektów funkcjonowania województwa. Kolejne rozdziały prezentują najważniejsze zagadnienia kształtujące obraz regionu w analizowanym okresie. Szczególny nacisk położono na przemiany demograficzne, które miały istotny wpływ na strukturę społeczną województwa, warunki życia mieszkańców, rozwój infrastruktury oraz dostępność edukacji i kultury. W dalszej części omówiono poziom rozwoju gospodarczego, uwzględniając stan przemysłu, rolnictwa i sektora usług, a także wskaźniki zatrudnienia i poziom życia ludności. Każde z tych zagadnień zostało szczegółowo przeanalizowane w podrozdziałach, które zawierają zarówno interpretację zebranych danych, jak i ich porównanie z sytuacją w innych regionach Polski.

Główną część opracowania poprzedza wstęp, w którym omówiono przyczyny i kontekst wprowadzenia nowego podziału administracyjnego kraju. Przedstawiono w nim również główne założenia reformy administracyjnej z 1975 r. oraz jej wpływ na organizację i funkcjonowanie regionu w pierwszych latach po wdrożeniu zmian.

Książka nie ogranicza się do prostej analizy danych statystycznych, lecz stanowi również próbę oceny wpływu zmian administracyjnych i politycznych na życie mieszkańców regionu. Przedstawia, jak reformy administracyjne kształtowały codzienność lokalnej społeczności, oddziałując na dostęp do usług publicznych, edukację, infrastrukturę oraz możliwości zatrudnienia. Ukazuje zarówno pozytywne skutki przemian, takie jak intensyfikacja rozwoju gospodarczego w niektórych sektorach, rozbudowa sieci komunikacyjnej czy wzrost poziomu urbanizacji, jak i wyzwania, z jakimi borykało się województwo w latach PRL.

Porównanie z innymi województwami umożliwiło lepsze ukazanie specyfiki regionu rzeszowskiego – jego mocnych i słabych stron oraz dynamiki zmian na tle reszty kraju. Wyniki analizy pokazują, że mimo początkowych trudności, takich jak słabo rozwinięta infrastruktura czy niski

poziom uprzemysłowienia w niektórych częściach województwa, region ten osiągnął znaczący postęp w ciągu ostatnich piętnastu lat.

W opracowaniu podkreślono, że rozwój miał charakter nierównomierny i nie wszędzie przynosił oczekiwane rezultaty. Niektóre obszary wciąż borykały się z różnymi problemami. Wskazano również na bariery rozwojowe wynikające z ogólnej polityki gospodarczej PRL, które ograniczały możliwości pełnego wykorzystania potencjału regionu.

Publikacja ta może być wartościowym źródłem wiedzy nie tylko dla historyków zajmujących się okresem PRL, ale również dla socjologów, urbanistów i ekonomistów badających rozwój regionalny Polski. Zawarte w niej analizy i wnioski mogą być użyteczne w w badaniach nad współczesną polityką regionalną oraz skutkami reform administracyjnych dla rozwoju społeczno-gospodarczego. Studium przypadku województwa rzeszowskiego z lat 1975–1989 może również stanowić cenny punkt odniesienia dla analiz porównawczych dotyczących późniejszych przekształceń administracyjnych, w tym reformy samorządowej z 1999 r.

Abstract

The Rzeszów Voivodeship 1975–1989 in numbers is a study aimed at presenting the history of the administrative unit operating in the years 1975–1999, established as a result of the administrative reform carried out in Poland in 1975. The publication focuses on the years 1975–1989, the period of the Polish People's Republic, when the voivodeship functioned within a distinct social, economic, and political conditions. The 1975 reform marked a pivotal moment in the reorganization of Poland's territorial division, with the Rzeszów Voivodeship becoming one of 49 newly established administrative units.

The study is based on statistical materials that provide insight into the region's social and economic conditions during the examined period. Through the analysis of the available data, key questions are addressed: Was 1975–1989 a time of dynamic development or stagnation and regression? What were the consequences of administrative changes for the region's inhabitants? Can this period be seen as a time of a missed opportunity, or rather as one of intensive economic and social growth?

The structure of the study is designed to facilitate a detailed discussion of specific aspects of the functioning of the voivodeship. Key issues defining the region during the period under review are examined in the following chapters, with particular attention given to demographic changes that significantly influenced the social structure, living conditions, infrastructure development, and access to education and culture. Economic development is also analyzed in the next section, including the state of industry, agriculture, services sector, employment rates, and the standard of living. Each of these areas is explored in detail in dedicated subsections, incorporating both an interpretation of the collected data and comparisons with the situation in other regions of Poland.

The main part of the study is preceded by an introduction outlining the motivations and context behind the 1975 administrative reform. It explains the key assumptions of the reform and its impact on the organization and functioning of the region in the first years following its implementation.

More than a mere statistical analysis, this work also evaluates the impact of administrative and political changes on the lives of the region's inhabitants. It illustrates how these reforms shaped daily life, influencing access to public services, education, infrastructure, and employment opportunities. The study highlights both the positive aspects – such as economic growth in certain sectors, expansion of the transport network, and the increase in the level of urbanization – as well as the challenges the voivodeship faced during the years of the Polish People's Republic.

A comparative analysis with other voivodeships offers a broader perspective on the specific characteristics, strengths, weaknesses, and pace of change in the Rzeszów region compared to the rest of the country. The results of the analysis show that, despite initial difficulties – including underdeveloped infrastructure and low industrialization in some areas – the region made significant progress over 15 years.

The study emphasizes that development was uneven and did not always produce the expected results. Some areas continued to struggle with various problems. The study also identifies

development barriers resulting from the general economic policy of the Polish People's Republic that hindered the full utilization of the region's potential.

This work serves as a valuable resource not only for historians specializing in the communist era but also for sociologists, urban planners, and economists studying regional development in Poland. The presented analyses and conclusions offer insights relevant to contemporary research on regional policy and the long-term effects of administrative reforms on socio-economic development. Moreover, the study of the Rzeszów Voivodeship from 1975–1989 provides a useful reference point for comparative analyses of later administrative transformations, including the 1999 self-government reform.

